

JĘZYK POLSKI

ORGAN TOWARZYSTWA MIŁOŚNIKÓW JĘZYKA POLSKIEGO
WYDANIE PUBLIKACJI DOFINANSOWAŁO
MINISTERSTWO NAUKI I SZKOLNICTWA WYŻSZEGO

Dwadzieścia pięć lat badań nad polszczyzną: 1989–2014

«Proszę państwa, 4 czerwca 1989 roku skończył się w Polsce komunizm» — te słowa, wypowiedziane przez aktorkę Joannę Szczepkowską w jednym z wydań Dziennika telewizyjnego jesienią 1989 roku, przeszły z pewnością do historii i znajdują się w przyszłości w rozmaitych zbiorach słynnych cytatów, jakie językoznawcy, a częściej niejęzykoznawcy sporządzają ku pożytkowi i uciesze czytelników. Rok 1989 w historii Polski (i zresztą całej Europy) zapisał się jako niezwykle ważny. Wtedy właśnie odbyły się obrady Okrągłego Stołu, a przeprowadzone w ich wyniku wybory stały się symbolicznym aktem założycielskim nowej Polski, cezurą oddzielającą okres PRL od nowych czasów, które przynieść miały — i pod wieloma względami przyniosły — inne warunki życia, nowe możliwości dla jej obywateli, zarówno tych jeszcze pamiętających czasy II Rzeczypospolitej, jak i tych wychowanych już w Polsce Ludowej czy tych, którzy urodzili się dopiero po owej przełomowej dacie.

Od tamtych chwil minęło ćwierć wieku. Minęło tak szybko, żeśmy tego, zajęci codzienną pracą, niemalże nie zauważyli. Dorosło w tym czasie i weszło w aktywne życie zawodowe nowe pokolenie Polaków, w tym nowe pokolenie uczonych, językoznawców. Mieliliśmy ostatnio w Polsce i w krajach ościennych serię uroczystości rocznicowych, upamiętniających tamten rok i zmiany, jakie wtedy i później nastąpiły. Widoczne są one w każdej dziedzinie życia, również w nauce, również w lingwistyce. Ten ostatni aspekt nie był jednak dotąd przedmiotem bardziej usystematyzowanej refleksji, do jakiej skłaniają jubileusze.

Dlatego redakcja JP zwróciła się do kilkunastu osób z propozycją przygotowania artykułów przeglądowych na temat najważniejszych osiągnięć w badaniach nad polszczyzną w okresie ostatniego ćwierćwiecza w odniesieniu do ściśle wydzielonych pól badawczych, zgodnych z zainteresowaniami tych osób. Tak powstało trzynaście szkiców, które w niniejszym zeszycie JP publikujemy. Wybór autorów jest nieprzypadkowy, a jednocześnie może wielu czytelników zaskoczyć. Zwróciliśmy się bowiem do przedstawicieli średniego pokolenia językoznawców, tych, którzy w 1989 roku albo jeszcze nie myśleli o karierze naukowej, albo też byli dopiero na jej progu, dziś zaś osiągnęli już naukową dojrzałość, a ich ścieżka awansu przebiegała w całości lub w znacznej części w okresie, do którego się nasz projekt odnosi. Krok ten przyniósł, jak się zdaje, dobre efekty. Mimo narzuconych przez redakcję restrykcyjnych ograniczeń objętościowych i zaleceń dotyczących konstrukcji wywodu autorzy przygotowali szkice stanowiące ciekawy, odbiegający, niekiedy dość znacznie, od stereotypowych przekazów, obraz rozwoju poszczególnych subdyscyplin językoznawstwa polonistycznego po 1989 roku. Redakcja pozostawiła autorom prawo do własnego spojrzenia

na opisywaną rzeczywistość naukową i dlatego pewne ujęcia mogą się czytelnikowi wydać dość ekstrawaganckie. Odejście od schematyczności może jednak pobudzić do zastanowienia, ożywić dyskusję naukową, która w wielu obszarach polskiej lingwistyki jakby ostatnio osłabła czy wręcz zamarła.

Cykl ten można również potraktować jako swoisty głos pokolenia, które w najbliższej przyszłości decydować będzie (a w wielu obszarach już przynajmniej współdecyduje) o kształcie polskiego językoznawstwa i kierunkach, w jakich się ono powinno rozwijać. Jest to również głos w dyskusji z tymi, którzy niejednokrotnie wyrażali pogląd, jakoby dla polskiej nauki w ogóle, a lingwistyki w szczególności «złotym okresem» były czasy PRL, a po roku 1989 zaczęła się jej stopniowa degradacja. Prezentowane teksty wydają się świadczyć o czymś przeciwnym — wszystkie wielkie projekty poprzedniego okresu są kontynuowane, wiele z nich dokończono, a polska lingwistyka ma istotne nowe osiągnięcia. Działając w nowych warunkach, oczywiście musi się do nich dostosować, ale również potrafi skorzystać z możliwości, jakich nie mieli wcześniej pracujący badacze.

Różne czynniki sprawiły, że nie wszystkie dające się szczegółowo wyodrębnić pola badawcze zostały tym projektem objęte, niektóre z nich zostały zakreślone zbyt szeroko. Może to budzić niedosyt pewnej grupy naszych Czytelników. Dlatego nie wykluczam, że w niedalekiej przyszłości pojawią się w druku kolejne artykuły, nawiązujące do jubileuszowego projektu.

Piotr Żmigrodzki

Andrzej Moroz

Toruń, Uniwersytet Mikołaja Kopernika

System i tekst — główne problemy gramatyczne ostatniego ćwierćwiecza (składnia, fleksja, fonologia)

Słowa kluczowe: gramatyka współczesna, składnia, fleksja, fonologia.

0. Założenia opisu

Przy każdym przeglądzie problemów badawczych występuje wiele trudności technicznych. Im dłuższy okres stanowi jego wyznacznik oraz im większy jest zakres prowadzonych obserwacji, tym większe prawdopodobieństwo uogólnień i uproszczeń. Uzmysłowanie sobie tej prawdy prowadzi do wniosku, że próba opisu rozwoju dyscypliny naukowej na przestrzeni 25 lat już w punkcie wyjścia jest narażona na zarzut wybiórczości. Tak więc — co należy wyraźnie podkreślić — proponowane rozważania są subiektywną wizją synchronicznych badań nad kształtem wybranych podsystemów gramatycznych współczesnego języka polskiego.

Podjmując próbę oddania osiągnięć badawczych z zakresu składni, fleksji oraz fonologii po roku 1989, należy przede wszystkim przyjąć klucz porządkujący. Do dyspozycji mamy tu — co wskazał Maciej Grochowski (2012: 140) — system: chronologiczny, związkowy z paradygmatem, relewancji metodologicznej, stopnia stabilizacji teorii, tematyczny, geograficzny, syntetyczny. Naturalnie nie wszystkie układy znajdą zastosowanie w ograniczonym opracowaniu. Jak się wydaje, jesteśmy zmuszeni do wyboru przede wszystkim kryterium tematycznego (pomimo licznych trudności związanych z jego stosowaniem) powiązanego z kryterium paradygmatycznym, służącym w tym wypadku za czynnik porządkujący. Dodatkowo zewnętrzny obszar opisu jest wyznaczony dzięki kryterium chronologicznemu oraz geograficznemu. Pozostałe uporządkowania mają w tym wypadku charakter drugorzędny.

Liczne przesłanki natury technicznej, a szczególnie znaczny obszar tematyczny poddawany obserwacji oraz istnienie opracowań o analogicznym charakterze (zob. Grochowski 2012; Laskowski 2012), zmuszają do przyjęcia kilku istotnych ograniczeń. Przede wszystkim, mając świadomość faktu, że dowolny element językowy może być charakteryzowany z różnych punktów widzenia, prowadzone rozważania ograniczymy jedynie do opracowań poruszających bezpośrednio problemy gramatyczne (składniowe, fleksyjne i fonologiczne), przyjmując, że powiązania kwestii składniowych czy fleksyjnych z zagadnieniami natury leksykalnej czy stylistycznej zostaną podjęte w innych częściach niniejszego numeru Języka Polskiego. Po drugie, w sposób rygorystyczny zastosujemy kryterium chronologiczne, poddając oglądowi jedynie teksty opublikowane po 1989 roku. Z prac wcześniejszych zostaną przytoczone — na zasadzie kontrastu bądź inspiracji — opracowania, które w znacznym stopniu zdecydowały o kształcie dyscypliny. Po trzecie, tematyczne kryterium opisu zmusza do

ograniczenia analiz do prac odnoszących się do języka ogólnego, i to w wersji synchronicznej. Po czwarte wreszcie, przedstawienie możliwie najpełniejszego obrazu gramatyki polskiej wiąże się z problemem ogromnej liczby tekstów z zakresu charakteryzowanych subdyscyplin, co skłania do skoncentrowania się głównie na publikacjach książkowych. Tak więc tym prowadzonych rozważań będą opracowania monograficzne wydane w latach 1989–2014.

1. Składnia — centrum gramatyki

Istnieją obszary badań, które szczególnie trudno poddać syntezie. Jednym z nich jest bez wątpienia składnia. Podstawową przyczyną takiego stanu rzeczy jest to, że struktury zdaniowe stanowią obiekt analiz nie tylko składni, ale także semantyki, tekstologii czy stylistyki, co sprawia, że omówienie wszystkich problemów z tego zakresu nie jest możliwe w jednym opracowaniu. Druga przesłanka skłaniająca do wybiórczego ujęcia podejmowanych tu kwestii wiąże się ze znacznym spektrum prac będących z jednej strony uszczegółowieniem istniejących paradygmatów badawczych, z drugiej zaś przykładem analiz tekstowych. Już to wystarcza do usprawiedliwienia faktu, że poniższy wybór nie może być ani pełny, ani wyczerpujący.

W punkcie wyjścia (rok 1989) badacze składni mieli do dyspozycji — poza opracowaniami z zakresu tzw. składni tradycyjnej — trzy rozwijające się projekty: składnię dystrybucyjną Zygmunta Saloniego i Marka Świdzińskiego (1987), składnię wyrażen predykatywnych Stanisława Karolaka wzbogaconą o składnię struktur polipredykatywnych M. Grochowskiego i grupy nominalnej Zuzanny Topolińskiej (GWJPS) oraz leksykon składni o podstawach generatywnych, czego przykładem jest Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich (Polański (red.) 1980–1992). Główne działania badawcze — zwłaszcza w początkowym okresie — zmierzały więc do rozwijania i uzupełniania założeń ujętych w powyższych modelach.

Przede wszystkim rozwijane są propozycje autorów tzw. niebieskiej składni. W tym zakresie podejmuje się m.in. problemy pozycji składniowej i sposobów jej realizacji (Szupryczyńska 1996; Kosek 1999; Gębka-Wolak 2011). Szeroko analizuje się również właściwości określonych konstrukcji współczesnej polszczyzny (Kallas 1993; Wiśniewski 1994; Kopcińska 1997; Moroz 2002), struktur konstytuowanych przez różne wyrażenia językowe (Wiśniewski 2005; Czerepowicka 2006; Bojałkowska 2010) oraz problemy szyku komponentów grupy składniowej i zdania (Derwojedowa 2000; Gębka-Wolak 2000). Jest rzeczą znaną, że z upływem czasu metodologia dystrybucyjna jest wzbogacana o doświadczenia innych paradygmatów badawczych. Szczególną rolę w tym zakresie odgrywa koncepcja jednostki leksykalnej oraz operacji Andrzeja Bogusławskiego (1989), składnia predykatywna (GWJPS), składnia zależności Igora Mielczuka i koncepcja opisu metatekstowego poziomu wypowiedzi (Wajszczuk 2005). Takie przesłanki leżały u podstaw rozważań dotyczących nieciągłych jednostek języka (Kosek 2008), wyrażen parentetycznych (Moroz 2010) czy grup liczebni-kowych (Derwojedowa 2011).

Z opisami dystrybucyjnymi łączą się prace nad składnią formalną, ze szczególnym uwzględnieniem aspektu automatycznej analizy składniowej. W tym zakresie szczególną rolę odegrał M. Świdziński (1992, 1996), który zaproponował sformalizowany model opisu polszczyzny. Rozwiązania te stały się z kolei podstawą komputerowych implementacji

algorytmów analizujących (Bień 1996; Przepiórkowski i in. 2002; Woliński 2004; Przepiórkowski 2008), jak również dały impuls m.in. do rozwoju językoznawstwa korpusowego (Przepiórkowski i in. (red.) 2012).

Drugi istotny paradygmat badawczy ostatniego ćwierćwiecza wyrasta z doświadczeń naukowych S. Karolaka (GWJPS, 1990, 2002) oraz badań nad pojęciem jednostki leksykalnej i operacji A. Bogusławskiego (1989). Rozważania pozostające w kręgu tej metodologii dotyczą zarówno kwestii ogólnych i konstytutywnych dla kształtu teorii, na przykład problemów opisu struktur tematyczno-rematycznych (Danielewiczowa 1996; Szumska 1996), typów pozycji predykatowo-argumentowych czy wyrażen zdaniowych (Korytkowska 1992; Jędrzejko 1993, 2002; Żmigrodzki 1995; Korytkowska, Małdziewa 2002; Czapięga 2003; Kikiewicz 2004; Zaron 2009), jak i analiz konkretnych struktur składniowych i klas jednostek leksykalnych. W tym zakresie warto wspomnieć o opisie konstrukcji elektywnych (Drózdź-Łuszczak 2007), wyrażen parentetycznych (Stępień 2014) czy czasownikowych (Greń 1994; Danielewiczowa 2002; Chojak 2006; Nowak 2013). W ramach tego nurtu powstało też wiele prac dotyczących konkretnych jednostek języka (zob. Bogusławski, Wawrzyńczyk 1993; Grochowski 1997; Łapa 2003; Szumska 2006; Bogusławski, Danielewiczowa 2005; Chojak 2009).

Trzeci wreszcie paradygmat składniowy został skryształizowany dzięki pracom Ireneusza Bobrowskiego (1995–1998, 2005). Stworzony model opisu zdania opierał się na wyjściowych strukturach frazowych poddawanych przekształceniom w komponencie transformacyjnym oraz interpretowanych w komponencie semantycznym. W ramach tego paradygmatu podejmowano się m.in. opisu przymiotników (Węgrzynek 1995), przysłówków polisegmentalnych (Wojdak 2004) czy wykładników parametryzacji świata (Chachulska 2002). Umożliwił on także szczegółowe analizy, m.in. konstrukcji werbo-nominalnych (zob. Jędrzejko i in. 1998, 2002; Żmigrodzki 2000) czy problemów akomodacji morfologicznej (Zbróg 2003).

Badania syntaktyczne ostatniego ćwierćwiecza często przekraczały jednakże ramy wyznaczone przez scharakteryzowane wyżej paradygmaty, dotykając zarówno ogólnych problemów zdania (m.in. Bobran 2000; Boniecka 2000; Mędał 2005a; Ruszkowski 2001), jak i kwestii szczegółowych — zagadnień diatezy (Górski 2008), łączliwości przymiotników (Śliwiński 1990) oraz wielu innych (m.in. Kozarzewska 1990; Piernikarski 1990; Łojasiewicz 1992; Komorowska 2001; Rutkowski 2007; Nkollo 2009; Wierzbička-Piotrowska 2011). Warto też wspomnieć o pracach o charakterze statystycznym, służących zastosowaniom informatycznym oraz dotyczących problemów synonimii składniowej czy kwestii normatywnych (zob. Wierzbička 1991; Ruszkowski 2004; Jadacka 2008; Vetulani 2012; Zbróg 2012). Uzupełnieniem takich rozważań są publikacje przekrojowe, dotyczące w znacznej mierze dydaktyki składni (Grzegorzczakowa 1996; Boniecka 1998; Labocha, Tutak 2005).

2. Fleksja — na przecięciu składni i leksykologii

Niezależny opis osiągnięć różnych subdyscyplin jest rzeczą trudną także z tego powodu, że granice między poszczególnymi działami językoznawstwa coraz bardziej się zacierają, co widać na przykładzie fleksji, której zainteresowania krzyżują się m.in. z badaniami o nastawieniu leksykograficznym czy składniowym. Tym samym dokonując przeglądu, należy mieć te fakty na względzie. Jak można sądzić, przed rozwojem badań fleksyjnych w latach

1989–2014 poprzeczka została ustawiona bardzo wysoko. W punkcie wyjścia istniała już bowiem morfologia języka polskiego (GWJPM), która skutecznie uzupełniała istniejące wcześniej kompendia fleksyjne, m.in. Jana Tokarskiego.

W opisie badań fleksyjnych warto wyjść od funkcjonalnych klasyfikacji jednostek. W roku 1989 z szerzej wykorzystywanych podziałów użytkownik dysponował m.in. modelem morfologiczno-składniowym Z. Saloniego (1974) oraz propozycją syntaktyczną Romana Laskowskiego (GWJPM). Kolejne lata przyniosły przede wszystkim kilka podziałów motywowanych łączliwością (m.in. Grochowski 1997; Wróbel 2001; Zaron 2009), ale istotnym elementem prac nad tym problemem było wskazanie różnic między wyrażeniami wykazującymi jakąkolwiek łączliwość a wyrażeniami jej pozbawionymi, jak również uwzględnienie w klasyfikacjach faktu nakładania przez część jednostek leksykalnych ograniczeń formalno-semantycznych na obiekty, z którymi wchodzi w związki składniowe. Obserwacje te posłużyły m.in. do odróżnienia leksemów i sygnałów fatycznych oraz syntaktemów i parataktymów (Wajszczuk 2005).

Prócz tak podstawowej kwestii jak przynależność do klasy części mowy badacze analizowali również wiele problemów szczegółowych. Ich badania uzupełniają wizję fleksji polskiej i wkomponowują się — dzięki zróżnicowanym perspektywom opisu — w dyskusję nad metodologią współczesnej gramatyki. Taki charakter mają prace dotyczące kategorii morfologicznych, m.in. aspektu (Holvoet 1989; Bogusławski 2003), przypadku (m.in. Rudzka-Ostyn 2000; Saloni 2005; Stefańczyk 2007; Topolińska 2010) czy rodzaju (Kućała 2000; Zaron 2004; Kępińska 2006; Łaziński 2006; Nowosad-Bakalarczyk 2009; Wojdak 2013). Znacznym zainteresowaniem cieszy się też czasownik, analizowany czy to z perspektywy ogólnej (m.in. Saloni 2000, 2001; Mędak 2005b), czy to szczegółowej, np. badania nad rozkaznikiem (Laskowski 1998; Bogusławski 2010). Analizy dotyczą też problemów fleksji nominalnej (Gruszczyński 1989; Krzyżanowski 1992, 2013; Mieczkowska 2003), zbieżności między formami należącymi do różnych leksemów (Awramiuk 1999), opisu liczebników (Mieczkowska 1995) czy fleksji zaimków (Andrejewicz 2001). Uzupełnieniem wszystkich tych rozważań jest nurt ogólny — w tym dydaktyczny (zob. Nagórko 1997; Strutyński 1999; Bańko 2002; Nowak, Polański 2011).

Osobnego ujęcia wymaga projekt zmierzający do automatyzacji analiz fleksyjno-składniowych. Próby stworzenia programu komputerowego, którego celem byłoby przypisywanie adekwatnie wyodrębnionym formom wyrazowym odpowiedniej charakterystyki fleksyjnej, stanowią istotny element badań ostatniego ćwierćwiecza (Rokicka 2002; Wołosz 2005), a ich uwieńczeniem jest Słownik gramatyczny języka polskiego (2007), którego podstawę stanowią m.in. prace Z. Saloniego (2000, 2001), oraz Schematyczny indeks a tergo polskich form wyrazowych (Tokarski 2002).

3. Fonologia — od tekstu do systemu

Rozważania fonologiczne dotyczą zasadniczo trzech kręgów zagadnień. Z jednej strony analizie podlegają zmiany fonotaktyczne we współczesnej polszczyźnie (Perlin 1998; Steffen-Batogowa 2000; Pawlik 2005), z drugiej zaś dąży się do uszczegółowienia systemowego poziomu opisu języka, fonologii (m.in. Klebanowska 1990; GWJPF; Szpyra-Kozłowska 2002).

Wreszcie trzeci projekt zmierza do zaadaptowania zdobyczy współczesnej nauki do potrzeb automatycznych analiz mowy (m.in. Demenko 1999).

Istotnym uzupełnieniem tych badań są opracowania o charakterze dydaktycznym, czego efektem są podręczniki akademickie (Ostaszewska, Tambor 1993, 2000; Wiśniewski 1997; Kavka i in. 2007). Wykorzystuje się w nich zdobycze nauki, koncentrując się jednak — z przyczyn oczywistych — na artykulacyjnej wizji fonetyki (zob. Szpyra-Kozłowska 2000). W tej materii nieco inny charakter miała propozycja Leokadii Dukiewicz i Ireny Sawickiej (GWJPF), które w swych rozważaniach nie tylko prezentują osiągnięcia dyscypliny, ale też wzbogacają je własnymi doświadczeniami naukowymi. Z tego też powodu czytelnicy otrzymują m.in. ogólną wiedzę na temat fonetyki audytywnej czy akustycznej, jak również fonologiczną interpretację zjawisk prozodycznych czy podstawy opisu cech suprasegmentalnych (GWJPF). Naturalnie wszystkich aspektów badań nie sposób wymienić w tak ograniczonym opracowaniu. Nie starcza więc czasu na wspomnienie nawet o badaniach na potrzeby terapii logopedycznych, analizach systemów fonetycznych dzieci czy też systemów zróżnicowanych socjolektalnie. Projekty takie są bez wątpienia ważne i potrzebne, pozostaje jedynie mieć nadzieję, że ich twórcy wybaczą mi to pominięcie.

Obraz współczesnej fonologii nie byłby pełny bez wspomnienia o znaczym zainteresowaniu zjawiskami prozodycznymi w różnych subdyscyplinach językoznawstwa. Zagadnienia te stanowią dziś nieodłączny element analiz składniowych (Danielewiczowa 2002; Wąjszczuk 2005; Stępień 2014) czy leksykalnych (Bogusławski, Danielewiczowa 2005; Chojak 2006; Nowak 2013). Wydaje się, że ten obszar badań jest szczególnie ważny we współczesnej wizji gramatyki i jako taki powinien być kontynuowany. Semantyczny charakter prozodii, rozwój fonologii jako systemowego kształtu języka mówionego zdają się stanowić podstawowe problemy badawcze najbliższych lat.

4. Podsumowanie

Przegląd dorobku dowolnej subdyscypliny językoznawczej w ograniczonym zbiorze jest bardzo trudny. Z tego też powodu wiele istotnych problemów badawczych nie zostało uwzględnionych w niniejszym opracowaniu, a inne zaledwie zasygnalizowano. Nie zmienia to jednak faktu, że zasadniczym celem powyższych rozważań była próba uchwycenia spektrum problemowego współczesnej gramatyki polskiej, nie chodziło zaś w żadnej mierze o wartościowanie prowadzonych badań, gdyż jakkolwiek ogląd krytyczny wymagałby szerszej argumentacji. Jeżeli jednak zgodzimy się z tezą, że przedstawiony obraz fonologii, fleksji czy składni oddaje choć w minimalnym stopniu stan rzeczywisty i wyłapuje zasadnicze tendencje rozwojowe, to warto zdiagnozować kierunek rozwoju gramatyki języka polskiego. Wydaje się, że rację mają badacze, którzy twierdzą (zob. Wąjszczuk 2005; Grochowski 2012), że nastął czas gramatyki zintegrowanej, wiążącej relacją dwustronnej motywacji formalną i znaczeniową stronę języka — gramatyki, w której opis znaczenia będzie prowadzony w kontekście subtelnych zmian formalnych, analiza formalna zaś będzie uwzględniać różnice w płaszczyźnie treści. Taka gramatyka jest prawdopodobnie wyzwaniem najbliższej przyszłości. Jak się wydaje, powinna ona spójnie integrować w opisie składniowym m.in. postulaty z zakresu morfologii i fonologii.

Bibliografia

- Andrejewicz U. 2001: Polskie zaimki rzeczowne w ujęciu gramatycznym, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- Awramiuk E. 1999: Systemowość polskiej homonimii międzyparadygmatycznej, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- Bańko M. 2002: Wykłady z polskiej fleksji, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bień J.S. 1996: Komputerowa weryfikacja opisu składni, TR 96–06 (227), Instytut Informatyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Bobran M. 2000: Składnia polska i rosyjska zdania złożonego, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Rzeszów.
- Bobrowski I. 1995–1998: Gramatyka opisowa języka polskiego. Zarys modelu generatywno-transformacyjnego, t. 1–2, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego, Kielce.
- Bobrowski I. 2005: Składniowy model polszczyzny, Lexis, Kraków.
- Bogusławski A. 1989: Preliminaria gramatyki operacyjnej, Polonica XIII, s. 163–223.
- Bogusławski A. 2003: Aspekt i negacja, Takt, Warszawa.
- Bogusławski A. 2010: Dwa studia z teorii fleksji (i inne przyczynki), Katedra Lingwistyki Formalnej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Bogusławski A., Danielewiczowa M. 2005: Verba polona abscondita. Sonda słownikowa III, Elma Books, Warszawa.
- Bogusławski A., Wawrzyńczyk J. 1993: Polszczyzna, jaką znamy, Katedra Lingwistyki Formalnej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Bojałkowska K. 2010: Opis składniowy imiesłowów przysłówkowych we współczesnym języku polskim, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Boniecka B. 1998: Składnia współczesnego języka polskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Boniecka B. 2000: Struktura i funkcje pytań w języku polskim, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Chachulska B. 2002: Analiza składniowa leksykalnych wykładników parametryzacji świata, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Chojak J. 2006: Semantyka i składnia czasowników oznaczających reakcje słowne, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Chojak J. 2009: Zrozumieć JAK. Studium semantyczno-składniowe, Bel Studio, Warszawa.
- Czapiga Z. 2003: Polipredykatywność zdania pojedynczego w języku rosyjskim i polskim, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
- Czerepowicka M. 2006: Opis powierzchniowski składniowy wyrażen niestandardowych typu *na lewo, do dziś, po trochu, na zawsze* we współczesnym języku polskim, Akademicka Oficyna Wydawnicza EXIT, Warszawa.
- Danielewiczowa M. 1996: O znaczeniu zdań pytajnych w języku polskim, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Danielewiczowa M. 2002: Wiedza i niewiedza. Studium polskich czasowników epistemicznych, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Demenko G. 1999: Analiza cech suprasegmentalnych języka polskiego na potrzeby technologii mowy, Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Derwojedowa M. 2000: Porządek linearny składników zdania elementarnego, Elipsa, Warszawa.
- Derwojedowa M. 2011: Grupy liczebnikowe we współczesnym języku polskim. Zarys opisu zależnościowego, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Dróżdź-Łuszczak K. 2007: Studium konstrukcji elektywnych we współczesnej polszczyźnie, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Gębka-Wolak M. 2000: Związki linearne między składnikami grupy nominalnej we współczesnym języku polskim, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.

- Gębka-Wolak M. 2011: *Pozycje składniowe frazy bezokolicznikowej we współczesnym zdaniu polskim*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Górski R. 2008: *Diateza nacechowana w polszczyźnie. Studium korpusowe*, Lexis, Kraków.
- Greń Z. 1994: *Semantyka i składnia czasowników oznaczających akty mowy w języku polskim i czeskim*, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa.
- Grochowski M. 1997: *Wyrażenia funkcyjne. Studium leksykograficzne*, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Grochowski M. 2012: *Główne kierunki badań syntaktycznych w Polsce w drugiej połowie XX wieku i na początku XXI wieku*, [w:] *Językoznawstwo w Polsce. Kierunki badań i perspektywy rozwoju*, red. M. Grochowski, Bel Studio, Warszawa, s. 139–155.
- Gruszczyński W. 1989: *Fleksja rzeczowników pospolitych we współczesnej polszczyźnie pisanej*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Grzegorzyczkowa R. 1996: *Wykłady z polskiej składni*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- GWJPF: L. Dukiewicz, I. Sawicka, *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Fonetyka i fonologia*, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków 1995.
- GWJPM: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, red. R. Grzegorzyczkowa, R. Laskowski, H. Wróbel, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1984; wyd. 2 zmienione: *Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998*.
- GWJPS: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, red. Z. Topolińska, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1984.
- Holvoet A. 1989: *Aspekt a modalność w języku polskim na tle ogólnosłowiańskim*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Jadacka H. 2007: *Kultura języka polskiego. Fleksja, słowotwórstwo, składnia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Jędrzejko E. 1993: *Nominalizacje w systemie i w tekstach współczesnej polszczyzny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Jędrzejko E. 2002: *Problemy predykcji peryfrastycznej*, Gnome, Katowice.
- Jędrzejko E., Loewe I., Zmigrodzki P. 1998: *Słownik polskich zwrotów werbo-nominalnych. Zeszyt próbny*, red. E. Jędrzejko, Energeia, Warszawa.
- Kallas K. 1993: *Składnia współczesnych polskich konstrukcji współrzędnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Karolak S. 1990: *Kwantyfikacja a determinacja w językach naturalnych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Karolak S. 2002: *Podstawowe struktury składniowe języka polskiego*, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa.
- Kavka S., Mołęda J., Widota A. 2007: *Fonetyka i fonologia ogólna i kontrastywna*, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Raciborzu, Racibórz.
- Kępińska A. 2006: *Kształtowanie się polskiej kategorii męsko- i niemęskoosobowości. Język wobec płci*, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Kiklewicz A. 2004: *Podstawy składni funkcjonalnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.
- Klebanowska B. 1990: *Interpretacja fonologiczna zjawisk fonetycznych w języku polskim*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Komorowska E. 2001: *Leksykalno-semantyczne wykładniki parentezy postpozycyjnej w języku polskim i rosyjskim*, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- Kopećńska D. 1997: *Strukturalny opis składniowy zdań z podmiotem-mianownikiem we współczesnej polszczyźnie*, Elipsa, Warszawa.
- Korytkowska M. 1992: *Typy pozycji predykatowo-argumentowych*, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa.

- Korytkowska M., Małdziewa W. 2002: Od zdania złożonego do zdania pojedynczego (nominalizacja argumentu propozycjonalnego w języku polskim i bułgarskim), Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Kosek I. 1999: Przyczasownikowe frazy przyimkowo-nominalne w zdaniach współczesnego języka polskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.
- Kosek I. 2008: Fleksja i składnia nieciągłych imiennych jednostek leksykalnych, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.
- Kozarzewska E. 1990: Czasowniki mówienia we współczesnym języku polskim. Studium semantyczno-składniowe, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Krzyżanowski P. 1992: Temat fleksyjny w odmianie rzeczowników polskich, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Krzyżanowski P. 2013: Właściwości gramatyczne rzeczowników nieodmiennych, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Kućała M. 2000: Polszczyzna dawna i współczesna, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Labocha J., Tutak K. 2005: Podstawy analizy składniowej wypowiedzi, Księgarnia Akademicka, Lublin.
- Laskowski R. 1998: Semantyka trybu rozkazującego, *Polonica XIX*, s. 5–29.
- Laskowski R. 2012: Fleksja języka polskiego po sześćdziesięciu latach, [w:] *Językoznawstwo w Polsce. Kierunki badań i perspektywy rozwoju*, red. M. Grochowski, Bel Studio, Warszawa, s. 113–124.
- Łapa R. 2003: Predykatywne wyrażenia modalne z bezokolicznikiem we współczesnym języku polskim, Wydawnictwo «Poznańskie Studia Polonistyczne», Poznań.
- Łaziński M. 2006: O panach i paniach. Polskie rzeczowniki tytułarne i ich asymetria rodzajowo-płciowa, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Łojasiewicz A. 1992: Właściwości składniowe polskich spójników, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Mędak S. 2005a: Praktyczny słownik łączliwości składniowej czasowników polskich, Universitas, Kraków.
- Mędak S. 2005b: Słownik form koniugacyjnych czasowników polskich, Universitas, Kraków.
- Mieczkowska H. 1995: *Studia nad liczebnikami (na materiale polskim i słowackim)*, Universitas, Kraków.
- Mieczkowska H. 2003: Dynamika rozwoju fleksji nominalnej w ujęciu typologicznym słowacko-polskim, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Moroz A. 2002: Strukturalna charakterystyka konstrukcji składniowych zawierających składnik zerowy, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Moroz A. 2010: Parenteza ze składnikiem czasownikowym we współczesnym języku polskim, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Nagórko A. 1997: *Zarys gramatyki polskiej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Nkollo M. 2009: Modele syntagmatyczne konstrukcji opartych na nazwach relacji symetrycznych, Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Nowak T. 2013: Od przesłanki do konkluzji. Polskie czasowniki wnioskowania, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Nowak T., Polański E. 2011: *Najnowszy podręcznik gramatyki języka polskiego*, Petrus, Kraków.
- Nowosad-Bakalarczyk M. 2009: Płeć a rodzaj gramatyczny we współczesnej polszczyźnie, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Ostaszewska D., Tambor J. 1993: Podstawowe wiadomości z fonetyki i fonologii współczesnego języka polskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Ostaszewska D., Tambor J. 2000: *Fonetyka i fonologia współczesnego języka polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Pawlik J. 2005: Problemy równowagi systemu językowego i możliwości zmian w jego obrębie na poziomie fonicznym, Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Perlin J. 1998: *Typologia zmian fonemicznych*, Energeia, Warszawa.
- Piernikarski C. 1990: Struktura syntaktyczna grup homogenicznych (w zestawieniu z niektórymi typami grup heterogenicznych), Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.

- Polański K. (red.) 1980–1992: Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich, t. 1–5, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Przepiórkowski A. 2008: Powierzchniowe przetwarzanie języka polskiego, Akademicka Oficyna Wydawnicza EXIT, Warszawa.
- Przepiórkowski A., Bańko M., Górski R.L., Lewandowska-Tomaszczyk B. (red.) 2012: Narodowy Korpus Języka Polskiego, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Przepiórkowski A., Kupść A., Marciniak M., Mykowiecka A. 2002: Formalny opis języka polskiego. Teoria i implementacja, Akademicka Oficyna Wydawnicza EXIT, Warszawa.
- Rokicka T. 2002: Komputerowy model alternacji tematu fleksyjnego polskich leksemów odmiennych, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Rudzka-Ostyn B. 2000: Z rozważań nad kategorią przypadku, Universitas, Kraków.
- Ruszkowski M. 2001: Kategorie pośrednie w składni polskiej, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce.
- Ruszkowski M. 2004: Statystyka w badaniach stylistyczno-składniowych, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce.
- Rutkowski P. 2007: Fraza przedimkowa w polszczyźnie, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Saloni Z. 1974: Klasyfikacja gramatyczna leksemów polskich, *Język Polski* LIV, s. 3–13, 93–101.
- Saloni Z. 2000: Wstęp do koniugacji polskiej, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.
- Saloni Z. 2001: Czasownik polski. Odmiana, słownik, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Saloni Z. 2005: O przypadkach w języku polskim, *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* LXI, s. 27–48.
- Saloni Z., Gruszczyński W., Woliński M., Wołosz R. 2007: Słownik gramatyczny języka polskiego, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Saloni Z., Świdziński M. 1987: Składnia współczesnego języka polskiego, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, wyd. 5, 2001, dodruk 2014.
- Stefańczyk W.T. 2007: Kategoria rodzaju i przypadku polskiego rzeczownika. Próba synchronicznej analizy morfologicznej, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Steffen-Batogowa M. 2000: Struktura akcentowa języka polskiego, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Stępień M. 2014: Wyrażenia parentetyczne w strukturze wypowiedzi — właściwości semantyczne, składniowe, prozodyczne, *Bel Studio*, Warszawa.
- Strutyński J. 1999: Gramatyka polska: wprowadzenie, fonetyka, fonologia, morfologia, składnia, Wydawnictwo Tomasz Strutyński, Kraków.
- Szpyra-Kozłowska J. 2000: O akademickich podręcznikach do fonetyki i fonologii współczesnego języka polskiego, *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* LVI, s. 145–152.
- Szpyra-Kozłowska J. 2002: Wprowadzenie do współczesnej fonologii, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Szumaska D. 1996: Bez rematu, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Szumaska D. 2006: Przymiotnik jako przyłączone wyrażenie predykatywne. Analiza formalizacji propozycyjalnych w warunkach predykcji niezdaniotwórczej, Universitas, Kraków.
- Szupryczyńska M. 1996: Pozycja składniowa frazy celownikowej w zdaniu polskim, *Top Kurier*, Toruń.
- Śliwiński W. 1990: Łączliwość składniowo-semantyczna przymiotników z rzeczownikami we współczesnym języku polskim, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Świdziński M. 1992: Gramatyka formalna języka polskiego, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Świdziński M. 1996: Własności składniowe wypowiedników polskich, *Elipsa*, Warszawa.
- Tokarski J. 2002: Schematyczny indeks a tergo polskich form wyrazowych, oprac. i red. Z. Saloni, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

- Topolińska Z. 2010: W sprawie przypadku. Gawęda językoznawcza, Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Vetulani G. 2012: Kolokacje werbo-nominalne jako samodzielne jednostki języka: syntaktyczny słownik kolokacji werbo-nominalnych języka polskiego na potrzeby zastosowań informatycznych, cz. 1, Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Wajszczuk J. 2005: O metateksie, Katedra Lingwistyki Formalnej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Węgrzynek K. 1995: Składnia przymiotnika polskiego w ujęciu generatywno-transformacyjnym, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Wierzbicka E. 1991: Synonimia składniowa konstrukcji przyczynowo-skutkowych we współczesnej polszczyźnie, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Wierzbicka-Piotrowska E. 2011: Polskie zaimki nieokreślone. Wybrane zagadnienia semantyczne, syntaktyczne i pragmatyczne, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Wiśniewski M. 1994: Strukturalna charakterystyka polskich wypowiedzi niezdanowych, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Wiśniewski M. 1997: Zarys fonetyki i fonologii współczesnego języka polskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Wiśniewski M. 2005: Dystrybucyjne właściwości odprzymiotnikowych nazw cech we współczesnej polszczyźnie, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Wojdak P. 2004: Przysłowki polisegmentalne w modelu składniowym polszczyzny, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- Wojdak P. 2013: Wielorodzajowość wśród rzeczowników współczesnej polszczyzny, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- Woliński M. 2004: Komputerowa weryfikacja gramatyki Świdzińskiego (maszynopis), Warszawa (online: <http://www.ipipan.waw.pl/Bib/woli:04.pdf>).
- Wołosz R. 2005: Efektywna metoda analizy i syntezy morfologicznej w języku polskim, Akademicka Oficyna Wydawnicza EXIT, Warszawa.
- Wróbel H. 2001: Gramatyka języka polskiego, «Od Nowa», Kraków.
- Zaron Z. 2004: Aspekty funkcjonalne polskiej kategorii rodzaju, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Aušra, Warszawa–Puńsk.
- Zaron Z. 2009: Problemy składni funkcjonalnej, Bel Studio, Warszawa.
- Zbróg P. 2003: Dyskusyjne problemy akomodacji morfologicznych w opisie generatywnym, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce.
- Zbróg P. 2012: Składnia podmiotu szeregowego we współczesnym języku polskim, Libron, Kraków.
- Żmigrodzki P. 1995: Zdania metaforyczne w języku polskim: opis semantyczno-składniowy, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Żmigrodzki P. 2000: Właściwości składniowe analitycznych konstrukcji werbo-nominalnych w języku polskim, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.

Summary

System and text — the main grammatical problems of the last quarter of century (syntax, inflection, phonology)

Keywords: contemporary grammar, syntax, inflection, phonology.

The present text is an attempt to capture the major research problems of Polish synchronous grammar in the last quarter of the century. This attempt is a subjective vision of the evolution of research on phonology, inflection and syntax, including the methodological base of the discipline in 1989, and the possible directions of its development in the future.

Tomasz Nowak

Katowice, Uniwersytet Śląski

Przegląd badań z zakresu semantyki językoznawczej prowadzonych w Polsce po 1989 roku

Słowa kluczowe: językoznawstwo, semantyka, Polska, 1989 rok.

Wstęp

W niniejszej pracy zamierzam przybliżyć czytelnikowi rozwój badań semantycznych prowadzonych w ramach językoznawstwa polonistycznego¹⁾ (na materiale współczesnego i ogólnego języka polskiego) w ostatnim ćwierćwieczu (tj. od 1989 roku). Artykuł ma więc charakter przeglądowo-podsumowujący, sytuuje się w ramach gatunku synteza z bibliografią²⁾. Każdy przegląd ma zalety i wady: każde podsumowanie przybliża określone zagadnienia, a jednocześnie je upraszcza, a także — co za tym idzie — zniekształca. W związku z tym już na początku trzeba się zdecydować na dobór i hierarchię kryteriów, które umożliwią względnie wierny ogląd całości. Kwestii tej poświęcam cały kolejny rozdział.

1. Semantyka na tle dyscyplin naukowych i programów badawczych

Problemy semantyczne podejmuje się współcześnie w wielu różnych dziedzinach, w tym również dyscyplinach pozalingwistycznych. Od razu pragnę zaznaczyć, że poza moimi zainteresowaniami znajdują się prace semantyczne sytuujące się — z punktu widzenia ogólnej klasyfikacji nauk — w granicach szeroko pojmowanych: filozofii (semiotyki) i kognitywistyki (psychologii). Skupię się jedynie na publikacjach, które wpisują się w ramy językoznawstwa (zdając sobie sprawę, że granice tej dziedziny nie zawsze są łatwe do ustalenia).

Nie istnieją współcześnie, i zapewne nigdy nie istniały, takie badania językoznawcze, które całkowicie pomijałyby kwestie semantyczne: nie można badać języka bez uwzględnienia jego podstawowej funkcji, czyli przekazywania znaczenia. W każdą pracę z dziedziny lingwistyki wpisują się więc pewne wątki semantyczne. W związku z tym zdecydowałem, że przybliżę jedynie te publikacje, w których to, co semantyczne, stanowi wyraźną dominantę

---

¹⁾ W swoim szkicu uwzględniam prace poświęcone sprawom znaczeń wyrażen w języku polskim bez względu na to, czy ich autorami są (nominalnie) poloniści, czy też nie. Publikacje semantyczne o charakterze kontrastowo-porównawczym (dwu- i więcej niż dwujęzyczne) zasługują, moim zdaniem, na odrębne opracowanie.

²⁾ Na marginesie pragnę jeszcze dodać, że jestem jak najdalszy od formułowania ocen i wartościowania dorobku poszczególnych osób i ośrodków (nie temu wszak służy ten artykuł). Jakkolwiek, czego nie kryję, najbliższe mi jest strukturalistyczne spojrzenie na język, żywię głęboki szacunek dla osiągnięć innych szkół (w związku z tym postaram się zachować obiektywizm, uwzględniając różnorodność perspektyw i podejmowanych zagadnień).

nie tylko uwzględnioną w tytule pracy, ale przede wszystkim wynikającą z jej zawartości, a już zwłaszcza z zastosowanych w niej specyficznie semantycznych narzędzi badawczych.

Semantykę można uprawiać zarówno w obrębie endo-, jak i egzolingwistyki. Przypominę, że coraz częściej zagadnienia semantyczne stają się częścią refleksji interdyscyplinarnej (np. psycho-, socjo-, etnolingwistycznej) i transdyscyplinarnej (np. filologicznej, komunikacyjnej, kognitywistycznej). Przede wszystkim jednak badania semantyczne ogniskują się w granicach językoznawstwa wewnętrznego: mikro- i makrolingwistyki (zob. prace z zakresu tekstologii: stylistyki, genologii, analizy dyskursu). Nie kryję, że w tym artykule zamierzam zawęzić omawianą problematykę do kwestii mikrolingwistycznych (czy może mezolingwistycznych), mianowicie do semantyki najbliższej sprawom leksykologii oraz gramatyki, czyli do dociekań semantycznych w aspekcie systemowym.

Semantyka językoznawcza rozwija się współcześnie w obszarach wszystkich programów badawczych. W tej pracy ze względu na jej założony na wstępie profil skupię uwagę na tych pracach semantycznych, które wpisują się w tradycje strukturalizmu, generatywizmu i kognitywizmu (pominę zaś publikacje o zacięciu historycznym i geograficznym osadzone w nurtach ewolucjonizmu i dyfuzjonizmu, jak również prace lokujące się w ramach tekstowo i dyskursywnie zorientowanego komunikacjonizmu). Co warto podkreślić, moim zdaniem istnieje uzasadniona możliwość osadzenia w ramach poszczególnych programów badawczych określonych (ściśle zlokalizowanych) ośrodków naukowych, które reprezentują poszczególni uczeni, autorzy konkretnych publikacji z zakresu semantyki językoznawczej.

W poszukiwaniu poręcznego kryterium³⁾ (wszak niepodobna omawiać, a nawet przytaczać, poszczególnych artykułów i recenzji z zakresu semantyki⁴⁾) zdecydowałem, że w tej syntezie uwzględnię wyłącznie publikacje książkowe, czyli (w miarę możliwości) wszystkie monografie naukowe i wybrane prace zbiorowe, po pierwsze, umieszczając je w granicach określonych programów badawczych, po drugie, lokalizując je w ośrodkach naukowych realizujących te programy.

2. «Semantyczna mapa Polski»

Na «semantycznej mapie Polski» wyraźnie zarysowuje się sześć największych ośrodków naukowych — warszawski i toruński, sosnowiecki i bydgoski, lubelski i krakowski, których profile badawcze wpisują się w ramy trzech programów naukowych, tj. (odpowiednio) strukturalizmu, generatywizmu i kognitywizmu (naturalnie, z ośrodkami, których istnienie w tym miejscu odnotowuję, współpracuje i sympatyzuje liczne grono innych uczonych). Rzecz jasna, terminy, jakimi tu operuję, są umowne i dlatego wymagają kilku słów wyjaśnienia⁵⁾.

³⁾ Ze względu na duże zróżnicowanie podejmowanych zagadnień oraz wątków (jak również nie-współmierną odmienną ujęć czy perspektyw badawczych) zmuszony jestem zrezygnować w swoim przeglądzie z kryterium tematycznego (uważam, że na tym etapie badań nie jest możliwe porządkowanie prac zgodnie z tym kryterium).

⁴⁾ Przepraszam tych uczonych, których nazwiska (właśnie ze względu na przyjęte w pracy kryteria) w tym opracowaniu się nie pojawiły.

⁵⁾ O ile wyodrębnienie ośrodków warszawskiego i toruńskiego oraz lubelskiego i krakowskiego raczej nie budzi, jak myślę, większych wątpliwości, o tyle spore zdziwienie mogą wywołać wprowadzone tutaj przeze mnie terminy *ośrodek sosnowiecki* i *ośrodek bydgoski*. W związku z tym spieszę

Ośrodki warszawski i toruński, ostoja semantycznie zorientowanego strukturalizmu, ściśle wiążą się z nazwiskami takich uczonych jak Andrzej Bogusławski (Warszawa) oraz Maciej Grochowski (Toruń). Ośrodki lubelski i krakowski niezmiennie pozostają miejscami, w których za sprawą (m.in.) Ryszarda Tokarskiego (Lublin) i Renaty Przybylskiej (Kraków) dominują teoretyczne dezyderaty (szerzej lub wężiej pojmowanej) semantyki kognitywnej. Ośrodki sosnowiecki i bydgoski jeszcze do niedawna stanowiły enklawy, w których żywo pobrzmiwały echa idei semantycznie zorientowanego generatywizmu; najważniejsze osoby, wokół których funkcjonowały te ośrodki, to Stanisław Karolak (Sosnowiec, a także — wcześniej i później — Warszawa i Kraków) oraz działający od niego niezależnie Andrzej Otfinowski (Bydgoszcz).

Semantyka językoznawcza rozwija się współcześnie w trzech nurtach: lingwistycznym, logicznym i psychologicznym. O ile metoda semantyczno-lingwistyczna nawiązuje wyraźnie do teoretycznych dezyderatów strukturalizmu, metoda semantyczno-logiczna tworzy zaś zrąb badań w obrębie generatywizmu, o tyle metoda semantyczno-psychologiczna czerpie głównie z ustaleń kognitywizmu. W kolejnych rozdziałach naszkicuję rozwój badań semantycznych, jakie prowadzono i prowadzi się w Polsce po 1989 roku, nawiązując do nakreślonego powyżej trójpodziału.

2.1. Badania semantyczne prowadzone w ramach programu strukturalistycznego

Cel refleksji semantyczno-strukturalnej stanowią reprezentacje znaczeń (czyli eksplikacje i paralokucje, definicje słownikowe i portrety leksykograficzne) jednostek języka z poziomów przedmiotowego lub metatekstowego. Wybrane jednostki poddaje się analizie, uwzględniając funkcje i role, jakie odgrywają w strukturach: tematyczno-rematycznej wypowiedzi, predykatowo-argumentowej zdania oraz atrybutywno-relacyjnej leksykonu, a więc w obszarach semantyki wypowiedzeniowej, zdaniowej i leksykalnej.

W badaniach semantyczno-strukturalnych, jakie prowadzi się współcześnie w kraju, wykorzystuje się teorię pól i teorię składników. Co interesujące, przegląd literatury pokazuje, że teoria pól, poza dosłownie kilkoma przykładami⁶⁾, m.in. Gajda (1976); Miodunka (1980); Tokarski (1984), nie została dotąd (w swej oryginalnej postaci) zaaplikowana do opisu znaczeń polskich leksemów — w stopniu pozwalającym na stwierdzenie, czy jest

---

z wyjaśnieniami. Otóż S. Karolak od 1973 r. pracował na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach, a ściślej rzecz biorąc, na jego Wydziale Filologicznym, który do 1989 r. mieścił się w Sosnowcu. Od tego (mniej więcej) okresu można datować jego prace nad składnią wyrażen predykatywnych (które — jakkolwiek prowadzone w IJP PAN — szczególnie żywo oddźwięk znalazły na Śląsku i w Zagłębiu). Myśl S. Karolaka w Zagłębiu (choć nie tylko) trafiła na podatny grunt, podjęli ją twórczo uczeni (przed 1989 r. oraz po nim), m.in. Ewa Jędrzejko i Piotr Zmigrodzki. Podobną rolę odegrał w Bydgoszczy (przed 1989 r.) A. Otfinowski, którego poglądy, w wielu punktach zbieżne, nawet jeżeli w stosunku do nich wtórne, z poglądami S. Karolaka, rozwija do dzisiaj Andrzej Dyszak. Myślę, że pewien argument na rzecz uznania istnienia tych dwóch ośrodków, a już zwłaszcza «ośrodka sosnowiecko-katowickiego», stanowi również poczucie pewnej wspólnoty intelektualnej osób, które ośrodki te swego czasu współtworzyły.

⁶⁾ Teorię pól zaszczepliła na polskim gruncie Danuta Buttler w swoich prekursorskich artykułach opublikowanych w latach 60. ubiegłego stulecia.

to (czy też nie jest) koncepcja poznawczo płodna. Dużo większym powodzeniem cieszy się (z kolei) teoria składników semantycznych: rzadziej jej odmiana analityczna, a częściej jej wersja redukcyjna, stanowiąca w znacznej mierze oryginalny polski wkład w dorobek światowej refleksji semantycznej, zob. np. prace A. Bogusławskiego (1966, 1977, 1994) i Anny Wierzbickiej (1969, 1971, 1972).

Penetracje semantyczne oparte na założeniach klasycznego strukturalizmu są prowadzone obecnie w dwóch ośrodkach: toruńskim i warszawskim, przybierając dwojaki charakter: ściśle językoznawczy (w Toruniu) oraz lingwistyczno-filozoficzny (w Warszawie). Tematyka podejmowana w tych obu ośrodkach jest wyjątkowo rozległa — od zainteresowań wyrażeniami funkcyjnymi (w Toruniu) po studia nad funkcją wiedzy w strukturze semantycznej języka (w Warszawie).

Dorobek ośrodków warszawskiego i toruńskiego tylko w zakresie badań nad znaczeniami wyrażen najlepiej, w moim przekonaniu, zilustruje zestawienie najważniejszych spraw, jakim poświęcili miejsce w swych pracach uczeni działający w ramach tej formacji intelektualnej:

ośrodek warszawski

(Uniwersytet Warszawski i Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego)

- 1) aspekt i negacja, wiedza i istnienie (Bogusławski 2003/2004, 2007, 2008a, 2008b i in.),
- 2) składnia funkcjonalna (Zaron 2009),
- 3) spójniki polskie i metatekst (Wajszczuk 1997, 2005),
- 4) czasowniki oznaczające reakcje słowne oraz wyrażenie *jak* (Chojak 2006, 2009),
- 5) struktura tematyczno-rematyczna wypowiedzeń interrogatywnych, czasowniki epistemiczne, przysłówkowe metapredykaty atestacyjne (Danielewiczowa 1996, 2002, 2012),
- 6) określenia wymiarów w języku polskim (Linde-Usiekniewicz 2000),
- 7) opozycja agentywności i kauzatywności oraz wyrażenie *niechcący* (Duraj-Nowosielska 2007, 2012),
- 8) tematyzatory polskie (Sulich 1998),
- 9) pojęcia: ‘postawa’, ‘tolerancja’, ‘obojętność’ (Drózdź-Łuszczuk 2013),
- 10) czasownikowe wykładniki wiedzy niezwerifikowanej przez mówiącego i wyrażenia parenetyczne w strukturze wypowiedzi (Stępień 2010, 2014),
- 11) przysłówkowe wykładniki ograniczania dostępu wiedzy o działaniach (Heliasz 2012),
- 12) operatory adnumeratywne (Doboszyńska-Markiewicz 2013);

ośrodek toruński (Uniwersytet Mikołaja Kopernika)

- 1) wyrażenia funkcyjne (Grochowski 1997),
- 2) wykładniki leksykalne ekwiwalencji i parametryzacji świata (Bednarek 1989, 1994),
- 3) dopowiedzenia potwierdzające i zjawiska percepcji wzrokowej (Dobaczewski 1998, 2002),
- 4) leksykalne wykładniki hierarchizacji treści i nawiązania wewnątrztekstowego (Walusiak 1999),
- 5) wyrażenia percepcji słuchowej (Żurowski 2012).

Do metod semantycznej «szkoły warszawsko-toruńskiej» nawiązują w swoich pracach także inni językoznawcy — niektórzy z niej wyrosli, terminując u jej założycieli; inni z kolei odkryli dla siebie jej osiągnięcia, mimo że pochodzą z ośrodków zorientowanych odmiennie:

- 1) ogłoszenie jako akt mowy i gatunek tekstu oraz nonsens i zjawiska pokrewne (Wołk 2007, 2014),
- 2) przyimki lokatywno-inkluzyjne i czasowniki wnioskowania (Nowak 2008, 2013),
- 3) przysłówki tempa (Maryn-Stachurska 2009),
- 4) polskie partykuły wyróżniające (Kisiel 2012),
- 5) polskie intensyfikatory leksykalne (Bałabaniak 2013).

Sztandarowymi i rozpoznawalnymi dla tego środowiska dziełami leksykograficznymi są z jednej strony sondy słownikowe, m.in. *Polszczyzna*, jaką znamy. Nowa sonda słownikowa A. Bogusławskiego i Jana Wawrzyńczyka (1993), jak również *Verba Polona abscondita*. Sonda słownikowa A. Bogusławskiego i Magdaleny Danielewiczowej (2005), tj. cykl sond słownikowych, które nawiązują do leksykograficznych teorii A. Bogusławskiego (1988), a z drugiej strony, *Słownik polskich przekleństw i wulgaryzmów* (Grochowski 1995) czy też *Słownik gniazdowy partykuł polskich* (Grochowski i in. 2014); publikacje te realizują leksykograficzne koncepcje M. Grochowskiego (m.in. 1982, 1986) i teoretyczno-materiałowe wyniki, do jakich doszła Jadwiga Wajszczuk (1997, 2005).

Dydaktyczne prace charakterystyczne dla omawianego nurtu badań stanowią podręczniki: M. Grochowskiego *Zarys leksykologii i leksykografii. Zagadnienia synchroniczne* (1982) oraz M. Grochowskiego i Adama Bednarka *Zadania z semantyki językoznawczej* (1993/1997), jak również (w mniejszym stopniu — w zakresie teorii pól i semantyki składnikowej analitycznej) podręcznik Władysława Miodunki *Podstawy leksykologii i leksykografii* (1989).

Rozprawy o tematyce semantycznej, pisane z pozycji strukturalnych, ukazują się w dwóch periodykach: *Linguistica Copernicana* (a wcześniej: *Acta Universitatis Nicolai Copernici*, w Toruniu) oraz *Prace Filologiczne* (w Warszawie). Można je także znaleźć w licznych pracach zbiorowych, np. *Studia z semantyki porównawczej* (Grzegorzczkova, Waszakowa (red.) 2000/2003), *Studia semantyczne* (Grzegorzczkova, Zaron (red.) 1993) lub *Semantyczna struktura słownictwa i wypowiedzi* (Grzegorzczkova, Zaron (red.) 1997). W tym kręgu ideowym sytuują się też tomy *Wyrażenia funkcyjne w systemie i tekście* (Grochowski (red.) 1995), jak również *Przysłówki i przyimki. Studia ze składni i semantyki języka polskiego* (Grochowski (red.) 2005).

2.2. Badania semantyczne prowadzone w ramach programu generatywistycznego

Cel semantyków działających w obrębie generatywizmu sprowadza się do zbudowania logicznej (na podstawie rachunku predykatów i zdań) reprezentacji znaczeń zdań i wypowiedzi zawierających określone wyrażenia językowe.

Badania semantyczno-generatywne podejmowane (a raczej kiedyś podejmowane, ponieważ od lat nikt tej koncepcji czynnie nie rozwija) w Polsce nawiązują przede wszystkim do

ustaleń, jakie zapadły na gruncie tzw. semantyk generatywnych. Semantyki standardowe nie znalazły uznania w oczach polskich uczonych (wyjątkiem jest praca Ireneusza Bobrowskiego (1985)), z kolei semantyki teoriomodelowe są wciąż żywo rozwijane przez lingwistycznie zorientowanych logików oraz informatyków. Część uczonych zorientowanych w koncepcjach semantyki generatywnej chętniej sięgała po propozycje amerykańskie, zob. model semantyki struktury głębokiej (Grzesiak 1983; Jędrzejko 1993), innym natomiast bliższe były oryginalne koncepcje polskie, np. składnia wyrażeń predykatywnych, zob. Karolak 1972, 1984; Terminińska 1983; Nowakowska-Kempna 1986; Żmigrodzki 1995, i koncepcja orzeczeń, zob. A. Otfinowski 1976, 1982; Dyszak 1992ab, 1999, 2010. Co ciekawe, wszyscy semantycy generatywni w mniejszym lub większym stopniu sięgali do podstaw modelu semantyki przypadku głębokiego. Nie został z kolei zastosowany do opisu semantyczno-składniowego polskich wyrażeń zdaniowych, poza kilkoma drobnymi próbami (np. Jędrzejko 1987), model «Sens ↔ Tekst».

Badania semantyczne w ramach programu generatywnego (na co wskazują daty publikacji) prowadzono bardzo intensywnie przed 1989 rokiem, zwłaszcza na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych w Sosnowcu (na Uniwersytecie Śląskim) i w Bydgoszczy (ale również w Krakowie, np. Dorota Szumska i Jarosław Reszka, oraz w Warszawie, np. Emilia Kozarzewska). Sporo interesujących prac usytuowanych w tym nurcie powstało też (niejako siłą rozpędu) po 1989 roku. Oto kilka przykładowych tematów (i problemów), z jakimi mierzyli się uczeni akceptujący teoretyczne założenia generatywizmu w zakresie semantyki:

- 1) kwantyfikacja i determinacja, gramatyka o podstawach semantycznych, podstawowe schematy składniowe zdań polskich, semantyczna kategoria aspektu (Karakol 1990, 2001, 2002, 2008),
- 2) czasowniki mówienia we współczesnym języku polskim (Kozarzewska 1990),
- 3) predykaty przykrych doznań fizycznych i orzeczenia wyrażające cierpienia fizyczne, a także językowe wyrażenia zjawisk emisji światła oraz zjawisk jasności i ciemności (Dyszak 1992ab, 1999, 2010),
- 4) nominalizacje w systemie i w tekstach (Jędrzejko 1993),
- 5) zdania metaforyczne (Żmigrodzki 1995),
- 6) organizacja tematyczna tekstu oraz przymiotnik jako przyłączone wyrażenie predykatywne (Szumska 1996, 2006),
- 7) konstrukcje analityczne w poezji Młodej Polski (Loewe 2000),
- 8) predykaty mówienia implikujące pojęcie zła (Reszka 2001).

Obecnie znaczną część wartościowych wyników, do jakich doszli przywołani przeze mnie semantycy generatywni, włącza się w obręb analiz prowadzonych w duchu strukturalnym lub kognitywnym. W tym sensie rezultaty studiów generatywnych okazały się trwałym wkładem (nieprzemijającym!) do polskich badań semantycznych.

Opracowaniami słownikowymi, które pozostawili po sobie (semantycznie ukierunkowani!) generatywiści, są dwa dzieła: Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich pod red. Kazimierza Polańskiego (1980–1992) oraz Słownik polskich zwrotów werbo-nominalnych. Zeszyt próbny pod red. E. Jędrzejko (Jędrzejko i in. 1998).

Generatywny nurt badań nad znaczeniem w języku reprezentuje w dydaktyce akademickiej podręcznik Renaty Grzegorzczkovej *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*, który — mimo że stanowił (w zamyśle autorskim) próbę objęcia całego terytorium semantyki lingwistycznej — eksponuje (i preferuje) ujęcia semantyczno-generatywne (szczególnie mam na myśli jego wcześniejsze wydania, np. z 1990 roku).

Nie sposób także przecenić wkładu i inspiracji, jakie wnieśli do semantycznych badań nad językiem lingwistycznie zorientowani logicy, np. Barbara Stanosz (1999) i Jerzy Pogonowski (1991ab, 1993), oraz informatycy, m.in. Adam Przepiórkowski i Marcin Piasecki, którzy w swoich pracach, odpowiednio: z zakresu semantyki logicznej-formalnej i komputerowej-obliczeniowej (np. próby wydobycia informacji semantycznej metodą automatycznej ekstrakcji i starania zmierzające do budowy sieci semantycznej, zob. SŁOWOSIEĆ), pilotują i kontynuują badania ściśle językoznawcze (rzecz jasna, wątki te wykraczają poza ramy zakreślone w tym opracowaniu, zatem jedynie je odnotowuję).

2.3. Badania semantyczne prowadzone w ramach programu kognitywistycznego

Celem analiz semantycznych przeprowadzanych w obrębie paradygmatu kognitywnego jest rekonstrukcja poznawczych schematów tkwiących u podstaw specyfikacji (elaboracji i ekstensji) językowych (w szczególności chodzi o to, w jaki sposób schematy te — prototypy i ramy — można na różne sposoby językowo uszczegóławiać i poszerzać).

Badania semantyczne prowadzone w Polsce (w ostatnim ćwierćwieczu) w granicach programu kognitywistycznego podążają w zasadzie w dwóch kierunkach: psychologicznym i kulturoznawczym (w tym właśnie kontekście często mówi się o kognitywizmie «twardym» i «miękkim»). Prace powstające w ośrodku lubelskim wpisują się w kierunek antropologiczny (kulturoznawczy)⁷⁾, z kolei prace w ośrodku krakowskim (ale także wrocławskim, np. Agnieszka Libura) reprezentują (szczególnie) nurt psychologiczny. Cel, jaki stawiają sobie uczeni działający w szerokich ramach polskiego kognitywizmu, sprowadza się w gruncie rzeczy do zbudowania psychologicznej (na podstawie schematu wyobraźniowego) lub antropologicznej (na podstawie stereotypu językowego) reprezentacji (obrazu) znaczeń wyrażen w wypowiedziach, ze szczególnym uwzględnieniem encyklopedycznej («przyjękowej») wiedzy o świecie, jaką w procesie konstruowania znaczeń wykorzystują użytkownicy języka (w ten sposób powstają językowo-systemowe i intencjonalno-tekstowe obrazy, w których profiluje się różne wycinki i aspekty otaczającej ludzi, potocznie i naiwnie przez nich ujmowanej rzeczywistości).

Dociekania, jakie podejmuje się w granicach orientacji psychologicznej, obejmują analizy, w których korzysta się przede wszystkim z modeli semantyk leksykalnych: ramowych

---

7) W tym kontekście powinno paść nazwisko Jerzego Bartmińskiego, faktycznego twórcy szkoły lubelskiej. Jego prace w większym stopniu dotyczą jednak zagadnień etnolingwistycznych niż ściśle semantycznych (m.in. 1990, 2007/2009). Niemniej szereg prac (teoretycznych i materiałowych, jak również leksykograficznych), jakie wyszły spod pióra J. Bartmińskiego, wyznacza pewien model (typ) opisu semantycznego, twórczo podjęty i z powodzeniem kontynuowany przez wielu badaczy.

i prototypowych, a także modeli semantyk encyklopedycznych: metaforycznych i przestrzennych. Poniżej wymieniam kilka zagadnień, jakim badacze reprezentujący omawiany nurt poświęcili uwagę:

- 1) leksykalne korelaty wybranych schematów wyobraźniowych oraz teoria przestrzeni mentalnych i integracji pojęciowej (Libura 2000, 2010),
- 2) polisemia przymków polskich i schematy wyobraźniowe a znaczenia polskich prefiksów czasownikowych (Przybylska 2002, 2006),
- 3) znaczenia czasownika *rzucać* (Kopka 2002),
- 4) znaczenia negatywne w procesie interpretacji wypowiedzi przedstawiających (Rodak 2007).

Badania prowadzone współcześnie na gruncie orientacji antropologicznej opierają się na oryginalnie rodzimej (nieco eklektycznej, bo łączącej w sobie elementy kognitywizmu i strukturalizmu) teorii językowego obrazu świata. Koncepcja ta zyskała (i przed 1989 rokiem, i po nim) sporą popularność i dzisiaj wręcz nie sposób wyliczyć prac, które ją wykorzystują czy choćby do niej nawiązują⁸). Niżej przywołuję kilkanaście przykładów wątków (językowych obrazów różnych wycinków świata), jakie podejmuje się w pracach utrzymanych w tonacji «polskiego kognitywizmu» (w różnych ośrodkach⁹):

ośrodek lubelski

- 1) językowy obraz świata i stereotypy w języku (Bartmiński 2006/2007, 2007/2009),
- 2) frazeologizmy jako tworzywo współczesnej poezji (Pajdzińska 1993),
- 3) semantyka barw (Tokarski 1995/2004),
- 4) swoi i obcy w językowym obrazie świata (Nowak 2002),
- 5) kwiaty w językowym obrazie świata i metafory metatekstowe (Piekarczyk 2004, 2013),
- 6) kategoryzacja językowa na przykładzie leksemu *ptak* (Kępa-Figura 2007),
- 7) miejsca i wartości w językowym obrazie przestrzeni (Żywicka 2007),
- 8) etymologia a konotacja słowa (Brzozowska 2009),
- 9) pleć i rodzaj gramatyczny we współczesnej polszczyźnie (Nowosad-Bakalarczyk 2009),
- 10) miłość w słowach (Wysocka 2009),
- 11) interpretacja marzenia we współczesnej polszczyźnie (Filar 2013),
- 12) językowe studium choroby i śmierci (Sadowska-Dobrowolska 2013).

Rzecz jasna, można wskazać wiele publikacji w duchu kognitywnym, które poza Lublinem ukazały się w Małopolsce (a które wpisują się w lubelską tradycję badań nad językowym obrazem świata) w ośrodkach częstochowskim, kieleckim, krakowskim i sandomierskim. W pracach tych rozważa się wiele wątków należących do różnych (często bardzo od siebie

⁸) Niestety, nie mogę w tym opracowaniu uwzględnić interesujących rozpraw, w których wykorzystuje się teorię językowego obrazu świata w badaniach innych niż językoznawcze.

⁹) Ze względu na ogromną różnorodność podejmowanych w tym nurcie problemów ograniczam się jedynie do przywołania kluczowych zagadnień, nazwisk uczonych oraz ogólnej lokalizacji ośrodków aktywności naukowej. Zdaję sobie sprawę z tego, że przywołane zagadnienia tworzą (w przedstawionej formie) wielobarwną mozaikę; uważam jednakowoż, że w tej chwili nie można jeszcze tego bogactwa «powkładać» w klasyfikacyjne szufladki.

odległych) kręgów tematycznych (w dodatku ściślej lub luźniej związanych z semantyką, co jest elementem dość typowym dla prezentowanej tu opcji badawczej), np.:

- 1) konceptualizacja miłości w wypowiedziach uczniowskich (Bednarkowa 2003),
- 2) obraz Kościoła katolickiego w tekstach publicznych i metafory prawa moralnego w dyskursie religijno-etycznym (Kominek 2003, 2009),
- 3) związki frazeologiczne we współczesnym języku polskim motywowane sytuacją walki zbrojnej (Połowniak-Wawrzonek 2008),
- 4) obraz rzemiosła utrwalony w polskiej frazeologii (Młynarczyk 2013).

Idee kognitywne, szczególnie w zakresie interesującym semantyków, trafiły na podatny grunt w wielu ośrodkach naukowych w całym kraju, zwłaszcza na Śląsku: najpierw we Wrocławiu, a potem także w Katowicach (w obydwóch ośrodkach pojawiają się publikacje, które wpisują się, eklektycznie, w nurty: antropologiczny i psychologiczny), ale również na Mazowszu (w Warszawie) i na Pomorzu (od Gdańska po Szczecin), także w Białymstoku. W kolejnych punktach (gwoździł ilustracji) zamieszczam spis tematów, jakie rozwija się w poszczególnych ośrodkach akademickich (w granicach charakteryzowanej orientacji badawczej):

Wrocław

- 1) lingwistyka kulturowa (Anusiewicz 1994/1995),
- 2) obraz kobiety w literaturze (Pigoniowa 2002),
- 3) semantyka nazw dźwięków (Kładoczny 2012);

Katowice

- 1) konceptualizacja uczuć w języku polskim (Nowakowska-Kempna 1995, 2000),
- 2) predykcja peryfrastyczna (Jędrzejko 2002),
- 3) językowy obraz pór roku i tradycji kulturowych w twórczości dzieci (Niesporek-Szamburska 2004),
- 4) wyobrażenia o narodach i kształty narodowych tożsamości (Niewiara 2000, 2006, 2009/2010);

Warszawa

- 1) aksjologiczne aspekty semantyki (Krzeszowski 1999),
- 2) czasowniki percepcji wzrokowej i metafory w języku nauki (Zawisławska 2004, 2011),
- 3) obraz radości we współczesnej polszczyźnie (Mikołajczuk 2009),
- 4) stereotyp rodziny we współczesnej polszczyźnie (Bielińska-Gardziel 2009),
- 5) semantyka winy we współczesnej polszczyźnie (Falkowska 2012);

Pomorze (Gdańsk i Szczecin)

- 1) naukowy i nienaukowy obraz morza (Maćkiewicz 1991),
- 2) świat barw w języku poezji Zbigniewa Herberta (Badyda 2008).

Rozprawy o zacięciu semantyczno-kognitywnym publikuje się przede wszystkim w dwóch czasopismach: *Etnolingwistyka* (w Lublinie) oraz *Język a Kultura* (we Wrocławiu, do 2013 roku była to nazwa serii). Ważne (i sztandarowe dla tej orientacji badawczej)

— szczególnie na tle innych) dzieło leksykograficzne to Słownik stereotypów i symboli ludowych pod red. J. Bartmińskiego (1996–2012), ale również (w jakiejś mierze) Słownik polszczyzny potocznej Janusza Anusiewicza i Jacka Skawińskiego (1996/2000). Jakkolwiek nie powstał w Polsce (jak dotąd!) podręcznik semantyki kognitywnej, podstawę dydaktyczną omawianego nurtu stanowi (przynajmniej w pewnym stopniu) książka R. Tokarskiego Światy za słowami. Wykłady z semantyki leksykalnej (2013) oraz pozycja J. Anusiewicza Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki (1994). Warto również wymienić w tym kontekście liczne (teoretyczne) prace zbiorowe, np. Językowy obraz świata (1990, 1999, 2004) pod red. J. Bartmińskiego oraz O definicjach i definiowaniu (1993), Profilowanie w języku i tekście (1998) pod red. J. Bartmińskiego i R. Tokarskiego, a ponadto tom Współczesny język polski (Bartmiński (red.) 1993), powstały w ramach Encyklopedii kultury polskiej XX wieku, a także zbiory prac z dziedziny semantyki, m.in. Pojęcie — słowo — tekst pod red. R. Grzegorzczkowej i Krystyny Waszakowej (2008) oraz Odkrywanie znaczeń w języku pod red. K. Waszakowej i Agnieszki Mikołajczuk (2012).

Swoistą kontynuację, ale również twórcze rozwinięcie idei kognitywnych w semantyce stanowią badania (np. nad standardami semantycznymi) prowadzone w nurcie tzw. gramatyk komunikacyjnych, głównie w ośrodku krakowskim pod kierownictwem Aleksego Awdiejewa i Grażyny Habrajskiej (2004, 2006), oraz realizowany przez Magdalenę Derwojedową, Jadwigę Linde-Usiekiewicz i Magdalenę Zawisławską projekt RAMKI, sprowadzający się do implementacji modelu semantyki leksykalnej ramowej na materiale polskich czasowników. Niepodobna również nie wspomnieć o przekładach prac J. Bartmińskiego na język angielski oraz o tłumaczeniach prac Ronalda Langackera na język polski. Obecnie zagadnienia semantyczno-kognitywne coraz częściej pojawiają się w pracach z zakresu semantyki dyskursu wpisującej się już w ramy pragmatyki oraz w rozprawach z zakresu psycholingwistyki (zob. Mikołajczak-Matyja 1998, 2008).

Na koniec należy przywołać dwie postaci, których dorobek z zakresu semantyki znacząco oddziałuje na badaczy wywodzących się nie tylko z kręgów kognitywnych. Mam na myśli Jadwigę Puzyninę oraz R. Grzegorzczkową, których dokonania sytuują się na obszarach kilku paradygmatów, zob. książki J. Puzyniny (1992, 2013) poświęcone semantyce aksjologicznej, a także ostatnią pracę R. Grzegorzczkowej (2012), silnie osadzoną w teoretycznych ramach leksykalnej semantyki prototypowej.

3. Badania semantyczne prowadzone poza granicami Polski

Nie sposób przecenić wkładu, jaki wniosła do badań semantycznych nad językiem polskim A. Wierzbicka. Jej prace (m.in. 1999, 2002, 2006), chociaż publikowane już poza granicami kraju, stale intensywnie oddziałują na rozwój semantyki w Polsce. Co ciekawe (i znamienne), wszelkie orientacje badawcze (a głównie strukturalizm, generatywizm, kognitywizm) próbują «dopatrzyć się» w narzędziach badawczych polskiej uczonej właściwych sobie (odpowiednio: strukturalnych, generatywnych, kognitywnych) akcentów. Z tego też m.in. powodu pozwalam sobie przywołać jej postać w zasadzie na końcu (niejako w punkcie finalnym). W tym kontekście musi również paść nazwisko Zuzanny Topolińskiej, polonistki

i slawistki, której publikacje (1999, 2008–2009, 2010) stanowią twórczą kontynuację koncepcji składni wyrażen predykatywnych (zob. poruszane w nich problemy predykcji i nominacji).

Zakończenie

Badania prowadzone nad znaczeniem wyrażen w językach naturalnych pozostają w ścisłym związku z najogólniejszą refleksją nad istotą języka (czy naturą językoznawstwa), z uwzględnieniem wszelkich jego aspektów i przejawów. W omawianym okresie (tj. od 1989 roku) opublikowano wiele teoretyczno-językowych rozpraw napisanych — co istotne — z różnych pozycji, w tym: strukturalnych, np. A. Bogusławski (1998, 2007, 2008ab, 2009, 2011) i M. Grochowski (1993), generatywnych, np. I. Bobrowski (1993, 1998), oraz kognitywnych, np. J. Bartmiński (1990, 2006/2007, 2007/2009) i Aleksander Kiklewicz (2004 (red.), 2006, 2007, 2012). Obfitość interesujących pod względem teoretyczno-językowym (metalingwistycznym, metodologicznym czy filozoficzno-językowym) propozycji można także odnaleźć w pracach innych autorów, np. Iwony Nowakowskiej-Kempnej (1992). Warto, na prawach wyjątku, wymienić również w tym miejscu dwa artykuły o charakterze meta-semantycznym: D. Szumskiej (1998) i J. Linde-Usiekniewicz (2008).

Historycy lingwistyki odnotowują szkoły badawcze, które semantykę deprecjonowały (np. ze względu na jej pozornie nieuchwytny przedmiot), ale również i takie nurty naukowe, które semantykę wynosiły do godności *linguistica perennis* (nawet jeśli traktowały ją zarazem jako *ancilla philosophiae*). Bez względu jednak na to, jaką przypisywano jej kiedyś pozycję, nauka o znaczeniu stanowi obecnie trwałą fundament twardej refleksji językoznawczej. Chciałbym zakończyć ten przegląd dorobku polskich badań w zakresie semantyki, przywołując słowa Jurija Apresjana: «Obecna epoka rozwoju językoznawstwa jest bezspornie epoką semantyki». O tym, czy słowa te odznaczają się nieprzemijającą aktualnością, zdecydować przyszłość...

Bibliografia

- Antas J. 1999: O kłamstwie i kłamaniu. Studium semantyczno-pragmatyczne, Universitas, Kraków.
- Anusiewicz J. 1994/1995: Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Anusiewicz J., Skawiński J. 1996/2000: Słownik polszczyzny potocznej, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Apresjan J. 2000: Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka, przeł. Z. Kozłowska, A. Markowski, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Awdiejew A., Habrajska G. 2004: Wprowadzenie do gramatyki komunikacyjnej, t. 1, Oficyna Wydawnicza Leksem, Łask.
- Awdiejew A., Habrajska G. 2006: Wprowadzenie do gramatyki komunikacyjnej, t. 2, Oficyna Wydawnicza Leksem, Łask.
- Badyda E. 2008: Świat barw — świat znaczeń w języku poezji Zbigniewa Herberta, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Bałabaniak D. 2013: Polskie intensyfikatory leksykalne na tle wyrażen gradacyjnych, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.

- Bartmiński J. 1990: Folklor — język — poetyka, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Bartmiński J. (red.) 1990/1999/2004: Językowy obraz świata, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Bartmiński J. (red.) 1993: Współczesny język polski, [w:] Encyklopedia kultury polskiej XX wieku, Wiedza o Kulturze, Wrocław.
- Bartmiński J. 1996–2012: Słownik stereotypów i symboli ludowych, t. 1, cz. 1–4, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Bartmiński J. 2006/2007: Językowe podstawy obrazu świata, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Bartmiński J. 2007/2009: Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Bartmiński J., Niebrzegowska-Bartmińska S. 2009: Tekstologia, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bartmiński J., Tokarski R. (red.) 1993: O definicjach i definiowaniu, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Bartmiński J., Tokarski R. (red.) 1998: Profilowanie w języku i tekście, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Bednarek A. 1989: Wykładowi leksykalne ekwiwalencji. Analiza semantyczna wyrażen typu *czyli*, Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Toruń.
- Bednarek A. 1994: Leksykalne wykładowi parametryzacji świata. Studium semantyczne, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Bednarek A., Grochowski M. 1993/1997: Zadania z semantyki językoznawczej, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Bednarkowa W. 2003: Jak konceptualizują miłość siedemnastoletni uczniowie. Analiza wypowiedzi w świetle semantyki kognitywnej, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Częstochowa.
- Bielińska-Gardziel I. 2009: Stereotyp rodziny we współczesnej polszczyźnie, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa.
- Bobrowski I. 1985: Cechy subkategoryzacyjne polskich czasowników przechodnich, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Bobrowski I. 1993: Językoznawstwo racjonalne. Z zagadnień teorii językoznawczej i metodologii opisów gramatycznych, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Bobrowski I. 1998: Zaproszenie do językoznawstwa, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Bogusławski A. 1966: Semantyczne pojęcie liczebnika i jego morfologia w języku rosyjskim, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Bogusławski A. 1977: Problems of the thematic-rhematic structure of sentences, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Bogusławski A. 1988: Język w słowniku, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Bogusławski A. 1994: Sprawy słowa — Word matters, Veda, Warszawa.
- Bogusławski A. 1998: Science as linguistic activity, linguistics as scientific activity, Katedra Lingwistyki Formalnej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Bogusławski A. 2003/2004: Aspekt i negacja, Katedra Lingwistyki Formalnej Uniwersytetu Warszawskiego, Bel Studio, Warszawa.
- Bogusławski A. 2007: A study in the linguistics-philosophy interface, Bel Studio, Warszawa.
- Bogusławski A. 2008a: O konieczności istnienia, Bel Studio, Warszawa.
- Bogusławski A. 2008b: Semantyka, pragmatyka. Leksykografa głos demarkacyjny, Bel Studio, Warszawa.
- Bogusławski A. 2009: Myśli o gwiazdce i o regule, Katedra Lingwistyki Formalnej Uniwersytetu Warszawskiego, Bel Studio, Warszawa.
- Bogusławski A. 2011: Reflections on Wierzbicka's explications & related essays, Katedra Lingwistyki Formalnej Uniwersytetu Warszawskiego, Bel Studio, Warszawa.
- Bogusławski A., Danielewiczowa M. 2005: Verba polona abscondita. Sonda słownikowa III, Elma Books, Warszawa.

- Bogusławski A., Wawrzyńczyk J. 1993: *Polszczyzna, jaką znamy*. Nowa sonda słownikowa, Katedra Lingwistyki Formalnej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Brzozowska M. 2009: *Etymologia a konotacja słowa*. Studia semantyczne, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Chojak J. 2006: *Semantyka i składnia czasowników oznaczających reakcje słowne*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Chojak J. 2009: *Zrozumieć jak*. Studium składniowo-semantyczne, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Danielewiczowa M. 1996: *O znaczeniu zdań pytajnych w języku polskim*. Charakterystyka struktury tematyczno-rematycznej wypowiedzi interrogatywnych, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Danielewiczowa M. 2002: *Wiedza i niewiedza*. Studium polskich czasowników epistemicznych, Katedra Lingwistyki Formalnej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Danielewiczowa M. 2012: *W głąb specjalizacji znaczeń*. Przysłówkowe metapredykaty atestacyjne, Katedra Lingwistyki Formalnej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Dobaczewski A. 1998: *Cechy składniowe i semantyczne polskich dopowiedzeń potwierdzających*, Katedra Lingwistyki Formalnej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Dobaczewski A. 2002: *Zjawiska percepcji wzrokowej*. Studium semantyczne, Katedra Lingwistyki Formalnej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Doboszyńska-Markiewicz K. 2013: *Operatory adnueratywne w języku polskim*. Dystrybucja i znaczenia, Katedra Lingwistyki Formalnej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Drózdź-Łuszczak K. 2006: *Studium konstrukcji elektywnych we współczesnej polszczyźnie*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Drózdź-Łuszczak K. 2013: *Wobec bliźniego*. Pojęcia ‘postawa’, ‘tolerancja’, ‘obojętność’ w analizie semantycznej, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Bel Studio, Warszawa.
- Duraj-Nowosielska I. 2007: *Robić coś i coś powodować: opozycja agentywności i kauzatywności w języku polskim*, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Duraj-Nowosielska I. 2012: *Nie przypadkiem o niechcący*. Szkic semantyczny, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa.
- Dyszak A. 1992a: *Orzeczenia analityczne z wykładnikami predykatów przykrych doznań fizycznych we współczesnej polszczyźnie*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Bydgoszcz.
- Dyszak A. 1992b: *Orzeczenia syntetyczne wyrażające cierpienia fizyczne we współczesnym języku polskim*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Bydgoszcz.
- Dyszak A. 1999: *Językowe wyrażenia zjawisk emisji światła*, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Bydgoszcz.
- Dyszak A. 2010: *Językowe wyrażenia zjawisk jasności i ciemności*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz.
- Falkowska M. 2012: *Semantyka winy we współczesnej polszczyźnie*, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Filar D. 2013: *Narracyjne aspekty językowego obrazu świata*. Interpretacja marzenia we współczesnej polszczyźnie, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Gajda S. 1976: *Rozwój polskiej terminologii górniczej*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Opole.
- Grochowski M. 1982: *Zarys leksykologii i leksykografii*. Zagadnienia synchroniczne, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Grochowski M. 1986: *Polskie partykuły*. Składnia, semantyka, leksykografia, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Grochowski M. 1993: *Konwencje semantyczne a definiowanie wyrazów językowych*, Zakład Semiotyki Logicznej Uniwersytetu Warszawskiego, Polskie Towarzystwo Semiotyczne, Warszawa.
- Grochowski M. 1995: *Słownik polskich przekleństw i wulgaryzmów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Toruń.
- Grochowski M. (red.) 1995: *Wyrażenia funkcyjne w systemie i tekście*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.

- Grochowski M. 1997: Wyrażenia funkcyjne. Studium leksykograficzne, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Grochowski M. (red.) 2005: Przysłówki i przyimki. Studia ze składni i semantyki języka polskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Grochowski M., Kisiel M., Żabowska M. 2014: Słownik gniazdowy partykuł polskich, Polska Akademia Umiejętności, Kraków.
- Grzegorzczkova R. 1990/2011: Wprowadzenie do semantyki językoznawczej, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Grzegorzczkova R. 2012: Świat widziany poprzez słowa. Szkice z semantyki leksykalnej, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Grzegorzczkova R., Waszakowa K. (red.) 2000/2003: Studia z semantyki porównawczej, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Grzegorzczkova R., Waszakowa K. (red.) 2008: Pojęcie — słowo — tekst, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Grzegorzczkova R., Zaron Z. (red.) 1993: Studia semantyczne, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Grzegorzczkova R., Zaron Z. (red.) 1997: Semantyczna struktura słownictwa i wypowiedzi, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Grzesiak R. 1983: Semantyka i składnia czasowników percepcji zmysłowej, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Heliasz C. 2012: Przysłówkowe wykładniki ograniczania dostępu do wiedzy o działaniach, Katedra Lingwistyki Formalnej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Jędrzejko E. 1987: Semantyka i składnia polskich czasowników deontycznych, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Jędrzejko E. 1993: Nominalizacje w systemie i w tekstach współczesnej polszczyzny, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Jędrzejko E. 2002: Problemy predykcji peryfrastycznej. Konstrukcje, znaki, pojęcia, Gnome, Katowice.
- Jędrzejko E., Loewe I., Żmigrodzki P. 1998: Słownik polskich zwrotów werbo-nominalnych. Zeszyt próbny, red. E. Jędrzejko, Energeia, Warszawa.
- Karolak S. 1972: Zagadnienia składni ogólnej, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Karolak S. 1984: Składnia wyrażen predykatywnych, [w:] Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia, red. Z. Topolińska, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Karolak S. 1990: Kwantyfikacja a determinacja w językach naturalnych, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Karolak S. 2001: Od semantyki do gramatyki, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa.
- Karolak S. 2002: Podstawowe struktury składniowe języka polskiego, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa.
- Karolak S. 2008: Semantyczna kategoria aspektu, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa.
- Kępa-Figura D. 2007: Kategoryzacja w komunikacji językowej na przykładzie leksemu *ptak*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Kiklewicz A. (red.) 2004: Paradygmaty filozofii języka, literatury i teorii tekstu (pogranicza metodologiczne), Wydawnictwo Pomorskiej Akademii Pedagogicznej, Słupsk.
- Kiklewicz A. 2006: Język, komunikacja, wiedza, Prava i Ekanomika, Minsk.
- Kiklewicz A. 2007: Zrozumieć język. Szkice z filozofii języka, semantyki, lingwistyki komunikacyjnej, Oficyna Wydawnicza Leksem, Łask.
- Kiklewicz A. 2012: Znaczenie w języku — znaczenie w umyśle. Krytyczna analiza współczesnej teorii semantyki lingwistycznej, Centrum Badań Europy Wschodniej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.
- Kisiel A. 2012: Polskie partykuły wyróżniające, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa.
- Kładoczny P. 2012: Semantyka nazw dźwięków w języku polskim, Oficyna Wydawnicza Leksem, Łask.

- Kominek A. 2003: Punkt zborny. Obraz Kościoła katolickiego w Polsce w tekstach publicznych z lat 1970–1989, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce.
- Kominek A. 2009: Metafory prawa moralnego w dyskursie religijno-etycznym. Studium lingwistyczno-kognitywne, Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego, Kielce.
- Kopka S. 2002: *Rzucac* — co, czym, kto, kogo? Studium znaczeniowe, Universitas, Kraków.
- Kozarzewska E. 1990: Czasowniki mówienia we współczesnym języku polskim. Studium semantyczno-składniowe, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Krzyszowski T. 1999: Aksjologiczne aspekty semantyki językowej, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Libura A. 2000: Wyobrażenia w języku. Leksykalne korelaty schematów wyobrażeńowych CENTRUM-PERYFERIE i SIŁY, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Libura A. 2010: Teoria przestrzeni mentalnych i integracji pojęciowej. Struktura modelu i jego funkcjonalność, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Linde-Usiekniewicz J. 2000: Określenia wymiarów w języku polskim, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Linde-Usiekniewicz J. 2008: Semantyka strukturalna w XXI wieku?, [w:] Metodologie językoznawstwa. Współczesne tendencje i kontrowersje, red. P. Stelmaszczyk, Lexis, s. 158–173.
- Loewe I. 2000: Konstrukcje analityczne w poezji Młodej Polski, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Maćkiewicz J. 1991: Nienaukowy i naukowy obraz morza na przykładzie języka polskiego i angielskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Maryn-Stachurska D. 2009: Polskie przysłowki tempa. Studium semantyczne, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Mikołajczak-Matyja N. 1998: Definiowanie pojęć przez przeciętnych użytkowników języka i przez leksykografów, Sorus, Poznań.
- Mikołajczak-Matyja N. 2008: Hierarchiczna struktura leksykonu umysłowego. Relacje semantyczne w leksykonie widzących i niewidomych użytkowników języka, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Mikołajczuk A. 2009: Obraz radości we współczesnej polszczyźnie, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa.
- Miodunka W. 1980: Teoria pól językowych — społeczne i indywidualne ich uwarunkowania, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Miodunka W. 1989: Podstawy leksykologii i leksykografii, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Młynarczyk E. 2013: *Nie święci garnki lepią*. Obraz rzemiosła utrwalony w polskiej frazeologii, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków.
- Niesporek-Szamburska B. 2004: Językowy obraz pór roku i tradycji kulturowych w twórczości dzieci, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Niewiara A. 2000: Wyobrażenia o narodach w pamiętnikach i dziennikach z XVI–XIX wieku, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Niewiara A. 2006: Moskwin — Moskal — Rosjanin w dokumentach prywatnych. Portret, Ibidem, Łódź.
- Niewiara A. 2009/2010: Kształty polskiej tożsamości. Potoczny dyskurs narodowy w perspektywie etnolingwistycznej (XVI–XX w.), Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Nowak P. 2002: Swoi i obcy w językowym obrazie świata. Język publicystyki polskiej z pierwszej połowy lat pięćdziesiątych, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Nowak T. 2008: Przymyki lokatywno-inkluzyjne we współczesnym języku polskim: *w głębi, w obrębie, w środku, we wnętrzu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Nowak T. 2013: Od przesłanki do konkluzji. Polskie czasowniki wnioskowania, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.

- Nowakowska-Kempna I. 1986: Konstrukcje zdaniowe z leksykalnymi wykładnikami predykatów uczuć, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Nowakowska-Kempna I. 1992: Podstawy metodologiczne semantyki współczesnej, Wiedza o Kulturze, Wrocław.
- Nowakowska-Kempna I. 1995: Konceptualizacja uczuć w języku polskim. Prologomena, Wyższa Szkoła Pedagogiczna Towarzystwa Wiedzy Powszechnej w Warszawie, Warszawa.
- Nowakowska-Kempna I. 2000: Konceptualizacja uczuć w języku polskim, Sorus, Warszawa.
- Nowosad-Bakalarczyk M. 2009: Pleć a rodzaj gramatyczny we współczesnej polszczyźnie, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Otfinowski A. 1976: Konstrukcje orzeczeniowe z transformą gerundialną bez przyimka i z przyimkami: *dla, do*, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Bydgoszcz.
- Otfinowski A. 1982: Z zagadnień transformacyjnego opisu elementarnych struktur zdaniowych, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Bydgoszcz.
- Otfinowski A. 1986: Z zagadnień transformacyjnego opisu złożonych struktur zdaniowych: elementarne struktury zdaniowe prymarnie matrycowe, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Bydgoszcz.
- Pajdzińska A. 1993: Frazeologizmy jako tworzywo współczesnej poezji, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Pawelec R. 2013: Ciemne zwierciadło. Semantyka antywartości, Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Piekarczyk D. 2004: Kwiaty w współczesnym językowym obrazie świata, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Piekarczyk D. 2013: Metafory metatekstowe, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Pigoniowa M. 2002: Obraz kobiety w *Meghaducie* Kalidasy. Analiza semantyczna, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Pisarkowa K. 1994: Z pragmatycznej stylistyki, semantyki i historii języka, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Pisarkowa K. (red.) 2001: Językoznawstwo Bronisława Malinowskiego, t. 1–2, Universitas, Kraków.
- Pogonowski J. 1991a: Hierarchiczne analizy języka, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Pogonowski J. 1991b: Hiponimia, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Pogonowski J. 1993: Combinatory semantics, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Polański K. (red.) 1980–1992: Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich, t. 1–5, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Połowniak-Wawrzonek D. 2008: Związki frazeologiczne współczesnego języka polskiego motywowane sytuacją walki (zbrojnej), Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce.
- Przybylska R. 2002: Polisemia przyimków polskich w świetle semantyki kognitywnej, Universitas, Kraków.
- Przybylska R. 2006: Schematy wyobrażeniowe a semantyka polskich prefiksów czasownikowych *do-, od-, prze-, roz-, u-*, Universitas, Kraków.
- Puzynina J. 1992: Język wartości, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Puzynina J. 2013: Wartości i wartościowanie w perspektywie językoznawstwa, Polska Akademia Umiejętności, Kraków.
- Reszka J. 2001: Predykaty mówienia implikujące pojęcie zła w języku polskim, Wydawnictwo Naukowe DWN, Kraków.
- Rodak R. 2007: Różne wcielenia negacji. O typach znaczeń negatywnych w procesie interpretacji wypowiedzi przedstawiających, Oficyna Wydawnicza Leksem, Łask.

- Sadowska-Dobrowolska K. 2013: Wacław Mrozowski. Językowe studium choroby i śmierci, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Stanosz B. 1999: Logika języka naturalnego, Polskie Towarzystwo Semiotyczne, Warszawa.
- Stępień M. 2010: Mówienie i prawda. O czasownikowych wykładnikach wiedzy niezwyfikowanej przez mówiącego, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Bel Studio, Warszawa.
- Stępień M. 2014: Wyrażenia parenetyczne w strukturze wypowiedzi, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Bel Studio, Warszawa.
- Sulich A. 1998: Tematyzatory polskie. Jednostki leksykalne wyznaczające strukturę tematyczną wypowiedzi, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa.
- Szumaska D. 1996: Bez rematu. Metodologia opisu organizacji tematycznej tekstu w ujęciu konfrontatywnym, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Szumaska D. 1998: Znaczenie: enfant terrible semantyki i leksykografii, Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego LIV, s. 45–63.
- Szumaska D. 2006: Przymiotnik jako przyłączone wyrażenie predykatywne. Analiza formalizacji struktur propozycjonalnych w warunkach predykcji niezdanotwórczej, Universitas, Kraków.
- Termińska K. 1983: Składnia czasowników kauzatywnych we współczesnym języku polskim, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Tokarski R. 1984: Struktura pola znaczeniowego (studium językoznawcze), Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Tokarski R. 1987: Znaczenie słowa i jego modyfikacje w tekście, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Tokarski R. 1995/2004: Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Tokarski R. 2013: Światy za słowami. Wykłady z semantyki leksykalnej, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Topolińska Z. 1999: Język, człowiek, przestrzeń, Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Warszawa.
- Topolińska Z. 2008–2009: Z Polski do Macedonii. Studia językoznawcze, t. 1: Problemy predykcji, t. 2: Problemy nominacji, Lexis, Kraków.
- Topolińska Z. 2010: W sprawie przypadku. Gawęda językoznawcza, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Wajszczuk J. 1997: System znaczeń w obszarze spójników polskich. Wprowadzenie do opisu, Katedra Lingwistyki Formalnej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Wajszczuk J. 2005: O metatekście, Katedra Lingwistyki Formalnej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Walusiak E. 1999: Hierarchizacja treści i nawiązania wewnątrztekstowe. Wykładowe leksykalne, Energeia, Warszawa.
- Waszakowa K., Mikołajczuk A. (red.) 2012: Odkrywanie znaczeń w języku, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Wierzbicka A. 1969: Dociekania semantyczne, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Wierzbicka A. 1971: Kocha, lubi, szanuje. Medytacje semantyczne, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Wierzbicka A. 1972: Semantic Primitives, Athenäum, Frankfurt.
- Wierzbicka A. 1999: Język — umysł — kultura, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Wierzbicka A. 2002: Co mówi Jezus? Objawianie przypowieści ewangelicznych w słowach prostych i uniwersalnych, przeł. I. Duraj-Nowosielska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Wierzbicka A. 2006: Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne, przeł. A. Gład, K. Korzyk, R. Tokarski, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Wołk M. 2007: Ogłoszenie jako akt mowy i gatunek tekstu. Studium z semantyki i składni, Wydawnictwo Naukowe Grado, Toruń.
- Wołk M. 2014: Nonsens i zjawiska pokrewne. Studium semantyczne, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.

- Wysocka A. 2009: O miłości uskładanej ze słów, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Zaron Z. 2009: Problemy składni funkcjonalnej, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Bel Studio, Warszawa.
- Zawisławska M. 2004: Czasowniki oznaczające percepcję wzrokową we współczesnej polszczyźnie. Ujęcie kognitywne, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Zawisławska M. 2011: Metafora w języku nauki: na przykładzie nauk przyrodniczych, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Żmigrodzki P. 1995: Zdania metaforyczne w języku polskim. Opis semantyczno-składniowy, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Żurowski S. 2012: Wyrażenia percepcji słuchowej w języku polskim. Analiza semantyczna, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Żywicka B. 2007: Miejsca i wartości. Zmiany w językowym obrazie przestrzeni we współczesnej polszczyźnie, Polihymnia, Lublin.

Summary

Review of research in the field of linguistic semantics conducted in Poland after 1989

Keywords: linguistics, semantics, Poland, 1989.

This paper aims to introduce the development of semantic research which has been carried out in Polish linguistics (using the material of the modern and general Polish language) since 1989. This article is both a review and summary. The paper contains three parts: two general and a specific one. In the first part there are semantic investigations in six linguistic programmes. In the second part the author indicates the place semantics occupies in the classification of linguistic disciplines. In the third part (the most important one) an outline of semantic research is presented which has been conducted after 1989 in Poland. At the end an extensive bibliography containing Polish publications in the field of semantics and language theory has been included.

Magdalena Pastuchowa

Katowice, Uniwersytet Śląski

Słowotwórstwo czy słowotwórstwa? Wielonurtowość polonistycznych badań słowotwórczych w ćwierćwieczu 1989–2014

Słowa kluczowe: historia polskiego językoznawstwa, synchroniczne i diachroniczne słowotwórstwo, słowotwórstwo a leksykologia.

Wstęp

Słowotwórstwo rozumiane jako subdyscyplina językoznawstwa nie jest, jak większość działów lingwistyki, jednorodne. Największy jednak problem z opisem dokonań tej dziedziny pojawia się w momencie, kiedy trzeba określić kryteria, według których należałoby uporządkować zgromadzone dane. Okazuje się bowiem, że aby zbiór ten w pełni oddawał złożoność zjawiska, powinien podlegać oglądowi, który będzie uwzględniał wiele aspektów i punktów widzenia. Wymienię tylko najbardziej podstawowe: czas (podział na słowotwórstwo synchroniczne i diachroniczne), metody opisu (słowotwórstwo strukturalistyczne, kognitywne, pragmalingwistyczne), związki z innymi dyscyplinami (np. słowotwórstwo a leksykologia, słowotwórstwo a onomastyka, słowotwórstwo a dialektologia). Ta specyfika opisu słowotwórstwa wynika przede wszystkim z pogranicznego charakteru systemu, czy też parasystemu słowotwórczego. Jak wiadomo, badania słowotwórcze przynależą zarówno do badań gramatycznych, jak i leksykologicznych. I choć coraz częściej się mówi o słowotwórstwie leksykalistycznym, to przecież opisy słowotwórcze znajdują się w podręcznikach i opracowaniach gramatycznych i nie można tego faktu lekceważyć.

Odstępuję zatem od jednorodności kryteriów na rzecz szerokiego rozumienia badań słowotwórczych — przywołane zostaną opracowania reprezentujące różne nurty i przynależne do różnych szkół. Mimo takich założeń ujęcie takie z pewnością nie jest wolne od subiektywizmu. Z konieczności zaś prezentuję tylko monografie i prace zbiorowe, które ukazały się w postaci książkowej i mają ustaloną problematykę nadrzędną pozwalającą zaliczyć je do prac słowotwórczych. Jednak w wypadku dzieł wielu autorów trudno dokonywać syntezy zbiorczej, ponieważ wykorzystują oni różny materiał i jest on opisywany z zastosowaniem odmiennych metod. Wyjątek uczyniłam dla artykułów, które wydały mi się szczególnie ważne z dwóch powodów: albo miały charakter uogólniający, albo poruszały wątki zapowiadające wprowadzenie do słowotwórstwa nowych metod lub eksplorację nowych obszarów badawczych. Nie zostały też ujęte wszystkie opisy zasobu leksykalnego polszczyzny zarówno synchroniczne, jak i diachroniczne, choć, jak wiadomo, derywaty stanowią większość słownikowego inwentarza polszczyzny, a zatem wiele uwag w tych opisach dotyczy wyrazów morfologicznie złożonych. Z podobnych powodów rezygnuję z przedstawiania

dokonań słowotwórstwa dialektalnego, mając świadomość, że opracowania poświęcone poszczególnym gwarom zawierają zwykle uwagi dotyczące systemu słowotwórczego; wiele jest też książek wprawdzie przygotowanych na podstawie materiału dialektalnego, ale zawierających wnioski i uogólnienia, które odnieść można do języka ogólnego.

Wyodrębnione w artykule działy są próbą uporządkowania dorobku słowotwórstwa polonistycznego w ostatnim ćwierćwieczu, ale oczywiście nie stanowią grup rozłącznych, ich zawartość krzyżuje się, zachodzi na siebie i wiele z wymienionych książek mogłoby znaleźć się w kilku co najmniej zbiorach. Trzeba też wspomnieć, że zdecydowałam się w wyjątkowych wypadkach na złamanie dyscypliny chronologicznej i umieściłam w bibliografii zbiory, które, choć wydane po 1989 roku, zawierają też prace powstałe dużo wcześniej — tu wyłumaczeniem jest doniosłość tekstów, które współtworzą dorobek uznanego lingwisty słowotwórcy Bogusława Krei (1999, 2000).

Dodatkowym problemem jest z jednej strony wspólnota, z drugiej zaś rozbieżność badań polonistycznych i sławistycznych. W mijającym ćwierćwieczu powstało wiele prac, które bazując na materiale innych języków słowiańskich, przynoszą sporo konstatacji odnoszących się także do polszczyzny. Jednakże moim zadaniem jest przedstawienie dorobku językoznawstwa polonistycznego, rezygnuję zatem z prezentacji słowotwórczych prac sławistycznych czy tekstów traktujących system słowotwórczy z perspektywy ogólnojęzykoznawczej. Z pewnością wymagałyby one osobnej publikacji uporządkowanej według odmiennych kryteriów.

1. Słowotwórstwo synchroniczne

1.1. Opracowania syntetyzujące

Lata osiemdziesiąte XX wieku to czas, w którym polskie słowotwórstwo opisowe ma już ugruntowane osiągnięcia i, co najważniejsze, istnieje jego pełny podręcznikowy opis stworzony zgodnie z metodologią strukturalistyczną (Grzegorzczkowska i in. 1984), ciągle uzupełniany i doskonalony (Grzegorzczkowska i in. (red.) 1998). Gramatyka akademicka stała się punktem odniesienia dla innych podręczników, które powstały w tym czasie i w których charakterystyka płaszczyzny słowotwórczej stanowi ważną część (Nagórko 1998; Wróbel 2001). Pełną syntezę przekształceń we współczesnym polskim systemie derywacyjnym stanowi monografia Hanny Jadackiej System słowotwórczy polszczyzny (1945–2000) (Jadacka 2001). W pracy przedstawiono zarówno najnowsze osiągnięcia teoretyczne i metodyczne (cz. 1), pełny materiał językowy (cz. 2), jak i wnioski z przeprowadzonych badań (cz. 3). Ujęcie syntetyczne reprezentuje też tekst Krystyny Waszakowej zamieszczony w tomie zbiorowym poświęconym dziejom języków słowiańskich (Waszakowa 2001).

1.2. W kręgu strukturalizmu

Zasady opisu teoretycznego przedstawione w tzw. żółtej gramatyce stały się modelem teoretycznym dla wielu prac podporządkowanych opisowi strukturalistycznemu (Kudra 1993; Waszakowa 1993, 1994, 2005; Kreja 1996, 1999, 2000, 2002a; Ochmann 2004; Kaproń-Charzyńska 2005; Wiśniewski 2005; Urban 2006).

Należy podkreślić, że zręby strukturalistycznego słowotwórstwa synchronicznego powstawały w warszawskim ośrodku uniwersyteckim dużo wcześniej, niż wskazywałaby data podana w tytule artykułu. Można z pewnością mówić o warszawskiej szkole derywatologii synchronicznej, którą zapoczątkowały prace Jadwigi Puzyniny i Renaty Grzegorzczkovej, a z którą wiążą się nazwiska kilku już pokoleń badaczy.

1.2.1. Słowotwórstwo gniazdowe

Z inspiracji dokonaniem rosyjskich derywatologów w ośrodku warszawskim podjęte zostały badania nad strukturą polskich gniazd słowotwórczych. Już w roku 1977 z inicjatywy J. Puzyniny rozpoczęły się prace nad słownikiem gniazd słowotwórczych, którego zeszyt próbny ukazał się w 1988 roku. Efektem wieloletnich badań są ukończone słowniki polskich gniazd słowotwórczych (Skarżyński 1989; Jadacka (red.) 2001ab; Skarżyński (red.) 2004ab), a także kilka monografii (Jadacka 1991, 1995; Skarżyński 2000; Burkacka 2001). Metoda ta doczekała się też refleksji w pewnym sensie retrospektywnej (Skarżyński (red.) 2003) — tomu zbiorowego przedstawiającego historię tego sposobu opisu i możliwości jego zastosowania do opisu procesów derywacyjnych. Należy zaznaczyć, że wypracowane zasady deskrypcji były stopniowo udoskonalane i rozwijane, czego dowodem jest na przykład monografia Magdaleny Wanot-Miśtury pokazująca nie tylko paradygmat leksemu centralnego, ale obrazująca również schematy gniazdowe na dalszych taktach derywacyjnych (Wanot-Miśtura 2013).

1.3. Inspiracje kognitywne

Badacze zagadnień derywacyjnych w polszczyźnie zareagowali także na pojawienie się w polskim językoznawstwie nurtu kognitywnego. I choć nie można mówić o pełnej aplikacji tej metody do słowotwórstwa, to należy wspomnieć zarówno o próbach stworzenia kognitywnego opisu derywatów (Grzegorzczkova, Szymanek 1993; Puzynina 1994), jak i ujęciach monograficznych, w których założenia kognitywizmu stosuje się do opisu konkretnych kategorii gramatycznych (Przybylska 2002, 2006). Szczególnie adekwatna wydaje się aplikacja Langackerowskiego modelu gramatyki kognitywnej do interpretacji neologizmów słowotwórczych (Waszakowa 2003a). Zagadnienia słowotwórcze stanowiące część morfologii rozumianej jako opis wewnętrznej struktury wyrazu zostały przedstawione w pracy Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa pod redakcją Elżbiety Tabakowskiej (2001).

1.4. Słowotwórstwo pragmatyczne

Procesy derywacyjne opisywane z perspektywy pragmatycznej, wartość elementów słowotwórczych w procesie komunikacji stały się przedmiotem analizy w wielu artykułach i szkicach słowotwórczych. Zależności pomiędzy pragmatyką słowotwórczą rozumianą jako wykorzystanie środków słowotwórczych w działaniu językowym a stylistyką omawia Alicja Nagórko, która odwołuje się przede wszystkim do materiału polskiego, choć synteza dotyczy języków zachodniosłowiańskich (Nagórko 2003ab). Z pewnością należy też tu wymienić tom będący plonem konferencji z cyklu W świecie słów i znaczeń (Badyda i in. (red.)

2011). Wielość szczegółowych analiz podejmujących pragmalingwistyczny ogląd zagadnień słowotwórczych upoważnia do przywołania teoretycznego tekstu na ten temat (Kaproń-Charzyńska 2007) zamieszczonego w Biuletynie Polskiego Towarzystwa Językoznawczego, gdyż, jak się wydaje, jest to nurt, który będzie się nadal rozwijał w polskich badaniach słowotwórczych. Przejawem zainteresowania pragmatyczną wartością środków derywacyjnych jest monografia Ewy Rogowskiej-Cybulskiej, która łączy wiedzę słowotwórczą, ukształtowaną w drugiej połowie XX wieku, z nachyleniem pragmalingwistycznym. Do analiz wybrane tu zostały teksty reklam, w nich funkcja perswazyjna stoi na pierwszym miejscu (Rogowska-Cybulska 2013).

1.5. Słowotwórstwo korpusowe

Ten podrozdział został wyróżniony nie ze względu na szczególnie bogaty dorobek słowotwórczy w tej dziedzinie, ale raczej w poczuciu konieczności odnotowania, że dynamicznie rozwijające się językoznawstwo korpusowe ma znaczenie także dla badań słowotwórczych. Mimo że nie powstały do tej pory kompletne opracowania oparte tylko na danych korpusowych, to w wielu tekstach o derywacji przywołuje się dane pochodzące z istniejących korpusów, często jako uzupełnienie danych wyekscerpowanych inną metodą. Warto zatem wspomnieć o studium Rafała Górskiego poświęconemu polskim derywatom przymiotnikowym o wartości ekspresywnej (Górski 2013), dla którego materiałem źródłowym jest właśnie korpus. Jaskółką słowotwórczych badań korpusowych jest także artykuł Iwony Burkackiej o wykładnikach nazw miejsc (Burkacka 2010). Wydaje się, że prace oparte na korpusach językowych mogą wyznaczyć nowe kierunki w polskiej derywatologii i zreinterpretować niektóre ustalenia dotyczące produktywności. Z pewnością korpusy powinny być też wykorzystywane w badaniach nad tekstową interpretacją konstrukcji słowotwórczych.

1.6. Słowotwórstwo konfrontatywne

Dla jakości opisu zjawisk słowotwórczych danego języka z pewnością duże znaczenie mają charakterystyki porównawcze, które umieszczają fenomeny polskie na szerszym tle, przy czym, zgodnie z tradycją lingwistyczną, porównuje się języki spokrewnione. Obecność analogicznych kategorii słowotwórczych oraz podobieństwo środków słowotwórczych w językach słowiańskich pozwala na czynienie takich porównań (Sokołowski 2000; Walczak-Mikołajczakowa 2000; Malec 2007; Długosz 2009; Ptak 2009). Na uwagę zasługują też prace, które za punkt wyjścia przyjmują nie kategorię słowotwórczą, ale problem wspólny dla języków słowiańskich. Przyjęcie takiej szerszej perspektywy prowadzi do pełniejszego, lepiej udokumentowanego przedstawienia (zob. Waszakowa 2003b; Koriakowcewa (red.) 2009; Pstyga 2010). Jak wspominałam we wstępie, osiągnięcia słowotwórstwa sławistycznego nie są przedmiotem mojego opisu, jednakże zdecydowałam się wymienić kilka prac, które podejmują tematykę występującą także w badaniach polonistycznych. We fragmencie poświęconym wspólnocie słowotwórczych badań polskich i innosłowiańskich nie można pominąć tomów ogłoszonych drukiem jako pokłosie konferencji organizowanych w Polsce

przez Komisję Słotwórczą przy Międzynarodowym Komitecie Sławistów (Kleszczowa, Selimski (red.) 2000; Sierociuk (red.) 2012). Nie wszystkie wydano w Polsce, stąd nie są wymienione w bibliografii, warto jednak odnotować adres strony internetowej, na której widnieje pełny wykaz publikacji Komisji Słotwórczej: <http://ksl.mks.uph.edu.pl/>.

Wspólnym projektem sławistycznym uwzględniającym problematykę słotwórczą jest też program badawczy Współczesne przemiany języków słowiańskich, rozpoczęty w 1993 roku po Międzynarodowym Kongresie Sławistów w Bratysławie. W 2003 roku jako efekt drugiego etapu realizacji tego programu ukazał się tom *Komparacja i funkcjonowanie współczesnych języków słowiańskich. Słotwórstwo/Nominacja* (Ohnheiser (red.) 2003).

Ważnym tomem polonistyczno-sławistycznym jest zbiór podejmujący istotną z punktu widzenia języków słowiańskich relację słotwórstwo — tekst (Maldjewa, Rudnik-Karwata (red.) 2007). Temat nadrzędny jest tu bardzo szeroki i dlatego w książce mieszczą się artykuły mówiące o roli derywatów słotwórczych w odmianach stylowych, o słotwórczych grach językowych czy o roli słotwórstwa w translatoryce. Większość prac została przygotowana na podstawie materiału jednojęzycznego, choć są też teksty konfrontatywne. Wspomniany tom to jeden z przykładów wspólnoty tematyki polonistycznej i sławistycznej.

2. Słotwórstwo historyczne

Wyróżnienie w osobnym podrozdziale dokonań słotwórstwa diachronicznego jest zabiegiem tyleż uzasadnionym, co w pewnym sensie sztucznym. Uzasadnionym, bo w opisach historycznych analizie poddany zostaje materiał językowy, który ma swoją specyfikę i czasami wymaga odmiennych kompetencji badawczych, a wyniki owych analiz muszą być umieszczane w odrębnym kontekście systemowym. Sztuczność zaś owego wyróżnienia polega na tym, że słotwórstwo historyczne ma do dyspozycji narzędzia i metody wypracowane na gruncie słotwórstwa synchronicznego i wszelkie analizy diachroniczne jako punkt odniesienia przyjmują stan współczesny.

W latach dziewięćdziesiątych XX wieku na Uniwersytecie Śląskim rozpoczęto realizację projektu badawczego, którego celem był całościowy opis staropolskiego systemu słotwórczego. Nadrzędną, porządkującą opis kategorią było pojęcie ewolucji perspektywicznej, zaproponowane przez kierującą badaniami Krystynę Kleszczową. Przyjęta metoda zakładała porównanie dwóch płaszczyzn czasowych (staropolszczyzny i współczesności). Zespół uznał, że na język sprzed kilkuset lat patrzy się przez pryzmat współczesności i fakt ten warto świadomie wykorzystać w badaniach diachronicznych. Wypracowana procedura znalazła swój wyraz w kilku monografiach. W 1996 roku ukazała się praca zbiorowa *Słotwórstwo języka doby staropolskiej* (Kleszczowa (red.) 1996), w 1998 monografia poświęcona kształtowaniu się i zmienności staropolskich kategorii słotwórczych (Kleszczowa 1998). Podobne metody zastosowano w interpretacji zbioru staropolskich derywatów przymiotnikowych (Kleszczowa 2003) i czasownikowych (Janowska, Pastuchowa 2005). Jednocześnie z opracowywaniem materiału staropolskiego prowadzono dociekania nad materiałem historycznym wyekscerpowanym ze źródeł leksykograficznych obejmujących całą historię polszczyzny i ukierunkowane już na bardziej szczegółowe zagadnienia słotwórcze. W roku

1999 opublikowana została książka *Funkcje przestrzenne przedrostków czasownikowych w polszczyźnie* (Janowska 1999), a w 2000 *Zmiany semantyczne i strukturalne czasowników odrzeczownikowych* (Pastuchowa 2000). Należy podkreślić, że metoda wypracowana na potrzeby opisu słowotwórstwa staropolskiego została rozszerzona — w wyniku refleksji teoretycznej — na opisy historycznoleksykologiczne, wykraczające zdecydowanie poza wąsko rozumianą derywację. Efektem założenia, że interesujące są zarówno przyczyny analizowanych procesów, jak i ich skutki wychodzące często poza płaszczyznę słowotwórczą, były monografie, które można by zaliczyć do nurtu tzw. słowotwórstwa leksykalistycznego (Janowska 2007; Pastuchowa 2008).

Oczywiście prace historycznosłowotwórcze powstawały także poza ośrodkiem katowickim, choć, jak się wydaje, w ścisłej łączności metodycznej z założeniami, które zostały tam wypracowane. Do opisu wybierane są bądź kategorie słowotwórcze (Habrajska 1995), bądź określone środki słowotwórcze (Sieradzki 2004; Szczyszek 2006; Zarębski 2012). W pracach diachronicznych bardzo wyraźnie są zaznaczane miejsca wspólne słowotwórstwa i semantyki. Nie da się w zasadzie wskazać prac, których autorzy, podejmując wątki historycznosłowotwórcze, nie poruszałiby kwestii semantycznych. Zmianie ulega tylko stopień nasycenia tymi problemami. I tak na przykład w wydanej w 1989 roku monografii *Verba dicendi w historii języka polskiego* (Kleszczowa 1989) wątki semantyczne zdecydowanie dominują, a w książce Agnieszki E. Piotrowskiej *Zmysły a procesy mentalne* (2009) są one równoprawnym partnerem rozważań słowotwórczych. Krzyżowanie się problematyki słowotwórczej i semantycznej znajduje swoje odzwierciedlenie w pracach poświęconych synonimii czy dubletem słowotwórczym (Witkowska-Gutkowska 1999; Szczaus 2005).

Słowotwórstwo diachroniczne może się poszczycić wieloma dokonaniem, co nie znaczy, że tematyka została już wyczerpana. Z pewnością można dziś powiedzieć, że badania diachroniczne z całą ostrością pokazały, że słowotwórstwo można badać jedynie w relacji do innych poziomów języka, przede wszystkim leksyki. To powiązanie wymusza jednak rezygnację z dosyć sztywnego opisu derywacyjnego. W tym kierunku idą, jak się wydaje, współczesne badania.

3. Leksykologia a słowotwórstwo

W przedstawianym tekście wielokrotnie pojawiały się wzmianki o związkach badań słowotwórczych z badaniami leksykologicznymi; co więcej, jestem przekonana, że nie można w sposób wyraźny oddzielić obu tych płaszczyzn. Szczególnie ważne są tu opracowania zawierające w sobie część słownikową, gromadzącą leksykę z danego okresu. Znaczną część stanowi w nich przecież leksyka motywowana (Smótkowa 1998–1999, 2001, 2004–2006 (red.) 2010, 2013; Kwapien 2013). Trzeba też pamiętać, że większość monografii podejmujących zagadnienie opisu języka wybranej grupy społecznej, zawodowej czy etnicznej odwołuje się do problematyki słowotwórczej (zob. np. Sękowska 1994; Wysocka 1994, 2007; Szczyszek 2013). Krzyżowanie się obu wymienionych poziomów uwidacznia się także w całym dorobku wybitnego gdańskiego językoznawcy B. Krei. W minionym ćwierćwieczu ukazało się kilka zbiorów zawierających zarówno jego prace z lat wcześniejszych, jak i nowe szkice

oraz studia łączące problematykę leksykalną i słowotwórczą, diachroniczną i synchroniczną (Kreja 1996, 2000, 2002ab). Nie sposób pominąć także sporej grupy prac opisujących neologizmy, także słowotwórcze; używa się już nawet terminologicznego określenia *neologia* dla tego nurtu. Wymienić tu trzeba prace mieszczące się w obrębie leksykografii chronologicznej i fotoleksykografii (Wierzchoń 2008ab, 2010).

4. Opracowania podsumowujące

Początek wieku i czas miniony od 1989 roku stały się już pretekstem do pierwszych syntez na temat prac derywatologicznych. W roku 2007 ukazał się artykuł J. Puzyniny Słowotwórstwo — po dwudziestu pięciu latach (2007), w którym wskazuje ona najbardziej charakterystyczne nurty tej subdyscypliny językoznawczej, przy czym obejmuje refleksją, w odróżnieniu od niniejszego tekstu, słowotwórstwo słowiańskie jako całość, nie mówi więc o specyfice badań polonistycznych. Kilka lat później, w roku 2012, ukazało się zbiorowe opracowanie pt. Językoznawstwo w Polsce. Kierunki badań i perspektywy rozwoju, w którym pomieszczony został tekst K. Kleszczowej przedstawiający najnowsze kierunki polskich badań słowotwórczych (Kleszczowa 2012). Autorka nie wyznacza sobie ścisłych ram czasowych, w tekście pojawiają się odniesienia także do prac z lat siedemdziesiątych czy wczesnych lat osiemdziesiątych. Wydaje się, że jeden z końcowych wniosków K. Kleszczowej, w którym podkreśla kumulatywny charakter słowotwórstwa i wagę danych materiałowych (Kleszczowa 2012: 133–134), uzasadnia wykorzystywanie danych korpusowych, o których w dotychczasowych syntezach jeszcze się nie wspominało.

Zakończenie

Przedstawiony tekst dokonuje pewnej rekapitulacji osiągnięć polskiego słowotwórstwa w ostatnim dwudziestopięcioletniu. Z konieczności jest to prezentacja niepełna i subiektywna, choć zamierzeniem autorki było odnieść się do prac najistotniejszych, także takich, które wskazują na jeszcze nieugruntowane, dopiero rodzące się kierunki badawcze. Założona perspektywa pozwala też wyraźniej widzieć potrzeby badawcze i uaoocznia konieczność podjęcia określonych tematów. Wydaje się, że pilną potrzebą jest obecnie włączenie do prac słowotwórczych osiągnięć językoznawstwa korpusowego. Pozwoliłoby to na posługiwanie się w opracowaniach derywatologicznych precyzyjnymi danymi, które uzupełniłyby dane wynikające z kompetencji badacza, a tym samym umożliwiły formułowanie hipotez weryfikowalnych na podstawie danych liczbowych.

Rozwinięcia wymaga też nurt, który lokuje refleksję słowotwórczą w obrębie pragmatyngwistyki i badań tekstologicznych. Powstało już sporo pojedynczych szkiców podejmujących tę tematykę, jest także monografia o tekstach reklamowych; z pewnością nadszedł czas na uogólnienia. Jest to tym ważniejsze, że słowotwórstwo o nachyleniu pragmatycznym z pewnością odgrywa dużą rolę w badaniach tekstologicznych.

Z całym przekonaniem można więc powiedzieć, że mimo iż to lata siedemdziesiąte i osiemdziesiąte XX wieku były «złotym czasem polskiego słowotwórstwa», to i w kolejnych dziesięcioleciach ta dyscyplina może się poszczycić znacznymi osiągnięciami.

Bibliografia

- Badyda E., Maćkiewicz J., Rogowska-Cybulska E. (red.) 2011: Wokół słów i znaczeń, t. 4: Słowotwórstwo a media, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Badyda E., Maćkiewicz J., Rogowska-Cybulska E. (red.) 2013: Wokół słów i znaczeń, t. 5: Słowotwórstwo w różnych odmianach języka, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Burkacka I. 2001: Porównawcza analiza gniazdowa wybranych leksemów neutralnych i nacechowanych ekspresywnie, Elipsa, Warszawa.
- Burkacka I. 2010: O sufiksach *-ni(a)* i *-eri(a)* w funkcji wykładników nazw miejsc, *LingVaria* V, nr 1, s. 31–38.
- Burkacka I. 2012: Kombinatoryka sufiksalna w polskiej derywacji odrzeczownikowej, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Długosz N. 2009: Słowotwórstwo polskich i bułgarskich deminutywów rzeczownikowych, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
- Górski R. 2013: Polish derived expressive adjectives: A corpus-based study, [w:] *Young linguists' insights: Taking interdisciplinary approaches to the fore*, red. M. Połczyńska, Ł. Pakuła, D. Jaworska, Wydział Anglistyki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań, s. 65–81.
- Grzegorzczak R., Laskowski R., Wróbel H. (red.) 1984: Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, s. 307–512.
- Grzegorzczak R., Laskowski R., Wróbel H. (red.) 1998: Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia, wyd. 2 zmienione, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 361–585.
- Grzegorzczak R., Szymanek B. 1993: Kategorie słowotwórcze w perspektywie kognitywnej, [w:] *Współczesny język polski*, t. 2, red. J. Bartmiński, Wiedza o Kulturze, Wrocław, s. 459–471.
- Habrajska G. 1995: *Collectiva* w języku polskim, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Jadacka H. 1991: Aktywność słowotwórcza rzeczowników współczesnego języka polskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Jadacka H. 1995: Rzeczownik polski jako baza derywacyjna. Opis gniazdowy, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Jadacka H. (red.) 2001a: Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego, t. 1: T. Vogelgesang: Gniazda odprzymiotnikowe, Universitas, Kraków.
- Jadacka H. (red.) 2001b: Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego, t. 2: H. Jadacka, M. Bondkowska, I. Burkacka, E. Grabska-Moyle, T. Karpowicz: Gniazda odrzeczownikowe, Universitas, Kraków.
- Jadacka H. 2001: System słowotwórczy polszczyzny (1945–2000), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Jadacka H. 2005: Kultura języka polskiego. Fleksja, słowotwórstwo, składnia, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Janowska A. 1999: Funkcje przestrzenne przedrostków czasownikowych w polszczyźnie, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Janowska A. 2007: Polisemia staropolskich czasowników. Źródła, swoistość, konsekwencje, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Janowska A., Pastuchowa M. 2005: Słowotwórstwo czasowników staropolskich. Stan i tendencje rozwojowe, Universitas, Kraków.
- Kaproń-Charzyńska I. 2005: Derywacja ujemna we współczesnym języku polskim. Rzeczowniki i przymiotniki, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Kaproń-Charzyńska I. 2007: Pragmatyczna funkcja formantów w opisie derywatów, *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* LXIII, s. 147–156.
- Kleszczowa K. 1989: Verba dicendi w historii języka polskiego. Zmiany znaczeń, *Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach* 1032, Katowice.
- Kleszczowa K. (red.) 1996: Słowotwórstwo języka doby staropolskiej. Przegląd formacji rzeczownikowych, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.

- Kleszczowa K. 1998: Staropolskie kategorie słowotwórcze i ich perspektywiczna ewolucja. Ręczowniki, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Kleszczowa K. 2003: Staropolskie derywaty przymiotnikowe i ich perspektywiczna ewolucja, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Kleszczowa K. 2005: Przemiany systemu słowotwórczego, [w:] Rozprawy o historii języka polskiego, red. S. Borawski, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra, s. 253–290.
- Kleszczowa K. 2012: Polskie badania słowotwórcze u progu XXI wieku, [w:] Językoznawstwo w Polsce. Kierunki badań i perspektywy rozwoju. Materiały z sesji jubileuszowej Komitetu Językoznawstwa PAN, red. M. Grochowski, Bel Studio, Warszawa, s. 125–137.
- Kleszczowa K., Selimski L. (red.) 2000: Słowotwórstwo a inne sposoby nominacji. Materiały z 4. Konferencji Komisji Słowotwórstwa przy Międzynarodowym Komitecie Słowistów, Gnome, Katowice.
- Koriakowcewa E. (red.) 2009: Przejawy internacjonalizacji w językach słowiańskich, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce.
- Kreja B. 1996: Studia z polskiego słowotwórstwa, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Kreja B. 1999: Słowotwórstwo polskie na tle słowiańskim, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Kreja B. 2000: Z zagadnień ogólnych polskiego słowotwórstwa. Studia, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Kreja B. 2002a: Studia i szkice słowotwórcze, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Kreja B. 2002b: Wyrazy i wyrażenia. Studia i szkice z historii słownictwa, ze słowotwórstwa i kultury języka, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Kudra B. 1993: Wpływ przedrostków na łączliwość składniową czasowników ruchu, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kwapien E. 2013: Słownik rzeczowników polszczyzny XIX wieku, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Maldjewa V., Rudnik-Karwatowa Z. (red.) 2007: Słowotwórstwo i tekst, Prace Słowistyczne 124, Słowistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa.
- Małec T. 2007: Polskie przymiotniki złożone typu *dwuoki, krzywousty, rudobrody* na tle słowiańskim, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin.
- Nagórko A. 1998: Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Nagórko A. 2003a: Różnicowanie i unifikacja środków słowotwórczych w służbie pragmatyki, [w:] Słowotwórstwo, nominacja, red. I. Ohnheiser, Komparacja Systemów i Funkcjonowania Współczesnych Języków Słowiańskich, Universität Innsbruck, Institut für Slawistik, Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Opolskiego, Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Opole, s. 217–234.
- Nagórko A. 2003b: Tendencje w sferze pragmatyczno-stylistycznej, [w:] Słowotwórstwo, nominacja, red. I. Ohnheiser, Komparacja Systemów i Funkcjonowania Współczesnych Języków Słowiańskich, Universität Innsbruck, Institut für Slawistik, Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Opolskiego, Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Opole, s. 189–198.
- Ochmann D. 2004: Nowe wyrazy złożone o podstawie zdeintegrowanej w języku polskim, Księgarnia Akademicka, Kraków.
- Ohnheiser I. (red.) 2003: Słowotwórstwo, nominacja, Komparacja Systemów i Funkcjonowania Współczesnych Języków Słowiańskich, Universität Innsbruck, Institut für Slawistik, Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Opolskiego, Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Opole.
- Pastuchowa M. 2000: Zmiany semantyczne i strukturalne czasowników odrzeczownikowych, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Pastuchowa M. 2008: Ukryte dziedzictwo. Ślady dawnej leksyki w słownictwie współczesnej polszczyzny, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Piotrowska A. 2009: Zmysły a procesy mentalne. Historia słownictwa z rodziny czasownika *baczyć* w języku polskim, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.

- Przybylska R. 2002: Polisemia przyimków polskich w świetle semantyki kognitywnej, Universitas, Kraków.
- Przybylska R. 2006: Schematy wyobrażeniowe a semantyka polskich prefiksów czasownikowych *do-*, *od-*, *prze-*, *roz-*, *u-*, Universitas, Kraków.
- Pstyga A. 2010: Słowotwórcza kategoria negacji. Prefiksalne negatywa rzeczownikowe we współczesnym języku polskim i rosyjskim, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Ptak L. 2009: Przymiotniki o znaczeniu potencjalnym w językach czeskim, słowackim i polskim, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Puzynina J. 1994: Kategoria derywatów słowotwórczych w świetle lingwistyki kognitywnej, [w:] *En slavist i humanismens tegn, festskrift til Kristine Heltberg*, red. P. Jacobsen i in., Reitzel, København, s. 79–85.
- Puzynina J. 2007: Słowotwórstwo — po dwudziestu pięciu latach, [w:] *Sprachliche Kategorien und die slawische Wortbildung*, red. H. Burkhardt, A. Nagórko, Georg Olms Verlag, Hildesheim–Zürich–New York, s. 19–31.
- Rogowska-Cybulska E. 2013: Słowotwórstwo na usługach reklamy. Mechanizmy tekstowe, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Sękowska E. 1994: Język zbiorowości polonijnych w krajach anglojęzycznych. Zagadnienia leksykałno-słowotwórcze, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Sieradzki A. 2004: Prefiksalne derywaty czasownikowe w Rozmyślaniu przemyskim, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Sierociuk J. (red.) 2012: Słowotwórstwo słowiańskie: system i tekst. Prace Komisji Słowotwórczej przy Międzynarodowym Komitecie Słowistów, seria 13, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań.
- Skarżyński M. 1989: Mały słownik słowotwórczy języka polskiego dla cudzoziemców, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Skarżyński M. 1999: Powstanie i rozwój polskiego słowotwórstwa opisowego, Universitas, Kraków.
- Skarżyński M. 2000: Liczebniki w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny (studium gniazd słowotwórczych), Historia Iagellonica, Kraków.
- Skarżyński M. (red.) 2003: Słowotwórstwo gniazdowe — historia, metoda, zastosowania, Wydawnictwo Naukowe Księgarnia Akademicka, Kraków.
- Skarżyński M. (red.) 2004a: Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego, t. 3: Gniazda odczasownikowe, cz. 1: A–O, cz. 2: P–Ż, Historia Iagellonica, Kraków.
- Skarżyński M. (red.) 2004b: Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego, t. 4: Gniazda motywowane przez liczebniki, przysłówki, zaimki, przyimki, modulanty, onomatopeje, wykrzykniki, Historia Iagellonica, Kraków.
- Smólkowa T. (red.) 1998–1999: Nowe słownictwo polskie. Materiały z prasy lat 1985–1992, cz. 1: A–O, cz. 2: P–Ż, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Smólkowa T. 2001: Neologizmy we współczesnej leksyce polskiej, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Smólkowa T. (red.) 2004–2006: Nowe słownictwo polskie. Materiały z prasy 1993–2000, cz. 1: A–H, cz. 2: I–O, cz. 3: P–Ś, cz. 4: T–Ż, Lexis, Kraków.
- Smólkowa T. (red.) 2010: Nowe słownictwo polskie. Materiały z prasy lat 2001–2005, cz. 1: A–D, cz. 2: E–J, Lexis, Kraków.
- Smólkowa T. (red.) 2013: Słowa, słowa... Czy je znasz? Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Sokołowski J. 2000: Słowiańskie derywaty imienne z przyimkiem negacji w podstawie słowotwórczej, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Sokólska U. 1999: Siedemnastowieczna polszczyzna kresów północno-wschodnich (słowotwórstwo, słownictwo, frazeologia), Trans Humana, Białystok.
- Szczaus A. 2005: Rzeczownikowe synonimy słowotwórcze w polszczyźnie XVI wieku, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.

- Szczyszek M. 2006: Derywaty z przyrostkiem *-owicz* w języku polskim (doba nowopolska), Wydawnictwo «Poznańskie Studia Polonistyczne», Poznań.
- Szczyszek M. 2013: O porozumiewaniu się międzyludzkim. Wariant mówiony języka polskiej wspólnoty komunikatywnej: słowotwórstwo, leksyka, składnia, Wydawnictwo Rys, Poznań.
- Tabakowska E. (red.) 2001: Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa, Universitas, Kraków, s. 75–101.
- Urban M. 2006: Współczesne przymiotniki odrzeczownikowe z wybranymi formantami sufiksalnymi, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Walczak-Mikołajczakowa M. 2000: Słowotwórstwo agentywnych nazw osobowych w języku polskim, rosyjskim i bułgarskim, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań.
- Wanot-Miśtura M. 2013: Paradygmaty słowotwórcze rzeczowników polskich. Opis gniazdowy, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Waszakowa K. 1993: Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki z formantami paradygmatycznymi, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Waszakowa K. 1994: Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne obce, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Waszakowa K. 2001: System słowotwórczy, [w:] Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Język polski, red. S. Gajda, Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 88–107.
- Waszakowa K. 2003a: Kognitywne aspekty tworzenia nowych derywatów słowotwórczych (na przykładzie języka polskiego), [w:] Słowotwórstwo, nominacja, red. I. Ohnheiser, Komparacja Systemów i Funkcjonowania Współczesnych Języków Słowiańskich, Universität Innsbruck, Institut für Slawistik, Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Opolskiego, Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Opole, s. 411–436.
- Waszakowa K. 2003b: Przejawy tendencji do internacjonalizacji w systemach słowotwórczych języków zachodniosłowiańskich, [w:] Słowotwórstwo, nominacja, red. I. Ohnheiser, Komparacja Systemów i Funkcjonowania Współczesnych Języków Słowiańskich, Universität Innsbruck, Institut für Slawistik, Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Opolskiego, Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Opole, s. 78–103.
- Waszakowa K. 2005: Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Wierchoń P. 2008a: Fotodokumentacja, chronologizacja, emendacja: teoria i praktyka, Instytut Językoznawstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Wierchoń P. 2008b: Jaskółki przejawów internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny w materiałach z lat 1894–1984, Oficyna Wydawnicza Leksem, Łask.
- Wierchoń P. 2010: Depozytorium leksykalne języka polskiego. Nowe fotomateriały z lat 1901–2010, t. 1, Instytut Lingwistyki Stosowanej Uniwersytetu Warszawskiego, Bel Studio, Warszawa.
- Wiśniewski M. 2005: Dystrybucyjne właściwości odprzymiotnikowych nazw cech we współczesnej polszczyźnie, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Witkowska-Gutkowska M. 1999: Staropolskie prefiksalne dublety czasownikowe i ich współczesne odpowiedniki, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Wróbel H. 2001: Gramatyka języka polskiego, «Od Nowa», Kraków.
- Wysocka F. 1994: Polska terminologia lekarska do roku 1838, t. 2: Anatomia. Jednowyrazowe nazwy motywowane, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Wysocka F. 2007: Polska terminologia lekarska do roku 1838, t. 3: Anatomia. Nazwy dwuwyrazowe, Lexis, Kraków.
- Zarębski R. 2012: Rzeczownikowe prefiksy obcego pochodzenia w historii języka polskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

Summary

Word formation or word formations? Multidirectionality of Polish word formation research in the 1989–2014 quarter of century

Keywords: history of Polish linguistics, synchronic and diachronic word formation, connection between word formation and lexicology.

The paper presents the heritage of Polish word formation in the period of 1989–2014. The key criterion of description is the character of the linguistic material subjected to analysis. For this reason the achievements of synchronic and diachronic word formation are described separately. An additional criterion is the method and tools used in the research (structural word formation, cognitive word formation, pragmatic word formation). The paper also emphasizes the relations between derivational and lexicological research.

Iwona Kosek

Olsztyn, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski

Frazeologia i frazeografia polska w badaniach po 1989 roku

Słowa kluczowe: frazeologia, frazeografia, przegląd badań.

Wprowadzenie

Stwierdzenie, że w ostatnim ćwierćwieczu badania nad frazeologią polską rozkwitły, jest w pełni uzasadnione. Wyrazny wzrost zainteresowania tym stosunkowo młodym działem lingwistyki widać w sposób najbardziej oczywisty w liczbie prac, w których tematyka frazeologiczna jest podejmowana, i w różnorodności analiz (czego świadectwo stanowią Materiały do bibliografii frazeologii polskiej). Na taki stan rzeczy złożyło się kilka przyczyn: konsekwentne rozwijanie wcześniejszych koncepcji opisu, pojawienie się paradygmatu kognitywnego i koncepcji frazematyki oraz rozwój badań tekstologicznych, akcentujących (podobnie jak frazematyka) intencje nadawcy. Nie bez znaczenia jest też rozkwit leksykografii po 1989 roku. Praktyka, będąca w dużym stopniu odbiciem opisu teoretycznego, uświadamiała istniejące w nim luki.

Ponieważ w krótkim artykule przeglądowym nie da się nawet pobieżnie scharakteryzować wszystkich dokonań ostatniego ćwierćwiecza, podejmując się takiej próby skazany jest zawsze na konieczność dokonania wyboru, czyli w istocie — skrótu. Muszę zatem ograniczyć się do zasygnalizowania głównych nurtów i do częściowej bibliografii (dotyczy to zwłaszcza opracowań słownikowych). Tam, gdzie to możliwe, odsyłam do monografii i zbiorów prac poszczególnych autorów, co jest spowodowane ograniczeniami dotyczącymi objętości niniejszego szkicu. Zainteresowany problematyką czytelnik znaleźć może bardziej szczegółowe informacje przede wszystkim w trzech częściach wspomnianych już Materiałów do bibliografii frazeologii polskiej Stanisława Bąby (1998, 2003, 2008)¹). Analizę wybranych aspektów opisu frazeologii na przestrzeni różnych lat wraz z wykazem podstawowej literatury zawierają artykuły Anny Pajdzińskiej (2004), Andrzeja M. Lewickiego (2007) i Wojciecha Chlebdy (2007), zob. też Kosek (2008, rozdz. 1). Przeglądowy charakter mają również prace zamieszczone w zbiorze *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne* (Bąba i in. (red.) 2010).

Frazeologia jako odrębny dział lingwistyki zajmujący się (zgodnie z tradycyjnym ujęciem) nieregularnymi znaczeniowo połączeniami wyrazów ma stosunkowo niedługą historię. Systematyczne badania związków frazeologicznych, wykraczające poza samą ich rejestrację, u zarania łączą się z metodologią strukturalistyczną, a więc z poszukiwaniem w języku regularności i systemowości. Główny nurt badawczy do lat siedemdziesiątych wyznaczają prace

¹) Przygotowywany tom czwarty *Materiałów...* powinien się ukazać w tym roku.

Stanisława Skorupki (zob. np. Skorupka 1952, 1969), z jego typologią morfologiczną i znaczeniową związków frazeologicznych oraz ujmowaniem frazeologii w kontekście (przede wszystkim semantycznych) ograniczeń łączliwości wyrazów. Późniejsze badania, głównie za sprawą prac A.M. Lewickiego²⁾, dotyczą właściwości składniowych jednostek, problemów ich wariantywności, relacji derywacyjnych oraz motywacji³⁾. Bardzo silnie zaznacza się też opis związków frazeologicznych z poziomu normy i uzusu. Za reprezentatywne dla tego nurtu można uznać prace Stanisława Bąby oraz Danuty Buttler i Haliny Satkiewicz. Dużo uwagi w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych poświęcano również frazeologii poszczególnych epok, odmian i stylów polszczyzny oraz frazeologii porównawczej, czego świadectwo stanowią m.in. artykuły i rozprawy Mieczysława Basaja, Anny Krawczyk, Teresy Z. Orłoś, Jerzego Tredera, Leona Zaręby⁴⁾.

Prace ostatniego ćwierćwiecza to zarówno kontynuacje wcześniejszej problematyki, jak i spojrzenia nowe, zaznaczające się po 1989 roku⁵⁾. Niewątpliwie widać w nich wielość metodologii i wielość punktów odniesienia, a tym samym — także ożywienie dyskusji nad teorią frazeologiczną. Ma to związek z rosnącą rolą pojęcia paradygmatu w badaniach i ze świadomością różnorodności — coraz mocniej i coraz częściej wyrażana jest przez badaczy myśl, którą A.M. Lewicki już w połowie lat siedemdziesiątych sformułował następująco: «Nie ma jednej frazeologii, lub, jeśli kto woli, frazeologia jest nauką wieloaspektową. Każda z odmian frazeologii zakłada inny sposób patrzenia na język i inne stawia sobie cele» (Lewicki 1974: 151). Trzydzieści lat później W. Chlebda wyraził podobny osąd, mówiąc o wielu frazeologiach względnych, «których cele i metody są niejednakowe, bo zależne od tego, względem jakich punktów odniesienia są formułowane» (Chlebda 2007: 16).

Starając się wydobyć z mozaiki analiz frazeologicznych pewne wzory, powtarzające się elementy opisu, przyjąłam za podstawę prezentacji ów punkt odniesienia, perspektywę badawczą — rodzaj spojrzenia na frazeologię i kontekst, w jakim jest ujmowana. W pewnej mierze więc, choć nie przekłada się to w prosty sposób na tytuły poszczególnych części, porządek rozważań wyznacza paradygmat badawczy, z oczywistym zastrzeżeniem, że zaszeregowanie do określonego typu jest niekiedy także zabiegiem porządkującym, zwłaszcza tam, gdzie frazeologię opisuje się z kilku perspektyw.

Związki frazeologiczne jako jednostki językowe

Pod tym tytułem kryje się nurt badań skoncentrowany na opisie wielowrazowych jednostek z perspektywy systemu, a więc z perspektywy wewnętrznojęzykowej. Można by go za W. Chlebdą (2007) określić jako nurt «lingwocentryczny». Prace o takim «dośrodkowym»

---

²⁾ Część rozpraw A.M. Lewickiego, zarówno tych sprzed 1989 r., jak i późniejszych, zebrana została w tomach *Studia z teorii frazeologii* (Lewicki 2003) i *Studia z polskiej frazeologii* (Lewicki 2009).

³⁾ Pewną orientację w problematyce badań frazeologicznych podejmowanych w latach 80. daje cykl *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej* (Basaj, Rytel (red.) 1982–1994).

⁴⁾ Adresy bibliograficzne prac wymienionych autorów zawierają *Materiały do bibliografii frazeologii polskiej* (Bąba 1998).

⁵⁾ Dobrym obrazem badań frazeologicznych ostatniego dwudziestolecia jest seria *Problemy Frazeologii Europejskiej* (1996–2012; do tej pory ukazało się 9 tomów) oraz cykl *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej* (2010, 2011, 2013).

nastawieniu stawiają sobie za cel wskazanie w języku gotowych jednostek leksykalnych oraz opis ich właściwości semantycznych, składniowych i pragmatycznych. Dla tego nurtu badań, z wyraźnie widoczną dominacją synchronii, istotne są dwie wcześniejsze koncepcje: Andrzeja Bogusławskiego (m.in. 1976, 1989) i A.M. Lewickiego (m.in. 1976/2003, 1986). Koncepcja A. Bogusławskiego dotyczy najistotniejszej według autora kwestii w językoznawstwie, jaką jest wyróżnianie jednostek. Frazeologizmy nie są w tym ujęciu wydzielane jako samodzielna klasa, wtapiają się w masę jednostek języka wyróżnianych w układach proporcjonalnych. Nie stanowią też marginalnego wycinka leksyki: «większość jednostek języka to nie pojedyncze wyrazy», zatem «frazy nie są żadnym osobliwym dodatkiem do leksyki» (Bogusławski 1976: 357). Ta zmiana perspektywy — potraktowanie jednostek wielowyrazowych jako centrum, a nie peryferii języka — stanowi, obok jednego (jednolitego) kryterium ich wydzielenia, istotny wkład omawianej koncepcji w rozwój badań nad frazeologią. Typ opisu wielowyrazowych całości wychodzący od pojęcia jednostki języka reprezentują przede wszystkim prace Macieja Grochowskiego (2001, 2002, 2007), poszczególne jednostki są analizowane także przez Magdalenę Danielewiczową (np. 2012) i innych badaczy ze środowiska warszawskiego i toruńskiego⁶). Analiza, co ważne, obejmuje nie tylko autosyntagmatyki, ale także nieuwzględniane w tradycyjnym opisie frazeologii jednostki o funkcjach pomocniczych i komentujących, np. *mało tego, bądź co bądź, w gruncie rzeczy* itp. (zob. zwłaszcza Grochowski i in. 2014).

Druga z wymienionych koncepcji łączy się ze składniowym opisem związków frazeologicznych, którego podstawy sformułował A.M. Lewicki (1976, 1986). Istotne okazało się zwłaszcza wprowadzone przez lubelskiego badacza rozróżnienie składni wewnętrznej i zewnętrznej, a także podział funkcjonalny frazeologizmów na frazy, zwroty, wyrażenia i wskaźniki. Te elementy teorii pozwoliły oddzielić w opisie poziom wewnątrzjednostkowy od zdaniowego, a poprzez akcentowanie funkcjonalnej równoważności związków frazeologicznych wobec leksemów przełamywały swoistą «hegemonię słowa» — tradycyjne widzenie frazeologii jako problemu łączliwości słów. Kierunek analiz zaproponowany przez A.M. Lewickiego okazał się inspirujący zwłaszcza dla badań składniowych i fleksyjnych (choć nie tylko, zob. np. Porawska 1991). Po roku 1989 problematyki gramatycznej dotyczą artykuły S. Bąby (2009) omawiające ograniczenia w odmianie różnych grup frazeologizmów oraz monografia Iwony Kosek (2008), obejmująca analizę fleksyjno-składniową wyrażen frazeologicznych. W ostatnich latach zagadnienia składni frazeologizmów podejmują Urszula Andrejewicz (np. 2007), a także (odwołujący się do koncepcji Igora Mielczuka) Andrzej Moroz i Małgorzata Gębka-Wolak (np. 2014).

Nurt systemowy w badaniach frazeologicznych reprezentują też rozprawy generatywne. Poszczególne prace — artykuły Ireneusza Bobrowskiego (2000), Katarzyny Węgrzynek (1998, 2000), Ewy Jędrzejko (1996), monografie Piotra Żmigrodzkiego (2000) i Piotra Wojdaka (2004) — obejmują dyskusję nad miejscem frazeologii w generatywnych modelach opisu języka oraz problemy składni poszczególnych jednostek. Szczegółowo analizowane są w metodologii tego paradygmatu zwłaszcza przysłówki nieciągle i konstrukcje werbo-

⁶) Jednostki wielowyrazowe opisywane są w artykułach m.in. Anny Kisiel, Magdaleny Żabowskiej, Pauliny Rosalskiej, Natalii Żochowskiej.

Związki frazeologiczne jako część zasobu leksykalnego polszczyzny

We współczesnych badaniach obecny jest także nurt opisujący frazeologię jako pewien podzbiór leksyki. W pracach o takim nastawieniu nacisk położony jest na rozpoznanie i analizę (z synchronicznego lub diachronicznego punktu widzenia) poszczególnych części zasobu frazeologicznego oraz wskazanie zachodzących w nim zmian. Po roku 1989 obserwujemy przede wszystkim ożywienie badań nad biblizmami, których opis był wcześniej z powodów politycznych utrudniony. Zasoób i losy tych jednostek frazeologicznych analizują m.in. Stanisław Koziara (zwłaszcza 2001, 2010), Ewa Woźniak (2002), w aspekcie porównawczym Renata Bura (2003), Mariusz Krajcarz (2012). Natomiast mitologizmy stanowią przedmiot zainteresowania Magdaleny Pudy-Blokesz (2010), w kontekście także innych języków — Anastazji Oleśkiewicz (2007). W zestawieniu z pracami wcześniejszymi po 1989 roku słabszy wydaje się nurt badań nad frazeologią gwarową (zwieńczony pod koniec lat osiemdziesiątych monografią A. Krawczyk-Tyrpy (1987)), konsekwentnie rozwijany zwłaszcza w pracach Jerzego Tredera (2005) i Macieja Raka (2007). Wyraźniej zaznaczają się analizy historycznego i współczesnego zasobu różnych grup frazeologizmów oraz przysłów, włączanych w niektórych koncepcjach do szeroko rozumianej frazeologii. Obrazują to m.in. monografie i artykuły: Alicji Nowakowskiej (2005, 2006), Agnieszki Jawór (2008), Bogusława Nowowiejskiego (o frazeologii sportowej), Bożeny Rejakowej (o frazeologizmach w świecie mody) czy w aspekcie porównawczym — L. Zaręby (2004), Elżbiety Michow (2013), a w odniesieniu do przysłów — Grzegorza Szpili (2003), B. Rejakowej (2001), Stanisława Prędoty, Magdaleny Lipińskiej (2004)⁷). Wskazane opracowania dowodzą, że w badaniach opisywanego typu istotne miejsce zajmują frazeologia historyczna i porównawcza.

Ogólnej charakterystyki zasobu frazeologicznego polszczyzny początku XXI wieku podejmują się w swoich szkicach Piotr Fliciński (2010) i Jarosław Liberek (2010), nowe jednostki i połączenia wynotowuje w monografii Beata Nowakowska (2005), o frazeologizmach recesywnych pisze A. Jawór (2011).

Prace te, niezależnie od nachylenia metodologicznego, dają bezpośrednio lub pośrednio pewien obraz zmian jakościowych i ilościowych, jakie dokonały się lub dokonują w zasobie frazeologizmów w ostatnim ćwierćwieczu: zaświadcza o ograniczeniu zakresu występowania bądź wychodzeniu z użycia niektórych jednostek (np. *patrzeć na księżą oborę*, *kłaść głowę pod ewangelię*, *być między Scyllą a Charybdą*), o ekspansji frazeologii potocznej i jednostek związanych z nowymi realiami (*fast food*, *wirus filipiński*) oraz obniżeniu rejestru stylistycznego frazeologizmów, będącego głównie konsekwencją nowych wzorców zachowań komunikacyjnych. Zmiany cywilizacyjne — bardzo szybki obieg informacji, egalitaryzm, mediatyzacja rzeczywistości — powodują z jednej strony wzrost znaczenia pewnych sposobów pomnażania zasobu, takich jak zapożyczenia czy frazeologizowanie się indywidualizmów, z drugiej jednak — dają poczucie dużej wariantywności związków i «sezonowości» jednostek. Zmiany we frazeologii ostatnich lat J. Liberek (2010: 56) podsumował następująco: «polska frazeologia staje się, jako zbiór możliwości stylistycznych, coraz mniej obrazowo

⁷) Problemy badawcze podejmowane we frazeologii porównawczej przedstawia G. Szpila (Zaręba, Szpila 2007).

złożona, plastyczna i symboliczna, a więc traci na komunikacyjnej sprawności i wielofunkcyjności, zyskuje natomiast na niefinezyjnej mocy ekspresywnej („sile rażenia”).

Związki frazeologiczne jako nośniki relacji język — człowiek — kultura

W badaniach ostatniego ćwierćwiecza bardzo silnie zaznacza się nurt «nielingwocentryczny», określony przez W. Chlebde (2007) jako «odśrodkowy», będący nową perspektywą w opisie frazeologii. Materia języka stanowi w nim punkt wyjścia do zadawania pytań natury pozajęzykowej, do podążania w kierunku psychologii, filozofii, socjologii. Frazeologizmy, m.in. ze względu na swoją metaforyczną motywację, okazały się bardzo dogodnym materiałem do takich badań. Niewątpliwie wpływ na lingwistyczno-antropologiczny opis frazeologii miał paradygmat kognitywny (z bardzo silnym ośrodkiem lubelskim), zwłaszcza teza o istnieniu językowego obrazu świata — odzwierciedlaniu się w języku sposobów widzenia świata przez człowieka, «odkładaniu» w nim ludzkich doświadczeń, historii, kultury. Problematyki «odtworzenia» językowego obrazu świata i ogólnie — związku frazeologizmów z historią, kulturą, stereotypami dotyczą artykuły A. Pajdzińskiej (zob. zbiór 2006), opisującej frazeologizmy m.in. jako językowe świadectwo wartościowania zjawisk czy sposobu mówienia o uczuciach, E. Jędrzejko (2002), wskazującej związku frazeologii z historią, monografie: Anny Krzyżanowskiej (1999), Jolanty Maćkiewicz (2006), Włodzimierza Wysoczańskiego (2006), Agnieszki Spagińskiej-Pruszek (2003), M. Raka (2007), Doroty Połowniak-Wawrzonek (2008), Anny Tyrpy (2011), Joanny Szerszunowicz (2011), Ewy Młynarczyk (2013) i wielu innych. Rekonstruowanie na podstawie frazeologii językowego obrazu świata jest głównym lub jednym z istotnych motywów wymienionych monografii. Badacze zwracają uwagę na takie elementy organizujące ów obraz, jak antropocentryzm, pragmatyzm myślenia czy (dwubiegunowe) wartościowanie zjawisk.

W nurt traktujący język jako zjawisko antropologiczno-społeczne wpisuje się także koncepcja frazematyki W. Chlebdy (1991/2003). Posługiwanie się do wyodrębnienia przedmiotu opisu — frazemu (w późniejszej propozycji terminologicznej — re produktu) — tylko jednym kryterium konstytutywnym, odtwarzalnością (powtarzalnością w tekstach), skutkuje radykalnym poszerzeniem kręgu zjawisk uznanych za frazeologiczne, włączeniem do nich także takich całości, jak przysłowia, etykiety, formuły, skrzydlate słowa (Chlebda 2005). Koncepcja ta, określana też jako frazeologia nadawcy, wychodząca od osoby mówiącej jako twórcy tekstu, sytuuje frazeologię w kręgu pytań ponadjęzykowych: pytań o stopień naszej (ludzkiej) oryginalności i schematyczności, zależności od społecznie utrwalonych wzorców komunikacji czy historyczno-kulturowej mentalności.

Pojęciem frazemu posługuje się też gramatyka komunikacyjna. Wielowyrzowe całości zajmują w tej koncepcji istotne miejsce jako składnik procesu werbalizacji i interpretacji tekstu. Będąc nośnikami nie tylko pojęć, ale też emocji i intencji człowieka, stanowią jeden z podstawowych składników komunikacji (elementów gramatyki komunikacji werbalnej, zob. Awdiejew 2004)⁸).

⁸) Więcej uwagi omawianym w tym punkcie koncepcjom poświęcam w monografii, zob. Kosek 2008 (rozdz. I).

Wszystkie wskazane tu koncepcje teoretyczne łączy w opisie frazeologii wyjście poza wewnętrzną strukturę języka, ujmowanie wielowyrzawowych całości w kontekście człowieka, jego zdolności poznawczych lub komunikacyjnych. Przynosi to skutek w postaci analiz istotnie różniących się od tradycji (prac sprzed 1989 roku) zarówno pod względem podejmowanych problemów, jak i widzenia zakresu frazeologii.

Związki frazeologiczne jako składniki tekstu i stylu

Ostatnie ćwierćwiecze to także badania obejmujące funkcjonowanie frazeologizmów w sferze parole, ich wykorzystanie w tekstach literackich, publicystycznych i reklamowych. Analizy o tej tematyce stanowią rozwinięcie nurtu obecnego we wcześniejszych pracach (także literaturoznawczych), głównie pod postacią charakterystyki języka pisarzy. Typy i funkcje stałych związków wyrazowych w literaturze pięknej, przede wszystkim we współczesnej poezji i prozie, są opisywane m.in. w pracach S. Bąby (2009, cz. VI), A. Pajdzińskiej (1993), J. Liberka (1998), Jolanty Ignatowicz-Skowrońskiej (2008), Anety Licy (2009), Krzysztofa Skibskiego, P. Flicieńskiego (zob. Bąba i in. 2013). Frazeologię tekstów publicystycznych i reklamowych analizują m.in. A.M. Lewicki (2009), Grażyna Majkowska (2001), Gabriela Dziamska-Lenart (2004). Wielu z tych badaczy wykorzystuje do opisu materii tekstowej ustalenia S. Bąby, zwłaszcza jego klasyfikację innowacji frazeologicznych.

Literackie użycia frazeologizmów mają charakter zarówno kanoniczny, jak i innowacyjny. W obu postaciach stanowią składnik idiosylu i sfery znaczeniowo-funkcjonalnej utworów, ale związki przekształcone są szczególnym wyzwaniem dla odbiorcy. Innowacje frazeologiczne, będące zwłaszcza w tekstach poetyckich i wyrazem nieufności wobec języka, i sprawdzaniem możliwości, jakie oferuje, charakteryzuje bogactwo indywidualnych zastosowań i funkcji, co starają się uchwycić autorzy poszczególnych opracowań. Frazeologizmy stanowią w tekstach literackich m.in. wykładnik stylizacji, ewokują dodatkowe sensory i aluzje poprzez przywołanie dwupłaszczyznowości semantycznej (gry między znaczeniem dosłownym a metaforycznym), pełnią też istotną funkcję w kształtowaniu językowego komizmu. W przeciwieństwie do różnorodności i mocnych indywidualnych rysów frazeologizmów literatury pięknej ich użycie w publicystyce i reklamie ma (jak zauważa A. Pajdzińska (2004)) charakter bardziej jednolity: zadaniem wszelkich przekształceń jest przede wszystkim zwrócenie uwagi na sam tekst i autora (stąd tak duża frekwencja frazeologizmów w nagłówkach i tytułach prasowych), wzmocnienie jego funkcji perswazyjnej oraz (zwłaszcza w nagłówkach) zabawowej.

Współczesne badania frazeologii w tekstach wskazują z jednej strony na możliwości wyrażania dodatkowych, m.in. literackich, sensory, jakie daje złożona i metaforyczna struktura frazeologizmów, z drugiej — na znaczenie indywidualności, podmiotu w tych procesach.

Związki frazeologiczne jako obiekty leksykograficzne

W słownikach ogólnych frazeologia była w mniejszym lub większym stopniu obecna oczywiście od dawna⁹⁾, natomiast leksykografia frazeologiczna (frazeografia) rozwinęła się

---

⁹⁾ Stopień i sposób uwzględnienia frazeologii w słownikach ogólnych oraz słownikach przekładowych pomijam ze względu na ograniczone rozmiary niniejszego szkicu.

właściwie dopiero współcześnie. W tym wypadku zmiany w ostatnich 25 latach widoczne są szczególnie wyraźnie, wręcz jaskrawo. Rok 1989 można bez wątplenia traktować jako cezurę zewnętrzną, okazał się bowiem przełomowy dla rynku wydawniczego. Jeśli za początek frazeografii uznać słowniczek Antoniego Krasnowolskiego (1899), to kolejny był dopiero słownik S. Skorupki (1967–1968), który ukazał się kilkadziesiąt lat później i przez długi czas (ponad 30 lat) był jedynym słownikiem frazeologicznym na polskim rynku wydawniczym. Dopiero zmiany polityczne i ekonomiczne po 1989 roku spowodowały powstanie licznych nowych słowników, ich publikowanie zaczęło być także rodzajem komercji.

Frazeografię polską omawiają J. Ignatowicz-Skowrońska (2004), Piotr Müldner-Nieckowski (2007), W. Chlebda (2007) i G. Dziamska-Lenart (2007, 2010). Ponieważ zwłaszcza ostatnie z wymienionych opracowań jest wyczerpujące, szczegółowo opisuje najważniejsze słowniki, także te, które ukazały się w latach 1990–2010 (m.in. słowniki poznańskie, Katarzyny Głowińskiej, Renaty Lebdy, M. Raka, P. Müldnera-Nieckowskiego), wskazuje również problemy teoretyczne frazeografii, ograniczę się do kilku uwag komentująco-podsumowujących. By nie dublować listy słowników podanej przez G. Dziamską-Lenart, dodam tylko, że spośród opracowań, które ukazały się w ostatnich latach, uwagę zwraca dzieło młodych leksykografów — Macieja Czeszewskiego i Katarzyny Foremniak (2011) — słownik obejmujący literackie frazeologizmy eponimiczne, umiejętnie łączący tradycję leksykograficzną z wykorzystaniem zasobów korpusowych.

Kwestią zasadniczą, mającą największy wpływ na lingwistyczną jakość słowników, są podstawy teoretyczne opisu. Udział tematyki frazeologicznej w refleksji metaleksykograficznej jest jednak skromny. Problemy metodologiczne związane z opracowaniem słownika frazeologicznego dyskutowali A.M. Lewicki i in. (1987), z perspektywy jednostek języka A. Bogusławski (czego owocem są sondy słownikowe, ostatnia z 2005 roku), a w odniesieniu do słownika ogólnego — Mirosław Bańko (2001). Syntetycznie standard frazeograficzny wyznaczony przez opracowania po 1989 roku opisał W. Chlebda (2007: 23), wskazując jako jego wyznaczniki m.in. konsekwentne definiowanie i parametryzację jednostek hasłowych oraz stosowanie zwartego systemu odsyłaczy i indeksów. Do podstawowych problemów wymagających rozwiązania zaliczył natomiast przede wszystkim potrzebę kodyfikacji większej części frazeologicznego zasobu¹⁰⁾ i podniesienie (a przynajmniej przedyskutowanie) rangi materiału przykładowego.

Jeśli spojrzeć na typy słowników frazeologicznych i rodzaj uwzględnianej w nich informacji, łatwo zauważyć dominację opracowań ogólnych (nastawionych na zarejestrowanie części zasobu). Pojawiły się także słowniki przekładowe, nie ma natomiast specjalistycznych (istniejących dla leksemów), np. frekwencyjnego czy poprawnościowego słownika frazeologicznego¹¹⁾.

¹⁰⁾ Dotychczasowa frazeografia uwzględnia niewielką część rzeczywistego zasobu jednostek. Największy ze słowników poznańskich (2001) omawia ok. 4 tys. idiomatycznych jednostek. Najobszerniejszy jest obecnie słownik P. Müldnera-Nieckowskiego gromadzący ok. 200 tys. związków frazeologicznych (dane za: Dziamska-Lenart 2010).

¹¹⁾ Autorską listę takich brakujących słowników daje W. Chlebda (2007).

Podsumowanie

Na zakończenie tego z konieczności skrótowego przeglądu badań frazeologicznych trzeba powiedzieć kilka słów o perspektywach. Niewątpliwie ożywienie dyskusji nad frazeologią przyniosło kilka równoległe rozwijających się koncepcji teoretycznych, wśród których trudno wskazać koncepcję dominującą. Jeśli z zaprezentowanych nurtów «odczytywać» przyszłość, to można przewidywać kontynuację badań systemowych nad właściwościami semantyczno-składniowymi jednostek wielowyrazowych, z ich podziałem na przedmiotowe i metatekstowe. Wyraźne perspektywy rysują się także przed szeroko rozumianą frazematyką, z jej pytaniami o sposób istnienia frazeologii w zachowaniach komunikacyjnych nadawcy, a także w «językowej pamięci społecznej».

W ostatnich kilku latach obserwujemy intensywny rozwój lingwistyki korpusowej i komputerowej, znajdujący swój wyraz także we frazeologii, czego przykład mogą stanowić rozprawa Dariusza Bralewskiego (2012), słownik SEJF Moniki Czerepowickiej i Agaty Savary (2012), prace zespołu IPI PAN nad frazeologią w słowniku «Walenty» (Przepiórkowski i in. 2014) czy prace nad elektronicznym słownikiem fleksyjnym zwrotów (Czerepowicka i in. 2014). Badania tego typu będą zapewne zyskiwać na znaczeniu. Przyszłość leksykografii i frazeografii niewątpliwie należy do nośników elektronicznych. Trzeba mieć nadzieję, że nie oznacza to zaniku słowników w tradycyjnej postaci, także tych typologicznych, a więc i frazeograficznych.

Bibliografia

- Andrejewicz U. 2007: Funkcje składniowe wybranych frazeologizmów polskich z komponentem czasownikowym, Białostockie Archiwum Językowe VII, s. 29–46.
- Awdziejew A. 2004: Gramatyka interakcji werbalnej, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Bańko M. 2001: Z pogranicza leksykografii i językoznawstwa, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Basaj M., Rytel D. (red.) 1982–1994: Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej, t. 1–6, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Warszawa.
- Bąba S. 1998: Materiały do bibliografii frazeologii polskiej. Prace opublikowane w latach 1945–1995, WiS, Poznań.
- Bąba S. 2003: Materiały do bibliografii frazeologii polskiej. Prace opublikowane w latach 1996–2000, Wydawnictwo «Poznańskie Studia Polonistyczne», Poznań.
- Bąba S. 2008: Materiały do bibliografii frazeologii polskiej. Prace opublikowane w latach 2001–2005, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
- Bąba S. 2009: Frazeologia polska. Studia i szkice, Wydawnictwo «Poznańskie Studia Polonistyczne», Poznań.
- Bąba S., Liberek J. 2001: Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bąba S., Fliciński P., Liberek J., Skibski K. 2013: Szkice frazeologiczne, red. G. Dziamska-Lenart, Wydawnictwo Rys, Poznań.
- Bąba S., Skibski K., Szczyszek M. (red.) 2010: Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.

- Bobrowski I. 2000: Miejsce frazeologii w pewnym formalnym modelu gramatycznym języka polskiego, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska XVIII*, Lublin, s. 41–48.
- Bogusławski A. 1976: O zasadach rejestracji jednostek języka, *Poradnik Językowy*, z. 8, s. 356–364.
- Bogusławski A. 1989: Uwagi o pracy nad frazeologią, [w:] *Studia z polskiej leksykografii współczesnej*, t. 3, red. Z. Saloni, Dział Wydawnictw Filii Uniwersytetu Warszawskiego, Białystok, s. 13–30.
- Bogusławski A., Danielewiczowa M. 2005: *Verba polona abscondita. Sonda słownikowa III*, Elma Books, Warszawa.
- Bralewski D. 2012: Od przekładu do słownika. Korpus równoległy w redakcji słowników tłumaczeniowych, *Oficyna Wydawnicza Leksem*, Łask.
- Bura R. 2003: Polska, czeska i górnołużycka frazeologia biblijnego pochodzenia a Nowy Testament Jakuba Wujka, *Biblia kralicka oraz Nowy Testament Michała Frencla*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Chlebda W. 1991/2003: *Elementy frazematyki. Wprowadzenie do frazeologii nadawcy*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Opole; wyd. 2 uzupełnione: *Oficyna Wydawnicza Leksem*, Łask.
- Chlebda W. 2005: *Szkice o skrzydlatych słowach. Interpretacje lingwistyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Chlebda W. 2007: Mój prywatny katalog pilnych zadań frazeologicznych, [w:] *Problemy Frazeologii Europejskiej*, red. A.M. Lewicki, t. 8, *Energieia*, Lublin, s. 15–31.
- Czerepowicka M., Kosek I., Przybyszewski S. 2014: O projekcie elektronicznego słownika odmiany frazeologizmów czasownikowych, *Polonica XXXIV*, s. 115–123.
- Czerepowicka M., Savary A. 2012: *Słownik elektroniczny jednostek frazeologicznych (SEJF)*, online: <http://zil.ipipan.waw.pl/SEJF>.
- Czeszewski M., Foremniak K. 2011: *Ludzie i miejsca w języku. Słownik frazeologizmów eponimicznych*, red. M. Bańko, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Danielewiczowa M. 2012: O pewnym ważnym typie informacji leksykograficznej nieobecnej w słownikach, [w:] *Problemy Frazeologii Europejskiej*, red. A.M. Lewicki, t. 9, *Energieia*, Lublin, s. 51–62.
- Dziamska-Lenart G. 2004: *Innowacje frazeologiczne w powojennej felietonistyce polskiej*, Wydawnictwo «Poznańskie Studia Polonistyczne», Poznań.
- Dziamska-Lenart G. 2007: *Rozwój frazeologii polskiej po 1989 roku*, [w:] *Z zagadnień leksykologii i leksykografii języków słowiańskich*, red. J. Kamper-Warejko, I. Kaproń-Charzyńska, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń, s. 395–400.
- Dziamska-Lenart G. 2010: *110 lat polskiej frazeologii*, [w:] *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne*, red. S. Bąba, K. Skibski, M. Szczyszek, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań, s. 163–193.
- Dziamska-Lenart G., Liberek J. (red.) 2013: *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Między teorią a praktyką frazeograficzną*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Fliciński P. 2010: *Sposoby pomnażania współczesnego zasobu frazeologicznego polszczyzny*, [w:] *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne*, red. S. Bąba, K. Skibski, M. Szczyszek, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań, s. 21–32.
- Fliciński P. (red.) 2011: *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Wariantywność we frazeologii*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Gębka-Wolak M., Moroz A. 2014: *O nieswobodnej grupie syntaktycznej*, *Prace Językoznawcze XVI*, s. 45–61.
- Grochowski M. 2001: *Nieciągłe jednostki języka z segmentem nie. Wybrane aspekty składni zewnętrznej, wewnętrznej i leksykografii*, [w:] *Frazeografia słowiańska*, red. M. Balowski, W. Chlebda, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 215–220.
- Grochowski M. 2002: *Wielowyrazowe jednostki funkcyjne. Wprowadzenie do problematyki*, [w:] *Problemy Frazeologii Europejskiej*, red. A.M. Lewicki, t. 5, *Energieia*, Lublin, s. 43–50.

- Grochowski M. 2007: Partykuły właściwe o postaci związków frazeologicznych. Wprowadzenie do opisu, [w:] *Problemy Frazeologii Europejskiej*, red. A.M. Lewicki, t. 8, Energeia, Lublin, s. 77–87.
- Grochowski M., Kisiel A., Żabowska M. 2014: *Słownik gniazdowy partykuł polskich*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków.
- Ignatowicz-Skowrońska J. 2004: Współczesna frazeografia polska, [w:] *Studia nad polszczyzną współczesną i historyczną. Prace dedykowane Profesorowi Stanisławowi Bąbie w 65-lecie urodzin*, red. J. Liberek, Wydawnictwo «Poznańskie Studia Polonistyczne», Poznań, s. 109–120.
- Ignatowicz-Skowrońska J. 2008: *Frazeologizmy jako tworzywo stylu współczesnej powieści polskiej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- Jawór A. 2008: *Homo scribens i homo legens w polskim słownictwie i frazeologii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Jawór A. 2011: Gasnące frazeologizmy, *Poradnik Językowy*, z. 8, s. 88–100.
- Jędrzejko E. 1996: Z problemów składni frazeologizmów (w ujęciu generatywnego słownika czasowników polskich), [w:] *Problemy Frazeologii Europejskiej*, red. A.M. Lewicki, t. 1, Energeia, Warszawa, s. 115–124.
- Jędrzejko E. 2002: Obrazki z dziejów Polski — czyli jeszcze o historyczno-kulturowym aspekcie frazeologii i paremiologii, [w:] *Problemy Frazeologii Europejskiej*, red. A.M. Lewicki, t. 5, Energeia, Lublin, s. 61–78.
- Kosek I. 2008: *Fleksja i składnia nieciągłych imiennych jednostek leksykalnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.
- Koziara S. 2001: *Frazeologia biblijna w języku polskim*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków.
- Koziara S. 2010: *Biblizmy frazeologiczne w zasobach współczesnej polszczyzny*, [w:] *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne*, red. S. Bąba, K. Skibski, M. Szczyszek, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań, s. 99–119.
- Krajcarz M. 2012: O różnicach między niderlandzkimi a polskimi frazeologizmami pochodzenia biblijnego, [w:] *Problemy Frazeologii Europejskiej*, red. A.M. Lewicki, t. 9, Energeia, Lublin, s. 23–50.
- Krasnowolski A. 1899: *Słowniczek frazeologiczny. Poradnik dla piszących*, nakład i druk M. Arcta, Warszawa.
- Krawczyk-Tyrpa A. 1987: *Frazeologia somatyczna w gwarach polskich. Związki frazeologiczne o znaczeniach motywowanych cechami części ciała*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Krzyżanowska A. 1999: *Polska i francuska frazeologia śmierci*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Lewicki A.M. 1974: *Aparat pojęciowy frazeologii*, [w:] *Z badań nad literaturą i językiem*, red. L. Ludorowski, W. Magnuszewski, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Poznań, s. 135–151.
- Lewicki A.M. 1976: *Wprowadzenie do frazeologii syntaktycznej, teoria zwrotu frazeologicznego*, Uniwersytet Śląski, Katowice; przedruk w: A.M. Lewicki, *Studia z teorii frazeologii*, Oficyna Wydawnicza Leksem, Łask 2003.
- Lewicki A.M. 1986: *Składnia związków frazeologicznych*, *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego XL*, s. 75–82.
- Lewicki A.M. 2003: *Studia z teorii frazeologii*, Oficyna Wydawnicza Leksem, Łask.
- Lewicki A.M. 2007: *Rozwój frazeologii polskiej w ostatnim ćwierćwieczu*, [w:] *Problemy Frazeologii Europejskiej*, red. A.M. Lewicki, t. 8, Energeia, Lublin, s. 9–14.
- Lewicki A.M. 2009: *Studia z polskiej frazeologii*, Oficyna Wydawnicza Leksem, Łask.
- Lewicki A.M., Pajdzińska A., Rejakowa B. 1987: *Z zagadnień frazeologii. Problemy leksykograficzne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Liberek J. 1998: *Innowacje frazeologiczne w powojennej frazce polskiej*, WiS, Poznań.
- Liberek J. 2010: *Zmiany w zasobie frazeologicznym współczesnej polszczyzny*, [w:] *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne*, red. S. Bąba, K. Skibski, M. Szczyszek, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań, s. 33–56.

- Lica A. 2009: „Czytelator słów”. Rzecz o frazeologii Wacława Berenta, Wydawnictwo Państwowej Szkoły Zawodowej, Elbląg.
- Lipińska M. 2004: L'équivalence des proverbes polonais et des proverbes français, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Maćkiewicz J. 2006: Językowy obraz ciała. Szkice do tematu, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Majkowska G. 2001: Najnowsza frazeologia publicystyczna, [w:] Problemy Frazeologii Europejskiej, red. A.M. Lewicki, t. 4, Energeia, Lublin, s. 25–33.
- Michow E. 2013: Studia nad frazeologią somatyczną języka polskiego i bułgarskiego, Global Translator CUiT, Kielce.
- Młynarczyk E. 2013: *Nie święci gamki lepią*. Obraz rzemiosła utrwalony w polskiej frazeologii, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków.
- Müldner-Nieckowski P. 2003: Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego, Świat Książki, Warszawa.
- Müldner-Nieckowski P. 2007: Frazeologia poszerzona. Studium leksykograficzne, Oficyna Wydawnicza Volumen, Warszawa.
- Nowakowska A. 2005: Świat roślin w polskiej frazeologii, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Nowakowska A. 2006: Staropolskie frazeologizmy „naturalne” w świadomości językowej współczesnych Polaków, [w:] Staropolszczyzna piękna i interesująca: zbiór studiów, t. 2, red. E. Koniusz, S. Cygan, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce, s. 57–63.
- Nowakowska B. 2005: Nowe połączenia wyrazowe we współczesnej polszczyźnie, Lexis, Kraków.
- Oleśkiewicz A. 2007: Europa języków. Związki frazeologiczne o proveniencji biblijnej i antycznej w europejskiej wspólnocie słownikowej, Collegium Columbinum, Kraków.
- Pajdzińska A. 1993: Frazeologizmy jako tworzywo współczesnej poezji, Agencja Wydawniczo-Handlowa Antoni Dudek, Lublin.
- Pajdzińska A. 2004: Wielonurtowość współczesnych badań frazeologicznych, *Poradnik Językowy*, z. 2, s. 27–38.
- Pajdzińska A. 2006: Studia frazeologiczne, Oficyna Wydawnicza Leksem, Łask.
- Połowniak-Wawrzonek D. 2008: Związki frazeologiczne współczesnego języka polskiego motywowane sytuacją walki (zbrojnej), Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce.
- Porawska J. 1991: Semantyczne aspekty frazeologii czasowników ruchu. Francuskie związki frazeologiczne zawierające czasownik *aller* i ich formalno-semantyczne odpowiedniki w języku polskim, Universitas, Kraków.
- Problemy Frazeologii Europejskiej 1996–2012: red. A.M. Lewicki, t. 1–9, Energeia, Warszawa–Lublin.
- Przepiórkowski A., Hajnicz E., Patejuk A., Woliński M. 2014: Extended phraseological information in a valence dictionary for NLP applications, [w:] Proceedings of the Workshop on Lexical and Grammatical Resources for Language Processing (LG-LP 2014), red. J. Baptista i in., Association for Computational Linguistics and Dublin City University, Dublin, s. 83–91.
- Puda-Blokesz M. 2010: Frazeologizmy pochodzenia mitologicznego w języku polskim (zasób, stan i perspektywy opisu), [w:] Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne, red. S. Bąba, K. Skibski, M. Szczyszek, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań, s. 121–141.
- Rak M. 2007: Językowo-kulturowy obraz zwierząt utrwalony w animalistycznej frazeologii gwar Gór Świętokrzyskich i Podtatrza, Scriptum, Kraków.
- Rejakowa B. 2001: Miejsce przysłów w tekstach o modzie, [w:] Problemy Frazeologii Europejskiej, red. A.M. Lewicki, t. 4, Energeia, Lublin, s. 71–84.
- Skorupka S. 1952: Z zagadnień frazeologii, Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Językowej Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Wydział Języka i Historii Literatury, t. 4, s. 147–180.
- Skorupka S. 1967–1968: Słownik frazeologiczny języka polskiego, t. 1–2, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Skorupka S. 1969: Podstawy klasyfikacji jednostek frazeologicznych, *Prace Filologiczne XIX*, s. 219–226.

- Spagińska-Pruszek A. 2003: Intelkt we frazeologii polskiej, rosyjskiej i chorwackiej (z problemów językowego obrazu świata), Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Szerszunowicz J. 2011: Obraz człowieka w polskich, angielskich i włoskich leksykalnych i frazeologicznych jednostkach faunicznych, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- Szpila G. 2003: Krótko o przysłowiu, Collegium Columbinum, Kraków.
- Treder J. 2005: Nazwy ptaków we frazeologii i inne studia z frazeologii i paremiologii polskiej, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Tyrpa A. 2011: Cudzoziemcy i obce kraje w dialektach polskich, Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, Lexis, Kraków.
- Węgrzynek K. 1998: Składnia wyrażen frazeologicznych w modelu gramatyki generatywno-transformacyjnej, *Polonica XIX*, s. 67–74.
- Węgrzynek K. 2000: Cechy składniowe wyrażen frazeologicznych typu *oko w oko*, *Polonica XX*, s. 101–109.
- Wojdak P. 2004: Przysłowki polisegmentalne w modelu składniowym polszczyzny, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- Woźniak E. 2002: Słownictwo i frazeologia Psalterza krakowskiego (1532) na tle ówczesnych przekładów biblijnych, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Wysoczański W. 2006: Językowy obraz świata w porównaniach zleksykalizowanych na materiale wybranych języków, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Zaręba L. 2004: Szkice z frazeologii porównawczej francusko-polskiej i polsko-francuskiej. *Esquisses de phraseologie comparative franco-polonaise et polono-française*, Księgarnia Akademicka, Kraków.
- Zaręba L., Szpila G. 2007: Problemy frazeologii konfrontatywnej w perspektywie leksykograficznej na przykładzie języka francuskiego, [w:] *Problemy Frazeologii Europejskiej*, red. A.M. Lewicki, t. 8, Energeia, Lublin, s. 33–44.
- Żmigrodzki P. 2000: Właściwości składniowe analitycznych konstrukcji werbo-nominalnych w języku polskim, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.

Summary

Polish phraseology and phraseography in research after 1989

Keywords: phraseology, phraseography, review.

The last twenty five years have brought an increasing interest in phraseologisms. The article presents contemporary research on Polish phraseology — the author systematizes phraseological studies and describes their main achievements. The following issues are presented:

- phraseologisms as units of language
- phraseologisms as a part of lexical resource
- phraseologisms as exponents of the relation: language — human — culture
- phraseologisms as elements of texts and style
- phraseologisms as objects of lexicography.

The present research is both a continuation of the studies from the 1970s and 1980s and new approaches to phraseology.

Mirosława Siuciak

Katowice, Uniwersytet Śląski

Historia języka polskiego w latach 1989–2014 — główne nurty badawcze

Słowa kluczowe: historia języka polskiego, system, tekst, komunikacja.

Historia języka polskiego jest dyscypliną wielonurtową, łączącą różne metodologie, cele i sposoby opisu, a przede wszystkim obejmującą niezwykle szeroki zakres badawczy. W zasadzie mieszczą się w jej obrębie wszystkie prace, których przedmiotem analizy stał się materiał historyczny. Dlatego też dorobek tej dyscypliny jest nadzwyczaj obfity — obejmuje tysiące książek i setki tysięcy artykułów. Bogactwo to wynika głównie z faktu, że historia języka jest w polskim językoznawstwie dyscypliną najstarszą, w pewnym sensie pierwotną, gdyż jej początki sięgają drugiej połowy XIX stulecia, a ogląd późniejszych dokonań wykazuje, że diachroniczna refleksja nad językiem zdominowała polską myśl lingwistyczną także w pierwszej połowie wieku XX, ponieważ jej wyrazicielami stali się najwybitniejsi polscy językoznawcy. Druga połowa ubiegłego stulecia, związana z rozwojem metodologii strukturalistycznej, przyniosła szereg fundamentalnych prac opisujących polski system językowy w ujęciu diachronicznym, powstało w tym czasie wiele opracowań szczegółowych i syntetycznych z zakresu gramatyki historycznej oraz historii języka, a wszystko to sprawia, że można chyba bez przesady uznać, iż już przed rokiem 1989 omawiana dyscyplina była najbardziej rozwiniętą dziedziną polskiego językoznawstwa.

Konsekwencją wspomnianej różnorodności i otwartości metodologicznej jest łączenie w ramach refleksji historycznojęzykowej wielu sposobów opisu oraz wykorzystywanie zróżnicowanych materiałów źródłowych. Nie należy także zapominać, że z historii języka wyemancypowały się już dzisiaj samodzielne dyscypliny, takie jak chociażby onomastyka czy stylistyka historyczna. Dlatego przedmiotem zainteresowania w niniejszym opracowaniu będą przede wszystkim te rozprawy, które opisują dzieje polszczyzny w wymiarze gramatycznym, komunikacyjno-kulturowym oraz tekstologicznym (z wyłączeniem tekstów artystycznych i tzw. języka pisarzy). Ze względu na znaczne ograniczenia objętościowe przyjęto zasadę, że omawiane będą wyłącznie prace książkowe, z pominięciem artykułów (nawet o istotnym znaczeniu dla rozwoju dyscypliny). Dodać w tym miejscu należy, że przed rokiem 1989 wielu wybitnych historyków języka ogłosiło drukiem swoje fundamentalne prace, a w interesującym nas okresie ograniczyło już znacznie swoją aktywność badawczą i wydawniczą, publikując artykuły w czasopiśmie i tomach zbiorowych. Dlatego też nie znalazły się w niniejszym podsumowaniu nazwiska wielu wybitnych przedstawicieli dyscypliny, a liczne książki — zbiory wcześniejszych ważnych publikacji wybitnych uczonych, zredagowane przez ich

uczniów, także zostały wyłączone jako teksty sprzed 1989 roku. Nie objęto oglądem licznych edycji źródeł, nawet jeżeli były opatrzone rozbudowanym komentarzem historyczno-językowym. Nie uwzględniono też prac z zakresu słowotwórstwa historycznego, które są przedmiotem odrębnego artykułu.

W latach 1989–2014 można zauważyć znaczący przyrost prac z zakresu historii języka polskiego, większość z nich ma charakter szczegółowy, dotyczący jakiegoś wycinka rzeczywistości lub konkretnego problemu, nie brakuje też opracowań syntetycznych. Po fundamentalnym dziele Zenona Klemensiewicza nie doczekaliśmy się w zasadzie nowego, oryginalnego podręcznika z zakresu historii języka, chociaż wspomnieć należy o książce Bogdana Walczaka (1999) oraz o propozycjach Stanisława Borawskiego (1995, 2000), które nie zostały jednak sfinalizowane postulowaną przez autora syntezą dziejów używania języka polskiego. Pewną lukę w syntetycznym myśleniu o dziejach polszczyzny wypełniają autorskie opracowania Stanisława Dubisza (2002, 2007, 2012). Warto dodać, że kontynuację Klemensiewiczowskiej Historii języka polskiego, której opis kończy się na roku 1939, przyniosły monografie powstałe z inspiracji Ireny Bajerowej: zbiorowa praca dotycząca języka drugiej wojny światowej (Bajerowa (red.) 1996) oraz autorskie opracowanie dziejów polszczyzny w okresie 1939–2000 (Bajerowa 2003).

Syntetyczne spojrzenie na rozwój systemu gramatycznego polszczyzny przyniósł nowy podręcznik gramatyki historycznej (Długosz-Kurczabowa, Dubisz 1998), jak również monograficzne opracowania ewolucji języka w ramach stuletnich odcinków czasowych. Zapoczątkowana przez I. Bajerową opisem polszczyzny XVIII wieku koncepcja badań cząstkowych, mających się składać na całościowy obraz rozwoju systemu językowego, znalazła kontynuację w trzutomowym dziele poświęconym językowi XIX stulecia (Bajerowa 1992, 2000) oraz w monograficznym ujęciu XVII wieku, dokonanym w katowickim ośrodku językoznawczym przez uczniów prof. Bajerowej (Burzywoda i in. 2002).

W związku z tym, że największy rozwój badań strukturalnych nad przemianami polskiego systemu językowego przypadł na lata sześćdziesiąte, siedemdziesiąte i osiemdziesiąte ubiegłego wieku, wszystkie znaczące całościowe procesy fonetyczne i fleksyjne zostały już opisane przed 1989 rokiem, stąd też w interesującym nas okresie liczba prac o takim charakterze zdecydowanie spada. Zauważalną lukę w opisie jednej z istotnych kategorii gramatycznych wypełniły trzy monografie poświęcone wykształceniu się w polszczyźnie kategorii liczebnika — prace opisujące rozwój polskich numeraliów od XVI do XX wieku (Siuciak 2008; Stąpor 2008) uzupełnia rozprawa Agnieszki Słobody (2012) przedstawiająca funkcjonowanie liczebników w dobie staropolskiej. Całościowe spojrzenie na problem gramatyczny przynosi także monografia Aliny Kępińskiej (2006), łącząca w opisie kształtowania się rodzaju męskoosobowego metodologię strukturalną z psycholingwistyką oraz elementami językoznawstwa kognitywnego.

Najwięcej prac historycznojęzykowych w interesującym nas okresie dotyczy badań cząstkowych nad wybranymi problemami, tekstami, autorami lub konkretnym okresem dziejowym. Znacznie poszerzyła się liczba opracowań dotyczących tekstów średniowiecznych: Rozmyślenia przemyskiego (Twardzik 1997; Mika 2002; Rojszczak-Robińska 2012), Kazań świętokrzyskich (Mika 2012), staropolskich rot sądowych (Trawińska 2005, Pręczonek-Kisiela 2012),

Biblii królowej Zofii (Deptuchowa 2008). Powstały monograficzne ujęcia zjawisk składni staropolskiej (Krażyńska 2000, 2001, 2004, 2010, 2012; Słoboda 2005), a także książka opisująca polszczyznę XIV wieku (Mycawka 2012). Wiele prac podnosi problem wariantowości i normalizacji polszczyzny w XVI stuleciu (Lisowski 1999, 2001; Migdał 1999; Osiewicz 2007, 2013), analizy źródeł XVI-wiecznych (Matuszczyk 1990; Kaczmarczyk 2003), tłumaczeń Biblii z XVI i XVII wieku (Lisowski 2010; Sobczykowa 2012), podejmowane były także analizy tekstów religijnych (Kozaryn 2001; Kamper-Warejko 2006). Szerzej problemem wariantowości fleksyjnej w przebiegu procesów historycznojęzykowych zajęła się Władysława Książek-Bryłowa (1994).

Autorzy wielu prac podjęli kwestie leksykalne. Niektóre teksty dotyczą problemu potoczności (Umińska-Tytoń 1992; Rejter 2006), inne są analizą słownictwa stosowanego w dawnej prasie (Białoskórska 1992; Nowowiejski 1996; Mariak 2001), sporo prac zawiera opis dokonań leksykograficznych — tu wymienić należy monograficzne ujęcie słownika S.B. Lindego (Matuszczyk 2006), Słownika wileńskiego (Walczak 1991), słownika Mrongowiusza (Nowowiejski 2011) lub mniejszych dzieł leksykograficznych (Decyk-Zięba 2009). Rozwijane były także badania nad poszerzaniem zasobu leksykalnego w XIX wieku (Kwapien 2010). Osobne monografie poświęcono słownictwu specjalistycznemu (Zajda 1990; Wysocka 1994, 2007, 2013; Waniakowa 2003; Szczaus 2013) oraz leksyce związanej z różnymi religiami — kalwinizmem (Winiarska-Górska 2004) i islamem (Kulwicka-Kamińska 2004, 2013).

Kontynuację badań podjętych wcześniej, a nasilonych w latach osiemdziesiątych, stanowi rozważania nad regionalnym rozwojem polszczyzny ogólnej, wykazujące specyfikę historycznych dzielnic, odmienne uwarunkowania kulturowe i polityczne oraz wpływy dialektalne. Szczególnym zainteresowaniem badawczym cieszyły się kresy północne (Kurzowa 1993; Bednarczuk 1999; Pihan-Kijasowa 1999; Sokólska 1999; Sawaniewska-Mochowa 2002; Kuryłowicz 2005) oraz południowe (Makarski 1996; Kość 1999; Wiśniewska 2001; Sicińska 2013). Bardzo prężnie rozwijały się badania nad historycznym dziedzictwem kaszubszczyzny oraz nad rozwojem polszczyzny ogólnej na Pomorzu Gdańskim (Warda-Radys 2004; Kępka 2005; Zawilska 2007; Lewińska 2012), należy tu też wspomnieć o kilkutomowym cyklu *Polszczyzna regionalna Pomorza* (Handke (red.) 1986–1998), w którym publikowano studia dotyczące również innych regionów Polski, ze szczególnym uwzględnieniem problematyki historycznej. Na szeroką skalę prowadzone były również badania nad funkcjonowaniem polszczyzny w historycznych tekstach górnośląskich (Wyderka 1990; Siuciak 1998; Kowalska 2002; Hawrysz 2003) oraz cieszyńskich (Wronicz 1992, 2001).

Nowym zadaniem badawczym w rozważaniach historycznojęzykowych stało się spojrzenie na język i dawne teksty przez pryzmat uwarunkowań komunikacyjnych. Opis zachowań językowych w kontekście dawnej kultury i obyczajowości prezentuje monografia Marka Cybulskiego (2003), a także praca opisująca polszczyznę XIX-wiecznych salonów (Umińska-Tytoń 2011). Wielu badaczy postulowało diachroniczny opis odmian funkcjonalnych polszczyzny, ale na razie prace nie wykroczyły poza sformułowanie ogólnych założeń bądź analiz cząstkowych problemów: rozwoju stylu retorycznego (Dubisz 1992), kształtowania się języka nauk matematyczno-przyrodniczych (Biniewicz 2002), tworzenia polskiej

terminologii prawnej i konstruowania teksów prawnych (Lizisowa 1995, 2000, 2006; Zajda 2001; Szczepankowska 2004a).

Najnowszym nurtem badań historycznojęzykowych jest problematyka genologiczna, rozwijana szczególnie w aspekcie kształtowania się i przeobrażania gatunków wypowiedzi. Do tej pory scharakteryzowano takie gatunki, jak testament (Żmigrodzka 1997), reportaż podróźniczy (Rejter 2000), książka kucharska (Żarski 2008), staropolska kronika (Przyklenk 2009), konstytucja (Malinowska 2012), polemika religijna (Hawrysz 2012), protokół (Wojciechowska 2012). Tego typu badania otwierają nowe perspektywy, gdyż pozwalają na obserwację gatunku w czasie, w odniesieniu do kontekstu kulturowego, a obraz kilku gatunków występujących w tej samej przestrzeni dyskursywnej składać się może na charakterystykę stylu funkcjonalnego.

Historia języka polskiego jest dyscypliną o długiej i bogatej tradycji, dlatego też w swoich dziejach łączyła wiele sposobów opisu i problemów badawczych. Konsekwencją tej różnorodności i otwartości metodologicznej jest postulowana dzisiaj interdyscyplinarność niezbędna w historycznej refleksji nad językiem, dawnymi tekstami i uwarunkowaniami komunikacyjnymi wyłaniającymi się z analizy źródeł. Najważniejszym postulatem badawczym wydaje się opracowanie nowej syntezy dziejów polszczyzny, z uwzględnieniem kwestii kształtowania się odmian funkcjonalnych, czy też — obejmującego szersze spektrum mowy — podziału dziejów używania języka polskiego na mniejsze przestrzenie dyskursywne, co pozwoli na dokładniejszą analizę procesów kulturowych i społecznych, które doprowadziły do obecnego zróżnicowania komunikacyjnego.

Bibliografia

- Bajerowa I. 1992: Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja, t. 2: Fleksja, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Bajerowa I. (red.) 1996: Język polski czasu drugiej wojny światowej (1939–1945), Energeia, Warszawa.
- Bajerowa I. 2000: Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja, t. 3: Składnia. Synteza, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Bajerowa I. 2003: Zarys historii języka polskiego 1939–2000, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bednarczuk L. 1999: Stosunki językowe na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego, Edukacja, Kraków.
- Białokórska M. 1992: Słownictwo prasy polskiej połowy XIX wieku. Zjawiska progresywne i recesywne, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- Biniewicz J. 2002: Kształtowanie się polskiego języka nauk matematyczno-przyrodniczych, Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Opole.
- Borawski S. 1995: Tradycja i perspektywy. Przeszłość i przyszłość nauki o dziejach języka polskiego, Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, Wrocław.
- Borawski S. 2000: Wprowadzenie do historii języka polskiego. Zagadnienia historiozoficzne, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Borawski S. (red.) 2005: Rozprawy o historii języka polskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra.
- Burzywoda U., Ostaszewska D., Rejter A., Siuciak M. 2002: Polszczyzna XVII wieku. Stan i przeobrażenia, «Śląsk», Katowice.
- Cybulski M. 2003: Obyczaje językowe dawnych Polaków. Formuły werbalne w dobie średniopolskiej, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

- Decyz-Zięba W. 2009: „Lexykon geograficzny” bazylianina Hilariona Karpińskiego. Studium historycznojęzykowe (wybrane zagadnienia), Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Deptuchowa E. 2008: Odpowiedniki czeskiego aorystu w Biblii królowej Zofii (Genesis-Iosue), Lexis, Kraków.
- Długosz-Kurczabowa K., Dubisz S. 1998: Gramatyka historyczna języka polskiego. Podręcznik dla studentów polonistyki, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Dubisz S. 1992: Język i polityka. Szkice z historii stylu retorycznego, Elipsa, Warszawa.
- Dubisz S. 2002: Język — historia — kultura (wykłady, studia, analizy), Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Dubisz S. 2007: Język — historia — kultura (wykłady, studia, szkice), t. 2, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Dubisz S. 2012: Język — historia — kultura (wykłady, rozprawy, rozważania), t. 3, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Duda H. 1998: „... każdą razą Biblią odmieniać”. Modernizacja języka przedruków Nowego Testamentu ks. Jakuba Wujka w XVII i XVIII wieku, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin.
- Handke K. (red.) 1986–1998: Polszczyzna regionalna Pomorza. Zbiór studiów, t. 1–8, Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej w Wejherowie, Instytut Słowianoznawstwa PAN, Warszawa.
- Hawrysz M. 2003: Język miejskiej wspólnoty Opola na przełomie XVII i XVIII wieku. Studium pragmatyngwistyczne *Księgi wójtowskiej*, Atut, Wrocław.
- Hawrysz M. 2012: Polemiczna twórczość Marcina Czechowica w perspektywie genologii lingwistycznej, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra.
- Kaczmarczyk B. 2003: Język polski w kancelarii królewskiej w pierwszej połowie XVI wieku, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Kamper-Warejko J. 2006: Pieśni pasyjne i wielkanocne w Kancjonale Piotra Artomiusza (Toruń 1601), Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Karaś H. 1996: Rusycyzmy słownikowe w polszczyźnie okresu zaborów, Elipsa, Warszawa.
- Kępińska A. 2006: Kształtowanie się polskiej kategorii męsko- i niemęskoosobowości. Język wobec płci, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Kęпка I. 2005: Modlitewniki Kalwarii Wejherowskiej (1785–1901). Słownictwo i frazeologia, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Kęпка I. 2011: Przepowiadanie ks. Hieronima Kajsiewicza 1812–1873. W kręgu analiz genologicznych i aksjologicznych, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Koniusz E. 2001: Polszczyzna z historycznej Litwy w *Słowniku gwar polskich* Jana Karłowicza, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce.
- Koniusz E., Cygan S. (red.) 2006: Staropolszczyzna piękna i interesująca. Zbiór studiów, t. 1–2, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce.
- Kość J. 1999: Polszczyzna południowokresowa na polsko-ukraińskim pograniczu językowym w perspektywie historycznej, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Kowalska A. 2002: Z badań nad dziejami języka polskiego na Górnym Śląsku, Wszechnica Górnośląskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Katowice.
- Kozaryn D. 2001: Kształt stylistyczny „Rozmyślań dominikańskich” na tle innych pasji staropolskich, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- Krażyńska Z. 2000: Staropolskie konstrukcje z przyimkami, cz. 1: (*na* + acc., *w* + acc., *k(u)* + dat., *do* + gen.), WiS, Poznań.
- Krażyńska Z. 2001: Staropolskie konstrukcje z przyimkami, cz. 2: (*po*, *przez*, *prze*, *mi(e)mo*, *nad*, *wz*, *pod*, *przed*, *za*, *o*, *między* + acc.), WiS, Poznań.
- Krażyńska Z. 2004: Staropolskie konstrukcje z przyimkami, cz. 3: (*z* + gen., *od*, *u*, *po* + dat. /loc., *dla*, *po(d)le*, *po(d)ła*, *podług*, *wedle*, *wedła*, *według*, *bez* + gen., *bez* + gen., *bez* + acc., *przez* + gen., *prze* + gen., *kromie(a)*, *krom*, *procz(a)*, *miasto*, *w miasto*, (*po-*, *we-*, *spo-*, *wpo-*)*śr(z)od*, *przeciw*), WiS, Poznań.

- Krażyńska Z. 2010: Staropolskie konstrukcje z przymkami, cz. 4: (*nad, pod, przed, za, między, z + instr., o, przy, na, w + loc.*), Wydawnictwo «Poznańskie Studia Polonistyczne», Poznań.
- Krażyńska Z. 2012: Staropolskie konstrukcje z przymkami, cz. 5: (podsumowanie), Wydawnictwo «Poznańskie Studia Polonistyczne», Poznań.
- Kreja B. 1999: Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Książek-Bryłowa W. 1994: Wariantywność fleksji w historii i gwarach języka polskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Kulwicka-Kamińska J. 2004: Kształtowanie się polskiej terminologii muzufmańskiej, Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Toruń.
- Kulwicka-Kamińska J. 2013: Przekład terminologii religijnej islamu w polskich tłumaczeniach Koranu na tle biblijnej tradycji translatorskiej, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Kuryłowicz B. 2005: Język polski w szesnastowiecznych księgach miejskich Knyszyna, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- Kurzowa Z. 1993: Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich: XVI–XIX w., Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa–Kraków.
- Kuźmicki M., Osiewicz M. (red.) 2010: Dokument pisany w badaniach historyka języka polskiego. Z badań nad grafia i fonetyką historycznej polszczyzny, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra–Poznań.
- Kuźmicki M., Osiewicz M. (red.) 2010: Żywe problemy historii języka, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań.
- Kwapień E. 2010: Kształtowanie się zasobu leksykalnego polszczyzny XIX wieku — rzeczowniki (na podstawie danych leksykograficznych), Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Lewińska A. 2012: *Ojców mowę znać należy*. Język elementarzy polskich wydawanych na Pomorzu Gdańskim w latach 1840–1920 jako narzędzie kształcenia i wychowania, Bernardinum, Pelplin.
- Lisowski T. 1999: Polszczyzna początku XVI wieku. Problemy wariantywności i normalizacji fonetyki i fleksji, WiS, Poznań.
- Lisowski T. 2001: Grafia druków polskich z 1521 i 1522 roku. Problemy wariantywności i normalizacji, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Lisowski T. 2010: *Sola scriptura*: leksyka Nowego Testamentu *Biblii gdańskiej* (1633) na tle porównawczym. Ujęcie kwantytwno-dystrybucyjne, Wydawnictwo Rys, Poznań.
- Lizisowa M.T. 1995: Podstawowe terminy prawne w statutach staropolskich na tle słowiańskim. Studium semantyczne, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Kraków.
- Lizisowa M.T. 2000: Język Kodeksu Olszewskiego (1550). Z recepcji staropolskiego języka prawnosądowego w Wielkim Księstwie Litewskim w szesnastym wieku, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków.
- Lizisowa M.T. 2006: Tekst, kontekst, interpretacja. W poszukiwaniu semiotyczno-dyskursywnych wzorców konkretyzacji języka, Collegium Columbinum, Kraków.
- Maćkowiak K. 2011: U źródeł polskiej świadomości językowej (X–XV wiek), Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
- Makarski W. 1996: Pogranicze polsko-ruskie do połowy wieku XIV. Studium językowo-etniczne, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin.
- Malinowska E. 2012: Konstytucja jako gatunek tekstu prawnego, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Mariał L. 2001: Perswazyjność prasy tajnej okresu Powstania Styczniowego na przykładzie leksyki, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- Matuszczyk B. 1990: Regionalizmy polszczyzny literackiej II połowy XVI wieku w świetle przekładów Biblii. Zagadnienie normy językowej, Roczniki Humanistyczne KUL 37–38, z. 6.
- Matuszczyk B. 2006: Słownik języka polskiego S.B. Lindego. Warsztat leksykografa, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin.

- Mieczkowska H. 2003: Dynamika rozwoju fleksji nominalnej w ujęciu typologicznym słowacko-polskim, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Migdał J. 1999: O języku Andrzeja Głabera z Kobylina. Studium normalizacji polszczyzny wczesnonerenesansowej, WiS, Poznań.
- Mika T. 2002: Maryja, Jezus, Bóg w „Rozmyślaniu przemyskim”. O nazywaniu osób, Biblioteczka Poznańskich Studiów Polonistycznych, Poznań.
- Mika T. 2012: „Kazania świętokrzyskie” — od rękopisu do zrozumienia tekstu, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Mycawka M. 2012: Język polski XIV wieku. Wybrane zagadnienia, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Niewiara A. 2000: Wyobrażenia o narodach w pamiętnikach i dziennikach z XVI–XIX wieku, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Niewiara A. 2010: Kształty polskiej tożsamości. Potoczny dyskurs narodowy w perspektywie etnolingwistycznej (XVI–XX w.), Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Nowowiejski B. 1996: Zapożyczenia leksykalne z języka niemieckiego w polszczyźnie XIX wieku (na materiale czasopism), Dział Wydawnictw Filii Uniwersytetu Warszawskiego, Białystok.
- Nowowiejski B. 2011: Słownik Mrongowiusza. Źródło do historii polskiej leksyki i leksykografii, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- Osiewicz M. 2007: Wariantywność leksemów w zakresie nieseryjnych zmian fonetycznych w listach polskich z pierwszej połowy XVI wieku, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań.
- Osiewicz M. 2013: Wariantywność graficzna *Ksiąg o gospodarstwie* Piotra Krescentyna z 1549 roku. Studium przypadku, Wydawnictwo Rys, Poznań.
- Pihan-Kijasowa A. 1999: Literatura polszczyzna kresów północno-wschodnich XVII wieku. Fonetyka, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Przędzek-Kisielak S. 2012: Właściwości fonetyczne małopolskich rot sądowych, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Przyklenk J. 2009: Staropolska kronika jako gatunek mowy, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Rejter A. 2000: Kształtowanie się gatunku reportażu podróźniczego w perspektywie stylistycznej i pragmatycznej, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Rejter A. 2006: Leksyka ekspresywna w historii języka polskiego. Kulturowo-komunikacyjne konteksty potoczności, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Rieger J. (red.) 1996: Język polski dawnych Kresów Wschodnich, t. 1, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa.
- Rieger J. (red.) 1999: Język polski dawnych Kresów Wschodnich, t. 2, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa.
- Rieger J. (red.) 2006: Język polski dawnych Kresów Wschodnich, t. 3, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa.
- Rojszczak-Robińska D. 2012: Jak pisano „Rozmyślanie przemyskie”, Wydawnictwo Rys, Poznań.
- Sawaniewska-Mochowa Z. 2002: Ze studiów nad socjolektem drobnej szlachty kowieńskiej XIX wieku, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz.
- Sicińska K. 2013: Polszczyzna południowokresowa XVII i XVIII wieku (na podstawie epistolografii), Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Siuciak M. 1998: Język śląskich utworów scenicznych z lat 1864–1922, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Siuciak M. 2008: Kształtowanie się kategorii gramatycznej liczebnika w języku polskim, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Skarżyński M. 1994: Części mowy i ich kategorie w gramatykach polskich XIX i XX wieku (1817–1938), Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.

- Słoboda A. 2005: Składnia grupy imiennej w staropolszczyźnie, Wydawnictwo «Poznańskie Studia Polonistyczne», Poznań.
- Słoboda A. 2012: Liczebnik w grupie nominalnej średniowiecznej polszczyzny. Semantyka i składnia, Wydawnictwo Rys, Poznań.
- Sobczykowa J. 2012: O naukowej polszczyźnie humanistycznej złotego wieku. Wujek — Budny — Murzynowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Sokólska U. 1999: Siedemnastowieczna polszczyzna kresów północno-wschodnich (słowotwórstwo, słownictwo, frazeologia), Trans Humana, Białystok.
- Stąpor I. 2008: Kształtowanie się normy dotyczącej fleksji liczebników polskich od XVI do XIX wieku, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Szczaus A. 2013: Leksyka specjalistyczna w *Informacji matematycznej* Wojciecha Bystrzonowskiego z 1749 roku na tle polszczyzny XVIII wieku, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- Szczepankowska I. 2004a: Język prawny I Rzeczypospolitej w „Zbiorze praw sądowych” Andrzeja Zamoyskiego, t. 1: Pojęcia prawne, t. 2: Wypowiedzi normatywne, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- Szczepankowska I. 2004b: Studia nad polszczyzną epoki stanisławowskiej, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- Trawińska M. 2005: Fonetyka wielkopolskich rot sądowych, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy przy Instytucie Sławistyki PAN, Warszawa.
- Twardzik W. 1997: O uważniejszym aniżeli dotychczas tekstu staropolskiego czytaniu i jakie z niego pożytki płyną rozprawa śliczna i podziwienia godna, Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Umińska-Tytoń E. 1992: Polszczyzna potoczna XVIII wieku, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Umińska-Tytoń E. 2011: Polszczyzna dziewiętnastowiecznych salonów, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Uździcka M. 2010: Studium kształtowania się kompetencji językowej agronoma. Analiza genologiczna, pragmatyczna i leksykalna „Wykładów” Władysława Majewskiego z lat 1848–1850, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra.
- Walczak B. 1991: Słownik wileński na tle dziejów polskiej leksykografii, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Walczak B. 1999: Zarys dziejów języka polskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Waniakowa J. 2003: Polska naukowa terminologia astronomiczna, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Warda-Radys L. 2004: Morfologia w XVII-wiecznych inwentarzach biskupstwa chełmińskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Winiarska-Górska I. 2004: Słownictwo religijne polskiego kalwinizmu od XVI do XVIII wieku (na tle terminologii katolickiej), Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa.
- Wiśniewska H. 1994: Kulturalna polszczyzna XVII wieku (na przykładzie Zamościa), Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Wiśniewska H. 2001: Język polski na ziemiach ruskiej i lubelskiej w Rzeczypospolitej szlacheckiej XVI–XVIII wieku, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Wiśniewska H. 2003: Świat płci żeńskiej baroku zaklęty w słowach, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Wiśniewska H. 2009: Polszczyzna przez wieki, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej, Łódź.
- Wiśniewska H. 2013: Milczenie i pisanie małopolskich pań w wiekach XVI–XVII, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Wiśniewska H., Tymiakin L. 2010: Kunszt pisania po polsku w królewskim Przemysłu (XVI–XVIII wiek), Wydawnictwo Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Przemyśl.

- Wojciechowska A. 2012: Protokół jako świadectwo komunikacji wspólnotowej w drugiej połowie XIX wieku. Studium genologiczne, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra.
- Wrocławska E. (red.) 1994: Uwarunkowania i przyczyny zmian językowych. Zbiór studiów, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa.
- Wronicz J. 1992: Słownictwo pisarzy cieszyńskich XVIII wieku, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Wronicz J. 2001: Kazania cieszyńskie z XVIII wieku ks. Henryka Brauna. Tekst i analiza języka, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Filia w Cieszynie, Cieszyn.
- Wyderka B. 1990: Cechy składniowo-stylistyczne siedemnastowiecznej prozy publicystycznej. Piśmiennictwo śląskie na tle ogólnopolskim, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich, Opole.
- Wysocka F. 1994: Polska terminologia lekarska do roku 1838, t. 2: Anatomia. Jednowyrazowe nazwy motywowane, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Wysocka F. 2007: Polska terminologia lekarska do roku 1838, t. 3: Anatomia. Nazwy dwuwyrazowe, Lexis, Kraków.
- Wysocka F. 2013: Polska terminologia lekarska do roku 1838, t. 4: Anatomia. Nazwy wielowyrazowe, Lexis, Kraków.
- Zajda A. 1990: Staropolska terminologia prawnicza (do 1500 r.), Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Zajda A. 2001: Studia z historii polskiego słownictwa prawniczego i frazeologii, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Zawilska K. 2007: Polszczyzna toruńskich gazet rękopiśmiennych z XVII i XVIII wieku. Wybrane zagadnienia, Sorus, Poznań.
- Żarski W. 2008: Książka kucharska jako tekst, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Żmigrodzka B. 1997: Testament jako gatunek tekstu, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.

Summary

History of the Polish language between 1989 and 2014 — research mainstreams

Keywords: history of Polish language, system, text, communication.

The article presents the main achievements of Polish linguistics within the scope of diachronic linguistic research between 1989 and 2014. The author discusses briefly the most important studies, including both synthetic treatises and more detailed papers. Paying attention to the continuity of the structural method used in exploring the linguistic system and Polish dialects, the author also points out the new research areas connected with language communication, with functional diversity of the Polish language and with linguistics-oriented genre studies.

Ewa Ulitzka

Katowice, Uniwersytet Śląski

Polska leksykografia jednojęzyczna po roku 1989 — wybrane zagadnienia¹⁾

Słowa kluczowe: słowniki języka polskiego, leksykografia.

1. Wstęp

Specyficzny, wieloaspektowy charakter leksykografii powoduje, że podlega ona wpływom czynników zewnętrznych w stopniu znacznie większym niż inne (omawiane w niniejszym zeszycie Języka Polskiego) nurty badań nad polszczyzną. Dlatego też przełom roku 1989 miał dla niej znaczenie szczególne: za sprawą zachodzących w Polsce przemian społecznych, gospodarczych i politycznych zaczął się zupełnie nowy etap rozwoju leksykografii. Jest on całkowicie odmienny od okresu wcześniejszego (1945–1989), charakteryzującego się m.in. ubogą ofertą słowników (poza słownikami naukowymi oraz przekładowymi) i słabą ich dostępnością, monopolizacją rynku wydawniczego przez kilka oficyn (główną rolę odgrywały Państwowe Wydawnictwo Naukowe i Wiedza Powszechna), w aspekcie zaś merytorycznym — dominacją koncepcji leksykograficznej Witolda Doroszewskiego, której istotą było postrzeganie słownika jako środka upowszechniania wiedzy (nie tylko językowej), swoistego mechanizmu oddziaływania wychowawczego na społeczeństwo. Objęta mecenatem państwa komunistycznego leksykografia podlegała cenzurze; opis słownikowy nierzadko stawał się narzędziem propagandy ustrojowej.

2. Ogólna charakterystyka leksykografii polskiej po 1989 roku

Na tym tle nietrudno zrozumieć pewne zachłyśnięcie się wolnością po 1989 roku — także wolnością rynku i wolnością słowa. Symboliczną niemal ilustracją odzyskania tej ostatniej jest siódme, zmienione i poprawione, wydanie Słownika języka polskiego PWN pod redakcją Mieczysława Szymczaka (SJPSzym 1992), opisywane w Przedmowie (s. V) jako «pierwsze [...] przygotowane bez ingerencji cenzury, co pozwoliło na dokonanie niezbędnych poprawek w hasłach z zakresu nauk społecznych, głównie ekonomii, polityki, historii»²⁾. Ukazuje

¹⁾ Ze względu na ograniczone rozmiary artykułu przedstawiony tu opis leksykografii jest bardzo skrótowy i uproszczony (więcej szczegółów zob. Piotrowski 1994, 2001; Bańko 2001: 303–311 i in., 2003a; Żmigrodzki 2001a, 2003a, 2003b/2009, 2008). Poruszam kwestie dotyczące wyłącznie leksykografii językowej (pomijam słowniki encyklopedyczne) oraz jednojęzycznej (nie odwołuję się do słowników przekładowych). Nie omawiam też prac metaleksykograficznych; ich przegląd być może stanie się przedmiotem odrębnego artykułu.

²⁾ W następnych latach podjęto również próby zaktualizowania i odideologizowania innych słowników PWN, m.in. Słownika wyrazów obcych PWN pod red. J. Tokarskiego (1971) — zob. Sobol (red.) 1995, a także MSJP 1968 — zob. MSJP 1993; Sobol (red.) 1996, 2002.

się również Suplement do tego słownika (Bańko i in. (red.) 1992)³), w którym uaktualniono zawarty w SJPSzym zasób haseł i znaczeń, uwzględniając sporo pomijanego wcześniej słownictwa substandardowego (także wulgaryzmy). Leksykografia otwiera się na współczesny język środowiskowy i potoczny⁴), czego świadectwem jest pojawienie się słowników tych odmian językowych⁵). Rezygnację z normatywizmu selekcyjnego, właściwego poprzedniej epoce, na rzecz ujęcia opisowego widać nawet w słownikach poprawnościowych, w których wprowadza się dwupoziomą normę językową: wzorcową i użytkową (zob. NSPP PWN). Wolność ekonomiczna owocuje z kolei złamaniem monopolu na rynku wydawniczym i sporą liczbą nowych edytorów słowników jednojęzycznych (np. Wilga, Kurpisz, Zielona Sowa, Europa, Świat Książki, Langenscheidt Polska)⁶).

Leksykografia po 1989 roku komercjalizuje się: słownik przestaje być postrzegany w kategoriach misji wobec narodu, a staje się przede wszystkim produktem rynkowym, który musi znaleźć nabywcę, dlatego wydawcy prześcigają się w chwytach reklamowych i w zwiększeniu atrakcyjności i uniwersalności swojej oferty. Prawie każde większe wydawnictwo chce dysponować «pakietem podstawowym», zestawem najczęściej używanych słowników (składają się nań słowniki: ortograficzny, wyrazów obcych, poprawnej polszczyzny, frazeologiczny, synonimów, czasem też słownik ogólny), najlepiej w kilku odsłonach (wariant wielki, podręczny, szkolny itp.), żeby dotrzeć do różnych grup odbiorców. Powszechnie więc powstają tzw. słowniki derywowane (tworzone na bazie obszerniejszej wersji)⁷). Pewną zachętą do kompletowania czy kolekcjonowania słowników są też serie wydawnicze. Dla przykładu można przywołać serię słowników «z krukiem» Wydawnictwa Naukowego PWN, w której, poczynawszy od 1994 roku, ukazało się kilkanaście interesujących słowników o bardzo zróżnicowanej tematyce⁸), albo cykl: Jak to powiedzieć? Jak napisać?, w którym Wydawnictwo Szkolne PWN na przełomie wieków wydało kilka ciekawie i «przyjaźnie» opracowanych słowników dla dzieci i młodzieży; warto wspomnieć też o serii z tradycjami (i o innym charakterze), czyli o krakowskich małych słownikach Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego⁹).

Oprócz znacznego poszerzenia oferty słowników reprezentujących kilka najpopularniejszych kategorii można też obserwować narodziny wielu nowych, nieobecnych wcześniej typów słowników. Wydawcy, oferując publikacje spoza kanonu, kuszą czasem nabywcę

³) W 1995 r. włączono go do tekstu głównego.

⁴) Także na teksty mówione — pierwszy słownik ogólny, który uwzględnia je w swojej kartotece (uniezależnionej od literackiej i skierowanej w przeszłość kartoteki SJPDor), to SJPDun 1996.

⁵) W tym również takich, których wcześniej nie udało się wydać oficjalnie, jak Słownik gwary studenckiej z lat 60. (Kaczmarek i in. 1994).

⁶) Należy jednak podkreślić, że Państwowe Wydawnictwo Naukowe (od 1992 r. działające jako sprywatyzowane Wydawnictwo Naukowe PWN) mimo wzrastającej konkurencji utrzymało wysoką pozycję na rynku leksykograficznym.

⁷) Dobrym przykładem mogą tu być działania Wydawnictwa Naukowego PWN, w którym wielokrotnie i w różny sposób eksploatuje się materiał wydany w postaci «wielkich» słowników (trzeba jednak przyznać, że to wydawnictwo — w przeciwieństwie do niektórych innych oficyn — w sposób eksplicytny odnotowuje informacje o pierwowzorach derywowanych słowników). Więcej o słownikach derywowanych i o rodzinach słowników zob. np. Zmigrodzki (2008: 31 i nast., 89 i nast.).

⁸) Seria promowana była jako przeznaczona dla młodzieży, co jednak nie do końca współgrało z niektórymi jej publikacjami (zob. np. Grochowski 1995).

⁹) Bibliografia tych słowników została opublikowana w JP XCI, s. 21–22 [przyj. red.].

obco brzmiącymi (i niekoniecznie zrozumiałymi dla wszystkich) określeniami w tytułach, np. *argotyzm* (Kania 1995), *eponim* (Kopaliński 1996), *eufemizm* (Dąbrowska 1998), *peryfraz* (Bańko 2002), *paronim* (Kita, Polański 2004), *onomatopeja* (Bańko 2009), *afektonim* (Bańko, Zygmunt 2010); niekiedy zaś stosują zabieg odwrotny — przykładem są «przyjaźnie» zatytułowane słowniki kolokacji: Słownik dobrego stylu, czyli wyrazy, które się lubią (Bańko 2006), Słownik stylistyczny języka polskiego (Geller, Dąbrowka 2007) lub słownik relacji znaczeniowych o tytule zgodnym z tradycją: Wielki słownik wyrazów bliskoznacznych (Bańko (red.) 2005).

W ramach wychodzenia naprzeciw oczekiwaniom odbiorców zauważalna jest tendencja do wzbogacania mikrostruktury poszczególnych typów słowników (np. w słownikach ogólnych pojawiają się nieobecne wcześniej informacje o relacjach semantycznych, o derywatach słowotwórczych, o wymaganiach składniowych jednostek) oraz do ich pewnej hybrydyzacji¹⁰) i uniwersalizacji; przykładem może być Wielki słownik ortograficzno-fleksyjny (Janik-Płocińska i in. 2001) czy Leksykon ortograficzny (Polański, Żmigrodzki 2001), mający dodatkowo cechy słownika gramatycznego i wyrazów trudnych. Zmiany widać również w makrostrukturze słowników. Choć nadal, rzecz jasna, dominuje układ alfabetyczny, powstaje też całkiem sporo słowników o układzie tematycznym (lub dwudzielnym: tematyczno-alfabetycznym). Z takim uporządkowaniem materiału można spotkać się nie tylko w słownikach dla cudzoziemców, którym pojęciowy układ w naturalny sposób ułatwia poznawanie słownictwa związanego z określonymi dziedzinami (zob. np. Kita, Polański 2002), czy w słownikach odmian substandardowych (zob. np. Anusiewicz, Skawiński 1996), w których pozwala on przybliżyć sposób interpretacji rzeczywistości właściwy posługującym się daną odmianą. W ostatnich latach porządek tematyczny stał się też popularny w słownikach gromadzących frazeologię i przysłowia (po raz pierwszy chyba tematyczne zestawienie frazeologizmów pojawiło się w słowniku Katarzyny Mosiołek-Kłosińskiej i Anny Ciesielskiej (2001); późniejsze publikacje wykorzystujące pojęciowe uporządkowanie materiału to m.in.: Nowakowska 2003; Lebda 2005; Kłosińska 2004; Drabik i in. 2006). Jest to niewątpliwie dobry sposób uatrakcyjnienia formy prezentacji materiału, dający też czytelnikowi możliwość dokonywania ciekawych obserwacji na temat językowego obrazu świata współczesnych Polaków.

Nowe warunki, w jakich po 1989 roku znaleźli się autorzy i wydawcy słowników, miały zatem i dobre, i złe konsekwencje. Na pewno znacznie wzrosła liczba wydawanych słowników, pojawiły się nowe ich rodzaje, nowe pomysły ich krzyżowania. Konkurencja sprawiła, że zaczęto bardziej liczyć się z potrzebami odbiorców¹¹), starając się dać im takie informacje, jakich oczekują, i w sposób dla nich najodpowiedniejszy. Z drugiej strony wymogi wolnego rynku sprawiają, że autorzy — tworząc kolejny słownik danego typu — nie zawsze mają czas na zgromadzenie własnego materiału, na jego rzetelne opracowanie i przemyślane wprowadzenie innowacji w opisie leksykograficznym. Nader często zdarza się więc, że powstają słowniki wtórne wobec już istniejących, a czynione w nich zmiany są pozorne

¹⁰) Chodzi o łączenie w ramach jednego opisu leksykograficznego elementów przypisywanych różnym typologicznie słownikom, a nie o publikacje, które zawierają dwa czy trzy odrębne, niezależne od siebie opisy leksykograficzne (jak słowniki «3 w 1» wydawnictwa Buchmann).

¹¹) Należałoby może raczej powiedzieć o domniemych potrzebach odbiorców, bo w Polsce właściwie nadal nie prowadzi się badań w tym zakresie.

i mają charakter czysto techniczny. Jednocześnie wydawcy nie zawsze chcą podejmować się edycji dzieł ambitniejszych (zwykle bardziej czasochłonnych) i bardziej nowatorskich, bo nie mają pewności, że znajdą one akceptację odbiorców przyzwyczajonych do pewnych rozwiązań leksykograficznych.

Nie znaczy to jednak, że takie słowniki w ostatnim ćwierćwieczu się nie pojawiały. Chyba najwyrazistszym przykładem jest Inny słownik języka polskiego pod redakcją Mirosława Bańki (ISJP), wydany przez Wydawnictwo Naukowe PWN. Choć jest to słownik w założeniu popularny¹²), kierowany do szerokiego kręgu adresatów, zaryzykowano w nim odejście od utrwalonego w tradycji modelu opisu leksykograficznego. Udało się w nim zrealizować sporo postulatów formułowanych w teorii leksykografii jeszcze w latach osiemdziesiątych i uwzględnić wiele aktualnych ustaleń językoznawstwa teoretycznego w zakresie opisu semantycznego i gramatycznego, a jednocześnie zachować formę zrozumiałą i przyjazną dla przeciętnego odbiorcy. Przedsięwzięciem przełomowym ISJP pozostaje również i dlatego, że po raz pierwszy wykorzystano w nim nowe możliwości i techniki pozyskiwania materiału, czyli elektroniczny korpus tekstów (Korpus Języka Polskiego PWN), co można uznać za prawdziwy postęp w dziedzinie pracy nad słownikami.

Choć po 1989 roku leksykografia komercyjna jest zdecydowanie bardziej widoczna i ekspansywna, rozwija się w tym czasie również leksykografia naukowa (choć i ona — najpierw z uwagi na ograniczenia budżetowe, potem ze względu na zmiany w sposobie finansowania nauki — funkcjonuje w zupełnie innej sytuacji niż wcześniej). Kontynuuje się przede wszystkim większość monumentalnych przedsięwzięć rozpoczętych lub zaplanowanych w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych; niektóre z nich już udało się zakończyć (zob. np. SStp¹³); Kucala (red.) 1994–2012); prace nad innymi trwają nadal (np. SPXVI; SGP PAN; Bartmiński (red.) 1996–2012; Lubaś (red.) 2001–2013), choć czasem w odmiennej formie (zob. Siekierska (red.) 1999–2004 i SPXVII; Puzyńska, Korpusz 2009). Oprócz tych wielotomowych ukazują się też mniejsze słowniki stricte naukowe, będące odzwierciedleniem określonych koncepcji językoznawczych ich autorów; dla przykładu można wymienić tzw. sondy słownikowe, przygotowane przez Andrzeja Bogusławskiego i współautorów (Bogusławski, Wawrzyńczyk 1993; Bogusławski, Danielewiczowa 2005), czy wydany niedawno słownik partykuł opracowany przez toruński zespół badaczy (Grochowski i in. 2014)¹⁴).

W leksykografii ostatniego ćwierćwiecza trzeba odnotować jeszcze jedną ważną (a być może najważniejszą, bo wprowadzającą w przyszłość tej dziedziny) nowość w stosunku do okresu poprzedniego, mianowicie słowniki komputerowe¹⁵). Należy sądzić, że nie jest to

¹² Popularny w znaczeniu przeciwstawiającym go leksykografii naukowej (o rozumieniu pojęć *słownik popularny* i *słownik naukowy* zob. np. Grochowski 2004: 9; Ulitzka 2008: 137–138; Żmigrodzki 2008: 83–85).

¹³ Członkowie zespołu opublikowali też Mały słownik zaginionej polszczyzny (Wysocka (red.) 2003), o charakterze popularnym.

¹⁴ W niniejszym ujęciu słowniki naukowe traktuję marginesowo. Są one omawiane przez autorów innych artykułów umieszczonych w tym zeszycie JP.

¹⁵ Pojęcie *słownik komputerowy (elektroniczny)* jest bardzo szerokie: obejmuje zarówno różne rodzaje słowników zdigitalizowanych, tzn. zrealizowanych jako drukowane i wtórnie poddanych procesowi dygitalizacji, jak i słowniki prymarnie elektroniczne, tzn. zaplanowane od początku do funkcjonowania w postaci elektronicznej (zob. np. Żmigrodzki 2008: 98–123).

tylko alternatywna — wygodniejsza i nowocześniejsza od drukowanej — forma istnienia słowników, ale raczej kolejna faza ich rozwoju, która być może znajdzie swoje odzwierciedlenie w periodyzacji dziejów leksykografii. Trudno jednak w tym wypadku wskazać datę początkową tego okresu (a raczej stopniowo rozwijającej się tendencji). Być może byłby to rok 1996, czyli data wydania Komputerowego słownika języka polskiego (KSJP) — pierwszej płyty CD z programem słownikowym: elektroniczną wersją dwóch słowników (SJPSzym i Słownika wyrazów obcych PWN (Sobol (red.) 1995)), dającą możliwości ich wszechstronnego przeszukiwania¹⁶). Być może odpowiednią datą byłby rok 2000, w którym ukazał się ISJP — pierwszy słownik ogólny w znacznej mierze oparty na elektronicznym korpusie tekstów, co otworzyło zupełnie nowe możliwości wykorzystania materiału źródłowego. Może jednak za taką datę należałoby uznać dopiero moment rozpoczęcia prac nad słownikami prymarnie elektronicznymi, a zatem np. rok 2004 (w którym zmieniono formę tworzenia Słownika języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku na elektroniczną, zob. SPXVII) lub rok 2007 (w którym rozpoczęto prace nad WSJP PAN — pierwszym słownikiem ogólnym prymarnie elektronicznym)¹⁷). Niezależnie jednak od daty, jaką ustali się jako początkową dla tego nurtu, można śmiało powiedzieć, że powszechny dostęp do elektronicznych korpusów tekstów oraz możliwość tworzenia słowników prymarnie elektronicznych pociągają za sobą rewolucyjne zmiany dla leksykografów i otwierają nowy rozdział w historii leksykografii.

Podsumowując tę ogólną charakterystykę przemian leksykografii po 1989 roku, warto zauważyć, że przywołany WSJP PAN, będący — jeśli można tak powiedzieć — kwintesencją nowoczesności (jako słownik prymarnie elektroniczny o rozbudowanej strukturze, oparty na elektronicznym korpusie tekstów, tworzony online, udostępniany na bieżąco i bezpłatnie w Internecie), jednocześnie powraca do niektórych dobrych tradycji sprzed czasów komercji. Koncepcja WSJP PAN była (tak jak w wypadku SJPDor) szeroko dyskutowana; w pracy nad tym przedsięwzięciem jednoczą swe wysiłki językoznawcy reprezentujący różne ośrodki w kraju; projekt jest finansowany przez państwo, a w 2013 roku objęty został honorowym patronatem Senatu RP. Za sprawą WSJP PAN słownik staje się więc znów w jakimś sensie «sprawą narodową», choć już na innych warunkach i w zupełnie innej rzeczywistości.

3. Wybrane jednojęzyczne słowniki językowe po 1989 roku

W ostatnim 25-leciu wydano kilkaset jednojęzycznych słowników językowych. Niewątpliwie cenne byłoby zatem sporządzenie ich wyczerpującej bibliografii (ze wskazaniem zależności w tzw. rodzinach słowników), najlepiej wraz z krótką charakterystyką każdej publikacji. Jest to jednak zadanie daleko wykraczające poza ramy objętościowe tego artykułu.

¹⁶ Potem SJPSzym w różnych wersjach elektronicznych ukazywał się kilkakrotnie (porównanie ich funkcjonalności przeprowadził P. Żmigrodzki (2008: 103–105)). W tej chwili swoją wersję elektroniczną, dostępną na płycie CD lub bezpośrednio w Internecie, mają niemal wszystkie większe i ważniejsze słowniki ogólne (oprócz PSWP), a także wiele wyspecjalizowanych.

¹⁷ Nie biorę tu pod uwagę nieprofesjonalnych słowników internetowych, które również się w tym czasie rozwijają, jak np. najbardziej chyba znany Wikisłownik — zob. uwagi Ę. Malcharek-Muchy (2011).

Ograniczę się więc tylko do przypomnienia wybranych¹⁸⁾ (i na tle bogatej oferty całego ćwierćwiecza nielicznych) przykładów poszczególnych typów słowników publikowanych w omawianym okresie, odsyłając czytelnika do bardziej szczegółowych opracowań¹⁹⁾.

Po 1989 roku struktura typologiczna polskiej leksykografii zmieniła się, choć nie aż tak znacząco (zob. Piotrowski 1994: 22). Nadal niewątpliwie najliczniejsze są słowniki ortograficzne i wyrazów obcych (trudnych), pokaźnie wzrosła natomiast liczba słowników wyrazów bliskoznacznych (czy szerzej: słowników relacji semantycznych), a także słowników ogólnych, w których widać tendencję do rozszerzania typów zamieszczanych informacji. W tej kategorii słowników przełom roku 1989 jest bardzo widoczny, i to nie tylko ze względu na poprawione i uzupełnione wydania SJPShym i MSJP, o których już wspominałam. Dobrą ilustracją odmienionego oblicza polskiej leksykografii lat dziewięćdziesiątych są dwa kolejne słowniki ogólne tego okresu (obydwa wydane w innych niż PWN wydawnictwach), w których wprowadzono odbiegający od wcześniejszego model opisu: Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny pod redakcją Haliny Zgólkowej (PSWP) oraz Słownik współczesnego języka polskiego pod redakcją Bogusława Dunaja (SJPDun 1996)²⁰⁾.

SJPDun to słownik podręczny, uwzględniający tylko najbardziej rozpowszechnione słownictwo współczesne (z naciskiem na polszczyznę po 1989 roku), zebrane na podstawie własnej (niezależnej od słowników PWN-owskich) kartoteki, uwzględniającej także teksty mówione. Nowością, którą chyba najłatwiej dostrzec, jest włączenie jednostek nieciągłych w ciąg alfabetyczny wyrazów hasłowych i opisywanie ich w odrębnych artykułach hasłowych. Mikrostruktura słownika jest prosta i jej elementy składowe niczym nie zaskakują, ale inny jest sposób ich realizacji; autorzy w swoich modyfikacjach starali się wykorzystać niektóre z nowszych ustaleń semantyki i gramatyki (np. częściej sięgając po definicje językowe zamiast encyklopedycznych, uwzględniając w notacji jednostek ich miejsca walencyjne, rozszerzając rozumienie homonimii gramatycznej, przyjmując nietradycyjny podział leksemów na części mowy czy koncepcję pięciu rodzajów rzeczownika).

PSWP pod wieloma względami stanowi jego przeciwieństwo. Ten najobszerniejszy spośród omawianych słowników (zawiera ponad 130 tysięcy haseł w 50 tomach) miał być przede wszystkim leksykonem wszechstronnym i «praktycznym», czyli — jak wyjaśnia H. Zgólkowa (1994: 364–365) — takim, który «nie odsyła do innych słowników, nie zakłada znajomości innych źródeł», «nie zmusza do wędrówki od hasła do hasła» ani do korzystania z «obszernej listy skrótów, symboli i oznaczeń», jest «encyklopedycznie kompletny i uniwersalny ze

¹⁸⁾ Jest to dobór w dużej mierze subiektywny, ale staram się przywoływać słowniki z jakichś powodów istotne: najbardziej wartościowe, najpopularniejsze, pod jakimś względem nowatorskie lub szczególnie.

¹⁹⁾ Np. Sieradzka-Baziur 2000; Piotrowski 2001; Żmigrodzki 2003b/2009; Przewodnik 2011. Wzmianki o słownikach wyspecjalizowanych różnego typu zamieszczają również autorzy innych artykułów w tym zeszycie JP.

²⁰⁾ Słownik ten, podobnie jak jego skrócona wersja (Dunaj (red.) 1999), był wielokrotnie wznawiany i przedrukowywany przez różne oficyny (zob. SJPDun 1996, 2007); pełne dane na ten temat są zebrane w witrynie: <http://www.leksykografia.uw.edu.pl> (Przewodnik 2011). W tej chwili jest dostępny także w wersji elektronicznej, pod nieco innym tytułem (zob. SJPDun 2009).

względem na wiele typów informacji». Stąd dla PSWP charakterystyczna jest rezygnacja ze skrótowości, redundancja opisu, encyklopedyzm i bogactwo informacyjne. W strukturze hasła pojawiają się nowe elementy: odnotowuje się np. wyrazy pochodne słowotwórczo, wyrazy bliskoznaczne, antonimy, hiperonimy. Mniej natomiast zależało autorom (jak to podkreślono we wprowadzeniu do słownika, s. IX) «na wyrafinowaniu, precyzji naukowej i dokumentacyjnej»; zrezygnowano z ekscerpcji i analizy tekstów, wykorzystując na potrzeby słownika m.in. dotychczasowe opracowania leksykograficzne.

Wiek XXI w leksykografii otwiera przywoływany już Inny słownik języka polskiego pod redakcją M. Bańki (ISJP), przedsięwzięcie przełomowe pod różnymi względami i namacalny dowód na to, że uwzględnienie w praktyce leksykograficznej osiągnięć współczesnego językoznawstwa nie jest niemożliwe²¹). Przymiotnik *inny* w tytule dobrze oddaje charakter słownika. Inne niż wcześniej jest źródło materiału słownikowego (korpus elektroniczny), co pozwala wykorzystać nowe możliwości w jego opracowaniu; inaczej (dwukolumnowo) zbudowany jest artykuł hasłowy (dzięki czemu możliwe staje się rozdzielanie informacji o różnym stopniu zaawansowania); inaczej są wyodrębniane i zapisywane jednostki leksykalne; zupełnie inne są ich definicje (pełnozdaniove, proste i naturalne, i — co chyba najważniejsze — kontekstowe); inna jest koncepcja informacji gramatycznej: zarówno fleksyjnej (algorytmy zamiast tabel fleksyjnych we wstępie mają zachęcić odbiorcę do samodzielnego odkrywania mechanizmów fleksji), jak i składniowej (po raz pierwszy eksplicytnie i konsekwentnie opisuje się łączliwość syntaktyczną jednostek)²²).

Za kolejny istotny słownik ogólny należy uznać Uniwersalny słownik języka polskiego pod redakcją Stanisława Dubisza (USJP 2003), zawierający około 100 tysięcy haseł (głównie słownictwo drugiej połowy XX wieku; nowością jest bogatszy niż zwykle w słownikach tego typu zasób nazw własnych). USJP nawiązuje do tradycyjnego modelu opisu wypracowanego we wcześniejszych słownikach PWN-owskich, choć są też i zmiany, m.in. w uporządkowaniu kolejnych elementów mikrostruktury. W definicjach — jak się to deklaruje we wstępie — starano się szukać kompromisu między encyklopedyzmem SJPSzym a zdroworozsądkowością ISJP. W 2004 roku ukazała się elektroniczna wersja USJP na płycie CD²³); jej funkcjonalność zwiększała dodatkowa (w stosunku do wydania papierowego) baza relacji wyrazowych opracowana przez M. Bańkę, zawarta potem w Wielkim słowniku wyrazów bliskoznacznych PWN (Bańko (red.) 2005), oraz wbudowany indeks a tergo.

Jako słownik przyszłości (nie tylko dlatego, że dopiero jest tworzony) można traktować wspomniany już Wielki słownik języka polskiego PAN pod redakcją Piotra Żmigrodzkiego (WSJP PAN), który w 2012 roku, czyli po zakończeniu pierwszej fazy projektu, zawierał opis

²¹) Wkrótce po wydaniu ISJP jego redaktor opublikował zbiór studiów (Bańko 2001), który można traktować jako obszerny komentarz teoretycznych podstaw tego słownika.

²²) Wydaje się jednak, że nowatorstwo ISJP nie zostało w pełni docenione przez odbiorców, a może i przez wydawcę. ISJP został w następnych latach przekształcony na słowniki o tytułach sugerujących przeznaczenie szkolne: najpierw wydano go w wersji elektronicznej jako Multimedialny słownik szkolny PWN — MSS (w stosunku do oryginału pozbawiony wulgaryzmów), następnie jako Wielki słownik ucznia (Bańko (red.) 2006) — tu dodatkowo pominięto cenne informacje z kolumny marginesowej, co poważnie zubożyło opis.

²³) Słownik dostępny jest też w Internecie (<http://usjp.pwn.pl>).

15 tysięcy najczęstszych leksemów polszczyzny powojennej (prace oczywiście trwają nadal). Na stronie powitalnej słownika (<http://www.wsjp.pl>) można przeczytać, że jego celem jest «udostępnienie szerokim rzeszom odbiorców możliwie wyczerpującego opisu polskiej leksyki przy wykorzystaniu wiedzy wypracowanej przez polskich lingwistów w 2. połowie XX wieku i w zgodności ze standardami współczesnej leksykografii światowej». Postać elektroniczna WSJP PAN jest jego formą prymarną i jedyną. Podstawowym źródłem tego słownika jest Narodowy Korpus Języka Polskiego (<http://nkjp.pl>); stamtąd czerpane są kolokacje i cytaty bogato ilustrujące i dokumentujące każde znaczenie. Struktura artykułów hasłowych jest rozbudowana²⁴); z nowych elementów warto wymienić pola poświęcone m.in. klasyfikacji tematycznej, chronologizacji, relacjom znaczeniowym, informacji składniowej czy normatywnej. Elektroniczna forma słownika pozwala zarówno scalać pewne informacje (np. za pomocą tzw. identyfikatorów semantycznych w hasłach wieloznacznych), jak i je dowolnie poszerzać bez obawy o ograniczenia miejsca (przykładem może tu być pełna bezpośrednia informacja gramatyczna w WSJP PAN, w której przytacza się za każdym razem cały paradygmat fleksyjny każdej jednostki odmiennej)²⁵).

Już na podstawie tych kilku przykładów można dostrzec dużo większą różnorodność w zakresie słowników ogólnych, niż to miało miejsce przed 1989 rokiem. Do tego zestawu można jeszcze dodać słowniki wzbogacane ilustracjami (np. Kurzowa 1999; Sobol (red.) 1999) albo obszernymi komentarzami i anegdotami (np. Bralczyk (red.) 2005), a także słowniki dla dzieci (np. Krajewska 2000), słowniki szkolne (np. Drabik, Sobol 2007) oraz pedagogiczne, przeznaczone głównie dla obcokrajowców uczących się języka polskiego (np. Kurzowa, Zgółkowska 1992; Zgółkowska 1998; Kurzowa 1999). Leksykę nie zawsze w zadowalającym stopniu reprezentowaną w słownikach ogólnych notują dość liczne po 1989 roku słowniki odmian językowych, m.in. słowniki gwary uczniowskiej (np. Czarnecka, Zgółkowska 1991; Zgółkowska (red.) 2004), słowniki języka potocznego (np. Anusiewicz, Skawiński 1996; Lubas (red.) 2001–2013; Czeszewski 2006) i młodzieżowego (np. Czeszewski 2001), słownik argotyzmów (np. Kania 1995), słowniki wulgaryzmów (np. Grochowski 1995) czy seksualizmów (np. Lewinson 1999). Powstają też zbiory neologizmów i neosemantyzmów (zob. Bralczyk 2007; Smółkowska (red.) 2013; OJUW).

Najpopularniejsze i najliczniejsze — o czym już wspominałam — są jednak słowniki poprawnościowe, zwłaszcza ortograficzne²⁶). W tej kategorii najbardziej znanym językoznawcą jest niewątpliwie Edward Polański — przede wszystkim jako redaktor dużych opracowań PWN-owskich (NSO PWN, WSO PWN), które zastąpiły nieaktualny już słownik tego wydawnictwa (Szymczak (red.) 1975), a także jako autor lub współautor wielu mniejszych słowników ortograficznych. Z innych publikacji warto przywołać np. Ortograficzny słownik ucznia (Saloni i in. 1994), wyróżniający się na tle innych swoją ascetycznością, czy będący jego przeciwieństwem Wielki słownik ortograficzno-fleksyjny (Janik-Płocińska

²⁴ Szczegółowy opis mikrostruktury WSJP PAN podaje Dorota Suchacka (2012).

²⁵ O tych i innych możliwościach WSJP PAN jako słownika elektronicznego zob. Czelakowska 2012.

²⁶ Przegląd kilkudziesięciu słowników ortograficznych zawierają prace: Danuty Piper (2003), M. Bańki (2003bc), P. Żmigrodzkiego (2002, 2004).

i in. 2001). Wśród słowników koncentrujących się na zasadach interpunkcyjnych najpopularniejsze są te autorstwa Jerzego Podrackiego (zob. Podracki 1998, 1999). Jeśli chodzi o tzw. słowniki poprawnej polszczyzny, tu także najistotniejsze wydają się duże słowniki PWN-owskie: NSPP PWN oraz późniejszy WSPP PWN (obydwa pod redakcją Andrzeja Markowskiego), które zajęły miejsce zdezaktualizowanego poradnika z lat siedemdziesiątych (Doroszewski, Kurkowska (red.) 1973), uzyskując (podobnie jak NSO PWN i WSO PWN) rekomendację Rady Języka Polskiego jako podstawowe źródło normy językowej w polszczyźnie.

Wśród autorów słowników wyrazów obcych nadal najbardziej rozpoznawalne jest nazwisko Władysława Kopalińskiego, a jego wielokrotnie wznawiany Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z 1967 roku (z różnymi dodatkami encyklopedycznymi, zob. Kopaliński 1994, a także w wersji komputerowej: Kopaliński 1998) przez lata nie stracił na popularności²⁷). Tradycje PWN-owskie — po zaprzestaniu wznowień poprawionego słownika Tokarskiego (zob. Tokarski (red.) 1971; Sobol (red.) 1995) — kontynuuje Wielki słownik wyrazów obcych PWN (Bańko (red.) 2003) wraz z wszystkimi swoimi mutacjami. W tej grupie warto jeszcze wymienić ciekawy słownik uczniowski Radosława Pawelca (1999), a także duże słowniki innych wydawnictw, np. Europy (Kamińska-Szmaj (red.) 2001) czy Zielonej Sowy (Latusek 2003).

Po 1989 roku niesłyszanie rozrosła się oferta słowników wyrazów bliskoznacznych (i w ogóle słowników relacji znaczeniowych). Przez ponad 30 lat jedyny na rynku słownik pod redakcją Stanisława Skorupki (potem wznawiany w poprawionej wersji, zob. SWB) w latach dziewięćdziesiątych zyskał zróżnicowaną konkurencję. Najwcześniej chyba pojawiły się szkolne słowniki Witolda Cienkowskiego (1990, 1993). Potem wydano ciekawy koncepcyjnie i bogaty materiałowo Słownik synonimów Andrzeja Dąbrówki, Ewy Geller i Ryszarda Turczyzna (Dąbrówka i in. 1993), przeznaczony dla bardziej zaawansowanego językowo odbiorcy (dwa lata później ukazał się też słownik antonimów, utrzymany w podobnej konwencji, zob. Dąbrówka, Geller 1995). Ich przeciwieństwem był Słownik synonimów polskich PWN (Kurzowa i in. 1998) o niewielkim zasobie jednostek, za to szczegółowo opisanych. Z późniejszych publikacji można wymienić słowniki P. Żmigrodzkiego (1997, 2001), Arkadiusza Latuska i Przemysława Pilarskiego (2004), Wojciecha Broniarka (2005) czy mniej typowy leksykon Alicji Nagórko, Marka Łazińskiego i Hanny Burkhardt (Nagórko i in. 2004). Choć większość tych słowników oprócz synonimów i antonimów uwzględnia też wyrazy pozostające w innych relacjach semantycznych, jednak dopiero autorzy przywoływanego już Wielkiego słownika wyrazów bliskoznacznych PWN (Bańko (red.) 2005) eksplicytnie rozgraniczają niektóre z nich: za pomocą symboli graficznych wyodrębniono tu nie tylko synonimy (według określenia autorów: «lepsze» i «gorsze») i antonimy, ale także hiponimy i hiperonimy, a nawet holonimy i meronimy. Jeszcze więcej różnorodnych relacji wyróżnia się w Słowosieci (2014), czyli we wciąż ulepszanym elektronicznym teaurusie (jego pierwsza wersja została udostępniona w Internecie w 2009 roku) nawiązującym konstrukcją do systemu WordNet.

²⁷) Zob. np. wyniki ankiety, zaprezentowane w artykule Żmigrodzki i in. 2005.

Wśród słowników frazeologicznych²⁸) pojawiły się publikacje koncentrujące się zarówno na opisie idiomów, jak i kolokacji (jedyne wcześniej dostępne słowniki autorstwa S. Skorupki (1967–1968) uwzględniał obydwa typy zjawisk). Wyłącznie związki stałe, nie-liczne, ale za to z bardzo bogatą dokumentacją tekstową gromadzą kolejne — coraz obszerniejsze — słowniki Stanisława Bąby i współautorów (Bąba, Liberek 1992, 2001; Bąba i in. 1995). O wiele szersze (i nieco rozmyte) rozumienie frazeologii prezentowane jest w słownikach autorstwa Piotra Müldnera-Nieckowskiego (2003, 2004), również obfitujących w ilustrację przykładową. Poza tym warto wymienić ciekawy słownik przeznaczony dla uczniów K. Mosiołek-Kłosińskiej i A. Ciesielskiej (2001), w którym wykorzystuje się metody opisu zastosowane w ISJP. Wydawnictwo Naukowe PWN — na podstawie USJP oraz Wielkiego słownika wyrazów obcych PWN — przygotowało Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami²⁹) (Kłosińska i in. (oprac.) 2005) oraz liczne derywowane od niego mniejsze słowniki. Jako pewną próbę słownika kolokacji można potraktować niezbyt bogaty słownik Franciszka Nowaka (1998); dwa kolejne to słownik M. Bańki (2006) oraz słownik E. Geller i A. Dąbrówki (2007). W kategoriach naukowego słownika kolokacji należy postrzegać słownik analityzmów werbo-nominalnych, przygotowany przez językoznawców z Uniwersytetu Śląskiego (Jędrzejko i in. 1998), wydany tylko w postaci zeszytu próbnego.

W omawianym okresie ukazało się również kilka słowników gramatycznych, przede wszystkim fleksyjnych, m.in. słowniki Stanisława Mędaka (1997, 2003), przeznaczone dla obcokrajowców; słowniki Andrzeja Dyszaka (1999, 2007), koncentrujące się na leksemach fleksyjnie osobliwych; Mały słownik odmiany wyrazów trudnych (Wróbel i in. 1993), wydany potem w wersji komputerowej, a następnie (po zmianach) jako baza wzorów odmian już wyłącznie w elektronicznej postaci (Wróbel i in. 2001). Na szczególną uwagę zasługuje prymarnie elektroniczny (dodatkowo wyposażony jednak w drukowaną książkę ze wstępem i objaśnieniami) Słownik gramatyczny języka polskiego, będący wynikiem wieloletnich (i wciąż trwających) prac zespołu pod kierunkiem Zygmunta Saloniego (SGJP). Słowniki typowo składniowe są w zasadzie dwa: Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich (Polański (red.) 1980–1992)³⁰) oraz Słownik semantyczno-syntaktyczny przymiotników polskich Władysława Śliwińskiego (1993).

Po 1989 roku powstały też — długo wyczekiwane — podręczne słowniki etymologiczne. Wymienić tu można słownik Wiesława Borysia (2005), popularne etymologiczno-histeryczne słowniki Krystyny Długosz-Kurczabowej, również w wersjach szkolnych (1998, 2003, 2008), a także godny uwagi autorski słownik Andrzeja Bańkowskiego (2000), wydany w dwóch tomach do litery P³¹). Opracowano też kilka słowników onomastycznych,

²⁸) Ofertę słowników frazeologicznych charakteryzują np. artykuły Jolanty Ignatowicz-Skowrońskiej (2004) i Gabrieli Dziamskiej-Lenart (2007, 2010).

²⁹) Przysłowia często są odnotowywane w słownikach ogólnych lub właśnie frazeologicznych, ale osobne słowniki przysłów też oczywiście są, zob. np. Kłosińska 2004.

³⁰) Należy zaznaczyć, że słownik ten został w całości opracowany i w części opublikowany przed rokiem 1989 (zeszyt próbny ukazał się w 1976 r., a tomy 1–3 w latach 1980–1988); na początku lat 90. wydano już tylko dwa ostatnie jego tomy.

³¹) Okoliczności związane z zaniechaniem publikacji dalszych tomów przypomniał ostatnio P. Żmigrodzki (2014). Po śmierci autora rodzina postanowiła opublikować pozostawione przezeń materiały (zob. Bańkowski 2014).

wyjaśniających etymologię nazw własnych — zarówno naukowych (m.in. Cieślíkowa i in. (red.) 1995–2002; Rymut (red.) 1996–2007), jak i bardziej popularnych (zob. np. Rymut 1999–2001; Malec 2003).

4. Zakończenie

Zaprezentowany tu skrótowy przegląd osiągnięć dzisiejszej leksykografii w żaden sposób nie pretenduje do kompletności i nie wyczerpuje podjętego tematu — jego celem było jedynie naszkicowanie najbardziej zauważalnych kierunków wzbogacania oferty leksykograficznej w wolnej Polsce. Żeby docenić postęp, jaki dokonał się w tej dziedzinie w ciągu ostatniego ćwierćwiecza, warto może jeszcze na zakończenie przypomnieć postulaty kilku wybitnych metaleksykografów (formułowane w pierwszej fazie omawianego okresu) i zestawić ich oczekiwania co do rozwoju leksykografii z jej stanem obecnym. Na przykład Tadeusz Piotrowski (1994: 76–78) wśród słowników przyszłości, które zaspokoilyby potrzeby różnych grup odbiorców, wymieniał m.in.: normatywny słownik stanowiący «połączenie słownika gramatycznego i słownika wyrazów trudnych»; słownik pedagogiczny, obejmujący podstawowe słownictwo wyczerpująco opisane pod względem semantycznym i składniowym; w miarę obszerny słownik ogólny typu pasywnego (rejestrujący słownictwo rzadsze, przydatną terminologię itp.), przeznaczony dla rodzimego użytkownika; słownik wielki, dokumentacyjny, który «powinien być jak najobiektyniejszym opisem w miarę całego współczesnego słownictwa polskiego», skierowany do osób o bardziej zaawansowanych wymaganiach. Z kolei Bogdan Walczak (1995) za potrzebne uznał m.in. słowniki polszczyzny substandardowej, innowacji leksykalnych (neologizmów), wyrazów trudnych czy wyrazów rzadkich. Podkreślał też konieczność opracowania podręcznego słownika etymologicznego o charakterze popularnym. Z. Saloni (1996) postulował m.in. maksymalne rozszerzenie informacji podawanej w słowniku ogólnym oraz poszerzenie zestawu notowanych w nim wyrazów o słownictwo rzadkie i nacechowane. Przyszłość leksykografii upatrywał zaś w słownikach prymarnie elektronicznych, które należy wykorzystywać możliwości stwarzane przez technologię cyfrową.

Wydaje się, że wiele z sygnalizowanych wtedy luk zostało wypełnionych lub właśnie się wypełnia. Realizowane są także inne postulaty dotyczące np. stworzenia dostępnego dla wszystkich, «narodowego» korpusu tekstów, na którym opierać się będą prace leksykograficzne (zob. Bańko 2003a: 133–134; Żmigrodzki 2003a: 30), czy powrotu do finansowania państwowego większych przedsięwzięć słownikowych (Żmigrodzki 2003a). Choć, rzecz jasna, wciąż wiele zadań stoi przed leksykografami, a różnorakie względy (także organizacyjne i finansowe) nie pozwalają niekiedy na rzetelne ich wypełnienie, w przyszłość można chyba patrzeć z optymizmem.

Bibliografia

Słowniki (przywołane w artykule):

Anusiewicz J., Skawiński J. 1996: Słownik polszczyzny potocznej, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Bańko M. 2002: Słownik peryfraz, czyli wyrazów omownych, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

- Bańko M. (red.) 2003: *Wielki słownik wyrazów obcych PWN*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bańko M. (red.) 2005: *Wielki słownik wyrazów bliskoznacznych PWN*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bańko M. 2006: *Słownik dobrego stylu, czyli wyrazy, które się lubią*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bańko M. (red.) 2006: *Wielki słownik ucznia*, t. 1–2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bańko M. 2009: *Słownik onomatopei, czyli wyrazów dźwięko- i ruchonaśladowczych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bańko M., Krajewska M., Sobol E. (red.) 1992: *Słownik języka polskiego. Suplement*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bańko M., Zygmunt A. 2010: *Czułe słówka. Słownik afektonimów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bańkowski A. 2000: *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 1–2 (A–P), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bańkowski A. 2014: *Etymologiczny słownik mowy polskiej [kontynuacja Etymologicznego słownika języka polskiego]*, red. nauk. A. Królikowski, t. 3, cz. 1: R, Linguard, Częstochowa.
- Bartmiński J. (red.) 1996–2012: *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, t. 1: Kosmos, cz. 1–4, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Bąba S., Dziamska G., Liberek J. 1995: *Podręczny słownik frazeologiczny języka polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bąba S., Liberek J. 1992: *Mały słownik frazeologiczny współczesnego języka polskiego*, Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, Kraków; Spółka Wydawniczo-Księgarska, Warszawa.
- Bąba S., Liberek J. 2001: *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bogusławski A., Danielewiczowa M. 2005: *Verba polona abscondita. Sonda słownikowa III*, Elma Books, Warszawa.
- Bogusławski A., Wawrzyńczyk J. 1993: *Polszczyzna, jaką znamy. Nowa sonda słownikowa*, Katedra Lingwistyki Formalnej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Boryś W. 2005: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Bralczyk J. (red.) 2005: *Słownik 100 tysięcy potrzebnych słów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bralczyk J. 2007: *Nowe słowa*, Wiedza i Życie, Warszawa.
- Broniarek W. 2005: *Gdy Ci słowa zabraknie. Słownik synonimów*, Haroldson Press, Warszawa.
- Cienkowski W. 1990: *Słownik szkolny. Synonimy*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
- Cienkowski W. 1993: *Praktyczny słownik wyrazów bliskoznacznych*, BGW, Warszawa.
- Cieślikowa A., Malec M., Rymut K. (red.) 1995–2002: *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*, t. 1–7, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Czarnecka K., Zgólkowa H. 1991: *Słownik gwary uczniowskiej*, Kantor Wydawniczy SAWW, Poznań.
- Czeszewski M. 2001: *Słownik slangu młodzieżowego*, Ekolog, Piła.
- Czeszewski M. 2006: *Słownik polszczyzny potocznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Dąbrowska A. 1998: *Słownik eufemizmów polskich, czyli w rzeczy mocno, w sposobie łagodnie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Dąbrówka A., Dąbrówka Ł., Geller E. 2004: *Słownik antonimów*, Świat Książki, Warszawa.
- Dąbrówka A., Geller E. 1995: *Słownik antonimów*, MCR, Świat Książki, Warszawa.
- Dąbrówka A., Geller E., Turczyn R. 1995: *Słownik synonimów*, MCR, Warszawa.
- Długosz-Kurczabowa K. 1998: *Słownik szkolny. Etymologia*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
- Długosz-Kurczabowa K. 2003: *Nowy słownik etymologiczny języka polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Długosz-Kurczabowa K. 2008: *Wielki słownik etymologiczno-historyczny języka polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Doroszewski W., Kurkowska H. (red.) 1973: *Słownik poprawnej polszczyzny PWN*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.

- Drabik L., Sobol E., Stankiewicz A. 2006: Słownik idiomów polskich PWN, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Drabik L., Sobol E. 2007: Szkolny słownik języka polskiego PWN, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Dunaj B. (red.) 1999: Popularny słownik języka polskiego, Wilga, Warszawa.
- Dyszak A. 1999: Mały słownik rzeczowników osobliwych (o nietypowej odmianie), Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, Kraków; Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa.
- Dyszak A. 2007: Mały słownik czasowników osobliwych (o niepełnej odmianie), Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, Kraków; Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa.
- Geller E., Dąbrowka A. 2007: Słownik stylistyczny języka polskiego, Świat Książki, Warszawa.
- Grochowski M. 1995: Słownik polskich przekleństw i wulgaryzmów, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Grochowski M., Kisiel A., Żabowska M. 2014: Słownik gniazdowy partykuł polskich, Polska Akademia Umiejętności, Kraków.
- ISJP: Inny słownik języka polskiego, red. M. Bańko, t. 1–2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- Janik-Płocińska B., Sas M., Turczyn R. 2001: Wielki słownik ortograficzno-fleksyjny, red. J. Podracki, Świat Książki, Warszawa.
- Jędrzejko E., Loewe I., Żmigrodzki P. 1998: Słownik polskich zwrotów werbo-nominalnych. Zeszyt próbny, red. E. Jędrzejko, Energeia, Warszawa.
- Kaczmarek L., Skubalanka T., Grabias S. 1994: Słownik gwary studenckiej, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin (reprint książki przygotowanej przez Zakład Narodowy im. Ossolińskich w 1974 r.).
- Kamińska-Szmaj I. (red.) 2001: (Milenijny) Słownik wyrazów obcych, Europa, Wrocław.
- Kania S. 1995: Słownik argotyzmów, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Kita M., Polański E. 2002: Słownik tematyczny języka polskiego, Wydawnictwo Edukacyjne Grafpunkt, Warszawa.
- Kita M., Polański E. 2004: Słownik paronimów, czyli wyrazów mylonych, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Kłosińska A., Sobol E., Stankiewicz A. (oprac.) 2005: Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Kłosińska K. 2004: Słownik przysłów, czyli przysłownik. Pochodzenie, znaczenie, zastosowanie, Świat Książki, Warszawa.
- Kopaliński W. 1967: Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Kopaliński W. 1994: Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Kopaliński W. 1996: Słownik eponimów, czyli wyrazów odmiennych, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Kopaliński W. 1998: Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych, Warszawa (CD).
- Krajewska M. 2000: Mój pierwszy prawdziwy słownik, Wydawnictwo Szkolne PWN, Warszawa.
- KSJP: Komputerowy słownik języka polskiego, oprac. firma Litterae, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996 (CD).
- Kucała M. (red.) 1994–2012: Słownik polszczyzny Jana Kochanowskiego, t. 1–5, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Kurzowa Z. 1999: Ilustrowany słownik podstawowy języka polskiego wraz z indeksem pojęciowym wyrazów i ich znaczeń, Universitas, Kraków.
- Kurzowa Z., Kubiszyn-Mędrala Z., Skarżyński M., Winiarska J. 1998: Słownik synonimów polskich, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Kurzowa Z., Zgólkowa H. 1992: Słownik minimum języka polskiego, Kantor Wydawniczy SAWW, Poznań.
- Latusek A. 2003: Nowy słownik wyrazów obcych, Zielona Sowa, Kraków.

- Latusek A., Pilarski P. 2004: Nowy słownik wyrazów bliskoznacznych, red. M. Tomczyk, Zielona Sowa, Kraków.
- Lebda R. 2005: Nowy słownik frazeologiczny, red. A. Latusek, Zielona Sowa, Kraków.
- Lewinson J. 1999: Słownik seksualizmów polskich, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Lubaś W. (red.) 2001–2013: Słownik polskich leksemów potocznych, t. 1: A–C, Wydawnictwo Naukowe DWN, Kraków 2001; t. 2–7: D–O, Lexis, Kraków 2003–2013.
- Malec M. 2003: Słownik etymologiczny nazw geograficznych Polski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Mędak S. 1997: Słownik form koniugacyjnych czasowników polskich, Universitas, Kraków.
- Mędak S. 2003: Słownik odmiany rzeczowników polskich, Universitas, Kraków.
- Mosiółek-Kłosińska K., Ciesielska A. 2001: W kilku słowach. Słownik frazeologiczny języka polskiego, Wydawnictwo Szkolne PWN, Warszawa.
- MSJP 1968: Mały słownik języka polskiego, red. S. Skorupka, H. Auderska, Z. Łempicka, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- MSJP 1993: Mały słownik języka polskiego, red. E. Sobol, wyd. 10 zmienione i popr., Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- MSS: Multimedialny słownik szkolny PWN, red. M. Bańko, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005 (CD).
- Müldner-Nieckowski P. 2003: Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego. Wyrażenia, zwroty, frazy, Świat Książki, Warszawa.
- Müldner-Nieckowski P., Müldner-Nieckowski Ł. 2004: Nowy szkolny słownik frazeologiczny, Świat Książki, Warszawa.
- Nagórko A., Łaziński M., Burkhardt H. 2004: Dystynktywny słownik synonimów, Universitas, Kraków.
- Nowak F. 1998: Słownik frazeologiczny, Astrum, Wrocław.
- Nowakowska A. 2003: Słownik frazeologiczny w układzie tematycznym i alfabetycznym, Europa, Wrocław.
- NSO PWN: Nowy słownik ortograficzny PWN z zasadami pisowni i interpunkcji, red. E. Polański, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996.
- NSPP PWN: Nowy słownik poprawnej polszczyzny PWN, red. A. Markowski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999.
- OJUW: Najnowsze słownictwo polskie. Obserwatorium Językowe Uniwersytetu Warszawskiego, red. M. Bańko, M. Czeszewski, J. Burzyński (online: <http://nowewyrazy.uw.edu.pl>).
- Pawelec R. 1999: Wieża Babel. Słownik wyrazów obcych nie tylko dla gimnazjalisty, Wydawnictwo Szkolne PWN, Warszawa.
- Podracki J. 1998: Słownik interpunkcyjny języka polskiego z zasadami przestankowania, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Podracki J. 1999: Słowniczek interpunkcyjny dla najmłodszych z zasadami przestankowania, Wydawnictwo Szkolne PWN, Warszawa.
- Polański K. (red.) 1980–1992: Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich, t. 1–4, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1980–1990; t. 5, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków 1992.
- Polański E., Żmigrodzki P. 2001: Leksykon ortograficzny, Wydawnictwo Szkolne PWN, Warszawa.
- PSWP: Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny, red. H. Zgólkowa, t. 1–50, Kurpisz, Poznań 1994–2005.
- Puzynina J., Korpysz T. 2009: Internetowy słownik języka Cypriana Norwida, Pracownia Słownika Języka Norwida, Wydział Polonistyki, Uniwersytet Warszawski, Warszawa (online: <http://www.sloownik.jezykanorwida.uw.edu.pl>).
- Rymut K. (red.) 1996–2007: Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany, t. 1–7, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Rymut 1999–2001: Nazwiska Polaków — słownik historyczno-etymologiczny, t. 1–2, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Saloni Z., Wróblewska T., Szafran K. 1994: Ortograficzny słownik ucznia, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

- SGJP: Z. Saloni, W. Gruszczyński, M. Woliński, R. Wołosz, Słownik gramatyczny języka polskiego, Wiedza Powszechna, Warszawa 2007; wyd. 2: Z. Saloni, M. Woliński, R. Wołosz, W. Gruszczyński, D. Skowrońska, Słownik gramatyczny języka polskiego, Warszawa 2012 (CD i książka).
- SGP PAN: Słownik gwar polskich, red. M. Karaś (Źródła, t. 1), J. Reichan (t. 2–8), S. Urbańczyk (t. 2–5), J. Okoniowa (t. 6–8), B. Grabka (t. 7–8), Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków 1977–1991 (t. 1–3), Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków 1992–2013 (t. 4–8).
- Siekierska K. (red.) 1999–2004: Słownik języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku, t. 1, z. 1–5, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- SJPDor: Słownik języka polskiego, red. W. Doroszewski, t. 1–11, Wiedza Powszechna, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1958–1969.
- SJPDun 1996: Słownik współczesnego języka polskiego, red. B. Dunaj, Wilga, Warszawa (t. 1–2, Reader's Digest Przegląd, Warszawa 1998; t. 1–2, Wilga, Warszawa 1999; t. 1–5, SMS, Kraków 2000–2003; wyd. popr. i uzupełnione: t. 1–2, Reader's Digest Przegląd, Warszawa 2001).
- SJPDun 2007: Język polski. Współczesny słownik języka polskiego, red. B. Dunaj, t. 1–2, Langenscheidt Polska, Warszawa.
- SJPDun 2009: Współczesny słownik języka polskiego, LexLand, Langenscheidt (CD).
- SJPSzym 1978–1981: Słownik języka polskiego, red. M. Szymczak, t. 1–3, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- SJPSzym 1992: Słownik języka polskiego, red. M. Szymczak, t. 1–3, wyd. 7, zmienione i popr., Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa (wyd. 1 scalone, z suplementem: 1995).
- Skorupka S. (red.) 1957: Słownik wyrazów bliskoznacznych, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Skorupka S. 1967–1968: Słownik frazeologiczny języka polskiego, t. 1–2, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Słowosieć 2014: Słowosieć. WordNet dla języka polskiego, projekt kierowany przez M. Piaseckiego (online: <http://plwordnet.pwr.wroc.pl/wordnet>; dostęp: 30 czerwca 2014).
- Smółkowa T. (red.) 2013: Słowa, słowa... Czy je znasz?, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Sobol E. (red.) 1995: Słownik wyrazów obcych PWN. Wydanie nowe, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Sobol E. (red.) 1996: Podręczny słownik języka polskiego, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Sobol E. (red.) 1999: Ilustrowany słownik języka polskiego, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Sobol E. (red.) 2002: Nowy słownik języka polskiego, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- SPXVI: Słownik polszczyzny XVI wieku, red. M.R. Mayenowa (t. 1–34), K. Mrowcewicz (t. 35–36), t. 1–22, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966–1994, t. 23–36, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa 1995–2012.
- SPXVII: Słownik języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku, red. W. Gruszczyński, wersja elektroniczna, Instytut Języka Polskiego PAN (online: <http://sxvii.pl>).
- SStp: Słownik staropolski, red. S. Urbańczyk, t. 1–9, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków 1953–1987, t. 10–11, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków 1988–2002.
- SWB: Słownik wyrazów bliskoznacznych, red. D. Ludwiczak, A. Piskadłowa, E. Tarka-Huczek [wyd. poszerzone i zaktualizowane Słownika wyrazów bliskoznacznych pod red. S. Skorupki], Wiedza Powszechna, Warszawa 1998.
- Szymczak M. (red.) 1975: Słownik ortograficzny języka polskiego wraz z zasadami pisowni i interpunkcji, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Śliwiński W. 1993: Słownik semantyczno-syntaktyczny przymiotników polskich, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- Tokarski J. (red.) 1971: Słownik wyrazów obcych PWN, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- USJP 2003: Uniwersalny słownik języka polskiego, red. S. Dubisz, t. 1–4 (edycja luksusowa: t. 1–6), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- USJP 2004: Uniwersalny słownik języka polskiego, red. S. Dubisz, Wydawnictwo Naukowe PWN (CD).

- Wróbel H., Kowalik K., Orzechowska A., Rokicka T. 1993: Mały słownik odmiany wyrazów trudnych, Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, Kraków; Spółka Wydawniczo-Księgarska, Warszawa.
- Wróbel H., Lubaszewski W., Orzechowska A., Rokicka T. 2001: Słownik fleksyjny języka polskiego, Grupa Lingwistyki Komputerowej AGH, Kraków (CD).
- WSJP PAN: Wielki słownik języka polskiego PAN, red. P. Żmigrodzki (online: <http://www.wsjp.pl>).
- WSO PWN: Wielki słownik ortograficzny PWN z zasadami pisowni i interpunkcji, red. E. Polański, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.
- WSPP PWN: Wielki słownik poprawnej polszczyzny PWN, red. A. Markowski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.
- Wysocka F. (red.) 2003: Mały słownik zaginionej polszczyzny, Lexis, Kraków.
- Zgótkowa H. 1998: Podstawowy słownik języka polskiego z zarysem gramatyki polskiej, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Zgótkowa H. (red.) 2004: Nowy słownik gwary uczniowskiej, Europa, Wrocław.
- Żmigrodzki P. 1997: Mały słownik synonimów, Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego; Kraków, Spółka Wydawniczo-Księgarska, Warszawa.
- Żmigrodzki P. 2001: Mały słownik antonimów (wyrazów o znaczeniach przeciwstawnych), Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, Kraków; Spółka Wydawniczo-Księgarska, Warszawa.

Cytowana literatura:

- Bańko M. 2001: Z pogranicza leksykografii i językoznawstwa. Studia o słowniku jednojęzycznym, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Bańko M. 2003a: Stan i perspektywy współczesnej polskiej leksykografii jednojęzycznej, [w:] Językoznawstwo w Polsce. Stan i perspektywy, red. S. Gajda, Państwowa Akademia Nauk. Komitet Językoznawstwa, Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 127–141.
- Bańko M. 2003b: Poznaj słownik po okładce. Teksty informacyjno-reklamowe wydawców na okładkach słowników, *Poradnik Językowy*, z. 8, s. 3–21.
- Bańko M. 2003c: Słowniki ortograficzne w Polsce — fenomen socjologiczny, *Prace Filologiczne XLVIII*, s. 7–32.
- Czelakowska A. 2012: Wielki słownik języka polskiego PAN jako słownik elektroniczny, *Język Polski XCII*, s. 336–347.
- Dziamska-Lenart G. 2007: Rozwój frazeografii polskiej po 1989 roku, [w:] *Z zagadnień leksykologii i leksykografii języków słowiańskich*, red. J. Kamper-Warejko, I. Kaproń-Charzyńska, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń, s. 395–400.
- Dziamska-Lenart G. 2010: Słowniki frazeologiczne języka polskiego na przełomie XX i XXI wieku, [w:] *Przeobrażenia w języku i komunikacji medialnej na przełomie XX i XXI wieku*, red. M. Karwatowska, A. Siwiec, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie, Chełmskie Towarzystwo Naukowe, Chełm, s. 41–56.
- Grochowski M. 2004: Informacja semantyczna w słownikach popularnych i naukowych. Postulaty metodologiczne, *Poradnik Językowy*, z. 9, s. 8–18.
- Ignatowicz-Skowrońska J. 2004: Współczesna frazeografia polska, [w:] *Studia nad polszczyzną współczesną i historyczną. Prace dedykowane Profesorowi Stanisławowi Bąbie w 65-lecie urodzin*, red. J. Liberek, Wydawnictwo «Poznańskie Studia Polonistyczne», Poznań, s. 109–120.
- Malcharek-Mucha E. 2011: Wikisłownik — charakterystyka metaleksykograficzna słownika elektronicznego, *Prace Filologiczne LXII*, s. 175–184.
- Piotrowski T. 1994: *Z zagadnień leksykografii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Piotrowski T. 2001: *Zrozumieć leksykografię*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Piper D. 2003: Przegląd współczesnych słowników ortograficznych, [w:] D. Piper, *Współczesna polska ortografia w szkole na przykładzie gimnazjum*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn, s. 89–206.

- Przewodnik 2011: Słowniki dawne i współczesne. Internetowy przewodnik edukacyjny, red. M. Bańko, M. Majdak, M. Czeszewski (online: <http://www.leksykografia.uw.edu.pl>).
- Saloni Z. 1996: Perspektywy polskiej leksykografii jednojęzycznej, *Poradnik Językowy*, z. 7, s. 1–18.
- Sieradzka-Baziur B. 2000: Nowe słowniki, [w:] S. Urbańczyk, *Słowniki i encyklopedie. Ich rodzaje i użyteczność*, wyd. 4 zmienione i poszerzone, Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, Kraków, s. 67–109.
- Suchacka D. 2012: Zawartość informacyjna i mikrostruktura Wielkiego słownika języka polskiego PAN, *Język Polski* XCII, s. 325–335.
- Ulitzka E. 2008: Słownikowy podział na części mowy w świetle zadań metaleksykografii, [w:] *Nowe studia leksykograficzne 2*, red. P. Żmigrodzki, R. Przybylska, Instytut Języka Polskiego PAN, Lexis, Kraków, s. 131–149.
- Walczak B. 1995: Kilka uwag o lukach i niedociągnięciach współczesnej leksykografii polskiej, *Język Polski* LXXV, s. 23–32.
- Zgólkowa H. 1994: Praktyczność, czyli służebność słownika wobec odbiorcy, [w:] *Polszczyzna a/i Polacy u schyłku XX wieku. Zbiór studiów*, red. K. Handke, H. Dalewska-Greń, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa, s. 363–373.
- Żmigrodzki P. 2001a: Ciągłość i przemiany w polskiej leksykografii współczesnej, *Polonica* XXI, s. 305–327.
- Żmigrodzki P. 2002: Uwagi o strukturze artykułów hasłowych w kilku słownikach ortograficznych języka polskiego, [w:] *W kręgu zagadnień dydaktyki i literatury polskiej. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Edwardowi Polańskiemu*, red. H. Synowiec, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 250–257.
- Żmigrodzki P. 2003a: Teraźniejszość i przyszłość polskiej leksykografii językoznawczej, *Poradnik Językowy*, z. 1, s. 20–33.
- Żmigrodzki P. 2003b/2009: *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice (wyd. 2. zmienione i popr. 2005; wyd. 3. rozszerzone 2009).
- Żmigrodzki P. 2004: O polskich słownikach ortograficznych z punktu widzenia metaleksykografii, *Poradnik Językowy*, z. 5, s. 15–30.
- Żmigrodzki P. 2008: *Słowo — słownik — rzeczywistość. Z problemów leksykografii i metaleksykografii*, Lexis, Kraków.
- Żmigrodzki P. 2014: Profesor Andrzej Bańkowski (5 I 1931–28 I 2014), *Język Polski* XCIV, s. 161–165.
- Żmigrodzki P., Ulitzka E., Nowak T. 2005: O świadomości leksykograficznej kandydatów na polonistów (na podstawie badań ankietowych), *Poradnik Językowy*, z. 5, s. 3–21.

Summary

The Polish monolingual lexicography after 1989 — selected issues

Keywords: dictionaries of Polish, lexicography.

The article was prepared as part of the project entitled 25 years of research on the Polish language in independent Poland. In its first part the author describes the most crucial changes that took place in Polish lexicography after 1989. The second part of this article is a summary overview of the most important monolingual dictionaries published during the last quarter of the century.

Ewa Rogowska-Cybulska

Gdańsk, Uniwersytet Gdański

Dorobek teoretyczny i praktyczny językoznawstwa normatywnego i kultury języka w Polsce w latach 1989–2014

Słowa kluczowe: historia językoznawstwa polskiego, językoznawstwo normatywne, kultura języka.

W 1989 roku językoznawstwo normatywne i kultura języka mogły się poszczycić nie tylko ważnymi osiągnięciami w zakresie krzewienia kultury języka i popularyzacji wiedzy o języku polskim, ale także znaczącym dorobkiem teoretycznym (Markowski, Satkiewicz 1996; Bugajski 1999). Ten pierwszy nurt reprezentowały m.in. bardzo popularne, często wznawiane również po 1989 roku publikacje poradnikowe Witolda Cienkowskiego (1978–1980), Anny Cegieli i Andrzeja Markowskiego (1982), Witolda Doroszewskiego (1962–1979), Michała Jaworskiego ((red.) 1979), Barbary Klebanowskiej, Witolda Kochańskiego i A. Markowskiego (1985), Jana Miodka (1983b, 1987) oraz Ewy i Feliksa Przytubskich (1958), ten drugi — m.in. prace W. Doroszewskiego (1950), Zenona Klemensiewicza (1965) i J. Miodka (1983a), a zwłaszcza dwa tomy Kultury języka polskiego Danuty Buttler, Haliny Kurkowskiej i Haliny Satkiewicz (1971, 1982). Oba nurty — teoretyczny i praktyczno-popularyzatorski — wyraźnie zarysowują się również po 1989 roku, choć nie zawsze łatwo je od siebie oddzielić.

Publikacje omawiające zagadnienia ogólne i szczegółowe językoznawstwa normatywnego i kultury języka

Najważniejsze w ostatnim ćwierćwieczu osiągnięcie z tego zakresu, zawierające omówienie całości zagadnień kulturalnojęzykowych, stanowią trzy tomy Kultury języka polskiego, poświęcone teorii i zagadnieniom leksykalnym (Markowski 2006), fleksji, słowotwórstwu i składni (Jadacka 2005) oraz wymowie, ortografii i interpunkcji (Karpowicz 2009). Problemy językoznawstwa normatywnego ujmując kompleksowo Marian Bugajski w Podstawowych zagadnieniach lingwistyki normatywnej (1989) i Językoznawstwie normatywnym (1993). Charakter podręcznikowy mają opracowania Stanisława Fryciego, Mariana Jurkowskiego i Katarzyny Sicińskiej (2005) oraz Marka Ruszkowskiego (1995). Roli kultury języka dotyczą artykuły O pojęciu kultury języka Jadwigi Puzyniny (1990) oraz Kultura języka A. Markowskiego i J. Puzyniny (1993), a także książka Kultura słowa — ważny element kultury narodowej J. Puzyniny (2011).

Różnorodną problematykę kulturalnojęzykową przedstawiają tomy zbiorowe, m.in.: Aktualne problemy kultury języka (Furdal (red.) 1991), Polszczyzna a/i Polacy u schyłku XX wieku (Handke, Dalewska-Greń (red.) 1994), Kultura języka dziś (Pisarek, Zgólkowa

(red.) 1995), O zagrożeniach i bogactwie polszczyzny (Miodek (red.) 1996), Mowa rozświetlona myślą (Miodek i in. (red.) 1999), Polszczyzna 2000 (Pisarek (red.) 1999), Polszczyzna piękna i poprawna (Maćkiewicz, Rogowska-Cybulska (red.) 2005), Z zagadnień frazeologii, stylistyki i kultury języka (Bąba, Fliciński (red.) 2006), Polszczyzna publiczna początku XXI wieku (Wolańska (red.) 2007), Kształtowanie się wzorów i wzorców językowych (Piotrowicz i in. (red.) 2009), Polski z urzędu (Czerwińska, Pawelec (red.) 2012), Oblicza polszczyzny (Markowski, Pawelec (red.) 2012), Kultura zachowań językowych Polaków (Krauz, Ożóg (red.) 2013). Podobny charakter mają publikacje autorskie, m.in. *Język wtopiony w rzeczywistość* Antoniny Grybosiovej (2003) oraz *Wyrazy i wyrażenia* Bogusława Krei (2002).

Spośród zagadnień szczegółowych językoznawstwa normatywnego opisywano kryteria poprawności językowej (Walczak 1995; Markowski (red.) 2012) oraz problemy normy językowej (Miodek 1993; Bugajski (red.) 1995; Steciąg, Bugajski (red.) 2009; Piotrowicz i in. (red.) 2011). Analizie poddano też wybrane zagadnienia normy w poszczególnych podsystemach języka: frazeologicznym (Bąba 1989; Bąba i in. (red.) 2010; Fliciński (red.) 2011; Dziamska-Lenart, Liberek (red.) 2013), fonetycznym (Nowakowski 1997), ortograficznym (Rocławski 1998; Malinowski 2001; Polański 2004; Saloni 2005) i interpunkcyjnym (Łuczyński 1999).

Powstały też w tym okresie ważne prace na temat polityki językowej (Mazur (red.) 1998, 1999; Warchala, Krzyżak (red.) 2008; Dąbrowska i in. 2012) i komunikacyjnojęzykowej (Gajda i in. (red.) 2005), a także traktujące o barierach w komunikacji językowej (Bartmiński, Majer-Baranowska (red.) 2005), zmianach w publicznych zwyczajach językowych (Bralczyk, Mosiołek-Kłosińska (red.) 2001) oraz o świadomości językowej (Steciąg, Bugajski (red.) 2012).

Nadal rozwija się nurt aksjologiczny, który pojawił się w latach osiemdziesiątych (Anusiewicz, Bartmiński (red.) 1991; Puzyńska 1992; Janowska i in. (red.) 2011). Należy też odnotować badania dotyczące etyki słowa (Puzyńska, Bartmiński (red.) 1991; Puzyńska (red.) 1993; Krzyżanowski, Nowak (red.) 2004; Peisert 2004; Sobczak, Zgólkowa (red.) 2009) oraz etyki i etykiety (Piotrowicz i in. (red.) 2012). Z tego nurtu wyewoluowały odrębne badania nad językiem wartości oraz nad językiem polityki. Problemy grzeczności językowej analizowali Małgorzata Marcjanik (1997, 2001, 2007) i Kazimierz Ożóg (1990).

Słowniki normatywne i inne wydawnictwa kodyfikujące normę

W 1998 roku pojawiło się ostatnie wydanie (wyd. 18, dodruk 8) Słownika poprawnej polszczyzny PWN (Doroszewski, Kurkowska (red.) 1973). Ale już trzy lata wcześniej ukazał się — adresowany głównie do uczniów — *Praktyczny słownik poprawnej polszczyzny*. Nie tylko dla młodzieży (Markowski (red.) 1995), który zawierał niektóre uaktualnione rozstrzygnięcia poprawnościowe i w którym po raz pierwszy uwzględniono dwa poziomy normy: wzorcową i potoczną, a także rozbudowano sieć haseł teoretycznych. Najważniejsze osiągnięcie w zakresie kodyfikacji leksykograficznej współczesnego języka polskiego po 1989 roku stanowi monumentalny *Nowy słownik poprawnej polszczyzny PWN* (Markowski (red.) 1999a), od 2004 roku wydawany jako *Wielki słownik poprawnej polszczyzny PWN*. Zawiera on około 31 tysięcy haseł wyrazowych kodyfikujących normę polszczyzny końca XX wieku również na

obu poziomach: wzorcowym i użytkowym. Ponadto obszerne hasła problemowe w słowniku prezentują podstawowe zagadnienia lingwistyki normatywnej, zob. też Poprawna polszczyzna (Jadacka i in. 2008). Wybrane zagadnienia poprawności językowej przedstawia także Mały słownik poprawnej polszczyzny (Kučała 1995).

Po 1989 roku wydawano również liczne mniejsze słowniki i słowniczki kodyfikujące problemy szczegółowe, dotyczące m.in. wyrazów obcych (Pawelec 1999; Markowski, Pawelec (red.) 2001; Drabik (oprac.) 2009), wyrazów «trudnych» i «kłopotliwych» (Bańko, Krajewska 1994; Markowski 2000b; Bańko 2003, 2010), paronimów (Kita, Polański 2004), nazw własnych (Grzenia 1998; Cieślíkowa (red.) 2002), w tym nazwisk (Bartmińska, Bartmiński 1992) i nazw miejscowych (Grzenia 2008; Łaziński (red.) 2007; Czopek-Kopciuch i in. 2011), fleksji (Wróbel i in. 1993), wymowy (Lubaś, Urbańczyk 1990) i skrótów (Podracki 1999; Müldner-Nieckowski 2007).

Zasady poprawnej wymowy polskiej opracował Bogusław Dunaj (2006).

Normę ortograficzną kodyfikuje przede wszystkim Nowy słownik ortograficzny PWN wraz z zasadami pisowni i interpunkcji (Polański (red.) 1995), po 2003 roku wychodzący jako Wielki słownik ortograficzny PWN z zasadami pisowni i interpunkcji (osobno wydano też same Zasady pisowni i interpunkcji, zob. Polański 2008), który przejął funkcję słownika ortograficznego pod red. Mieczysława Szymczaka (1975). Okres po 1989 roku charakteryzuje się wyjątkowo dynamicznym rozwojem rynku słowników ortograficznych. W latach 1991–2003 ukazało się ich co najmniej 65, nie licząc słowniczków dla uczniów klas I–III (Piper 2003: 89–193), wśród nich m.in. Karpowicz (red.) 1998, Markowski (red.) 1999b, Podracki (red.) 2001, Polański, Żmigrodzki 2001. Osobno wyszły też słowniki pisowni łącznej i rozdzielnej (Polański 2010; Polański, Skudrzyk 2000, 2003) oraz użycia wielkich liter (Skudrzyk, Urban 2009). Opracowano także Zasady pisowni słownictwa religijnego (Przybylska, Przyczyna (red.) 2004).

Normę interpunkcyjną opisują słowniki Jerzego Podrackiego (1993b, 2005; Podracki, Gałązka (red.) 2010).

Działania instytucjonalne i prawne

Dla okresu po 1989 roku charakterystyczne jest też podejmowanie przez językoznawców działań instytucjonalnych i prawnych, których celem było ugruntowanie statusu polszczyzny i popularyzacja zagadnień poprawnościowych wśród społeczeństwa.

Wśród działań instytucjonalnych szczególną rolę odegrało powołanie 9 września 1996 roku Rady Języka Polskiego, instytucji opiniodawczo-doradczej, której podstawowym zadaniem jest wydawanie opinii we wszelkich sprawach dotyczących używania języka polskiego w komunikacji publicznej. Ma ona także obowiązek składania Sejmowi i Senatowi RP nie rzadziej niż co dwa lata sprawozdań o stanie ochrony języka polskiego. Przy Radzie działają następujące zespoły programowe: Zespół Dydaktyczny, Zespół Kultury Języka, Zespół Języka Prawnego, Zespół Terminologii Informatycznej, Zespół Języka w Mediach, Zespół Języka Medycznego, Zespół Ortograficzno-Onomastyczny, Zespół Kultury Żywego Słowa oraz Zespół Języka Polskiego poza Granicami Kraju. Jedną z form

upowszechniania wiedzy o języku polskim organizowanych pod patronatem Rady są Fora Kultury Słowa (Wrocław 1995, Kraków 1997, Białystok 1999, Poznań 2001, Lublin 2003, Katowice 2005, Gdańsk 2008, Rzeszów 2011, Szczecin 2013).

Wieloletnią działalność kontynuowały: Komisja Kultury Języka Komitetu Językoznawstwa PAN, Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego (wydające Język Polski) i Towarzystwo Kultury Języka (wydające Poradnik Językowy). W 1990 roku dołączyła do tych instytucji Komisja Kultury Słowa Towarzystwa Naukowego Warszawskiego.

Efektom działań prawnych jest Ustawa z dnia 7 października 1999 roku o języku polskim (z późniejszymi zmianami), której przepisy dotyczą: «1) ochrony języka polskiego, 2) używania języka polskiego w realizacji zadań publicznych, 3) używania języka polskiego w obrocie oraz przy wykonywaniu przepisów z zakresu prawa pracy na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (art. 1)».

Poradnictwo językowe i popularyzacja wiedzy o języku

Upowszechnianie wiedzy o języku i jego kulturze po 1989 roku rozwijało się we wszystkich formach funkcjonujących w poprzednich latach, wzbogaciło się też o nowe formy.

Nadal, szczególnie na początku tego okresu, problemy poprawności języka omawiano w artykułach i felietonach prasowych, a stałe rubryki językowe w czasopismach prowadzili m.in. Jerzy Bralczyk, Ewa Kołodziejek, A. Markowski, J. Miodek i Andrzej Wróblewski-Ibis. Charakter popularny mają też działy Ze zjawisk współczesnego języka w Języku Polskim oraz Objasnienia wyrazów i zwrotów oraz Słowa i słówka w Poradniku Językowym.

Aktualne problemy języka polskiego podejmowano także w audycjach radiowych, m.in. z cyklu Słowo o słowie J. Bralczyka w Polskim Radiu, Czy mówisz po polsku (1983–2002) w III Programie Polskiego Radia oraz Wieża Babel (1994–2004) w Polskim Radiu BIS. Znaczną popularnością cieszyły się telewizyjne programy J. Miodka: Ojczyzna-polszczyzna w Telewizji Polskiej (1987–2007) i Słownik polsko@polski w Telewizji Polonia (od 2009), a także Mówi się J. Bralczyka w Telewizji Polonia (2001–2007).

Kontynuują działalność telefoniczne poradnie językowe, m.in. przy uniwersytetach w Gdańsku, Poznaniu, Szczecinie i we Wrocławiu. Nową formą propagowania wiedzy o kulturze języka są natomiast poradnie internetowe. Najwięcej odbiorców gromadzi Poradnia Językowa PWN (<http://poradnia.pwn.pl>), w której od 13 grudnia 2000 roku udzielono ponad 10 tysięcy odpowiedzi. Stronę internetową prowadzi także poradnia Uniwersytetu Śląskiego (<http://www.poradniajezykowa.us.edu.pl>), Rada Języka Polskiego zamieszcza na swojej stronie porady językowe i opinie o imionach (www.rjp.pl), w Internecie dostępne jest też Archiwum Telefonicznej Poradni Językowej Uniwersytetu Gdańskiego (http://www.fil.ug.edu.pl/pl/telefoniczna_poradnia_jezykowa). Ponadto działały internetowe poradnie m.in. Uniwersytetu Warszawskiego (poradnia@uw.edu.pl), Uniwersytetu Szczecińskiego (poradniajezykowa@tlen.pl), Uniwersytetu Łódzkiego (<http://poradnia-jezykowa.uni.lodz.pl>), Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II (<http://www.kul.pl/poradnia,13138.html>), Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach (<http://www.ujk.edu.pl/ifp/index.php/poradnia-jezykowa>), Uniwersytetu w Białymstoku (<http://ifp.uwb.edu.pl/index>).

php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=9&Itemid=105), Uniwersytetu Zielonogórskiego (<http://www.poradnia-jezykowa.uz.zgora.pl/wordpress>) i Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Chełmie (http://www.pwsz.chelm.pl/poradnia_jezykowa). O ważnej roli poradnictwa internetowego świadczy ukazanie się drukiem wyborów porad udzielonych przez niektóre poradnie: E-porady językowe (Kołodziejek i in. 2009), Poprawnie po polsku (Kubiak-Sokół (oprac.) 2007) i www.poradniajezykowa.pl (Wyrwas (red.) 2007).

Popularyzacji wiedzy o języku i jego kulturze służą też oczywiście wydawnictwa książkowe. Przekrojowy charakter mają poradniki A. Markowskiego *Jak dobrze mówić i pisać po polsku?* (2000a) i *Język polski. Poradnik Profesora Andrzeja Markowskiego* (2003), a także *Polszczyzna na co dzień* pod red. Mirosława Bańki ((red.) 2006).

Zbiorami felietonów językoznawczych (często publikowanych wcześniej w prasie lub wygłoszonych w programach radiowych bądź telewizyjnych) są publikacje Stanisława Bąby i Bogdana Walczaka *Na końcu języka* (1992), J. Bralczyka *Mówi się* (2001) i *Słowo o słowie* (2009), E. Kołodziejek *Językowa corrida* (1995), *Poprawna polszczyzna w praktyce* (1998), *Językowa corrida 2* (1999), *Licz się ze słowami...* (2003) i *Walczymy z bykami* (2010), B. Krei *Mówię, więc jestem* (2000–2005), Macieja Malinowskiego *Co z tą polszczyzną?* (2007), A. Markowskiego *Polszczyzna znana i nieznaną* (1993), J. Miodka *Przez lata ze słowem polskim* (1991), *O języku do kamery* (1992b), *Jaka jesteś, polszczyzno?* (1996), *Rozmyślajcie nad mową!* (1998), *Słownik ojczyny polszczyzny* (2002), *Słownik polsko@polski z Miodkiem* (2010, 2013), J. Podrackiego *Czy to naprawdę po polsku?* (1993a) oraz A. Wróblewskiego-Ibisa *Byki i byczki* (1995) i *Byczki w temacie* (1998). Są wśród nich i książki zbiorowe, takie jak *Polszczyzna płata nam figle* (Podracki (red.) 1991) oraz czwarty tomik *Mówię, więc jestem* (Milewska-Stawiany, Rogowska-Cybulska (red.) 2013). Nadal wydawane są też poradniki językowe przeznaczone dla wyspecjalizowanych odbiorców, m.in. dla uczniów (Miodek 1990, 1992a, 2000, 2007; Podracki 2000), dziennikarzy (Czerwińska i in. 2007) i prawników (Jadacka 2002). Przykładem wydawnictw poprawnościowych poświęconych wyspecjalizowanym tematom są m.in. poradniki interpunkcyjne (np. Polański, Szopa 2004) i dotyczące grzeczności językowej (Zgólkowie 1992; Marcjanik 2009, 2014). Oprócz książek propagujących poprawność językową ukazują się też publikacje, których celem jest głównie popularyzacja wiedzy o języku (m.in. Markowski 1992; Podracki 1993c; Ożóg 2001; Kłosińska 2005, 2013).

Dorobek teoretyczny i praktyczny językoznawstwa normatywnego i kultury języka w latach 1989–2014 należy uznać za znaczący, choć nie zawsze łatwo odróżnić go od dorobku językoznawstwa deskryptywnego, gdyż badania nad stanem i rozwojem kultury języka ściśle wiążą się z badaniami dotyczącymi stanu i rozwoju samego języka.

Bibliografia

- Anusiewicz J., Bartmiński J. (red.) 1991: *Język a kultura*, t. 3: *Wartości w języku i tekście*, Wiedza o Kulturze, Wrocław.
- Bańko M. 2003: *Mały słownik wyrazów kłopotliwych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bańko M. (red.) 2006: *Polszczyzna na co dzień*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

- Bańko M. 2010: Słownik wyrazów trudnych i kłopotliwych, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bańko M., Krajewska M. 1994: Słownik wyrazów kłopotliwych, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bartmińska I., Bartmiński J. 1992: Słownik wymowy i odmiany nazwisk obcych, Książnica Polska, Olsztyń.
- Bartmiński J., Majer-Baranowska U. (red.) 2005: Bariery i pomosty w komunikacji językowej Polaków, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Bąba S. 1989: Innowacje frazeologiczne współczesnej polszczyzny, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Bąba S., Fliciński P. (red.) 2006: Z zagadnień frazeologii, stylistyki i kultury języka, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
- Bąba S., Skibski K., Szczyszek M. (red.) 2010: Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Bąba S., Walczak B. 1992: Na końcu języka. Poradnik leksykalno-gramatyczny, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa–Poznań.
- Bralczyk J. 2001: Mówi się. Porady językowe profesora Bralczyka, red. I. Sroczyńska-Niwicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bralczyk J. 2009: Słowo o słowie. Porady językowe profesora Bralczyka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bralczyk J., Mosiołek-Kłosińska K. (red.) 2001: Zmiany w publicznych zwyczajach językowych, Rada Języka Polskiego przy Prezydium PAN, Warszawa.
- Bugajski M. 1989: Podstawowe zagadnienia lingwistyki normatywnej, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Bugajski M. 1993: Językoznawstwo normatywne, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bugajski M. (red.) 1995: Norma językowa w polszczyźnie, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Tadeusza Kotarbińskiego, Zielona Góra.
- Bugajski M. 1999: Pół wieku kultury języka w Polsce (1945–1995), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Buttler D., Kurkowska H., Satkiewicz H. 1971: Kultura języka polskiego. Zagadnienia poprawności gramatycznej, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Buttler D., Kurkowska H., Satkiewicz H. 1982: Kultura języka polskiego. Zagadnienia poprawności leksykalnej (słownictwo rodzime), Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Cegiela A., Markowski A. 1982: Z polszczyzną za pan brat, Iskry, Warszawa.
- Cienkowski W. 1978–1980: Język dla wszystkich, t. 1–2, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Cieślíkowa A. (red.) 2002: Mały słownik odmiany nazw własnych, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Czerwińska E., Pawelec R. (red.) 2012: Polski z urzędu. O poprawności języka urzędowego, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa.
- Czerwińska E., Podracki J., Wendołowska D. 2007: Jak się mówi?... Jak się pisze?... Poradnik językowy dla dziennikarzy, Telewizja Polska, Warszawa.
- Czopek-Kopciuch B., Bijak U., Cieślíkowa A. 2011: Mały słownik nazw polskich miast, państw Europy, ich stolic i mieszkańców, Wydawnictwo Rytm, Warszawa.
- Dąbrowska A., Miodunka W., Pawłowski A. 2012: Wyzwania polskiej polityki językowej za granicą: kontekst, cele, środki i grupy odbiorcze, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Departament Dyplomacji Publicznej i Kulturalnej, Warszawa.
- Doroszewski W. 1950: Kryteria poprawności językowej, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa.
- Doroszewski W. 1962–1979: O kulturę słowa. Poradnik językowy, t. 1–3, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Doroszewski W., Kurkowska H. (red.) 1973: Słownik poprawnej polszczyzny PWN, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.

- Drabik L. (oprac.) 2009: Słownik wyrazów obcych PWN z przykładami i poradami, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Dunaj B. 2006: Zasady poprawnej wymowy polskiej, *Język Polski* LXXXVI, s. 161–172.
- Dziamska-Lenart G., Liberek J. (red.) 2013: Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Między teorią a praktyką frazeograficzną, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Fliciński P. (red.) 2011: Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Wariantywność we frazeologii, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Frycie S., Jurkowska M., Sicińska K. 2005: Kultura języka polskiego, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, Warszawa.
- Furdal A. (red.) 1991: Aktualne problemy kultury języka, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Tadeusza Kotarbińskiego, Zielona Góra.
- Gajda S., Markowski A., Porayski-Pomsta J. (red.) 2005: Polska polityka komunikacyjnojęzykowa wobec wyzwań XXI wieku, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa.
- Grybosiova A., 2003: Język wtopiony w rzeczywistość, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Grzenia J. 1998: Słownik nazw własnych. Ortografia, wymowa, słowotwórstwo i odmiana, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Grzenia J. 2008: Słownik nazw geograficznych z odmianą i wyrazami pochodnymi, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Handke K., Dalewska-Greń H. (red.) 1994: Polszczyzna a/i Polacy u schyłku XX wieku. Zbiór studiów, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa.
- Jadacka H. 2002: Poradnik językowy dla prawników, Semper, Warszawa.
- Jadacka H. 2005: Kultura języka polskiego. Fleksja, słowotwórstwo, składnia, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Jadacka H., Markowski A., Zdunkiewicz-Jedynak D. 2008: Poprawna polszczyzna. Hasła problemowe, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Janowska A., Pastuchowa P., Pawelec R. (red.) 2011: Humanizm w języku polskim. Wartości humanistyczne w polskiej leksyce i refleksji o języku, Neriton, Warszawa.
- Jaworski M. (red.) 1979: Mówimy poprawnie. Wybór artykułów z dziedziny kultury języka, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego, Kielce.
- Karpowicz T. (red.) 1998: Praktyczny słownik ortograficzny współczesnego języka polskiego, Delta, Warszawa.
- Karpowicz T. 2009: Kultura języka polskiego. Wymowa, ortografia, interpunkcja, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Kita M., Polański E. 2004: Słownik paronimów, czyli wyrazów mylonych, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Klebanowska B., Kochański W., Markowski A. 1985: O dobrej i złej polszczyźnie, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Klemensiewicz Z. 1965: Higiena językowego obcowania, *Język Polski* XLV, s. 1–8.
- Kłosińska K. 2005: Skąd się biorą słowa, Świat Książki — Bertelsmann Media, Warszawa.
- Kłosińska K. 2013: Co w mowie piszczy?, Publicat, Poznań.
- Kołodziejek E. 1995: Językowa corrida. Jak mówić i pisać poprawnie. Poradnik dla całej rodziny, PoNaD, Szczecin.
- Kołodziejek E. 1998: Poprawna polszczyzna w praktyce, Wydawnictwo Zachodniopomorskiej Szkoły Businessu, Szczecin.
- Kołodziejek E. 1999: Językowa corrida 2, Poprawna Polszczyzna, Szczecin.
- Kołodziejek E. 2003: Licz się ze słowami... Językowa corrida 3, Poprawna Polszczyzna, Szczecin.
- Kołodziejek E. 2010: Walczymy z bykami. Poradnik językowy PWN, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Kołodziejek E., Kabata M., Sidorowicz R. 2009: E-porady językowe, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.

- Krauz M., Ożóg K. (red.) 2013: *Kultura zachowań językowych Polaków. Materiały z VIII Forum Kultury Słowa*, Rzeszów, 20–22 października 2011, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
- Kreja B. 2000–2005: *Mówię, więc jestem. Rozmowy o współczesnej polszczyźnie*, t. 1–3, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Kreja B. 2002: *Wyrazy i wyrażenia. Studia i szkice z historii słownictwa, ze słowotwórstwa i kultury języka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Krzyżanowski P., Nowak P. (red.) 2004: *Manipulacja w języku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Kubiak-Sokół A. (oprac.) 2007: *Poprawnie po polsku. Poradnik językowy*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Kucała M. 1995: *Mały słownik poprawnej polszczyzny*, Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, Spółka Wydawniczo-Księgarska, Kraków–Warszawa.
- Lubaś W., Urbańczyk S. 1990: *Podręczny słownik poprawnej wymowy polskiej*, Spółka Wydawniczo-Księgarska, Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, Warszawa–Kraków.
- Łaziński M. (red.) 2007: *Słownik nazw miejscowości i mieszkańców z odmianą i poradami językowymi*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Łuczynski E. 1999: *Współczesna interpunkcja polska. Norma a uzus*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Maćkiewicz J., Rogowska-Cybulska E. (red.) 2005: *Polszczyzna piękna i poprawna. Materiały pierwszej konferencji językoznawczej poświęconej pamięci profesora Bogusława Krei*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Malinowski M. 2001: (...) boby było lepiej. Mistrz ortografii polskiej pokazuje, jak trudna jest polszczyzna, i namawia językoznawców... do zmian w pisowni, Promo, Kraków.
- Malinowski M. 2007: *Co z tą polszczyzną?*, Promo, Kraków.
- Marcjaniak M. 1997: *Polska grzeczność językowa*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego, Kielce.
- Marcjaniak M. 2001: *W kręgu grzeczności. Wybór prac z zakresu polskiej etykiety językowej*, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce.
- Marcjaniak M. 2007: *Grzeczność w komunikacji językowej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Marcjaniak M. 2009: *Mówimy uprzejmie. Poradnik językowego savoir-vivre'u*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Marcjaniak M. 2014: *Słownik językowego savoir-vivre'u*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Markowski A. 1992: *Polszczyzna końca XX wieku*, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Markowski A. 1993: *Polszczyzna znana i nieznaną — porady, ciekawostki, dyktanda konkursowe, Twój Styl*, Warszawa.
- Markowski A. (red.) 1995: *Praktyczny słownik poprawnej polszczyzny. Nie tylko dla młodzieży*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Markowski A. (red.) 1999a: *Nowy słownik poprawnej polszczyzny PWN*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Markowski A. (red.) 1999b: *Wielki słownik ortograficzny języka polskiego*, Wilga, Warszawa.
- Markowski A. 2000a: *Jak dobrze mówić i pisać po polsku, Przegląd Reader's Digest*, Warszawa.
- Markowski A. 2000b: *Łatwy słownik trudnych słów*, Wilga, Warszawa.
- Markowski A. 2003: *Język polski. Poradnik Profesora Andrzeja Markowskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Markowski A. 2004: *Wielki słownik poprawnej polszczyzny PWN*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Markowski A. 2006: *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Markowski A. (red.) 2012: *Nowe spojrzenie na kryteria poprawności językowej*, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.

- Markowski A., Pawelec R. (red.) 2001: Wielki słownik wyrazów obcych i trudnych, Wilga, Warszawa.
- Markowski A., Pawelec R. (red.) 2012: Oblicza polszczyzny, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa.
- Markowski A., Puzynina J. 1993: Kultura języka, [w:] Encyklopedia kultury polskiej XX wieku, red. J. Bartmiński, t. 2: Współczesny język polski, Wiedza o Kulturze, Wrocław, s. 53–72.
- Markowski A., Satkiewicz H. 1996: Kultura języka w powojennej Polsce, [w:] O zagrożeniach i bogactwie polszczyzny, red. J. Miodek, Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, Wrocław, s. 11–24.
- Mazur J. (red.) 1998: Promocja języka i kultury polskiej w świecie, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Mazur J. (red.) 1999: Polska polityka językowa na przełomie tysiącleci, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Milewska-Stawiany M., Rogowska-Cybulska E. (red.) 2013: Mówię, więc jestem. Rozmowy o współczesnej polszczyźnie, t. 4, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Miodek J. 1983a: Kultura języka w teorii i praktyce, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Miodek J. 1983b: Rzecz o języku. Szkice o współczesnej polszczyźnie, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Miodek J. 1987: Odpowiednie dać rzeczy słowo, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Miodek J. 1990: Ojczyzna polszczyzna dla uczniów, Wydawnictwa Radia i Telewizji, Warszawa.
- Miodek J. 1991: Przez lata ze słowem polskim, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Miodek J. 1992a: Nie taki język straszny. O polszczyźnie dla uczniów, Wydawnictwa Radia i Telewizji, Warszawa.
- Miodek J. 1992b: O języku do kamery, Krajowa Agencja Wydawnicza, Rzeszów.
- Miodek J. 1993: O normie językowej, [w:] Encyklopedia kultury polskiej XX wieku, red. J. Bartmiński, t. 2: Współczesny język polski, Wiedza o Kulturze, Wrocław, s. 73–83.
- Miodek J. 1996: Jaka jesteś, polszczyzno?, Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, Wrocław.
- Miodek J. (red.) 1996: O zagrożeniach i bogactwie polszczyzny, Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, Wrocław.
- Miodek J. 1998: Rozmyślajcie nad mową!, Prószyński i S-ka, Warszawa.
- Miodek J. 2000: ABC polszczyzny, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław.
- Miodek J. 2002: Słownik ojczyny polszczyzny, Europa, Wrocław.
- Miodek J. 2007: Słowo jest w człowieku. Poradnik językowy, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław.
- Miodek J. 2010: Słownik polsko@polski z Miodkiem. Rozmowy profesora Jana Miodka z telewizjami z kraju i ze świata, Wydawnictwo Marina, Wrocław.
- Miodek J. 2013: Słownik polsko@polski z Miodkiem. Rozmowy profesora Jana Miodka z telewizjami z kraju i ze świata, t. 2, Wydawnictwo Marina, Wrocław.
- Miodek J., Zaśko-Zielińska M., Borkowski I. (red.) 1999: Mowa rozświetlona myślą. Świadomość normatywno-stylistyczna współczesnych Polaków, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Müldner-Nieckowski P. 2007: Wielki słownik skrótów i skrótowców, Europa, Wrocław.
- Nowakowski P. 1997: Wariantywność współczesnej polskiej wymowy scenicznej, Sorus, Poznań.
- Ożóg K. 1990: Zwroty grzecznościowe współczesnej polszczyzny mówionej (na materiale języka mówionego mieszkańców Krakowa), Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Językoznawcze 98, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Kraków.
- Ożóg K. 2001: Polszczyzna przełomu XX i XXI wieku. Wybrane zagadnienia, Stowarzyszenie Literacko-Artystyczne Frazza, Rzeszów.
- Pawelec R. 1999: Wieża Babel. Słownik wyrazów obcych nie tylko dla gimnazjalisty, Wydawnictwo Szkolne PWN, Warszawa.
- Peisert M. 2004: Formy i funkcje agresji werbalnej. Próba typologii, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Wrocław.
- Piotrowicz A., Skibski K., Szczyszek M. (red.) 2009: Kształtowanie się wzorów i wzorców językowych, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.

- Piotrowicz A., Witaszek-Samborska M., Skibski K. (red.) 2011: Norma językowa w aspekcie teoretycznym i pragmatycznym, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań.
- Piotrowicz A., Witaszek-Samborska M., Skibski K. (red.) 2012: Etyka i etykieta w komunikacji językowej, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań.
- Piper D. 2003: Współczesna polska ortografia w szkole na przykładzie gimnazjum, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.
- Pisarek W. (red.) 1999: Polszczyzna 2000. Orędzie o stanie języka na przełomie tysiącleci, Ośrodek Badań Prasoznawczych, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- Pisarek W., Zgólkowa H. (red.) 1995: Kultura języka dziś, Kurpisz, Poznań.
- Podracki J. (red.) 1991: Polszczyzna płata nam figle. Poradnik językowy dla każdego, Wydawnictwa Radia i Telewizji, Warszawa.
- Podracki J. 1993a: Czy to naprawdę po polsku? Poradnik językowy, Oświata, Warszawa.
- Podracki J. 1993b: Słownik interpunkcyjny języka polskiego z zasadami przestankowania, Oświata, Warszawa.
- Podracki J. 1993c: Świat ludzi, rzeczy, słów. Pogadanki o języku i kulturze, Oświata, Warszawa.
- Podracki J. 1999: Słownik skrótów i skrótowców, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Podracki J. 2000: Pułapki językowe w szkole i nie tylko..., Juka, Warszawa.
- Podracki J. (red.) 2001: Wielki słownik ortograficzno-fleksyjny, Bertelsmann Media, Warszawa.
- Podracki J. 2005: Nowy słownik interpunkcyjny z zasadami przestankowania, Świat Książki — Bertelsmann Media, Warszawa.
- Podracki J., Gałązka A. 2010: Gdzie postawić przecinek? Poradnik ze słownikiem, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Polański E. (red.) 1995: Nowy słownik ortograficzny PWN wraz z zasadami pisowni i interpunkcji, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Polański E. (red.) 2003: Wielki słownik ortograficzny PWN z zasadami pisowni i interpunkcji, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Polański E. 2004: Reformy ortografii polskiej — wczoraj, dziś, jutro, Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego LX, s. 28–46.
- Polański E. 2008: Zasady pisowni i interpunkcji, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Polański E. 2010: Jak pisać? Razem czy osobno? Poradnik ze słownikiem, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Polański E., Skudrzyk A. 2000: Słownik pisowni łącznej i rozdzielnej, Harmonia, Gdańsk.
- Polański E., Skudrzyk A. 2003: Słownik pisowni łącznej i rozdzielnej PWN. Razem czy osobno?, Wydawnictwo Naukowe PWN, Gdańsk.
- Polański E., Szopa M. 2004: Podręcznik polskiej interpunkcji, MAC Edukacja, Kielce.
- Polański E., Żmigrodzki P. 2001: Leksykon ortograficzny, Wydawnictwo Szkolne PWN, Warszawa.
- Przybylska R., Przyczyna W. (red.) 2004: Zasady pisowni słownictwa religijnego, Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos, Tarnów.
- Przyłubska E., Przyłubski F. 1958: Język polski na co dzień. Samouczek i słownik poprawnej polszczyzny, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Puzynina J. 1990: O pojęciu kultury języka, Poradnik Językowy, z. 3, s. 153–162.
- Puzynina J. 1992: Język wartości, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Puzynina J. (red.) 1993: Etyka międzyludzkiej komunikacji, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa.
- Puzynina J. 2011: Kultura słowa — ważny element kultury narodowej, Oficyna Wydawnicza Leksem, Łask.
- Puzynina J., Bartmiński J. (red.) 1991: Język a kultura, t. 2: Zagadnienia leksykalne i aksjologiczne, Wiedza o Kulturze, Wrocław.
- Rocławski B. 1998: Krytyczne spojrzenie na zasady polskiej ortografii, Glottispol, Gdańsk.
- Ruszkowski M. 1995: Teoretyczne i praktyczne zagadnienia językoznawstwa normatywnego, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego, Kielce.

- Saloni Z. 2005: O kodyfikacji polskiej ortografii — historia i współczesność, *Nauka*, nr 4, s. 71–96.
- Skudrzyk A., Urban K. 2009: Wielką czy małą literą? Mały słownik użycia wielkich liter w polskich tekstach, Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, Oficyna Wydawnicza Rytm, Kraków—Warszawa.
- Sobczak B., Zgólkowa H. (red.) 2009: Retoryka i etyka, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
- Steciąg M., Bugajski M. (red.) 2009: Norma a komunikacja, Atut, Wrocław.
- Steciąg M., Bugajski M. (red.) 2012: Świadomość językowa przy komunikowaniu, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra.
- Szymczak M. (red.) 1975: Słownik ortograficzny języka polskiego wraz z zasadami pisowni i interpunkcji, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Ustawa z dnia 7 października 1999 roku o języku polskim, *Dz.U.* 1999, poz. 999 z późn. zm.
- Walczak B. 1995: Przegląd kryteriów poprawności językowej, *Poradnik Językowy*, z. 9–10, s. 1–16.
- Warchała J., Krzyżyk D. (red.) 2008: Polska polityka językowa w Unii Europejskiej, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Wolańska E. (red.) 2007: Polszczyzna publiczna początku XXI wieku, Rada Języka Polskiego przy Prezydium PAN, Warszawa.
- Wróbel H., Kowalik E., Rokicka T., Orzechowska A. 1993: Mały słownik odmiany wyrazów trudnych, Spółka Wydawniczo-Księgarska, Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, Warszawa–Kraków.
- Wróblewski-Ibis A. 1995: Byki i byczki, *Wiedza Powszechna*, Warszawa.
- Wróblewski-Ibis A. 1998: Byczki w temacie, *Wiedza i Życie*, Warszawa.
- Wyrwas K. (red.) 2007: www.poradniajezykowa.pl, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Zgólkowie H. i T. 1992: *Językowy savoir-vivre*, Kantor Wydawniczy SAWW, Warszawa.

Summary

The theoretical and practical achievements of normative linguistics and language planning in Poland in the years 1989–2014

Keywords: history of Polish linguistics, normative linguistics, language planning, language policy, language culture.

The article presents the most important theoretical and practical achievements in the field of normative linguistics and language planning in Poland in the years 1989–2014: publications which concern the general and precise issues of normative linguistics and language planning, normative dictionaries and other publications which codify the norm, institutional and legal actions, language counseling and popularization of knowledge about language.

Rafał Zimny

Bydgoszcz, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego

Polskie językoznawstwo polonistyczne wobec odmian stylowych języka narodowego po 1989 roku

Słowa kluczowe: stylistyka polska po 1989 roku, odmiany języka polskiego, stylistyka funkcjonalna, stylistyka pragmatyczna, stylistyka kognitywna.

1. Uwagi wstępne

Podstawowym problemem, przed jakim staje badacz chcący podjąć tytułowe zagadnienie, jest określenie właściwego zakresu przedmiotowego swojego oglądu. Termin *odmiana języka* jest bowiem w polskiej tradycji językoznawczej odnoszony do fenomenów niejednorodnych, bo wydzielanych na podstawie różnych i na dodatek krzyżujących się niekiedy kryteriów. Ze względu na kryterium substancjalne mamy więc odmianę pisaną i odmianę mówioną, kryterium terytorialne pozwala wyodrębnić odmiany dialektalne i regionalne w opozycji do odmiany ogólnej (literackiej), kryterium sytuacyjno-komunikacyjne daje podział na odmianę oficjalną i nieoficjalną, a posłużenie się kryterium środowiskowo-społecznym prowadzi w końcu do wyróżnienia wielkiej liczby odmian środowiskowych i zawodowych. Sytuację komplikuje dodatkowo to, że odmianami nazywa się także¹⁾ klasyczne style funkcjonalne. W użyciu są nadto takie terminy, jak: *wariant języka*, *gwara* (*środowiskowa* lub *zawodowa*), (*inter*)*dialekt*, *język* z odpowiednią przydawką, np. *naukowy*, *subkultur*[y], *żargon*, *argot*, *slang*, *typ* i *podtyp*.

Ten chaos terminologiczny próbuje uporządkować Jerzy Bartmiński (1991a/2003: 57–58), odróżniając za pomocą kryterium semiotycznego style (które uważa za kategorie obligatoryjne dla języka narodowego i nieprzekładalne wzajemnie ze względu na różnice wynikające z «wartości stylu») od odmian (które pojmuję jako kategorie fakultatywne wzajemnie na siebie przekładalne, a ponadto warunkowane istnieniem «określonych wspólnot komunikatywnych»). W dalszej części opracowania — z braku wystarczającej ilości miejsca, by dokładnie zreferować postęp badań nad wszystkimi wymienionymi typami odmian — skupię się jedynie na omówieniu najważniejszych osiągnięć polskiego językoznawstwa polonistycznego, teoretycznego i materiałowego, w zakresie badania odmian stylowych, rozumianych tu przede wszystkim jako style funkcjonalne, przy czym — z uwagi na dynamiczny

---

¹⁾ Ze względu na ograniczoną ilość miejsca rezygnuję zasadniczo w niniejszym opracowaniu z odsyłania Czytelnika do prac mniejszych (artykułów, przyczynków, recenzji itp.). Z tego samego powodu pozwalam sobie ponadto na pomijanie odwołań do źródeł w kwestiach drugorzędnych dla celu niniejszego artykułu.

rozwój dyscypliny po roku 1989 i cel niniejszego artykułu — główny nacisk położę na efekty badań z okresu ostatniego ćwierćwiecza.

2. Typologia odmian polszczyzny — przed 1989 rokiem i później

Rozważania nad problemem opisu zróżnicowania odmianowego polszczyzny powojennej rozpoczęła w latach pięćdziesiątych ubiegłego wieku wypowiedź Zenona Klemensiewicza (1953), po której swoje koncepcje systemu odmian wysuwali kolejno tacy autorzy, jak: Halina Kurkowska i Stanisław Skorupka (1959), Stanisław Urbańczyk (1956/1968), Antoni Furdal (1973), Walery Pisarek (1970), Teresa Skubalanka (1976), Stanisław Grabias (1981), Danuta Buttler (1982), Stanisław Gajda (1982, modyfikacja schematu — 2001), Aleksander Wilkoń (1987/2000), Andrzej Markowski (1992b)²). Niestety, ta trwająca pół wieku dyskusja nie przyniosła zadowalającego wyniku w postaci przyjęcia jednego, użytecznego choćby na potrzeby dydaktyki szkolnej i uniwersyteckiej, typologicznego schematu zróżnicowania odmian polszczyzny, co skutkuje zaszyfrowanym wyżej chaosem terminów (które stają się wskutek tego nieprecyzyjne³) mimo podejmowanych w tej kwestii przedsięwzięć systematycznych, zob. Gajda 1992), brakiem korelacji kryteriów wyróżniania odmian (co jest efektem różnych podejść metodologicznych) oraz rozproszeniem opisu⁴).

Z porównawczego zestawienia wzmiankowanych wyżej typologii wynika, że ich autorzy w swoich dążeniach klasyfikacyjnych uwzględniali nie tylko — zgodny z założeniami szkoły praskiej — kierunek funkcjonalistyczny, tj. dający w efekcie podział uniwersum językowego na style funkcjonalne, ale także tradycyjną metodologię dialektologiczną pozwalającą wyróżnić odmiany regionalne (mówione warianty wiejskie i miejskie) oraz kryterium sposobu realizacji kodu (co prowadziło np. do wiązania stylu potocznego jedynie z odmianą mówioną). Dopiero w powstałych na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych typologiach A. Wilkonia i A. Markowskiego ujawnia się wpływ nowszej metodologii psycho-, socjo- i pragmalingwistycznej. Pierwszy z nich wyróżnił socjo-, profesjo-, bio- i psycholekty (Wilkoń 1987/2000), drugi kosztem rezygnacji z wprowadzonego przez D. Buttler jako nadrzędne rozróżnienia na typ mówiony i pisany podniósł do tej rangi kryterium sytuacyjno-komunikacyjne (Markowski 1992b).

Wszyscy wymienieni autorzy są zgodni jedynie co do zróżnicowania polszczyzny ogólnej na wariant mówiony i pisany, ponadto nie kwestionuje się zasadniczo w tych pracach także układu dyferencyjnego: język ogólny — gwary miejskie (odmiana pośrednia — mieszana) — gwary ludowe. Jednakże w zakresie podziału języka na style funkcjonalne przywoływani badacze prezentowali różne stanowiska. Nie wchodząc w szczegóły, można rzec, że przed 1989 rokiem przyjęł się w polskim językoznawstwie polonistycznym czteroelementowy

---

²) Z powodu braku miejsca nie streszczam tu tych koncepcji ani nie prezentuję wykresów je ilustrujących, odsyłając zainteresowanego Czytelnika do ich omówienia w opracowaniu A. Wilkonia (1987/2000: 12–21) lub Doroty Zdunkiewicz-Jedynak (2008: 30–35).

³) Zob. w tej sprawie artykuł Tomasza Piekota (2001: 61–64).

⁴) Zob. wykaz podobieństw i różnic między tymi inicjatywami typologicznymi u A. Wilkonia (2000: 20–21) lub S. Grabiasa (1994: 70–71).

model funkcjonalnego zróżnicowania języka ogólnego, obejmujący style: potoczny, naukowy, artystyczny oraz urzędowy / urzędowo-kancelaryjny / administracyjno-prawny / prawno-urzędowy. Oprócz tych stylów autorzy wyodrębniali ponadto: język (styl) normatywno-dydaktyczny (Klemensiewicz), styl przemówień / retoryczny / wystąpięć publicznych (Kurkowska i Skorupka, Skubalanka, Buttler, Markowski), publicystyczny lub publicystyczno-dziennikarski (Buttler, Pisarek, Gajda), techniczny (Markowski), a także język w mediach (Markowski). Po roku 1989 — za sprawą upowszechniania się metod stylistyki pragmatycznej — repertuar wyróżnianych przez językoznawców odmian stylowych polszczyzny znacznie się poszerzył, albowiem nowa rzeczywistość polityczna i społeczna przyniosła nieznane lub marginalizowane wcześniej sposoby stylistycznej funkcjonalizacji tworzywa językowego. Ukazały się w związku z tym prace opisujące m.in. w kategoriach stylistycznych: język religijny i biblijny (zob. dalej przegląd badań), język reklamy (np. Bralczyk 1996), język polityki (np. Ożóg 2004; Bralczyk 2007), w tym tzw. nowomowę (Głowiński 1990; Bralczyk 2007), język biznesu (np. Arabski (red.) 1997), język w mediach (np. Michalewski (red.) 2004; Skowronek 2013), w tym język w nowych mediach (Grzenia 2006; Wolańska 2006) (w kwestii badań nad polszczyzną w mediach zob. artykuł Bogusława Skowronka w niniejszym numerze *Języka Polskiego*), a także polszczyznę publiczną mówioną, czyli tradycyjny styl przemówień / retoryczny (zob. dalej przegląd badań). Dyskusyjne byłoby dziś traktowanie tych odmian jako stylów funkcjonalnych w rozumieniu praskiej szkoły strukturalistycznej⁵), wydaje się jednak, że na gruncie stylistyki pragmatycznej i / lub kognitywnej mogą one zyskiwać status stylów. Rozwinięcie tego zagadnienia wykracza wszelako poza cele i ramy tego artykułu.

Wszystkie przywołane wyżej ujęcia typologizacyjne zostały opracowane zasadniczo przed 1989 rokiem. Spośród nowych głosów, które pojawiły się w tej kwestii po tej dacie, warto wspomnieć o dwóch najważniejszych: 1) etnolingwistycznym stanowisku J. Bartmińskiego (1991b, ale rozwijanym przez autora już wcześniej, zob. Bartmiński 1977), który w przeciwieństwie do dotychczasowych ujęć pionowych (hierarchicznych) styl potoczny umieścił w centrum pojmowanego jako koncentryczny systemu stylowego języka; 2) zaproponowanej przez S. Grabiasa (1994: 139) typologii odmian socjolektalnych, porządkującej dziedzinę od strony terminologicznej. Jednak obie te inicjatywy odnosiły się tylko do części systemu odmian polszczyzny — stylów funkcjonalnych u J. Bartmińskiego i wariantów socjalnych u S. Grabiasa — toteż należy je traktować jako ujęcia dopełniające, a nie jako propozycje nowych sposobów całościowego opisu zróżnicowania polszczyzny.

3. Rozwój badań stylistycznych po 1989 roku

Po roku 1989 daje się zauważyć przyrost prac poszerzających teoretyczne instrumentarium stylistyki o narzędzia metodologiczne nowszych dyscyplin językoznawczych. Przewodzą w tym względzie zwłaszcza ośrodki katowicki i opolski. Ich reprezentanci opublikowali lub zredagowali kilka znaczących opracowań, w których do badań nad stylami włączono

---

⁵) Jednakże w wypadku odmiany religijnej postulat włączenia jej do systemu współczesnych odmian funkcjonalnych polszczyzny podnoszony jest przynajmniej od lat 80. XX w., za pionierki tego pojęcia należy uznać Irenę Bajerową i Jadwigę Puzyninę.

narzędzia pragmalingwistyki (Witosz (red.) 2001, 2006), tekstologii (Gajda, Balowski (red.) 1996) i dyskursologii (Witosz 2009). Z kolei problemy stylu w powiązaniu ze spojrzeniem semantycznym rozważają autorzy rozpraw pomieszczonych w tomie: Szczepankowska (red.) 2008. Ujęcie kwantytatywne reprezentuje monografia Ireny Kamińskiej-Szmaj (1990). Warto wspomnieć ponadto o genologicznej koncepcji Marii Wojtak (2004), w której ukształtowanie stylistyczne tekstu stanowi jeden z czterech wyróżników tożsamości gatunku.

Jeśli chodzi o powstałe po 1989 roku prace poświęcone poszczególnym stylom funkcjonalnym, należy odnotować wzrost zainteresowania potocznością, co pozostaje w niewątpliwym związku z przedstawioną przez J. Bartmińskiego nową koncepcją potoczności jako kategorii semantyczno-kulturowej, a nie stylistyczno-komunikacyjnej.

Do najciekawszych prac ogólnych o potoczności, które ukazały się w ciągu ostatniego ćwierćwiecza, zaliczyć można dwie wartościowe monografie — Jacka Warchali (2003) i Barbary Bonieckiej (2013), a także kilka tomów zbiorowych (Gajda, Adamiszyn (red.) 1991; Anusiewicz, Nieckula (red.) 1992; Boniecka, Grabias (red.) 2007), w których pomieszczono prace mniejsze, dotyczące różnych aspektów potoczności.

Wypowiedzi potoczne są współcześnie nader chętnie wybierane także jako przedmiot analiz genologicznych (np. Wyrwas 2014), tekstologicznych (np. Żydek-Bednarczuk 1994; Boniecka 1999), gramatycznych (np. Kita 1989; Cichońska 2000) czy też analiz dotyczących komunikacji językowej (np. Laskowska 1993; Boniecka, Grabias (red.) 2007; Boniecka 2013).

Przed rokiem 1989 odczuwalny był brak opracowania słownikowego polszczyzny potocznej, jednakże w okresie ostatniego ćwierćwiecza uzupełniono tę lukę, i to w sposób pozwalający sądzić, że jest to obecnie odmiana języka ciesząca się najpełniejszym opisem leksykograficznym. Jako pierwszy ukazał się słownik Janusza Anusiewicza i Jacka Skawińskiego (1996), a kilka lat później zespół pod kierownictwem Władysława Lubasia rozpoczął edycję najobszerniejszego, bo wielotomowego, leksykonu leksemów potocznych. Do roku 2013 ukazało się siedem tomów (do litery O) (Lubaś (red.) 2001–2013). Ten zestaw uzupełnia skromne i raczej szkolne dzieło słownikarskie Macieja Czeszewskiego (2008).

Styl naukowy już przed 1989 rokiem był przedmiotem wielu opracowań skupiających się przede wszystkim na leksyce, składni, morfologii i strukturze tekstu (przegląd stanu badań do końca XX wieku zob. Biniewicz 2002: 25–33). Z prac opublikowanych po wymienionej dacie należy odnotować dwie monografie S. Gajdy — przeglądową, poświęconą opisowi właściwości stylu (1990b), oraz szczegółową, dotyczącą teorii terminu (1990a). Obie stanowią kontynuację wcześniejszych zainteresowań stylistycznych autora (Gajda 1982). Opisowi stylu nauk ścisłych w ujęciu ewolucyjnym dwie książki poświęcił Jerzy Biniewicz (1992, 2002), styl nauk humanistycznych przedstawili Andrzej Chojecki (1997) i Jerzy Pelc ((red.) 2000), Stanisław Mikołajczak (1990) dał zaś składniową syntezę stylu nauk humanistycznych. Najważniejsze opracowania poświęcone popularnej i szkolnej wersji stylu naukowego wyszły spod pióra Anny Starzec (1999), Macieja Kawki (1999) oraz autorów prac z tomu pod redakcją Teodozji Rittel i Jana Oźdżyńskiego ((red.) 1997). W najnowszych badaniach nad stylem naukowym wyraźnie zaznacza się zwrot pragmalingwistyczny i dyskursologiczny (Duszak 1998; Gajda (red.) 1999).

Badania koncentrujące się na opisie stylu artystycznego (języka poetyckiego) od zawsze prowadzone były na styku dwóch dyscyplin: literaturoznawstwa i językoznawstwa, przy czym ujęcia literaturoznawcze ciążyły ku holizmowi, ujęcia językoznawcze ku elokucjonizmowi (więcej o tym zob. Gajda 2002: 44–45). Z tego powodu liczba prac stylistycznych dotyczących tej odmiany języka jest ogromna — zarówno w okresie przed cezurą roku 1989, jak i po niej — co uniemożliwia dokładne i wyczerpujące sprawozdanie. By więc choć w części oddać bogactwo współczesnych osiągnięć polskiego językoznawstwa w tym obszarze, wskażę jedynie kilka typowych opracowań reprezentatywnych dla starszych i nowszych nurtów badawczych. Z jednej strony zatem po roku 1989 badacze starszego pokolenia, tacy jak T. Skubalanka (1995, 2001) czy A. Wilkoń (1999), rozwijają wypracowane przez siebie wcześniej podejścia, z drugiej ukazały się prace reprezentujące innowacyjne w badaniach stylistycznych ujęcia metodologiczne lub wkraczające na nowe obszary problemowe. Poniżej przedstawiam krótki (i wybiórczy) przegląd najważniejszych opracowań z minionego dwudziestopięcioletnia poszerzających horyzont poznawczy stylistyki. Inspiracje kognitywistyczne widoczne są np. w tomach: Pajdzińska 1993; Pajdzińska, Tokarski (red.) 2001; Korpysz, Kozłowska (red.) 2011; spojrzenie etnolingwistyczne (włączam doń także metodologię językowego obrazu świata) ujawnia się np. w pracach: Witosz i in. 2003; Puzynina 2006; Wysocka 2009; tekstologiczno-stylistyczny charakter mają rozważania Bożeny Witosz (1997); nurt aksjolingwistyczny w badaniach stylistycznych najwyraźniej zaznacza się w pracach powstałych w ramach projektu norwidowskiego, zainicjowanego na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku przez J. Puzyninę (obejmującego pięć słownikowych zeszytów tematycznych); Jan Grzenia (1999) eksploruje z kolei język poetycki, korzystając z Bachtinowskiego pojęcia polifonii; semantyczny profil mają badania tekstów artystycznych prowadzone przez Ryszarda Tokarskiego (1995); przedmiotem zainteresowania Małgorzaty Święcickiej (1999) jest zaś funkcjonalizacja języka potocznego w tekście artystycznym; Halina i Tadeusz Zgółkowie (1992) przedstawili frekwencyjny opis słownictwa poezji polskiej; Jan Kida (1998) poświęcił monografię nauczaniu o stylu artystycznym w szkole; ostatnio zaś ukazało się studium M. Wojtak (2014) o stylu polskiego dramatu. Nie należy tu także zapominać o stylu artystycznym folkloru — w tym obszarze klasyczną pracą pozostanie zapewne na długo dzieło J. Bartmińskiego (1990).

Bardzo dynamicznie po roku 1989 rozwijają się także tradycyjne badania nad językiem autorów (zob. w tej kwestii artykuł Jakuba Bobrowskiego w niniejszym numerze *Języka Polskiego*).

W badaniach nad stylem urzędowym daje się po roku 1989 zauważyć rosnące zainteresowanie autorów odmianą prawną i prawniczą tego stylu. Najważniejsze dzieła z tego zakresu to studia Jerzego Pieńkosa (1999), Ewy Malinowskiej (2001, 2012), Agnieszki Choduń (2007) oraz Sławomiry Wronkowskiej i Macieja Zielińskiego (1993). Ponadto warto wyróżnić kilka tomów zbiorowych: pod redakcją Marii T. Lisisowej (2006, 2008), E. Malinowskiej (2004) oraz Kazimierza Michalewskiego (2010), w pracach tych znalazły się ponadto studia opisujące odmiany z pogranicza stylu urzędowego i naukowego, czyli administracyjną i ekonomiczną. Można odnieść wrażenie, że naukowa refleksja nad tą odmianą stylową polszczyzny jest stosunkowo najbardziej «konserwatywna» metodologicznie, być może dlatego, że

często znaczące dla stylistyki językoznawczej prace o języku prawnym ogłaszają reprezentanci środowiska prawniczego (Choduń, Zieliński), a być może dlatego, że językowe zachowania urzędowe są bardzo sztywne i pod względem przyjętej wersji kodu językowego najwolniej się zmieniają. W ostatnich kilku latach podjęto jednak kilka inicjatyw zmierzających do zmiany standardów komunikacji urzędowej. Środowisko badaczy wrocławskich (T. Pietkot, Marcin Poprawa, Grzegorz Zarzeczny, Ewelina Moroń) animuje pionierski w Polsce ruch prostej polszczyzny, tematem przewodnim jednego z ostatnich sprawozdań (za lata 2010–2011) Rady Języka Polskiego dla Senatu RP była Poprawność językowa i sprawność komunikatywna materiałów pisemnych kierowanych do obywateli przez ministerstwa i wybrane inne instytucje centralne, Senat RP zorganizował ponadto I Kongres Języka Urzędowego (2013), a Prezydent RP patronował jednej z debat z okazji Międzynarodowego Dnia Języka Ojczystego na temat: Czy język urzędowy może być przyjazny obywatelom? (Pałac Prezydencki, 20 lutego 2013). Być może w perspektywie długofalowej zaowocuje to istotnymi zmianami w stylu urzędowym, co da badaczom asumpt do napisania nowych monograficznych opracowań tej odmiany stylowej polszczyzny.

Powyższy wywód wart jest uzupełnienia o opis badań nad jeszcze dwoma wariantami polszczyzny, częściej ujmowanymi współcześnie jako style, a nie odmiany w rozumieniu J. Bartmińskiego (1991a/2003), a mianowicie stylem religijnym i stylem mówionym monologowym (retorycznym /przemówień).

Pierwszy z nich ze względów politycznych nie był przed 1989 rokiem często badany (nie licząc prac historycznojęzykowych), ale po zmianie ustrojowej nastąpił wyraźny ilościowo i jakościowo przyrost naukowych dzieł poświęconych stylistycznym aspektom odmiany religijnej (tj. właściwie polszczyźnie religii rzymskokatolickiej, prac poświęconych stylowemu ukształtowaniu tekstów innych wyznań jest niewiele i są to najczęściej opracowania przyczynkarskie).

D. Zdunkiewicz-Jedynak (2008: 109) dostrzega w swoim podręczniku siedem pododmian współczesnego języka religijnego (derywując wszystkie ze stylu biblijnego i stylu kanonicznego), a mianowicie: naukowo-teologiczny, dydaktyczny, retoryczny, potoczny, urzędowy, artystyczny i reklamowy. Filiacje te świadczą o tym, że pole obserwacji religijnej praktyki stylistycznej znacznie się w ostatnim dwudziestopięcioleciu poszerzyło, obejmując swoim zasięgiem nie tylko teksty święte (Biblia) i kanoniczne (modlitwa, liturgia), ale także rozmaite wypowiedzi o charakterze religijnym służące konkretnym celom pragmatycznym. Można wręcz postawić tezę, że zróżnicowanie współczesnego języka religijnego dubluje w pewnym sensie strukturę zróżnicowania stylistycznego języka ogólnego, każdy bowiem styl «świecki» ma swój odpowiednik religijny. Jeśli przyjmiemy cytowaną wyżej tezę J. Bartmińskiego o «wartości stylu» jako głównym czynnikiem różniącym styl od odmiany, język religijny można uznać za styl funkcjonalny, co jednak nie likwiduje wątpliwości pojawiających się w praktyce badawczej, gdyż nie istnieje jednolity wzorzec stylowy języka religijnego, tylko co najwyżej wzorce poszczególnych jego pododmian, zbliżone kształtem do odpowiednich wzorców stylów «świeckich» i różniące się od nich tym, że ich realizacje dotyczą sacrum, a nie profanum. Wydaje się zatem, że styl religijny to pojęcie zbyt szerokie, dlatego w moim przekonaniu pożyteczniej byłoby mianem stylu religijnego określać wzorce wystąpienia

biblijnego i kanonicznego, natomiast w wypadku pozostałych odmian mówić o religijnym wariacie odpowiedniego stylu «świeckiego», gdyż w ten sposób utrzymana zostanie stabilność czteroelementowego układu polskich stylów funkcjonalnych. Zagadnienia tego dalej w tym miejscu nie podejmuję ze względu na ograniczone ramy artykułu.

Z powstałych po roku 1989 prac zbiorowych poświęconych różnym zagadnieniom języka religijnego należy zwrócić uwagę zwłaszcza na następujące: Bajerowa i in. (red.) 1993; Adamek, Koziara (red.) 1999; Mikołajczak, Węclawski (red.) 2004, 2005; Bortkiewicz i in. (red.) 2007.

Monografię stylu biblijnego opracowała Danuta Bieńkowska (2002), a jego frazeologią zajmuje się głównie Stanisław Koziara (2001, 2009). Warto odnotować też niewielkie opracowanie leksykograficzne Jana Godynia (2006). Zagadnienia szczegółowe stylu biblijnego omawiane są z kolei w tomach: Koziara 1993; Koziara, Przyczyna 2009.

W ostatnich latach wzrosło też zainteresowanie genologiczną specyfiką języka religijnego. Tej problematyki dotyczą m.in. następujące prace: Zdunkiewicz-Jedynak 1996, 2006; Makuchowska 1998; Ceglińska 2000; Przyczyna 2000; Urbański (red.) 2003; Kładoczny 2004; Wojtak 2011.

Po roku 1989 zauważalny stał się także przyrost publikacji dotyczących stylu retorycznego (tradycyjnie: stylu przemówień), czyli publicznego wariantu mówionego. Wkrótce po tej dacie ukazały się dwa najważniejsze opracowania teoretyczne poświęcone klasycznej sztuce retorycznej (Korolko 1990; Ziomek 1990), a w latach następnych wydano co najmniej kilkanaście opracowań szczegółowych o charakterze podręcznikowym (zob. m.in. Kochan 2005; Rusinek, Załazińska 2005; Lichański 2007; Barłowska i in. (red.) 2008; 2010; Wasilewski, Skibiński 2008; Budzyńska-Daca, Kwosek 2009) oraz niezliczoną w praktyce liczbę rozmaitego rodzaju poradników dotyczących tego, jak publicznie występować. Wzrost zainteresowania tą odmianą polszczyzny (można czasem spotkać się nawet z określeniem «renesans retoryki») wynika z pewnością z potrzeb autoprezentacyjnych współczesnych Polaków.

Badania szczegółowe skupiały się na analizie stylu wypowiedzi różnych mówców (np. Jana Pawła II czy Lecha Wałęsy), ukazało się także sporo prac poświęconych analizie języka mówionego w działaniach politycznych, kaznodziejskich i społecznych (np. Garpel 2003; Urbański (red.) 2003; Sobczak, Zgólkowa (red.) 2007, 2009), a zwłaszcza sposobów realizowania funkcji perswazyjnej (np. Laskowska (red.) 1999; Mosiołek-Kłosińska, Zgółka 2003), bogato udokumentowane są też badania nad publicznymi gatunkami mówionymi. Liczba publikacji dotyczących tego stylu po 1989 roku jest jednak tak znaczna, że z braku miejsca ograniczam się tylko do zamieszczenia odsyłaczy do kilku źródeł. Można się spodziewać, że w najbliższych latach ta problematyka będzie się cieszyć wciąż dużym uznaniem ze strony polskich stylistyków.

4. Podręczniki i czasopisma poświęcone stylistyce

Do roku 1989 status kanonicznych podręczników akademickiej stylistyki językoznawczej miały przede wszystkim książki H. Kurkowskiej i S. Skorupki (1959) — w zakresie wiedzy teoretycznej, oraz Anny i Piotra Wierzbickich (1970) — w zakresie ćwiczeń praktycznych.

Ostatnie ćwierćwiecze przyniosło jednak prawdziwy urodzaj użytecznych dydaktycznie syntetycznych opracowań poświęconych stylistyce. Wymienię w tym miejscu siedem⁶⁾ moim zdaniem najbardziej wartościowych inicjatyw w tym zakresie. Stan dotychczasowej wiedzy stylistycznej bodaj najpełniej został ujęty w dwóch kompendiach opolskich (Gajda (red.) 1995, 2001) i dwóch krakowskich (Pisarek (red.) 1999; Malinowska i in. (red.) 2013), które są pomocne także badaczom, natomiast dwa przedsięwzięcia warszawskie (Bańkowska, Miłkojczuk (red.) 2003; Zdunkiewicz-Jedynak 2008, (red.) 2010) i jedno gdańskie (Maćkiewicz 2010) zostały przygotowane głównie z myślą o studentach i dydaktykach akademickich.

Od roku 1992 z inicjatywy S. Gajdy regularnie ukazuje się najważniejsze polskie czasopismo naukowe publikujące najnowsze prace europejskie z zakresu stylistyki — rocznik *Stylistyka*, wydawany przez PAN i uczelnię opolską, do których w 2009 roku dołączyło Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Do roku 2013 ukazały się 22 numery (od numeru 22 redaktorem naczelnym jest E. Malinowska, wcześniejszych 21 numerów zredagował założyciel). Jest to periodyk cieszący się zasłużoną sławą międzynarodową, zwłaszcza wśród stylistyków słowiańskich.

Drugim ważnym współcześnie dla polskiej stylistyki czasopismem jest *Język Artystyczny*, wydawany nieregularnie przez Uniwersytet Śląski od 1978 roku (14 numerów do 2010 roku), będący jednak periodykiem stricte polonistycznym.

Niewątpliwym minusem wydaje się brak renomowanych czasopism stylistycznych poświęconych pozostałym stylom funkcjonalnym, zwłaszcza potocznemu (tylko częściowo tę rolę odgrywa lubelska *Etnolingwistyka*, rocznik ukazujący się od 1988 roku, jak dotąd wydano 25 numerów). W przyszłości periodyk koncentrujący się wyłącznie na problematyce potoczności (ujmowanej nie tylko z perspektywy językoznawczej) mógłby w moim przekonaniu zostać powołany do życia w jednym z ośrodków przodujących pod względem badań tego rodzaju, np. w Lublinie, Opolu czy Wrocławiu.

5. Stan i perspektywy polskiej stylistyki

Początki i rozwój polskiej stylistyki językoznawczej związane są głównie ze środowiskiem warszawskim i krakowskim, a po wojnie — także z łódzkim (zob. Gajda 2002: 46). Jednakże już od lat siedemdziesiątych XX wieku, a zwłaszcza po przełomie 1989 roku, rolę centrów nowatorskich badań stylistycznych przejęły Opole, Katowice i Lublin. To w tych trzech ośrodkach zrodziły się najistotniejsze dziś w Polsce paradygmaty (a nawet szkoły) językoznawczego myślenia o stylach współczesnej polszczyzny. Czołowi naukowcy tych szkół (w Opolu — S. Gajda, w Katowicach — A. Wilkoń, w Lublinie — T. Skubalanka i J. Bartmiński) wychowali wielu uczniów średniego obecnie pokolenia, których aktywność naukowa daje wszelkie podstawy, by nie wątpić, że polska stylistyka polonistyczna utrzyma swój dotychczasowy wysoki poziom, pod warunkiem wszakże że nie wystąpią żadne niekorzystne okoliczności instytucjonalne, które mogłyby ów prognozowany stan zakłócić.

---

⁶⁾ Przedstawiam tu jedynie opracowania użyteczne w dydaktyce polonistycznej, pomijam rozmaite poradniki praktyczne przeznaczone dla określonych grup zawodowych (np. dziennikarzy, prawników czy kaznodziejów).

Patrząc od strony metodologicznej, należy się spodziewać, że stylistyka językoznawcza będzie rozwijać kierunki pragmatyczny i kognitywny. Dziś dysponujemy tylko wstępny-
mi rozpoznaniem tej problematyki — zagadnienia stylistyki pragmatycznej poruszane są
zwłaszcza przez Jana Mazura (1986, 1990), Krystynę Pisarkową (1994, 1998), Ewę Sławkową
(2000) oraz B. Witosz (2001), z kolei kwestie istotne dla stylistyki kognitywnej omówione
zostały najpełniej w tomie: Habrajska, Ślósarska (red.) 2006. Obecnie nie ma jeszcze syntez
i podręcznikowych ujęć tych nurtów stylistycznych, ale ich powstanie wydaje się tylko kwe-
stią czasu, następuje bowiem dynamiczny przyrost prac mniejszych (artykułów) zawierają-
cych analizy oparte na założeniach tych stosunkowo młodych metodologii.

Bibliografia

- I Kongres Języka Urzędowego 2013: 30–31 października 2012, Kancelaria Senatu, Warszawa (steno-
gram).
- Adamek Z., Koziara S. (red.) 1999: Od Biblii Wujka do współczesnego języka religijnego. Z okazji
400-lecia wydania Biblii ks. Jakuba Wujka, Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos, Tarnów.
- Anusiewicz J., Nieckula F. (red.) 1992: Język a Kultura, t. 5: Potoczność w języku i kulturze, Fundacja
dla Uniwersytetu Wrocławskiego. Wiedza o Kulturze, Wrocław.
- Anusiewicz J., Skawiński J. 1996: Słownik języka potocznego, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warsza-
wa–Wrocław.
- Arabski J. (red.) 1997: Języki specjalistyczne — język biznesu. Materiały konferencyjne, Wydawnictwo
Wyższej Szkoły Zarządzania Marketingowego i Języków Obcych, Katowice.
- Bajerowa I., Karpluk M., Leszczyński Z. (red.) 1993: Język a chrześcijaństwo, Towarzystwo Naukowe
Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin.
- Bańkowska E., Mikołajczuk A. (red.) 2003: Praktyczna stylistyka nie tylko dla polonistów, Książka
i Wiedza, Warszawa.
- Barłowska M., Budzyńska-Daca A., Wilczek P. (red.) 2008: Retoryka, Wydawnictwo Naukowe PWN,
Warszawa.
- Barłowska M., Budzyńska-Daca A., Załęska M. (red.) 2010: Ćwiczenia z retoryki, Wydawnictwo Na-
ukowe PWN, Warszawa.
- Bartmiński J. 1977: O derywacji stylistycznej. Gwara ludowa w funkcji języka artystycznego, Wydaw-
nictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Bartmiński J. 1990: Folklor — język — poetyka, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Bartmiński J. 1991a/2003: Odmiany a style języka, [w:] Współczesna polszczyzna. Wybór opracowań 2:
Warianty języka, red. J. Bartmiński, J. Szadura, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodow-
skiej, Lublin, s. 53–58 (przedruk z: Wariacja w języku. III Opolskie Spotkania Językoznawcze, red.
S. Gajda, Szczedrzyk, 10–11 X 1989, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich, Opo-
le 1991).
- Bartmiński J. 1991b: Styl potoczny jako centrum systemu stylowego języka, [w:] Synteza w stylistyce
słowańskiej, red. S. Gajda, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich, Opole, s. 33–47.
- Bieńkowska D. 2002: Polski styl biblijny, Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, Łódź.
- Biłos E. 1998: Słownictwo szkolnego języka dydaktycznego, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicz-
nej, Częstochowa.
- Biniewicz J. 1992: Rozwój polskiej terminologii chemii nieorganicznej, Wyższa Szkoła Pedagogiczna
im. Powstańców Śląskich, Opole.
- Biniewicz J. 2002: Kształtowanie się polskiego języka nauk matematyczno-przyrodniczych, Wydawnic-
two Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Boniecka B. 1999: Lingwistyka tekstu. Teoria i praktyka, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-
Skłodowskiej, Lublin.

- Boniecka B. 2013: Strukturywanie potoczności w komunikacji werbalnej, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Boniecka B., Grabias S. (red.) 2007: Potoczność a zachowania językowe Polaków, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Bortkiewicz P., Mikołajczak S., Rybka M. (red.) 2007: Język religijny dawniej i dziś, t. 3, Wydawnictwo «Poznańskie Studia Polonistyczne», Poznań.
- Bralczyk J. 1996: Język na sprzedaż, Business Press, Warszawa.
- Bralczyk J. 2007: O języku propagandy i polityki, Trio, Warszawa.
- Budzyńska-Daca A., Kwosek J. 2009: Erystyka, czyli o sztuce prowadzenia sporów. Komentarze do Schopenhauera, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Buttler D. 1982: Miejsce języka potocznego wśród odmian współczesnej polszczyzny, [w:] Język literacki i jego warianty, red. S. Urbańczyk, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, s. 17–28.
- Ceglińska A. 2000: Piękno papieskiego słowa. O stylu encyklik Jana Pawła II, Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, Łódź.
- Choduń A. 2007: Słownictwo tekstów aktów prawnych w zasobie leksykalnym współczesnej polszczyzny, Trio, Warszawa.
- Chojecki A. 1997: Mowa mowy. O języku współczesnej humanistyki, słowo/obraz terytoria, Gdańsk.
- Cichońska M. 2000: Wyrażenia zaimkowe w kształtowaniu dyskursu potocznego, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Czeszewski M. 2008: Słownik polszczyzny potocznej, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Duszak A. 1998: Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Furdal A. 1973: Klasyfikacja odmian współczesnego języka polskiego, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Gajda S. 1976: Rozwój polskiej terminologii górniczej, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich, Opole.
- Gajda S. 1982: Podstawy badań stylistycznych nad językiem naukowym, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Wrocław.
- Gajda S. 1990a: Wprowadzenie do teorii terminu, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich, Opole.
- Gajda S. 1990b: Współczesna polszczyzna naukowa — język czy żargon?, Instytut Śląski, Opole.
- Gajda S. (red.) 1992: Systematyzacja pojęć w stylistyce, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich, Opole.
- Gajda S. (red.) 1995: Przewodnik po stylistyce polskiej, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Gajda S. (red.) 1999: Dyskurs naukowy — tradycja i zmiana, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Gajda S. (red.) 2001: Funkcjonowanie współczesnej polszczyzny, [w:] Język polski; seria: Najnowsze Dzieje Języków Słowiańskich, red. S. Gajda, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 207–402.
- Gajda S. 2002: Opolska stylistyka, *Analecta XI*, z. 1–2, s. 43–57.
- Gajda S., Adamiszyn Z. (red.) 1991: Język potoczny jako przedmiot badań językoznawczych, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich, Opole.
- Gajda S., Bałowski M. (red.) 1996: Styl a tekst, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Garpiel R. 2003: Perswazja w przekazach kaznodziejskich, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków.
- Głowiński M. 1990: Nowomowa po polsku, Pen, Warszawa.
- Godyń J. 2006: Mały słownik biblizmów języka polskiego — od Adama i Ewy zaczynać, Oficyna Wydawnicza Rytm, Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, Warszawa–Kraków.
- Grabias S. 1981: O ekspresywności języka, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin.
- Grabias S. 1994: Język w zachowaniach społecznych, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Grzenia J. 1999: Język poetycki jako struktura polifoniczna (na materiale poezji polskiej XX wieku), Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.

- Grzenia J. 2006: Komunikacja językowa w Internecie, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Habrajska G., Ślósarska J. (red.) 2006: Kognitywizm w poetyce i stylistyce, Universitas, Kraków.
- Kamińska-Szmaj I. 1990: Różnice leksykalne między stylami funkcjonalnymi polszczyzny pisanej (analiza statystyczna na materiale słownika frekwencyjnego), Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Kawka M. 1999: Dyskurs szkolny. Zagadnienia języka, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Kraków.
- Kida J. 1998: Stylistyka, styl i język artystyczny w edukacji polonistycznej, Wydawnictwo Oświatowe Fosze, Rzeszów.
- Kita M. 1989: Wypowiedzi przerwane we współczesnym polskim języku potocznym, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Klemensiewicz Z. 1953: O różnych odmianach współczesnej polszczyzny, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Kładoczny P. 2004: Proroctwa chrześcijańskie jako gatunek mowy: na tle innych gatunków profetycznych) Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra.
- Kochan M. 2005: Pojedynek na słowa. Techniki erystyczne w publicznych sporach, Znak, Kraków.
- Korolko M. 1990: Sztuka retoryki. Przewodnik encyklopedyczny, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Korpysz T., Kozłowska A. (red.) 2011: Język pisarzy. Problemy słownictwa, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa.
- Koziara S. 1993: Pojęcia wartościujące w polskich przekładach Psalterza, Universitas, Kraków.
- Koziara S. 2001: Frazeologia biblijna w języku polskim, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków.
- Koziara S. 2009: Tradycyjne biblizmy a nowe polskie przekłady Pisma Świętego (ujęcie filologiczno-normatywne), Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków.
- Koziara S., Przyczyna W. 2009: Polszczyzna biblijna — między tradycją a współczesnością, t. 1–2, Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos, Tarnów.
- Kurkowska H., Skorupka S. 1959: Stylistyka polska. Zarys, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Laskowska E. 1993: Wartościowanie w języku potocznym, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Bydgoszcz.
- Laskowska E. (red.) 1999: Skuteczność słowa w działaniach politycznych i społecznych, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Bydgoszcz.
- Lichański J.Z. 2007: Retoryka — historia, teoria, praktyka, t. 1: Historia i teoria retoryki, t. 2: Retoryka praktyczna — ćwiczenia, DiG, Warszawa.
- Lizisowa M.T. (red.) 2006–2008: Język w urzędach i w sądach, t. 1–2, Collegium Columbinum, Kraków.
- Lubaś W. (red.) 2001–2013: Słownik polskich leksemów potocznych, t. 1–7 (A–Oż), Wydawnictwo Naukowe DWN (t. 1), Lexis (t. 2–7), Kraków.
- Maćkiewicz J. 2010: Jak dobrze pisać. Od myśli do tekstu, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Makuchowska M. 1998: Modlitwa jako gatunek języka religijnego, TiT, Opole.
- Malinowska E. 2001: Wypowiedzi administracyjne. Struktura i pragmatyka, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Malinowska E. (red.) 2004: Język, prawo, społeczeństwo, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Malinowska E. 2012: Konstytucja jako gatunek tekstu prawnego, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Malinowska E., Nocoń J., Żydek-Bednarczuk U. (red.) 2013: Style współczesnej polszczyzny. Przewodnik po stylistyce polskiej, Universitas, Kraków.
- Markowski A. 1992a: Leksyka wspólna różnym odmianom polszczyzny, t. 1–2, Wiedza o Kulturze, Wrocław.
- Markowski A. 1992b: Polszczyzna końca XX wieku, Wiedza Powszechna, Warszawa.

- Mazur J. 1986: Organizacja tekstu potocznego, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Mazur J. 1990: Styl i tekst w aspekcie pragmatycznym, *Socjolingwistyka IX*, s. 70–85.
- Michalewski K. (red.) 2004: Współczesne odmiany języka narodowego, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Michalewski K. (red.) 2010: Język w prawie, administracji i gospodarce, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Mikołajczak S. 1990: Składnia tekstów naukowych. Dyscypliny humanistyczne, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań.
- Mikołajczak S., Węclawski T. (red.) 2004–2005: Język religijny dawniej i dziś, t. 1–2, Wydawnictwo «Poznańskie Studia Polonistyczne», Poznań.
- Mosiołek-Kłosińska K., Zgółka T. 2003: Język perswazji publicznej, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
- Ożóg K. 2004: Język w służbie polityki. Językowy kształt kampanii wyborczych, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
- Pajdzińska A. 1993: Frazeologizmy jako tworzywo współczesnej poezji, Agencja Wydawniczo-Handlowa Antoni Dudek, Lublin.
- Pajdzińska A., Tokarski R. (red.) 2001: Semantyka tekstu artystycznego, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Pelc J. (red.) 2000: Język współczesnej humanistyki, Polskie Towarzystwo Semiotyczne, Warszawa.
- Piekot T. 2001: Teoretyczno-metodologiczne podstawy badania socjolektów, *Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego XXVII*, s. 61–89.
- Pieńkos J. 1999: Podstawy juryslingwistyki. Język w prawie — prawo w języku, Muza, Warszawa.
- Pisarek W. 1970: Retoryka dziennikarska, Ośrodek Badań Prasoznawczych Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Pisarek W. (red.) 1999: *Polszczyzna 2000. Orędzie o stanie polszczyzny na przełomie wieków*, Ośrodek Badań Prasoznawczych Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Pisarkowa K. 1994: Z pragmatycznej stylistyki, semantyki i historii języka. Wybór zagadnień, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Pisarkowa K. 1998: Pragmatyka przekładu. Przypadki poetyckie, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Przyczyna W. 2000: Kaznodziejski przekaz opowiadań biblijnych, Poligrafia Salezjańska, Kraków.
- Puzynina J. 2006: Słowo poety, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Rittel T., Ożdżyński J. (red.) 1997: *Dyskurs edukacyjny*, Edukacja, Kraków.
- Rusinek M., Załazińska A. 2005: Retoryka podręczna, czyli jak wnikliwie słuchać i przekonująco mówić, Znak, Kraków.
- Skowronek B. 2013: *Mediolingwistyka. Wprowadzenie*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków.
- Skubalanka T. 1976: Założenia analizy stylistycznej, [w:] *Problemy metodologiczne współczesnego literaturoznawstwa*, red. H. Markiewicz, J. Sławiński, Wydawnictwo Literackie, Kraków, s. 250–263.
- Skubalanka T. 1995: O stylu poetyckim i innych stylach języka, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Skubalanka T. 2001: Podstawy analizy stylistycznej. Rozważania o metodzie, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Sławkowa E. 2000: Kategorie pragmatyczne w tekście literackim. Wstęp do stylistyki pragmatycznej, *Innowacje S.C.*, Goleniów.
- Sobczak B., Zgółkowa H. (red.) 2007: *Perspektywy polskiej retoryki*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
- Sobczak B., Zgółkowa H. (red.) 2009: *Retoryka i etyka*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
- Starzec A. 1999: *Współczesna polszczyzna popularnonaukowa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Szczepankowska I. (red.) 2008: *Styl a semantyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.

- Święcicka M. 1999: Kreacja dialogu potocznego we współczesnej polskiej prozie dla młodzieży, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Bydgoszcz.
- Tokarski R. 1995: Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Urbańczyk S. 1956/1968: Rozwój języka narodowego. Pojęcia i terminologia, [w:] S. Urbańczyk, Szkice z dziejów języka polskiego, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, s. 7–33 (przedruk z: Z dziejów powstawania języków narodowych i literackich. Materiały metodologicznej konferencji szkoleniowej Polskiej Akademii Nauk, Zakopane 1955, red. Z. Stieber, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, s. 9–36).
- Urbański P. (red.) 2003: Retoryka na ambonie. Z problemów współczesnego kaznodziejstwa, Wydawnictwo M, Kraków.
- Warchala J. 1991: Dialog potoczny a tekst, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Warchala J. 2003: Kategoria potoczności w języku, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Wasilewski J., Skibiński A. 2008: Prowadzeni słowami. Retoryka motywacji w komunikacji publicznej, Difin, Warszawa.
- Wierzbicka A., Wierzbicki P. 1970: Praktyczna stylistyka, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Wilkoń A. 1987/2000: Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Wilkoń A. 1999: Język artystyczny. Studia i szkice, «Śląsk», Katowice.
- Witosz B. 1997: Opis w prozie narracyjnej na tle innych odmian deskrypcji. Zagadnienia struktury tekstu, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Witosz B. (red.) 2001: Stylistyka a pragmatyka, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Witosz B. (red.) 2006: Style konwersacyjne, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Witosz B. 2009: Dyskurs i stylistyka, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Witosz B., Wojtak M., Sławkowa E., Skudrzykowska A. 2003: Style literatury, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Wojtak M. 2004: Gatunki prasowe, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Wojtak M. 2011: Współczesne modlitewniki w oczach językoznawcy, Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos, Tarnów.
- Wojtak M. 2014: O języku i stylu polskiego dramatu. Studia i szkice, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Wolańska E. 2006: Szybko, mobilnie, skrótowo, czyli właściwości komunikacyjne, tekstowe i stylistyczne krótkiej wiadomości tekstowej, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa.
- Wronkowska S., Zieliński M. 1993: Problemy i zasady redagowania tekstów prawnych, Urząd Rady Ministrów, Warszawa.
- Wyrwas K. 2014: Opowiadania potoczne w świetle genologii lingwistycznej, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Wysocka A. 2009: O miłości uskładanej ze słów. Obraz miłości erotycznej w polszczyźnie ogólnej oraz poezji Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej, Anny Świrszczyńskiej i Haliny Poświatowskiej, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Zdunkiewicz-Jedynak D. 1996: Językowe środki perswazji w kazaniu, Poligrafia Salezjańska, Kraków.
- Zdunkiewicz-Jedynak D. 2006: Surfując po Internecie w poszukiwaniu Boga... Gatunki komunikacji religijnej na polskich katolickich stronach internetowych, Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos, Tarnów.
- Zdunkiewicz-Jedynak D. 2008: Wykłady ze stylistyki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Zdunkiewicz-Jedynak D. (red.) 2010: Ćwiczenia ze stylistyki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Zgółkowa H., Zgółka T. 1992: Słownictwo współczesnej poezji polskiej. Listy frekwencyjne, t. 1–2, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Ziomek J. 1990: Retoryka opisowa, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Żydek-Bednarczuk U. 1994: Struktura tekstu rozmowy potocznej, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.

Summary

Polish linguistic research on stylistic variants of Polish after 1989

Keywords: Polish stylistics after 1989, varieties of Polish, functional stylistics, pragmatic stylistics, cognitive stylistics.

In the first part of the article the author describes some of the major theoretical approaches relating to the stylistic differentiation of the post-war Polish language. The author finally concludes that the multiplicity of the so-far presented models makes it impossible to adopt a uniform typological scheme of the stylistic differentiation of contemporary Polish. In the following parts of the article the author presents in a reporting manner the most significant accomplishments of Polish post-1989 linguistics in the field of research on particular stylistic variants of Polish, focusing especially on the studies devoted to the following styles: colloquial, scientific, artistic, official (formal), religious and public spoken (rhetoric).

Katarzyna Sujkowska-Sobisz

Katowice, Uniwersytet Śląski

Od lingwistyki tekstu do analizy dyskursu — polonistyczne badania nad tekstem w latach 1989–2014

Słowa kluczowe: lingwistyka tekstu, tekstologia, teoria tekstu, analiza dyskursu, krytyczna analiza dyskursu.

Lingwistyczne rozważania nad tekstem w polskiej tradycji ostatnich dziesięcioleci były prowadzone pod różnymi nazwami, najczęściej stosowanymi terminami pozostają *tekstologia* i *teoria tekstu*, choć czasami używano również nazwy *lingwistyka tekstu*, a dużo rzadziej *gramatyka tekstu*. Komplementarne względem rozważań tekstologicznych pozostają badania wpisujące się w szeroki interdyscyplinarny nurt analizy dyskursu¹⁾. I tymi dwoma kierunkami badań traktujących tekst jako obiekt analiz pragnę się zająć w przedstawianym opracowaniu. Głęboko żałuję, że ze względu na ograniczenia wielkości opracowania nie uda mi się omówić niezwykle inspirujących i mocno spowinowaconych z omawianymi tu kwestiami zagadnień z zakresu genologii lingwistycznej oraz nowocześnie rozumianej stylistyki. Głównym usprawiedliwieniem mojej rezygnacji z referowania przywołanych wyżej zagadnień może być pojawienie się znakomych opracowań syntetyzujących. Mam tu na myśli przede wszystkim książkę Bożeny Witosz (2005) podsumowującą osiągnięcia badań nad gatunkami mowy oraz syntezę obejmującą okres od początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku do 2012 roku poświęconą stylom współczesnej polszczyzny (Malinowska i in. (red.) 2013).

Początków systematycznych badań polonistycznych nad tekstem trzeba szukać w kręgu badaczy skupionych wokół Marii R. Mayenowej ((red.) 1973), mam tu na myśli przede wszystkim Annę Wierzbicką (1971, 1983) oraz Teresę Dobrzyńską ((red.) 1990, (red.) 1992, 1992bc, 1993, 1996), których badania sytuujące się na pograniczu stylistyki, genologii, teorii literatury i językoznawstwa stały się pomostem łączącym sposoby widzenia językoznawców i literaturoznawców. Badaczki definiują tekst jako rozpoznawalny przez odbiorcę całościowy komunikat, a zatem ciąg zdań mający wykładniki początku i końca, dzięki którym istnieje rama inicjalno-finalna (eksplicytna lub implicytna, czyli możliwa do zrekonstruowania), a także zawierający wewnętrztekstowe wykładniki delimitacyjne. Wydaje się, że to właśnie T. Dobrzyńska w sposób najbardziej konsekwentny wprowadziła myślenie o tekście w lata

---

¹⁾ Ograniczenie omówienia do badań li tylko polonistycznych sprawia, że nie zajmę się niezwykle ważnymi i pozostającymi w związku z polonistycznym widzeniem lingwistyki tekstu i analizy dyskursu badaniami germanistycznymi (Bilut-Homplewicz i in. (red.) 2009) czy myślą francuskiej analizy dyskursu, którą na gruncie polskiej lingwistyki reprezentują m.in. opracowania Haliny Grzmil-Tylutki z ośrodka krakowskiego czy Ewy Miczki z ośrodka katowickiego. Nie przyjrę się również inspirującym badaniom prowadzonym przez Annę Duszak i jej zespół w ośrodku warszawskim.

dziewięćdziesiąte XX wieku i to dzięki jej opracowaniom własnym (np. Dobrzyńska 1993), a także tomom pokonferencyjnym redagowanym przez warszawską badaczkę, takim jak: *Tekst w kontekście* (1990), *Typy tekstów* (1992) oraz *Tekst i jego odmiany* (1996), możliwe stało się rozwijanie myśli o tekstach jako tworcach realizujących określoną strukturę tematyczno-rematyczną oraz mających kwalifikację gatunkowo-stylową (Bartmiński 1998: 17).

Zainteresowania badaczy wpisujących się w nurt lingwistyki tekstu w początkowej fazie interesującego nas w przedstawianym opracowaniu okresu skupione były na zagadnieniach kohezji i koherencji zarówno w tekstach pisanych (np. Dobrzyńska 1993; Wilkoń 2002), jak i tekstach mówionych (Warchała 1991; Żydek-Bednarczuk 1994; Kita 1998; Boniecka 1999). Maria Wojtak (1998) wprowadziła pod koniec poprzedniego stulecia rozróżnienie na statyczną i dynamiczną koncepcję badań nad tekstem. Zdaniem lubelskiej badaczki opcja statyczna zakłada traktowanie przedmiotu analizy jako wytworu ludzkiej komunikacji i taki sposób oglądu materiału badawczego widzi ona we wczesnych opracowaniach tekstologicznych zwłaszcza sprzed 1989 roku, późniejsze opracowania zdaniem autorki *Gatunków prasowych* (2004) wpisują się w dynamiczne myślenie o tekście, w którym kładzie się nacisk na aspekt pragmatyczny wypowiedzi (Mazur 1990). W opcji dynamicznej badań nad tekstem styl ujmuje się jako aspekt wykonywania jakiegoś działania, które odbywa się wedle pewnego wzorca obejmującego semantyczne i gramatyczne właściwości wypowiedzi, a także warianty jej realizacji.

W dalszej części opracowania pragnę omówić badania tekstologiczne bez ograniczania się do porządkującej roli chronologii, zamierzam bowiem włączyć jako kolejny czynnik typologizujący uwarunkowanie geograficzne. Jerzy Bartmiński oraz Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska w podręczniku akademickim *Tekstologia* (2009) wymieniają kilka polskich ośrodków, w których prowadzone są badania z zakresu lingwistyki tekstu; obok ośrodka lubelskiego jest to ośrodek krakowski, a także ośrodki katowicki, opolski, wrocławski oraz rzeszowski.

Wydaje się, że ostatnia dekada XX wieku to czas najbardziej zaawansowanego i systematycznego rozwoju lingwistyki tekstu w ośrodku lubelskim, w którym w 1992 roku powstał Zakład Tekstologii i Współczesnego Języka Polskiego kierowany przez J. Bartmińskiego. Badacze lubelscy zajmowali się m.in. problematyką opisu tekstów użytkowych i prasowych (Wojtak 1998, 1999, 2004ab), organizacją wypowiedzi potocznych (Boniecka 1999), wzorcami tekstów ustnych (Niebrzegowska-Bartmińska 2007). Duże zainteresowanie wzbudzały tomy zbiorowe poświęcone kwestiom tekstologicznym publikowane w ramach tzw. czerwonej serii; przywołajmy choć kilka tytułów: *Tekst. Problemy teoretyczne* (Bartmiński, Boniecka (red.) 1998b), *Tekst. Analizy i interpretacje* (Bartmiński, Boniecka (red.) 1998a) oraz *Profilowanie w języku i tekście* (Bartmiński, Tokarski (red.) 1998).

W Opolu inspiratorem badań nad tekstem jest Stanisław Gajda (1982, ale także 2001, 2005, 2013). Doniosłą rolę w popularyzowaniu lingwistyki tekstu odegrał również redagowany przez niego rocznik pt. *Stylistyka* (I–XXIII, 1991–2013), w którym opublikowano podstawowe dla teorii tekstu opracowania (m.in. Dobrzyńska 1992a; Witosz 1998; Wojtak 1998, 1999; Szczepankowska 2011). Warto także przywołać tom zbiorowy *Styl a tekst* (Gajda, Balowski (red.) 1996) oraz opracowania o charakterze monograficznym powstałe w ośrodku opolskim, poświęcone tekstom urzędowym (Malinowska 2001) oraz religijnym (Makuchowska 1998).

W ośrodku krakowskim, mającym najdłuższe tradycje badań nad tekstem, bo za prekursora krakowskiej (i polskiej) tekstologii trzeba uznać Zenona Klemensiewicza (1949), badania o charakterze tekstologicznym prowadzone są obecnie zwłaszcza przez Janinę Labochę (1996, 2008, 2009).

Na początku trzeciego tysiąclecia dynamicznie rozwija się tekstologia w ośrodkach wrocławskim, rzeszowskim oraz łódzkim. Wśród badaczy reprezentujących Uniwersytet Wrocławski warto wymienić przede wszystkim Irenę Kamińską-Szmał i jej opracowania dotyczące języka polityki (zwłaszcza: 2013) oraz monografie autorstwa Tomasza Piekota (2006) i Waldemara Żarskiego (2008)²). W Rzeszowie w nurt tekstologiczny wpisują się głównie badania Marii Krauz (1992, 1996, 2010), należy również przywołać tom zbiorowy zredagowany m.in. przez rzeszowską lingwistkę, a dotyczący współczesnych analiz dyskursu (Krauz, Gajda (red.) 2005), w którym zamieszczono artykuły opisujące stan badań nad tekstem oraz dyskursem prowadzonych do połowy pierwszej dekady XXI wieku. Badania uwzględniające spojrzenie tekstologiczne na Uniwersytecie Łódzkim prowadzi Ewa Szkularek-Śmiechowicz (2003, 2010). Badaczkę interesują przede wszystkim kwestie spójności i ustrukturyzowania współczesnych tekstów pisanych oraz mówionych³).

Teoria tekstu jako dyscyplina naukowa stała się już przedmiotem kilku opracowań syntetyzujących, pierwszym jest monografia Spójność i struktura tekstu Aleksandra Wilkonia (2002), trzy lata później wydano dwie publikacje o charakterze podsumowującym: Wprowadzenie do lingwistycznej analizy tekstu (Żydek-Bednarczuk 2005) oraz Mały słownik teorii tekstu (Sujkowska-Sobisz, Wyrwas 2005). Pod koniec pierwszej dekady XXI wieku pojawiły się jeszcze dwie ciekawe syntezy badań tekstologicznych w omawianym tu ujęciu, a mianowicie: Tekst, wypowiedź, dyskurs w procesie komunikacji (Labocha 2008) oraz Tekstologia (Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2009). Warto również przywołać najświeższą syntezę badań nad tekstem i jego gatunkami autorstwa Marii Wojtak (2013: 85–107), w której badaczka wyodrębnia sześć faz rozwoju badań na tekstem, zaznaczając jednak wyraźnie, że fazy te mają nieostre granice i brak im ciągłości przebiegu⁴). Znamienne, jak sądzę, jest to, że połowa

---

²) W pierwszej publikacji autor poświęca sporo miejsca kwestiom ustrukturyzowania wiadomości prasowych, a w drugiej zajmuje się typologią tekstów użytkowych oraz strategiami tekstotwórczymi wiążącymi zbiór przepisów kulinarnych w książkę kucharską.

³) Różnorodność tekstów zapośredniczonych zainspirowała Kazimierza Michalewskiego z Uniwersytetu Łódzkiego do zorganizowania konferencji naukowej Tekst w mediach, a pokłosiem owego spotkania naukowego stał się tom zbiorowy pod tym samym tytułem (Michalewski (red.) 2002).

⁴) Pierwszy etap nazywa Maria Wojtak «rodzimyimi prapoczątkami» (2013: 87), a fazę tę wiąże przede wszystkim z pracami Z. Klemensiewicza i Stanisława Jodłowskiego. Drugi etap to wedle lubelskiej badaczki «faza pionierska» (lata 70. XX wieku), dla której charakterystyczne jest myślenie o tekście jako całości, a badaczami, których przywołuje, są zwłaszcza: Maria Renata Mayenowa, Anna Wierzbicka, Andrzej Bogusławski i Teresa Dobrzyńska. Kolejny okres w rozwoju polonistycznej tekstologii to wedle wspomnianej koncepcji «faza badań» nad tekstami z różnych sfer komunikacji inspirowanych różnymi metodologiami, natomiast czwarta faza charakteryzuje się zdaniem M. Wojtak pewną krystalizacją postaw badawczych i wyborów metodologicznych, ponieważ przedmiotem badań stają się teksty użytkowe, a wyróżnikiem tej fazy jest powiązanie z pragmatyngwistyką i stylistyką pragmatyczną. Piąta faza rozwoju teorii tekstu to «faza badań sprofilowanych genologicznie ze stopniowym przesuwaniem akcentów na analizy dyskursu» (Wojtak 2013: 88). Ostatnia natomiast faza rozwoju wedle autorki Gatków prasowych to etap syntetyzacji i popularyzacji wiedzy o tekście.

z przywoływanych wyżej opracowań powstała w ośrodku katowickim, w którym od kilkudziesięciu lat prowadzi się zaawansowane badania nad tekstem, wpisujące się zarówno w ujęcie tekstologiczne (Witosz 1997; Żmigrodzka 1998; Ficek 2013), genologiczne (Ostaszewska (red.) 2000, 2004, 2007; Wyrwas 2002; Witosz 2005; Loewe 2007; Przyklenk 2009; Ostaszewska, Przyklenk (red.) 2011), jak i dyskursywne (Witosz 2009ab, 2012). Wyodrębnienie się tak wyraźnego profilu badawczego sprawiło, że w 2011 roku w Instytucie Języka Polskiego Uniwersytetu Śląskiego powstał Zakład Lingwistyki Tekstu i Dyskursu, którym kieruje Bożena Witosz.

Jak już wspominałam, w komplementarnym związku z wyraźnie opracowaną na gruncie polonistycznych rozważań naukowych lingwistyką tekstu pozostaje analiza dyskursu, którą charakteryzuje transdyscyplinarne (angażujące myśl filozoficzną, socjologiczną, politologiczną oraz językoznawczą) podejście zorientowane na traktowanie komunikacji jako praktyki społecznej. B. Witosz (2012) uważa, że konceptualizacja kategorii dyskursu oraz sposoby prowadzenia analiz dyskursywnych zawdzięczają swój dzisiejszy kształt głównie dwóm polonistycznym tradycjom badawczym, a mianowicie właśnie lingwistyce tekstu oraz stylistyce funkcjonalnej (badaczka sądzi, że kategorie tekstu i stylu wypracowane na gruncie polonistycznych badań mają ogromny wpływ na myślenie o dyskursie i analizie dyskursu). Pragmatyczna koncepcja tekstu sprawiła, że wielu badaczy utożsamiało figurę tekstu z figurą dyskursu, dyskurs był traktowany jako synonim wypowiedzi, «tekstu w kontekście» (Grzegorzczkova 1998), albo widziano w nim kategorię kształtującą konkretne zachowania werbalne (Labocha 1996). W polonistycznych rozważaniach dotyczących dyskursu, toczone pod koniec poprzedniego stulecia, widziano w przedmiocie dociekań zarówno konkretną interakcję, jak i model pewnych zachowań komunikacyjnych. Tak mocne rozchwianie terminologiczne i lokowanie dyskursu jako przedmiotu badań jednocześnie w sferze konkretnych aktualizacji tekstowych oraz na poziomie abstrakcyjnych norm i strategii nie sprzyjały budowaniu wspólnej przestrzeni wymiany myśli. Z początkiem XXI wieku zaczęto upominać się o klarowną i spójną koncepcję dyskursu. Obecnie wydaje się, że badacze są zgodni co do modelującego charakteru interesującego nas tutaj terminu i umieszczają go na poziomie idealizacji, a nie konkretnych działań językowych (Labocha 2008; Witosz 2009b, 2012). Polonistyczne badania nad dyskursem zmiierają wyraźnie w kierunku syntezy⁵⁾, której sprzyjają zwłaszcza projekty badawcze prowadzone w ośrodku wrocławskim (Piekot 2006; Poprawa 2009, 2012; Kamińska-Szmaj 2013), katowickim (przede wszystkim Witosz 2009a, 2012), a także rzeszowskim i łódzkim⁶⁾. Myślenie o dyskursie właściwe współczesnemu ujęciu polonistycznemu, inspirowane badaniami zewnętrznymi, zwłaszcza germanistycznymi, francuskimi czy anglosaskimi, jest jednak bardzo mocno zakotwiczone w metodologiach

⁵⁾ Być może proces podsumowań w badaniach nad dyskursem rozpocznie spotkanie naukowe Dyskurs i jego odmiany, zorganizowane w październiku 2014 r. przez Zakład Lingwistyki Tekstu i Dyskursu Uniwersytetu Śląskiego, oraz monografia zawierająca wygłoszone teksty.

⁶⁾ Warto przywołać tom pokonferencyjny, w którym podejmuje się kwestie związane z porządkowaniem zarówno konceptualizacji dyskursu, jak i badań wpisujących się w paradygmat analizy dyskursu (Krauz, Gajda (red.) 2005), a także roczniki Tekst i dyskurs — Text und Diskurs i wrocławskie Oblicza Komunikacji (a zwłaszcza numer z 2012 r. noszący podtytuł: Analiza dyskursu centrum — periferie). Inspirującym projektem są spotkania w ramach Warsztatów Analizy Dyskursu organizowane przez środowisko łódzkich socjologów i wrocławskich językoznawców.

wpracowanych w ramach prowadzonych w Polsce badań stylistycznych, genologicznych oraz z zakresu lingwistyki tekstu. Stąd moje przekonanie o potrzebie zwrócenia uwagi w polonistycznych badaniach nad tekstem na ujęcia stylistyczne i genologiczne⁷⁾, które są organicznie powiązane z uprawianymi na gruncie polskiej lingwistyki tekstologią i dyskursologią.

Bibliografia

- Bartmiński J. 1998: Tekst jako przedmiot tekstologii lingwistycznej, [w:] *Tekst. Problemy teoretyczne*, red. J. Bartmiński, B. Boniecka, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 9–27.
- Bartmiński J., Boniecka B. (red.) 1998a: *Tekst. Analizy i interpretacje*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Bartmiński J., Boniecka B. (red.) 1998b: *Tekst. Problemy teoretyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Bartmiński J., Tokarski R. (red.) 1998: *Profilowanie w języku i tekście*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Bartmiński J., Niebrzegowska-Bartmińska S. 2009: *Tekstologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bilit-Homplewicz Z., Czachur W., Smykała M. (red.) 2009: *Lingwistyka tekstu w Polsce i w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy*, Atut, Wrocław.
- Boniecka B. 1999: *Lingwistyka tekstu. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Dobrzyńska T. (red.) 1990: *Tekst w kontekście*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Dobrzyńska T. (red.) 1992: *Typy tekstów*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Warszawa.
- Dobrzyńska T. 1992a: *Badania struktury tekstu — nowe źródło inspiracji stylistyki*, *Stylistyka I*, s. 51–66.
- Dobrzyńska T. 1992b: *Gatunki pierwotne i wtórne (Czytając Bachtina)*, [w:] *Typy tekstów. Zbiór studiów*, red. T. Dobrzyńska, Instytut Badań Literackich PAN, Wrocław, s. 75–80.
- Dobrzyńska T. 1993: *Tekst. Próba syntezy*, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa.
- Dobrzyńska T. 1996: *Tekst — w perspektywie stylistycznej*, [w:] *Tekst i jego odmiany*, red. T. Dobrzyńska, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa, s. 125–143.
- Dobrzyńska T. (red.) 1996: *Tekst i jego odmiany*, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa.
- Dunin-Dudkowska A. 2010: *Akt notarialny jako gatunek wypowiedzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Ficek E. 2013: *Poradnik. Model gatunkowy i jego tekstowe aktualizacje*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Gajda S. 1982: *Podstawy badań stylistycznych nad językiem naukowym*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Gajda S. 2001: *Gatunkowe wzorce wypowiedzi*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 255–268.
- Gajda S. 2005: *Tekst/dyskurs oraz jego analiza i interpretacja*, [w:] *Współczesne analizy dyskursu*, red. M. Krauz, S. Gajda, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów, s. 11–20.
- Gajda S. 2013: *Teoria stylu i stylistyka*, [w:] *Przewodnik po stylistyce polskiej. Style współczesnej polszczyzny*, red. E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk, Universitas, Kraków, s. 15–34.

---

7) Świadomość doniosłości badań genologicznych dla rozwoju myśli teoritextostowej w Polsce sprawia, że mimo rezygnacji z omówienia przemian w badaniach genologicznych w tekście właściwym przedstawianego opracowania do bibliografii zdecydowałam się włączyć adresy tych opracowań monograficznych, w których autorzy wykorzystują pojęcia operacyjne zarówno z zakresu genologii, jak i tekstologii.

- Gajda S., Balowski M. (red.) 1996: Styl a tekst, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Grzegorzczkowska R. 1998: Głos w dyskusji o pojęciu tekstu i dyskursu, [w:] *Tekst. Problemy teoretyczne*, red. J. Bartmiński, B. Boniecka, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 37–44.
- Kamińska-Szmaj I. 2013: *Komunikacja polityczna — język, styl, dyskurs*, [w:] *Przewodnik po stylistyce polskiej. Style współczesnej polszczyzny*, red. E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk, Universitas, Kraków, s. 407–466.
- Kita M. 1998: *Wywiad prasowy. Język — gatunek — interakcja*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Klemensiewicz Z. 1949: O syntaktycznym stosunku nawiązania, *Slavia XIX*, z. 1–2, s. 13–27.
- Kładoczny P. 2004: *Proroctwa chrześcijańskie jako gatunek mowy: na tle innych gatunków profetycznych*, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra.
- Krauz M. 1992: *Powtórzenie jako czynnik spajający tekst*, [w:] *Systematyzacja pojęć w stylistyce*, red. S. Gajda, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 247–252.
- Krauz M. 1996: *Zdania inicjalne w języku polskim*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
- Krauz M. 2010: *Relacja między tekstem a dyskursem w polskiej literaturze językoznawczej*, *Słowo. Studia Językoznawcze*, nr 1, s. 74–88.
- Krauz M., Gajda S. (red.) 2005: *Współczesne analizy dyskursu. Kognitywna analiza dyskursu a inne metody badawcze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
- Labocha J. 1996: *Tekst, wypowiedź, dyskurs*, [w:] *Styl a tekst*, red. S. Gajda, M. Balowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 49–53.
- Labocha J. 2008: *Tekst, wypowiedź, dyskurs w procesie komunikacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Labocha J. 2009: *Lingwistyka tekstu w Polsce*, [w:] *Lingwistyka tekstu w Polsce i w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy*, red. Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, M. Smykała, Atut, Wrocław, s. 45–56.
- Loewe I. 2007: *Gatunki paratekstowe w komunikacji medialnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Majkowska A. 2012: *Debata sejmowa jako gatunek wypowiedzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Makuchowska M. 1998: *Modlitwa jako gatunek języka religijnego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Malinowska E. 2001: *Wypowiedzi administracyjne — struktura i pragmatyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Malinowska E., Nocoń J., Żydek-Bednarczuk U. (red.) 2013: *Przewodnik po stylistyce polskiej. Style współczesnej polszczyzny*, Universitas, Kraków.
- Mayenowa M.R. (red.) 1971: *O spójności tekstu*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Mayenowa M.R. (red.) 1973: *Semiotyka i struktura tekstu*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Mazur J. 1990: *Styl i tekst w aspekcie pragmatycznym*, *Socjolingwistyka* 9, s. 71–87.
- Michalewski K. (red.) 2002: *Tekst w mediach*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Naruszewicz-Duchlińska A. 2011: *Internetowe grupy dyskusyjne. Analiza językowa i charakterystyka gatunku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.
- Niebrzegowska-Bartmińska S. 2007: *Wzorce tekstów ustnych w perspektywie etnolingwistycznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Ostaszewska D. (red.) 2000: *Gatunki mowy i ich ewolucja, t. 1: Mowy piękno wielorakie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Ostaszewska D. (red.) 2004: *Gatunki mowy i ich ewolucja, t. 2: Gatunek a tekst*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Ostaszewska D. (red.) 2007: *Gatunki mowy i ich ewolucja, t. 3: Tekst a odmiany funkcjonalne*, *Gnome*, Katowice.

- Ostaszewska D., Przyklenk J. (red.) 2011: Gatunki mowy i ich ewolucja, t. 4: Gatunek a komunikacja społeczna, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Ożóg Z. 2007: Modlitwa w poezji współczesnej, Stowarzyszenie Literacko-Artystyczne «Fraza», Rzeszów.
- Piekot T. 2006: Dyskurs polskich wiadomości prasowych, Universitas, Kraków.
- Piętkowa R. 2001: Paratekst w tekstach naukowych — informacja i/lub reklama, [w:] Stylistyka a pragmatyka, red. B. Witosz, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 201–211.
- Poprawa M. 2009: Telewizyjne debaty polityków jako przykład dyskursu publicznego, Universitas, Kraków.
- Poprawa M. 2012: Badania dyskursu publicznego w świetle stylistyki polskiej — tradycja, terażniejszość, perspektywy, *Oblicza Komunikacji* 5, s. 77–100.
- Przyklenk J. 2009: Staropolska kronika jako gatunek mowy, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Rzeszutko M. 2003: Rozprawa sądowa w świetle lingwistyki tekstu, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Sujkowska-Sobisz K., Wyrwas K. 2005: Mały słownik terminów teorii tekstu, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa.
- Szczepankowska I. 2011: Komunikacja prawno-sądowa z perspektywy retoryki, stylistyki i tekstologii, *Stylistyka XX*, s. 145–163.
- Szkudlarek-Śmiechowicz E. 2003: Wskaźniki nawiązania we współczesnych tekstach polskich (na materiale współczesnej nowelistyki polskiej), Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Szkudlarek-Śmiechowicz E. 2010: Tekst w radiowej i telewizyjnej debacie politycznej. Struktura — spójność — funkcjonalność, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Warchala J. 1991: Dialog potoczny a tekst, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Wierzbička A. 1971: Metatekst w tekście, [w:] O spójności tekstu, red. M.R. Mayenowa, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, s. 105–121.
- Wierzbička A. 1983: Genry mowy, [w:] Tekst i zdanie. Zbiór studiów, red. T. Dobrzyńska, E. Janus, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, s. 125–137.
- Wilkoń A. 2002: Spójność i struktura tekstu, Universitas, Kraków.
- Witosz B. 1997: Opis w prozie narracyjnej na tle innych odmian deskrypcji. Zagadnienia struktury tekstu, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Witosz B. 1998: Tekst jako wspólny przedmiot badań teorii tekstu, stylistyki i poetyki, *Stylistyka VII*, s. 45–61.
- Witosz B. (red.) 2001: Stylistyka a pragmatyka, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Witosz B. 2005: Genologia lingwistyczna. Zarys problematyki, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Witosz B. 2009a: Dyskurs i stylistyka, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Witosz B. 2009b: Tekst a/i dyskurs w perspektywie polskiej tradycji badań nad tekstem, [w:] Lingwistyka tekstu w Polsce i w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy, red. Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, M. Smykała, Oficyna Wydawnicza Atut, Wrocław, s. 69–80.
- Witosz B. 2012: Badania nad dyskursem we współczesnym językoznawstwie polonistycznym, *Oblicza Komunikacji* 5, s. 61–76.
- Wojtak M. 1998: Stylistyka a pragmatyka — stan i perspektywy w stylistyce polskiej, *Stylistyka VII*, s. 369–377.
- Wojtak M. 1999: Wyznaczniki gatunku wypowiedzi na przykładzie tekstów modlitewnych, *Stylistyka VIII*, s. 105–117.
- Wojtak M. 2004a: Gatunki prasowe, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Wojtak M. 2004b: Wzorce gatunkowe wypowiedzi a realizacje tekstowe, [w:] Gatunki mowy i ich ewolucja, t. 2: Gatunek a tekst, red. D. Ostaszewska, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 29–40.

- Wojtak M. 2011: O relacjach dyskursu, stylu, gatunku i tekstu, *Tekst i dyskurs — Text und Diskurs*, nr 4, s. 69–78.
- Wojtak M. 2013: Tekst i jego gatunki w ostatnim siedemdziesięcioleciu, [w:] 70 lat współczesnej polszczyzny. Zjawiska. Procesy. Tendencje. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Mażurowi, red. A. Dunin-Dudkowska, A. Małycka, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 85–107.
- Wyrwas K. 2002: Skarga jako gatunek mowy, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego Katowice.
- Żarski W. 2008: Książka kucharska jako tekst, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Żmigrodzka B. 1998: Testament jako gatunek tekstu, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Żydek-Bednarczuk U. 1994: Struktura tekstu rozmowy potocznej, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Żydek-Bednarczuk U. 2005: Wprowadzenie do lingwistycznej analizy tekstu, Universitas, Kraków.

Summary

From text linguistics to the discourse analysis — Polish research on text in the years 1989–2014

Keywords: text linguistics, textology, theory of text, discourse analysis, critical discourse analysis.

The article is devoted to the main achievements of the Polish linguistics within the scope of text studies and discourse analysis between 1989 and 2014. The author presents briefly the most important studies, including synthetic and more detailed papers. She discusses the changes in the text-oriented studies, showing the static and dynamic text conceptualisations. The author treats discourse analysis as a complementary method to text studies and finds it interdisciplinary and focused on communication as a social practice.

Bogusław Skowronek

Kraków, Uniwersytet Pedagogiczny

Badania nad językiem w mediach po 1989 roku

Słowa kluczowe: media, język w mediach, komunikacja, mediolingwistyka, językowe dyskursy medialne.

Nie ulega dziś wątpliwości, że współczesne media (prasa, radio, film, telewizja, Internet) stanowią dla większości użytkowników bardzo ważne źródło informacji o świecie oraz są główną matrycą poznawczą porządkującą zjawiska rzeczywistości. Dla językoznawcy jest oczywiste, że określone medium w sposób charakterystyczny dla własnej technologii i kulturowych sposobów funkcjonowania zawsze oddziałuje na język (poszczególne jego podsystemy), komunikację (wzorce i modele wymiany znaczeń) oraz powstające teksty (we wszystkich swych wymiarach: formalnych, pragmatycznych, stylistycznych, gatunkowych). Dlatego też w polskiej lingwistyce badania języka w mediach stanowiły i stanowią ważny oraz bogaty w publikacje obszar.

Chociaż zasadniczym celem niniejszego artykułu jest skrótowe przedstawienie prac powstałych po 1989 roku, to koniecznie trzeba wspomnieć, że pierwsze teksty naukowe poświęcone badaniom języka w mediach pojawiły się w Polsce już na początku lat sześćdziesiątych XX wieku. W 1956 roku założono w Krakowie Ośrodek Badań Prasoznawczych, w którego obrębie funkcjonowała Pracownia Językoznawcza. Ośrodek ów — działający naukowo do chwili obecnej — był instytucją prekursorską, jeśli chodzi o analizy polszczyzny medialnej (nie tylko prasowej). Naukowym pismem Ośrodka były (i są nadal) Zeszyty Prasoznawcze, najstarsze polskie czasopismo naukowe poświęcone społecznym, politycznym, językoznawczym, technologicznym i zawodowym aspektom komunikowania masowego.

Na łamach Zeszytów Prasoznawczych w 1960 roku debiutował naukowo Walery Pisarek (artykułem O metodzie badań nad językiem prasy polskiej), który jako jeden z pierwszych lingwistów zaczął w Polsce zajmować się badaniami języka w mediach. Jego liczne artykuły i monografie (wielokroć pionierskie, często też wyznaczające kierunki badań oraz perspektywy metodologiczne) poświęcone były różnorodnym zjawiskom komunikowania medialnego. Pisał m.in. o kulturze języka w mediach (Kniaginina, Pisarek 1965), nagłówkach prasowych (Pisarek 1967), ilościowym badaniu słownictwa (Pisarek 1972), analizie zawartości prasy (Pisarek 1983). Stworzył również oryginalny model retoryki dla adeptów dziennikarstwa (Pisarek 1970, 2002a), opracował nowatorską koncepcję słów sztandarowych, określających najważniejsze dla kultury polskiej pojęcia (Pisarek 2002b), oraz zredagował pierwszy w Polsce Słownik terminologii medialnej (Pisarek (red.) 2006). Wybór najważniejszych artykułów W. Pisarka o mediach i języku ukazał się w odrębnej monografii w 2007 roku (Pisarek 2007).

W badaniach polszczyzny medialnej przed 1989 rokiem, oprócz działalności Ośrodka Badań Prasoznawczych oraz rozproszonych artykułów w pismach językoznawczych (głównie w Poradniku Językowym i Języku Polskim), można jeszcze wskazać dwie szeroko zakrojone zespołowe inicjatywy, które zaowocowały ważnymi wieloautorskimi monografiami. Badania nad językiem przekazu telewizyjnego prowadziły ośrodek krakowski, kierowany przez Zofię Kurzową, oraz katowicki, pod przewodnictwem Władysława Lubasia. Prace w Instytucie Filologii Polskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego nad językiem telewizji rozpoczęto w 1976 roku. Ich efektem są trzy opracowania: teoretyczno-metodologiczne (Kurzowa (red.) 1985) oraz dwa empiryczne (Kurzowa (red.) 1989, 1991). Za pomocą analiz statystycznych scharakteryzowano właściwości składniowo-stylistyczne języka ówczesnej telewizji i dokonano ilościowego opisu słownictwa. W monografii z 1994 roku *Współczesna polszczyzna mówiona w odmianie opracowanej (oficjalnej)* (Kurzowa, Śliwiński (red.) 1994) znajdują się artykuły przedstawiające całościowo język telewizji jako opracowaną odmianę polszczyzny mówionej oraz jego podsystemy: składniowy (na przykładzie statystycznej analizy składników syntaktycznych) i leksykalny (na przykładzie statystycznej analizy słownictwa). W zespole katowickim próbowano określić cechy socjolingwistyczne werbalnych przekazów telewizyjnych, typologię funkcjonujących tam odmian języka oraz ustalić współdziałanie kodu werbalnego i wizualnego (Lubaś (red.) 1981). I chociaż obydwie zespoły wzajemnie nie zawsze przychylnie odnosiły się do swoich prac, to łączyły je wspólne założenia metodologiczne: podejście socjolingwistyczne (określenie statusu języka telewizji na tle ogólnej klasyfikacji odmian języka polskiego) połączone z analizami strukturalno-formalnymi (badania ilościowe i statystyczne). Zestawienie prac na temat języka w radiu i telewizji powstałych przed przełomem 1989 roku podaje Krystyna Urban (1981).

Po zmianie systemu w Polsce i pojawieniu się politycznie wolnych mediów (choć obecnie wpisanych w narrację konsumpcjonizmu oraz uzależnienia właścicielsko-korporacyjne) badania nad językiem medialnym nabrały rozpędu. W tym miejscu chciałbym jednak dokończyć kilku ważnych zastrzeżeń. Artykuł mój ma charakter bardzo skrótowego przeglądu najważniejszych tekstów lingwistycznych powstałych po 1989 roku. Ze względu na ograniczone rozmiary niniejszej wypowiedzi oraz ogromną liczbę prac powstałych w ostatnich latach będą odnotowywał jedynie monografie jednoautorskie oraz te rozdziały w tomach zbiorowych lub artykuły, które mają charakter teoretyczny albo też całościowo naświetlają omawianą problematykę. Pominę teksty w czasopismach oraz opracowania branżowe dystrybuowane na potrzeby nadawców medialnych. Trzeba zaznaczyć, że zdecydowana większość publikacji na temat języka w mediach ma postać sprofilowanych tematycznie rozdziałów w monografiach wieloautorskich (odnoszących się do konkretnego typu mediów bądź zjawisk kulturowych, które w mediach także się pojawiają) lub artykułów w czasopismach naukowych (językoznawczych, medioznawczych albo kulturoznawczych). Gros dostępnych analiz reprezentuje więc podejście idiograficzne (punktowy opis wybranych zjawisk językowo-medialnych). Paradoksalnie, najmniej jest prac, które uogólniająco, całościowo mówią o języku mediów. Jednak nawet te opracowania to w większości książki wieloautorskie (Bralczyk, Mosiołek-Kłosińska (red.) 2000; Podracki, Wolańska (red.) 2008; Kita, Loewe (red.) 2012; Michalewski (red.) 2012). Monografie dotyczące form językowo-komunikacyjnych typowych dla

jednej konkretnej technologii medialnej (językowego dyskursu medialnego) przywołam w dalszej części tekstu. Książka *Mediolingwistyka. Wprowadzenie* (Skowronek 2013), która ma charakter teoretyczno-metodologiczny i stanowi próbę określenia ram i założeń odrębnej subdyscypliny językoznawczej, zajmującej się wyłącznie badaniem językiem w mediach, ukazała się dopiero w 2013 roku.

Jeśli chodzi o terminologię, w podejmowanych przez lingwistów po 1989 roku rozważaniach najczęściej mówi się o *języku w mediach* (Majkowska, Satkiewicz 1999; Bralczyk, Mosiołek-Kłosińska (red.) 2000; Pisarek 2000; Podracki, Wolańska (red.) 2008; Kudra 2008; Kita, Loewe (red.) 2012), rzadziej stosuje się określenie *polszczyzna medialna* (Rutkowski, Skowronek 2004: 236) oraz konstrukcję — opatrzoną dużą wieloznacznością, bo sugerującą odnoszenie się do poetyki danego medium — *język mediów* (Michalewski (red.) 2012; Hofman, Kępa-Figura (red.) 2013).

Generalnie ujmując, przedmiotem zainteresowania lingwistów badających język w mediach są wszelkie fakty językowe oraz komunikacyjne motywowane czynnikami medialnymi, te zaś z kolei warunkowane są kontekstem swego funkcjonowania, zarówno technologicznym, jak i społeczno-kulturowym oraz ideologicznym. Z tego powodu trudno uogólniająco mówić o cechach i charakterze *języka w mediach*, począwszy od filmu przez prasę, radio, telewizję po Internet. Składową współczesnych mediów są bowiem najrozmaitsze formy lingwistyczne. Naukowa analiza polszczyzny medialnej bywa także utrudniona z powodu ogromnej liczby czynników (zwłaszcza zewnątrzsystemowych, kontekstualnych) wpływających na ostateczny kształt werbalny medialnych przekazów. Ze względu na heterogeniczność komunikacji masowej rozważania o języku w mediach można znaleźć nie tylko w pracach lingwistów, ale także medioznawców (Wilk 2000) oraz badaczy komunikacji społecznej (Pisarek 2008). Przypomnę jednak, że w tekście niniejszym ograniczam się wyłącznie do prac stricte językoznawczych. Z uwagi na wielość medialnych realizacji językowych oraz ich zróżnicowanie formalne i gatunkowe trudno wypracować wspólny metajęzyk opisu tej złożonej rzeczywistości, zarazem językowej i medialno-kulturowej. Cechą charakterystyczną badań języka w mediach jest zatem wielonurtowość, wieloaspektowość oraz transdyscyplinarność. Badacze mocno ten fakt podkreślają (Gajda 2000, 2010; Bralczyk, Wasilewski 2008; Kita, Ślaska 2012).

Aby nakreślić skrótowo, acz w miarę całościowo, wskazane pole badawcze, przyjmę trzy główne perspektywy opisu. Pierwszą z nich stanowią obszary tematyczne, traktowane przez badaczy jako ważne lub charakterystyczne dla komunikacji medialnej; kolejną perspektywę wyznaczają konkretne podsystemy języka i działy ich lingwistycznej analizy. Ostatnią perspektywę opisu determinują poszczególne *językowe dyskursy medialne* (Żydek-Bednarczyk 2013), typowe dla konkretnych technologii.

Bardzo istotne pole tematyczne w lingwistycznych opracowaniach polszczyzny medialnej stanowią zagadnienia normatywno-poprawnościowe oraz powiązane z szeroko pojmowaną kulturą języka. Jest to wyraźna kontynuacja tradycji badawczych sprzed 1989 roku. Zarówno wtedy, jak i dziś mocne jest przekonanie, że media, oddziałując na polszczyznę, mają na nią wielokrotnie negatywny wpływ. Zjawiska upotocznienia polszczyzny medialnej, komunikacyjnej agresji i wulgaryzacji wypowiedzi, nadmiaru zapożyczeń (zwłaszcza anglicyzmów),

unifikacji oraz skrótowości języka, neutralizacji oficjalności kontaktu i liberalizacji etykiety językowej, «komunikacyjnego luzu» były częstym tematem artykułów. Szczególnie warto zwrócić tu uwagę na publikacje sygnowane przez Radę Języka Polskiego przy Prezydium PAN (Pisarek (red.) 1999; Bralczyk, Mosiołek-Kłosińska (red.) 2000, 2001; Wolańska 2006). Ważnymi zagadnieniami w omówieniach lingwistycznych były także zjawiska ludyczności przekazu medialnego (kategoria *infotainment*) oraz związanej z nimi kategorii *tabloidyza-cji* (Kudra 2008; Kamińska-Szmaj i in. (red.) 2010). Bardzo istotnym problemem, który badawczo mógł być w pełni spenetrowany dopiero po 1989 roku, był język propagandy (Borkowski 2003) oraz medialny dyskurs polityczny i jego językowe (bardzo bogate) przejawy (Anusiewicz, Siciński (red.) 1994; Kamińska-Szmaj 2001; Poprawa 2009; Czerwiński i in. (red.) 2010; Szkudlarek-Śmiechowicz 2010). Warto tu też odnotować badania historyczne medialnego języka polityki (Nowak 2002).

Jak zaznaczałem wcześniej, praktycznie wszystkie postaci języka można znaleźć w przekazach medialnych, niezależnie od tego, jaki aspekt weźmiemy pod uwagę — systemowy, stylistyczny, funkcjonalny czy gatunkowy. Dlatego jeśli chodzi o poszczególne działy językoznawczej analizy, to większość z nich ma swoją reprezentację w badaniach polszczyzny medialnej. Ze względu na docenienie wagi kontekstów zewnętrznych determinujących kształt języka w mediach obecnie w lingwistyce przeważają badania materiałowe o charakterze jakościowym, wychodzące poza ilościowe analizy. Paradygmat ów można określić jako funkcjonalno-komunikacyjny (Filiciak, Ptaszek (red.) 2009; Kita, Loewe (red.) 2012; Kita, Ślawska 2012; Malinowska i in. (red.) 2013). Nie znaczy to jednak, że nie pojawiały się prace nawiązujące do wcześniej stosowanych metodologii. Statystyczne analizy i zestawienia frekwencyjne słownictwa realizowane przez Wojciecha Kajtocha (1999, 2008) bazowały na klasycznej metodzie analizy zawartości prasy rozpropagowanej w Polsce przez W. Pisarka. O specyficznych cechach leksyki i frazeologii funkcjonującej w mediach (nie tylko w prasie) oraz ich wpływie na powszechnie używany język traktują także inne monografie (Pawelec, Trysińska (red.) 2008; Połowniak-Wawrzonek 2010). Natomiast jeśli chodzi o podejście funkcjonalno-komunikacyjne, to zastosowanie tego paradygmatu jest szczególnie efektywne w analizach pragmalingwistycznych, szczególnie dotyczących funkcji wypowiedzi w mediach (Nowak 2006; Kępa-Figura 2009) oraz badań dialogu (Kita, Grzenia 2004). Trzeba odnotować też prace poświęcone retoryce w mediach (Marcjanik (red.) 2012, także numer monograficzny *Forum Artis Rhetoricae* 2010).

Analizy bazujące na założeniach lingwistyki kulturowej i lingwistyki kognitywnej również mieszczą się w paradygmacie funkcjonalno-komunikacyjnym. W kontekście ogromnego wpływu współczesnych mediów na świadomość społeczną szczególnie ważne i płodne badawczo wydają się koncepcja *medialnych obrazów świata* (Kępa-Figura, Nowak 2006) oraz podkreślenie kreacyjnego charakteru wszelkich przekazów medialnych, także tych pozujących na informacyjne (Nowak, Tokarski (red.) 2007; Skowronek 2013). Bardzo efektywna w badaniach języka przekazów medialnych jest kognitywna teoria *amalgamacji* (Rutkowski 2009). Skuteczne okazało się również połączenie podejścia kognitywno-kulturowego z narzędziami badawczymi onomastyki (Skowronek, Rutkowski 2004). Należy tu też wspomnieć o monografiach, które dotyczą gatunków wypowiedzi. Jest to niezwykle dynamicznie

zmieniająca się sfera w języku mediów. Chodzi tu zarówno o gatunki tradycyjne, jak i te nowo powstałe, zwłaszcza w sieci (Loewe 2007; Ulicka (red.) 2009). Również kategoria tekstu (tekstowości) w mediach doczekała się omówienia w tomach zbiorowych (Bogołębska, Kudra (red.) 2008; Michalewski (red.) 2002). Niezwykle ważną częścią dociekań mediolingwistycznych są wreszcie analizy stylistyczne (Bogołębska, Worsowicz (red.) 2010). Nadal w mocy pozostają słowa Stanisława Gajdy, że media to stylowy tygiel współczesnej polszczyzny (Gajda 2000). W przewodniku po stylistyce polskiej *Style współczesnej polszczyzny* (Malinowska i in. (red.) 2013), pierwszej w językoznawstwie polskim syntezie stylistycznej obejmującej praktycznie całe spektrum odmian stylowych współczesnej polszczyzny, wyodrębniono i omówiono stylistyczną (choć nie tylko) specyfikę najważniejszych *językowych dyskursów medialnych*. Wszystkie rozdziały na temat poszczególnych językowych dyskursów medialnych zakończone są bogatym wykazem literatury na ich temat.

Językowy dyskurs medialny definiuje się jako zdarzenie komunikacyjne, któremu towarzyszą okoliczności społeczne, kulturowe i polityczne (Żydek-Bednarczuk 2013: 188). Pojęcie dyskursu medialnego rozumiane jest w kategoriach hiperonimu dla kolejnych dyskursów: prasowego, radiowego, telewizyjnego oraz internetowego. W większości publikacji lingwistycznych nie wyodrębnia się natomiast filmowej odmiany, chociaż wymiar językowy filmów także poddawano lingwistycznym analizom (Skowronek 2013, tam bibliografia prac tego autora na temat różnych aspektów filmowego dyskursu medialnego).

Jak już wspominałem, prasowy dyskurs medialny należy do najlepiej opracowanych w polskim piśmiennictwie naukowym. Praktycznie wszystkie aspekty prasowego języka medialnego zostały omówione, począwszy od tytułów prasowych (Pisarek 1967; Pałuszyńska 2006), przez *tekstowe obrazy świata* (Kajtoch 2008) i poszczególne gatunki prasowe (Litwin 1989; Kita 1998; Rejter 2000; Wojtak 2004; Piekot 2006), po monografię poświęconę określonym typom prasy (Kajtoch 1999; Łobos 2003; Kamińska-Szmaj i in. (red.) 2011). Należy szczególnie zwrócić uwagę na prace Marii Wojtak, która dokonała wszechstronnej analizy najważniejszych elementów dyskursu prasowego, ukazała jego eklektyczność i polifoniczność językową, wielowymiarową dyferencjację, specyfikę stylistyczną i funkcjonalną oraz metamorfozy, zwłaszcza genologiczne (Wojtak 2004). W książce *Głosy z teraźniejszości. O języku współczesnej polskiej prasy* (Wojtak 2010) można znaleźć obszerną bibliografię nie tylko jej prac, ale także innych autorów piszących o dyskursie prasowym.

Medialny dyskurs radiowy, w odróżnieniu od prasy i mediów audiowizualnych, w swym wymiarze lingwistycznym ograniczony jest wyłącznie do sfery (pierwotnie lub wtórnie) języka mówionego. Specyfika językowo-konwersacyjna audycji radiowych, ich uwarunkowania pragmatyczne oraz funkcjonujące tam zasady językowej etykiety zostały stosunkowo dobrze opracowane (Boniecka, Panasiuk 2001; Oskiera 2006). Również typy tekstów (Boniecka, Panasiuk 2000; Szkudlarek-Śmiechowicz 2010) oraz gatunki właściwe programom radiowym (Stachyra 2008; Steciąg 2006) doczekały się charakterystyki w literaturze lingwistycznej. Ograniczenie radia do sfery fonicznej powoduje, że aspekty semantyczne i pragmatyczne wypowiedzi, monologi i relacje dialogowe prezenterów, gości, słuchaczy są szczególnie istotne. Także te zjawiska zostały już opracowane (Dybalska i in. (red.) 2004; Mielczarek 2005;

Kaszewski 2006). Przegląd badań nad językiem w radiu do 2001 roku można znaleźć w monografii Agnieszki Mielczarek (2005).

Początki badań medialnego dyskursu telewizyjnego w Polsce skrótowo omówiłem wcześniej. Obecnie notuje się duży przyrost publikacji na temat języka w telewizji. Zdecydowanie przeważa w literaturze podejście funkcjonalno-komunikacyjne, dyskursywne, akcentujące nie badania wewnątrzjęzykowe (np. statystyczne czy frekwencyjne), ale zewnątrzjęzykowe, w których zwraca się szczególną uwagę na konteksty zewnętrzne, kulturowe. Medialny dyskurs telewizyjny generalnie cechuje ogromna różnorodność komunikacyjna i polimorficzność językowa (Bralczyk, Wasilewski 2008). Dlatego też badania te obejmują całe spektrum zjawisk lingwistycznych. Na przekazy werbalne w telewizji spogląda się więc z rozmaitych perspektyw badawczych. Wskazuję tylko wybrane, najistotniejsze moim zdaniem, ujęcia: ideologiczne (Filiciak, Ptaszek (red.) 2009), dyskursywno-polityczne (Poprawa 2009), tekstowo-komunikacyjne (Michalewski (red.) 2002; Jachimowska 2005; Szukdlarek-Śmiechowicz 2010), gatunkowe (Żydek-Bednarczuk 2004b; Sobczak 2006; Skarżyńska 2011; Kochmańska 2012), normatywno-poprawnościowe (Majkowska, Satiakiewicz 1999) oraz te prowadzone z perspektywy strategii nadawczo-odbiorczych (Sitkowska 2013). W pracy Katarzyny Sitkowskiej znaleźć można bogatą literaturę poświęconą badaniom języka w telewizji.

Internetowy dyskurs medialny jest dobrze opracowany na gruncie polskiej lingwistyki (Loewe 2006). Ten typ medialnego dyskursu, jako jeden z niewielu, został omówiony w autorskich monografiach poświęconych wyłącznie zagadnieniom językowym (Grzenia 2006; Wrycza 2008). Specyfiką przekazu internetowego jest to, że dzięki swej ontologii, polisemicznej i heterogenicznej naturze oraz nieograniczonemu zasięgowi oddziaływania może obejmować («wchłaniać») wszystkie językowe dyskursy medialne. Internet jako medium w pełni konwergentne łączy bowiem dotychczasowe formy medialnego przekazu. Stąd też analizy mediolingwistyczne w odniesieniu do komunikacji sieciowej mogą być prowadzone z bardzo wielu perspektyw, mogą uwzględniać najróżniejsze aspekty języka, różne też mogą przyświecać im cele badawcze. Warto wskazać główne obszary badań polszczyzny medialnej w Internecie. Na pewno ważnym polem dociekań są przemiany kodów: języka pisanego, mówionego i powstanie nowej formy, jaką jest telepiśmienność (Wilk 2000; Górską-Olesińska 2009). Również odmienność form gramatycznych oraz sposobów komunikacji (wielokierunkowej w stosunku do innych mediów) stanowi istotny wyróżnik sieci, omówiony przez lingwistów (Grzenia 2006; Wrycza 2008). Kolejnym ważnym obszarem badań dyskursu internetowego są analizy tekstów (hipertekstu) i nowych gatunków (Żydek-Bednarczuk 2012; Dytman-Stasieńko, Stasieńko (red.) 2005, 2008; Ulicka (red.) 2009; Naruszewicz-Duchlińska 2011). Dużą wagę przywiązuje się do kultury języka w sieci (Żydek-Bednarczuk 2004a). Warto też wspomnieć o krótkich wiadomościach tekstowych (SMS) oraz o kategorii emotikonów (Wolańska 2006), które od strony językowej zostały również dość dobrze opracowane.

Przedstawiona wyżej charakterystyka badań nad językiem w mediach nie może być, co oczywiste, omówieniem pełnym i kompletnym. Po pierwsze, została ona przedstawiona w telegraficznym skrócie, a zacytowane prace w żadnej mierze nie stanowią listy wyczerpującej;

po drugie, same media oraz język tam funkcjonujący dynamicznie się rozwijają i zmieniają. Jest to przestrzeń obfitująca w ciągle nowe zjawiska — dlatego też badawczo niewyczerpana. Ogólnie rzecz ujmując, wyzwaniem przyszłości dla mediolingwistyki staje się posiadanie odpowiednich, badawczo «wydolnych» metodologii oraz adekwatnych narzędzi analitycznych do opisu nieustannie zmieniających się mediów wraz z charakterystycznymi dla nich zjawiskami językowymi. Z pewnością obszar Internetu — jako najszybciej rozwijająca się przestrzeń komunikacji medialnej — będzie najciekawszym (i najbogatszym w materiał językowy) polem do lingwistycznych dociekań. Warto też byłoby podjąć szerszej zakrojone badania nad komunikacyjno-językowym podziałem ogółu społeczeństwa na odrębne wspólnoty dyskursu, zespolone ideologicznie, z własnym kodem oraz obrazem świata. Media takie wspólnoty bardzo mocno konstytuują. Z pewnością więc analizy medialnych obrazów świata oraz badania semantyczne i kognitywne winny być ważną częścią kolejnych dociekań nad językiem w mediach — co rzecz jasna nie wyklucza innych tematów oraz podejść badawczych.

Bibliografia

- Anusiewicz J., Siciński B. (red.) 1994: Język a Kultura, t. 11: Język polityki a współczesna kultura polityczna, Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, Wrocław.
- Bogołębska B., Kudra A. (red.) 2008: Wypowiedź dziennikarska. Teoria i praktyka, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Bogołębska B., Worsowicz M. (red.) 2010: Styl — dyskurs — media, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Boniecka B., Panasiuk J. 2000: Audycja radiowa jako tekst, [w:] Język w mediach masowych, red. J. Bralczyk, K. Mosiołek-Kłosińska, Rada Języka Polskiego, Warszawa, s. 154–175.
- Boniecka B., Panasiuk J. 2001: O języku audycji radiowych, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Borkowski I. 2003: Świt wolnego słowa. Język propagandy politycznej 1981–1995, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Bralczyk J., Mosiołek-Kłosińska K. (red.) 2000: Język w mediach masowych, Rada Języka Polskiego, Warszawa.
- Bralczyk J., Mosiołek-Kłosińska K. (red.) 2001: Zmiany w publicznych zwyczajach językowych, Rada Języka Polskiego, Warszawa.
- Bralczyk J., Wasilewski J. 2008: Język w mediach. Medialność języka, [w:] Dziennikarstwo i świat mediów, red. Z. Bauer, E. Chudziński, Universitas, Kraków, s. 379–404.
- Czerwiński M., Nowak P., Przybylska R. (red.) 2010: Język IV Rzeczypospolitej, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Dybalska R., Kępa-Figura D., Nowak P. (red.) 2004: Przemoc w języku mediów? Analiza semantyczna i pragmatyczna audycji radiowych, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Dytman-Stasieńko A., Stasieńko J. (red.) 2005: Język @ multimedia, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP we Wrocławiu, Wrocław.
- Dytman-Stasieńko A., Stasieńko J. (red.) 2008: Język @ multimedia 2. WWW — w sieci metafor. Stro na internetowa jako przedmiot badań naukowych, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, Wrocław.
- Filiciak M., Ptaszek G. (red.) 2009: Komunikowanie (się) w mediach elektronicznych. Język, edukacja, semiotyka, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.
- Forum Artis Rhetoricae 2010: numer monograficzny: Retoryka i media, nr 1–2.
- Gajda S. 2000: Media — stylowy tygiel współczesnej polszczyzny, [w:] Język w mediach masowych, red. J. Bralczyk, K. Mosiołek-Kłosińska, Rada Języka Polskiego, Warszawa, s. 19–27.

- Gajda S. 2010: Nowe media w perspektywie lingwistycznej, [w:] Styl — dyskurs — media, red. B. Bogolebska, M. Worsowicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 25–32.
- Górska-Olesińska M. 2009: Słowo w sieci. Elektroniczne dyskursy, Uniwersytet Opolski, Opole.
- Grzenia J. 2006: Komunikacja językowa w Internecie, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Hofman I., Kępa-Figura D. (red.) 2013: Współczesne media. Język mediów, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Jachimowska K. 2005: Tekst jako element komunikatu telewizyjnego (na materiale programów publicystycznych), Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kajtoch W. 1999: Świat prasy alternatywnej w zwierciadle jej słownictwa, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Kajtoch W. 2008: Językowe obrazy świata i człowieka w prasie młodzieżowej i alternatywnej, t. 1, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Kamińska-Szmaj I. 2001: Słowa na wolności. Język polityki po 1989 roku. Wypowiedzi, dowcip polityczny, słownik inwektyw, Europa, Wrocław.
- Kamińska-Szmaj I., Piekot T., Poprawa M. (red.) 2010: Tabloidyzaacja języka i kultury. Oblicza komunikacji 3, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Kamińska-Szmaj I., Piekot T., Poprawa M. (red.) 2011: Tabloidy. Język, wartości, obrazy świata, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Kaszewski K. 2006: Język dyskusji radiowej. Analiza wypowiedzi słuchaczy w Programie III Polskiego Radia, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa.
- Kępa-Figura D. 2009: Intencje (czy intencja) nadawców medialnych, czyli fatyczność komunikacji medialnej, [w:] Współczesne media. Status, aksjologia, funkcjonowanie, red. I. Hofman, D. Kępa-Figura, t. 1, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 416–425.
- Kępa-Figura D., Nowak P. 2006: Językowy obraz świata a medialny obraz świata, Zeszyty Prasoznawcze, nr 1–2, s. 51–62.
- Kita M. 1998: Wywiad prasowy. Język — gatunek — interakcja, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Kita M., Grzenia J. 2004: Dialog a nowe media, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Kita M., Loewe I. (red.) 2012: Język w mediach. Antologia, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Kita M., Ślawska M. 2012: Transdyscyplinarność badań nad komunikacją medialną, t. 1: Stan wiedzy i postulaty badawcze, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Kniaginowa M., Pisarek W. 1965: Poradnik językowy. Podręcznik dla pracowników prasy, radia i telewizji, Ośrodek Badań Prasoznawczych, Kraków.
- Kochmańska W. 2012: O języku programu telewizyjnego dla młodzieży (na przykładzie „Roweru Błężeja”), Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
- Kudra B. 2008: O języku mediów — uwagi ogólne, [w:] Wypowiedź dziennikarska. Teoria i praktyka. Skrypt dla studentów dziennikarstwa, red. B. Bogolebska, B. Kudra, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 55–65.
- Kurzowa Z. (red.) 1985: Badania nad językiem telewizji polskiej. Studia metodologiczne i opisowe, Wydawnictwa Radia i Telewizji, Warszawa.
- Kurzowa Z. (red.) 1989: Właściwości składniowo-stylistyczne języka telewizji polskiej (na materiale list frekwencyjnych), Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Kraków.
- Kurzowa Z. (red.) 1991: Badania nad językiem telewizji polskiej. Ilościowy opis słownictwa, Uniwersytet Jagielloński, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa–Kraków.
- Kurzowa Z., Śliwiński W. (red.) 1994: Współczesna polszczyzna mówiona w odmianie opracowanej (oficjalnej), Universitas, Kraków.
- Litwin J. 1989: Język i styl polskiego reportażu (na materiale z lat 1945–1975), Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie, Rzeszów.
- Loewe I. 2006: Internet i jego zasoby w polskich badaniach lingwistycznych. Rekonesans, Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego LXII, s. 93–103.

- Loewe I. 2007: Gatunki paratekstowe w komunikacji medialnej, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Lubaś W. (red.) 1981: Problemy badawcze języka radia i telewizji, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Łobos A. 2003: Język czasopism i programów telewizyjnych dla dzieci, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Majkowska G., Satkiewicz H. 1999: Język w mediach, [w:] *Polszczyzna 2000. Orędzie o stanie języka na przełomie tysiącleci*, red. W. Pisarek, Ośrodek Badań Prasoznawczych Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 181–196.
- Malinowska E., Nocoń J., Żydek-Bednarczuk U. (red.) 2013: *Style współczesnej polszczyzny. Przewodnik po stylistyce polskiej*, Universitas, Kraków.
- Marcejanik M. (red.) 2012: *Retoryka mediów. Retoryka w mediach*, Oficyna Wydawnicza Aspra, Warszawa.
- Michalewski K. (red.) 2002: *Tekst w mediach*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Michalewski K. (red.) 2012: *Język nowych mediów*, Primum Verbum, Łódź.
- Mielczarek A. 2005: *Język prezenterów radiowych*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Naruszewicz-Duchlińska A. 2011: *Internetowe grupy dyskusyjne. Analiza językowa i charakterystyka gatunku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn.
- Nowak P. 2002: *Swoi i obcy w językowym obrazie świata. Język publicystyki polskiej z pierwszej połowy lat pięćdziesiątych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Nowak P. 2006: *Współczesny obraz komunikacji medialnej w świetle teorii aktów mowy*, [w:] *Oblicza komunikacji 1. Perspektywy badań nad tekstem, dyskursem i komunikacją*, red. I. Kamińska-Szmaj, T. Piekot, M. Zaśko-Zielińska, Krakowskie Towarzystwo Popularyzowania Wiedzy o Komunikacji Językowej Tertium, Kraków, s. 219–232.
- Nowak P., Tokarski R. (red.) 2007: *Kreowanie światów w języku mediów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Oskiera A. 2006: *Strategie konwersacyjne w dialogu radiowym*, Oficyna Wydawnicza Leksem, Łask.
- Pałuszyńska E. 2006: *Nagłówki w „Gazecie Wyborczej” (ekspresywna leksyka, frazematyka, metafora)*, Piktora, Łódź.
- Pawelec R., Trysińska M. (red.) 2008: *Najnowsze słownictwo a współczesne media elektroniczne*, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa.
- Piekot T. 2006: *Dyskurs polskich wiadomości prasowych*, Universitas, Kraków.
- Pisarek W. 1967: *Poznać prasę po nagłówkach! Nagłówek wypowiedzi prasowej w oświetleniu lingwistycznym*, Ośrodek Badań Prasoznawczych, Kraków.
- Pisarek W. 1970: *Retoryka dziennikarska*, Ośrodek Badań Prasoznawczych, Kraków.
- Pisarek W. 1972: *Frekwencja wyrazów w prasie. Wiadomości — komentarze — reportaże*, Ośrodek Prasoznawczy RSW Prasa, Kraków.
- Pisarek W. 1983: *Analiza zawartości prasy*, Ośrodek Badań Prasoznawczych, Kraków.
- Pisarek W. (red.) 1999: *Polszczyzna 2000. Orędzie o stanie języka na przełomie tysiącleci*, Ośrodek Badań Prasoznawczych, Kraków.
- Pisarek W. 2000: *Język w mediach, media w języku*, [w:] *Język w mediach masowych*, red. J. Bralczyk, K. Mosiołek-Kłosińska, Rada Języka Polskiego, Warszawa, s. 9–18.
- Pisarek W. 2002a: *Nowa retoryka dziennikarska*, Universitas, Kraków.
- Pisarek W. 2002b: *Polskie słowa sztandarowe i ich publiczność*, Universitas, Kraków.
- Pisarek W. (red.) 2006: *Słownik terminologii medialnej*, Universitas, Kraków.
- Pisarek W. 2007: *O mediach i języku*, Universitas, Kraków.
- Pisarek W. 2008: *Wstęp do nauki o komunikowaniu*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.
- Podracki J., Wolańska E. (red.) 2008: *Język w mediach elektronicznych*, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa.

- Połowniak-Wawrzonek D. 2010: Wpływ mediów na współczesną polską frazeologię, Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego, Kielce.
- Poprawa M. 2009: Telewizyjne debaty polityków jako przykład dyskursu publicznego, Universitas, Kraków.
- Rejter A. 2000: Kształtowanie się gatunku podróżniczego w perspektywie stylistycznej i pragmatycznej, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Rutkowski M. 2009: Teoria stopów pojęciowych w interpretacji wybranych zjawisk w dyskursie medialnym, [w:] Współczesne media. Status, aksjologia, funkcjonowanie, red. I. Hofman, D. Kępa-Figura, t. 1, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 439–448.
- Rutkowski M., Skowronek K. 2004: Uwagi o współczesnym polskim nazewnictwie medialnym (nazwy audycji), [w:] Współczesne odmiany języka narodowego, red. K. Michalewski, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 230–237.
- Sitkowska K. 2013: Słowo w komunikacji telewizyjnej. Strategie nadawczo-odbiorcze, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Skarżyńska M. 2011: Język reportażu telewizyjnego (na przykładzie Magazynu Ekspresu Reporterów w TVP 2), Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa.
- Skowronek B. 2013: Mediolingwistyka. Wprowadzenie, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, Kraków.
- Skowronek K., Rutkowski M. 2004: Media i nazwy. Z zagadnień onomastyki medialnej, Lexis, Kraków.
- Sobczak B. 2006: Wywiad telewizyjny na żywo. Charakterystyka gatunku, Wydawnictwo «Poznańskie Studia Polonistyczne», Poznań.
- Stachyra G. 2008: Gatunki audycji w radiu sformatowanym, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Steciąg M. 2006: Informacja, wywiad, felieton. Sposób istnienia tradycyjnych gatunków w radiu komercyjnym, Wydawnictwo Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra.
- Szkudlarek-Śmiechowicz E. 2010: Tekst w radiowej i telewizyjnej debacie politycznej. Struktura. Spójność. Funkcjonalność, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Ulicka D. (red.) 2009: Tekst (w) sieci 1. Tekst. Język. Gatunki, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.
- Urban K. 1981: Przegląd prac dotyczących języka w radiu i telewizji, [w:] Problemy badawcze języka radia i telewizji, red. W. Lubaś, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 11–31.
- Wilk E. 2000: Nawigacje słowa. Strategie werbalne w przekazach audiowizualnych, Rabid, Kraków.
- Wojtak M. 2004: Gatunki prasowe, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, Lublin.
- Wojtak M. 2010: Głosy z teraźniejszości. O języku współczesnej polskiej prasy, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Wolańska E. 2006: Szybko, mobilnie, skrótowo, czyli właściwości komunikacyjne, tekstowe i stylistyczne krótkiej wiadomości tekstowej, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa.
- Wolańska E. (red.) 2007: Polszczyzna publiczna początku XXI wieku, Rada Języka Polskiego, Warszawa.
- Wrycza J. 2008: Galaktyka języka Internetu, Novae Res, Gdynia.
- Żydek-Bednarczuk U. 2004a: Kultura języka w Internecie, [w:] Oblicza Internetu 1, red. M. Sokołowski, Algraf, Elbląg, s. 71–85.
- Żydek-Bednarczuk U. 2004b: Od rozmowy do talk-show. Uwagi o telewizyjnych gatunkach mowy, [w:] Gatunki mowy i ich ewolucja, t. 2: Tekst a gatunek, red. D. Ostaszewska, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 424–438.
- Żydek-Bednarczuk U. 2012: Hipertekst w perspektywie lingwistycznej, komunikacyjnej i kulturowej, [w:] Transdyscyplinarność badań nad komunikacją medialną, red. M. Kita, M. Ślawska, t. 1: Stan wiedzy i postulaty badawcze, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 168–178.
- Żydek-Bednarczuk U. 2013: Dyskurs medialny, [w:] Style współczesnej polszczyzny. Przewodnik po stylistyce polskiej, red. E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk, Universitas, Kraków, s. 179–198.

Summary

Research in language in the media after 1989

Keywords: media, language in the media, communication, media linguistics, language media discourse.

My article discusses the most important pieces of Polish linguistic research on language in media written after 1989, mostly monographs and theoretical texts. In the discussion they are described in three ways. The first one deals with topical fields treated by researchers as important or characteristic for media communication; the next one describes particular subsystems of language and fields of their linguistic analysis. The last one is determined by specific kinds of linguistic discourse in media, typical of particular technologies.

Renata Kucharzyk

Kraków, Instytut Języka Polskiego PAN

Dialektologia polska po 1989 roku

Słowa kluczowe: dialektologia, publikacje.

1. Wprowadzenie

Dialektologia polska pod koniec XX wieku była już dziedziną nauki z długą tradycją i bogatym dorobkiem, co zostało udokumentowane w Bibliografii dialektologii polskiej (Strutyński (red.) 1981–1990). Kolejne lata przyniosły jej szybki rozwój, o czym świadczą liczne publikacje. Osiągnięcia dialektologii były już kilka razy tematem opracowań (m.in. Wyderka 2011; Karaś 2012b; Pelcowa 2012a). Tam też pojawiały się postulaty co do przyszłych zadań tej dyscypliny.

W tym przeglądzie, krótkim ze względu na ograniczenia objętościowe, trudno omówić wszystkie dokonania dialektologów, dlatego przywołamy tylko najważniejsze autorskie monografie. Artykuły zostaną uwzględnione wyjątkowo, jeśli zostały w nich zaprezentowane badania, które nie doczekały się jeszcze syntetycznego ujęcia. W omówieniu pominiemy prace dotyczące gwar kaszubskich, gdyż w 2005 roku zmienił się status kaszubszczyzny, którą uznano za odrębny język regionalny.

2. Słowniki i atlasy

W omawianym okresie opracowano kilka naukowych leksykonów gwarowych lub kontynuowano prace nad rozpoczętymi wcześniej, powstały też liczne słowniki amatorskie. Najważniejszym dziełem leksykograficznym jest opracowywany od lat siedemdziesiątych XX wieku monumentalny Słownik gwar polskich (SGP PAN). Na materiałach SGP PAN oparty został Mały słownik gwar polskich (Wronicz (red.) 2009) o charakterze popularyzatorskim. Ważnym zbiorowym przedsięwzięciem, nad którym wciąż trwają prace, jest Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur (SGOWM). Udało się dokończyć prace nad Słownictwem krajniackim (Brzeziński 1982–2009). W 2000 roku rozpoczęto wydawanie Słownika gwar śląskich (SGŚ). Józef Kąś opublikował obszerny naukowy Słownik gwary orawskiej (Kąś 2003), który doczekał się drugiego, znacznie rozszerzonego, wydania (Kąś 2011). Ukazał się też liczący kilka tysięcy haseł Słownik górali polskich na Bukowinie (Greń, Krasowska 2008). Ważną publikacją jest Słownik gwary Zakopanego i okolic opracowany pod kierunkiem Joanny Okoniowej z materiałów Juliusza Zborowskiego (Zborowski 2009). Rozpoczęto wydawanie tematycznego Słownika gwar Lubelszczyzny (Pelcowa 2012b).

Dorobek leksykografii gwarowej tego okresu uzupełniają mniejsze leksykony (Radwańska-Paryska 1992; Krop i in. 1995/2010; Kobylińska 2001; Rembiszewska 2007).

Pierwszych słowników o charakterze naukowym doczekała się frazeologia gwarowa (Rak 2005; Przymuszała 2013). Nurt leksykograficzny w dialektologii uzupełniają dwa duże indeksy (Reichan (red.) 1999; Gala i in. 2010).

Prowadzone były, choć już nie na tak szeroką skalę jak w okresach wcześniejszych, prace nad atlasami gwarowymi. Dokończono wydawanie Atlasu gwar mazowieckich (Kowalska, Strzyżewska-Zaremba 1971–1992), wydano kolejne tomy Atlasu języka i kultury ludowej Wielkopolski (AJKLW). Bardzo ważnym przedsięwzięciem było opracowanie według zamysłu Karola Dejny i przy znacznym jego wkładzie autorskim nowego Atlasu gwar polskich (AGP), drugiego w historii polskiej dialektologii atlasu obejmującego wszystkie gwary polskie. Ukazał się Mały atlas językowy województwa gorzowskiego (MAJWG) poświęcony tzw. nowym dialektom mieszanym. Karol Dejna (1991a) opublikował niewielką monografię przedstawiającą układ izoglos gwarowych na Kielecczyźnie. Szczegółowe omówienie atlasów gwarowych zawiera monografia Jerzego Reichana i Kazimierza Woźniaka (2004), a charakterystykę dokonań leksykografii gwarowej od końca XIX wieku znajdujemy w publikacji Haliny Karaś (2011).

3. Fonetyka i fonologia

W opisach poszczególnych gwar czy dialektów fonetyka zajmuje nadal kluczowe miejsce. Jednakże odrębnych monografii omawiających te zagadnienia powstało stosunkowo niewiele. Fonetyce gwar żywieckich poświęcona jest praca Krystyny Holly (1993), a fonologii gwar spiskich — monografia Franciszka Sowy (1990). Fonetykę i fonologię gwar polskich i ukraińskich na południowo-wschodnim Podlasiu przedstawił Feliks Czyżewski (1994). Ważnym opracowaniem z zakresu badań fonetyki języka wsi, dotyczącym rozwiązań metodologicznych umożliwiających badania stopnia integracji gwar i języka ogólnego, jest praca Haliny Kurek (1990). Propozycje H. Kurek wykorzystała Renata Kucharzyk (2003) w monografii, w której m.in. analizuje się zmiany systemu fonetycznego jednej małopolskiej wsi. Syntetyczne omówienie nagłosu wokalicznego w gwarach polskich stanowi publikacja Barbary Grabki (2002). Propozycję standaryzacji zapisu fonetycznego tekstów gwarowych zawiera opracowanie Artura Czesaka, Joanny Okoniowej i Jadwigi Waniakowej (2004). Zagadnienia fonetyczne — obok wybranych zjawisk morfologicznych, częściowo też leksykalnych — gwar Polski centralnej przynoszą publikacje dialektologów z ośrodka łódzkiego (Gala 1994; Jaros 2001; Marciniak 2008).

4. Morfologia

Zagadnienia z zakresu morfologii gwarowej niezwykle rzadko znajdowały się w polu zainteresowań dialektologów. Niedostatki opracowań widoczne są zwłaszcza w wypadku fleksji gwarowej. Zjawisku wariantywności fleksyjnej w gwarach polskich poświęcona jest część rozprawy Władysławy Książek-Bryłowej (1994). Opis niektórych kategorii fleksyjnych przynoszą prace Sławomira Gali (1994), Ireny Jaros (2001), Renaty Marciniak (2008). Powiązania w zakresie fleksji między ukraińską a polską gwarą wsi Niemirów nad Bugiem przedstawiła Bronisława Janiak (2004).

W słowotwórstwie nastąpiła pewna intensyfikacja badań. Oprócz licznych artykułów przyczynkarskich przynoszących opis wybranych kategorii słowotwórczych, niektórych sufixów, zwykle łączących spojrzenie synchroniczne z diachronicznym, powstały także ujęcia syntetyczne. Jednakże i te syntezy mają charakter cząstkowy i odnoszą się do wybranych zagadnień, a materiał egzemplifikacyjny pochodzi z niewielkich obszarów. Opublikowane zostały omówienia niektórych kategorii słowotwórczych: nazw miejsc (Sierociuk 1996; Kowalska 2011), nazw nosicieli cech (Szczepankowska 1998), nazw środków czynności (Jaros 2009), nazw osobowych wykonawców czynności (Marciniak-Firadza 2013). Powstały też prace poświęcone słowotwórstwu wybranych części mowy. Najczęściej przedmiotem badań był rzeczownik (Pająkowska 1990; Gala-Milczarek 2009; Kurdyła 2011; Świłała-Cheda 2012), przy czym tylko jedna z tych prac opiera się na materiale ze wszystkich gwar polskich (Grochola-Szczepanek 2002). Ukazały się też publikacje dotyczące słowotwórstwa czasownika (Fadecka 2010; Ejsmunt-Wieczorek 2011). Opisy wybranych zjawisk z zakresu słowotwórstwa przynoszą także prace S. Gali (1994), I. Jaros (2001), R. Marciniak (2008). W ośrodku łódzkim, przodującym w badaniach nad słowotwórstwem dialektalnym, opracowano specjalny kwestionariusz do badań słowotwórstwa i słownictwa w gwarach pogranicza wielkopolsko-małopolsko-mazowiecko-śląskiego (Gala 2008).

5. Składnia

Słabo zbadanym obszarem wciąż pozostaje składnia gwarowa. Ostatnie lata także nie przyniosły zbyt wielu opracowań, a te, które powstały, przynoszą jedynie opisy wybranych aspektów składni dialektalnej i oparte są na bardzo różnych założeniach metodologicznych. Semantyczno-składniowej charakterystyce wybranych typów czasowników poświęcone są monografie Henryki Sędziak (1992, 1993, 1995) i Małgorzaty K. Frąckiewicz (2007). Opis cech składniowych łomżyńskich tekstów gwarowych zawiera praca H. Sędziak (1998). Anna Krupska-Perek (1994) na podstawie tekstów gwarowych z Polski centralnej przedstawiła syntaktyczno-formalną charakterystykę predykcji zdaniotwórczej. Różnym zagadnieniom szczegółowym z zakresu składni gwarowej poświęcone są prace Janiny Gardzińskiej (1996, 2001). Składnię zdania złożonego w gwarach polskich omówiła Ewa Urbańska-Mazuruk (2007).

6. Leksyka

Rezultatem badań leksykologicznych i prac leksykograficznych są oprócz wspomnianych już słowników i atlasów liczne monografie i artykuły. Opublikowano — podporządkowane różnym założeniom metodologicznym — opisy słownictwa z różnych pól tematycznych (Basara, Basara 1992; Okoniowa 1994; Pająkowska 1997; Kwaśnicka-Janowicz 2005; Kucharzyk 2010; Grabka 2012; Waniakowa 2012). Sporo miejsca poświęcono zmianom w obrębie słownictwa gwarowego, zwłaszcza zjawisku interferencji leksykalnej (Kąs 1994; Pelcowa 1994, 2001; Kucharzyk 2003). Leksykę z historycznej Litwy w Słowniku gwar polskich Jan Karłowicza omówiła Elżbieta Koniusz (2001). Regionalizmy i dialektyzmy przedstawił w opracowaniu o charakterze popularnonaukowym Marian Kucała (1994). W analizie słownictwa coraz szerzej uwzględnia się czynnik kulturowy. Znalazło to wyraz w pracach

z pogranicza dialektologii i etnolingwistyki (np. Krawczyk-Tyrpa 2001; Rogowska-Cybulska 2005; Rak 2007; Tyrpa 2011).

7. Badania nad polszczyzną kresową

Widoczna w ostatnich latach tendencja do szerszego rozumienia terminu *dialekt* pozwala włączyć w obręb badań dialektologicznych polszczyznę kresową. Po 1989 roku nastąpiła znaczna intensyfikacja badań nad gwarami kresowymi. Polityczne zmiany, które się wówczas dokonały, umożliwiły prowadzenie rozległych badań terenowych, co zaowocowało licznymi opracowaniami z zakresu fonetyki, morfologii, słownictwa. Badane są nie tylko gwary w granicach II Rzeczypospolitej, ale także gwary wyspowe funkcjonujące poza ziemiami historycznie polskimi (Kurzowa 1993; Rudnicki 2000; Cechosz 2001; Dziegiel 2001, 2003; Grek-Pabisowa 2002; Karaś 2002; Rieger i in. 2002, 2007; Garczyńska 2007; Krawczyk 2007; Czarnecka 2014). Sytuacji językowej polsko-ukraińskiego pogranicza w kontekście historycznym poświęcona jest monografia Józefa Kościa (1999).

Opublikowano też liczne zbiory słownictwa kresowego (Feleszko 2003; Cechosz-Felczyk 2004; Paryl 2004; Rieger i in. 2006; Rieger (red.) 2007, 2008; Budźko i in. 2009).

8. Varia

Po roku 1989 powstało wiele prac, w których opis właściwości systemowych gwar nie jest celem pierwszorzędny, tylko stanowi punkt wyjścia do analizy przemian językowych, które dokonują się na wsi. Dynamika zmian, ewolucja gwarowych systemów, wariantowość języka, interferencja i procesy integracyjne stały się przedmiotem wielu badań (Kurek 1990, 1995, 2003; Dejna 1991b; Zagórski 1991; Warchoń 1992; Kąs 1994; Labocha 1997; Kleszcz 2001; Pelcowa 2001; Rembiszewska 2002, 2006; Kucharzyk 2003; Marciniak 2008).

Zakres tematów podejmowanych przez dialektologów jest bardzo szeroki. Powstały prace dotyczące grzeczności językowej wsi (Sikora 2010), świadomości językowej (Tambor 2006/2008; Cygan 2011), funkcji perswazyjnej (Burska-Ratajczyk 2013). W polu zainteresowań dialektologów znalazły się też badania nad tekstem (Labocha 1990). Józefa Kobylińska (1990) pisała o gwarze w utworach Władysława Orkana. Analizie poddano język folkloru (Bartmiński 1990; Sierociuk 1990). Nowy podział językowy Mazowsza zaproponowała Anna Kowalska (1991). Przedmiotem analiz była też sytuacja językowa na Śląsku (Skudrzykowa i in. 2001; Tambor 2006/2008). Płeć jako czynnik różnicujący na materiale gwar spiskich omówiła Helena Grochola-Szczepanek (2012).

Popularnonaukowy charakter ma leksykon *Dialekty i gwary polskie* (Dubisz i in. 1995). Ukazał się też wybór tekstów dialektologicznych, który może być pomocą w dydaktyce uniwersyteckiej (Skudrzyk, Rudnicka-Fira 2010).

Warto odnotować dwie serie, w których publikowane są wyniki badań dialektologów: wydawane w Krakowie *Studia Dialektologiczne* (1996–2010) i poznański cykl *Gwary Dział* (2001–2012).

Na uwagę zasługują nowatorskie projekty zrealizowane w ośrodku warszawskim: *Gwary polskie. Przewodnik multimedialny* (Karaś (red.) 2008–2010) i *Dialektologia polska*.

Kompendium internetowe (Karaś (red.) 2010–2011), dokumentujące stan dyscypliny i popularyzujące ją dzięki wykorzystaniu nowoczesnych nośników informacji.

W ostatnim ćwierćwieczu w dalszym ciągu prowadzono eksploracje terenowe, których rezultatem są liczne zbiory tekstów gwarowych, dokumentujące aktualny stan gwary, o których tu szerzej nie piszemy ze względu na ograniczoną ilość miejsca. Wspomnieć jednak należy o opracowaniu pod redakcją Zenona Sobierajskiego (1991), w którym teksty opatrzone zostały ilustracją dźwiękową.

9. Perspektywy badań dialektologicznych

Pomimo długiej tradycji badań dialektologicznych wciąż pozostaje wiele obszarów zbadanych w niedostatecznym stopniu. Ukazało się wprawdzie kilkanaście monografii poświęconych gwarowemu słowotwórstwu, ale stopień opracowania zagadnień morfologicznych jest wciąż niezadowalający. Brakuje przede wszystkim opracowań z zakresu fleksji gwarowej, a także prac, które prezentowałyby najważniejsze cechy ludowej derywacji, bazując na materiale z całego polskiego obszaru dialektalnego. Całościowego opracowania nie poświęcono jak dotąd również składni gwarowej.

Niepokoji zupełny brak analiz z zakresu dialektologii historycznej. Potrzebne są też nowe syntetyczne ujęcia prezentujące aktualny stan wiedzy o gwarach i dialektach. Takie syntezy mogłyby stać się podstawą nowego podręcznika, na który oczekuje dydaktyka uniwersytecka.

Konieczne jest podjęcie nowych badań terenowych, co pozwoli odpowiedzieć na pytania, jaki jest obecny stan języka wsi, w jakim stopniu gwary są nadal wykorzystywane w komunikacji i jak to się kształtuje w poszczególnych regionach kraju.

Na większą skalę w badaniach gwarowych powinny być wykorzystane nowe technologie. Ważne jest stworzenie elektronicznego korpusu tekstów gwarowych, który byłby bazą do badań nad zagadnieniami szczegółowymi. W tym względzie dialektologia polska pozostaje w tyle za badaczami z innych krajów, ale pewne działania są podejmowane (Karaś 2012a; Karaś i in. 2012).

Bibliografia

- AGP: Atlas gwar polskich, t. 1: K. Dejna, Małopolska, t. 2: K. Dejna, S. Gala, A. Zdaniukiewicz, F. Czyżewski, Mazowsze, t. 3: K. Dejna, S. Gala, Śląsk, t. 4: K. Dejna, Wielkopolska, Kaszuby, Upowszechnianie Nauki — Oświata «UN-O», Warszawa 1998–2002.
- AJKLW: Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski, red. Z. Sobierajski, J. Burszta (t. 1–6), Z. Sobierajski (t. 7–11), Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Naukowe UAM, Wrocław–Poznań 1979–2005.
- Bartmiński J. 1990: Folklor — język — poetyka, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Brzeziński W. 1982–2009: Słownictwo krajniackie. Słownik gwary wsi Podróżna w Złotowskim, t. 1–3, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, t. 4, Energeia, Warszawa, t. 5, Jadwiga Brzezińska, Wrocław.
- Budźko I., Guszczewa O., Kazancewa H., Smułkowa E. 2009: Braślawszczyzna. Pamięć i współczesność, t. 2: Słownik dwujęzycznych mieszkańców rejonu (Słownik braślawski), red. E. Smułkowa, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.

- Burska-Ratajczyk B. 2013: Realizacja funkcji perswazyjnej w tekstach gwarowych, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Cechosz I. 2001: Polska gwara Oleszkowiec na Podolu. Fleksja imienna i werbalna, Wydawnictwo Naukowe DWN, Kraków.
- Cechosz-Felczyk I. 2004: Słownictwo gwary Oleszkowiec i Hreczan (Greczan) na Podolu, Lexis, Kraków.
- Cygan S. 2011: Przejawy świadomości językowej mieszkańców wsi końca XX wieku na przykładzie Lasocina na Kielecczyźnie, Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego, Kielce.
- Czarnecka K. 2014: Słowotwórstwo gwar polskich na Ukrainie. Czasownik, Libron, Kraków.
- Czesak A., Okoniowa J., Waniakowa J. 2004: Standard zapisu fonetycznego polskich tekstów gwarowych, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Czyżewski F. 1994: Fonetyka i fonologia gwar polskich i ukraińskich południowo-wschodniego Podlasia, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Dejna K. 1991a: Izoglosy gwarowe na obszarze kieleckiego sektora „Atlasu gwar polskich”, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.
- Dejna K. 1991b: Z zagadnień ewolucji oraz interferencji językowej, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Dubisz S., Karaś H., Kolis N. 1995: Dialekty i gwary polskie, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Dzięgiel E. 2001: Polska gwara wsi Zielonej na Podolu na tle innych gwar południowokresowych. Fleksja imienna i werbalna, Wydawnictwo Naukowe DWN, Kraków.
- Dzięgiel E. 2003: Polszczyzna na Ukrainie. Sytuacja językowa w wybranych wsiach chłopskich i szlacheckich, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa.
- Ejsmunt-Wieczorek I. 2011: Derywaty czasownikowe w gwarach południowomazowieckich na tle odpowiedników innogwarowych, *Primum Verbum*, Łódź.
- Fadecka A. 2010: Słowotwórstwo czasownika w gwarze, Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi, Łódź.
- Feleszko K. 2003: Bukowina moja miłość. Język polski na Bukowinie Karpackiej do 1945 roku, t. 2: Słownik, Instytut Sławiastyki PAN, Sławiastyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa.
- Frąckiewicz M.K. 2007: Semantyka i składnia czasowników myślenia w łomżyńskich tekstach gwarowych, Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wągów, Łomża.
- Gala S. 1994: Małopolsko-śląsko-wielkopolskie pogranicze językowe, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Gala S. 2008: Kwestionariusz do badań słowotwórstwa i słownictwa w gwarach pogranicza wielkopolsko-małopolsko-mazowiecko-śląskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Gala S., Frank-Rakowska G., Gala-Milczarek B. 2010: Indeks alfabetyczny i indeks a tergo do *Słownictwa ludowego...* Karola Dejny, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.
- Gala-Milczarek B. 2009: Budowa słowotwórcza rzeczowników w gwarach piotrkowskich, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Garczyńska J. 2007: Analiza fonetyczna akcentowanych samogłosek ustnych w mowie Polek z Kazachstanu, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Gardzińska J. 1996: Językowe wykładniki stopnia pewności sądów w gwarach ludowych (na podstawie tekstów z Mazowsza i Podlasia), Wyższa Szkoła Rolniczo-Pedagogiczna, Siedlce.
- Gardzińska J. 2001: Z zagadnień składni dialektalnej. Zbiór studiów, Instytut Filologii Polskiej Akademii Podlaskiej, Siedleckie Towarzystwo Naukowe, Siedlce.
- Grabka B. 2002: Nagłos wokaliczny w gwarach polskich, Wydawnictwo Naukowe DWN, Kraków.
- Grabka B. 2012: Obrzędowość roku kościelnego w gwarach polskich. Od adwentu do zapustów, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Grek-Pabisowa I. 2002: Współczesne gwary polskie na Litwie i Białorusi. Fonetyka, Sławiastyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa.
- Greń Z., Krasowska H. 2008: Słownik górali polskich na Bukowinie, Sławiastyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa.

- Grochola-Szczepanek H. 2002: Rzeczowniki złożone w gwarach polskich, Wydawnictwo Naukowe DWN, Kraków.
- Grochola-Szczepanek H. 2012: Język mieszkańców Spisza. Pleć jako czynnik różnicujący, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Gwary Dziś 2001–2012: red. J. Sierociuk, 1: Metodologia badań, 2: Regionalne słowniki i atlasy gwarowe, 3: Wewnętrzne zróżnicowanie języka wsi, 4: Konteksty dialektologii, 5: Apelatywne nazwy miejsc w dialektach polskich. Derywacja sufiksalna, 6: Aktualne problemy dialektologii słowiańskiej, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań.
- Holly K. 1993: Fonetyka w gwarze Żywiecczyny, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Janiak B. 2004: Pogranicze językowe polsko-wschodniosłowiańskie (na podstawie fleksji ukraińskiej i polskiej gwary Niemirowa nad Bugiem), Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Jaros I. 2001: Gwary opoczyńskie na tle językowego pogranicza Małopolski i Mazowsza, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Jaros I. 2009: Nazwy środków czynności w gwarach łączyczo-sieradzkich. Studium słowotwórczo-leksykalne, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Karaś H. 2002: Gwary polskie na Kowieńszczyźnie, Auśra, Warszawa–Puńsk.
- Karaś H. (red.) 2008–2010: Gwary polskie. Przewodnik multimedialny (online: www.gwary.polskie.uw.edu.pl).
- Karaś H. (red.) 2010–2011: Dialektologia polska. Kompendium internetowe (online: www.dialektologia.uw.edu.pl).
- Karaś H. 2011: Polska leksykografia gwarowa, Wydawnictwo Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Karaś H. 2012a: O projekcie bazy dźwiękowej polskich tekstów gwarowych „Nowy Kolberg”, Gwary Dziś 6: Aktualne problemy dialektologii słowiańskiej, red. J. Sierociuk, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań, s. 179–190.
- Karaś H. 2012b: Perspektywy polskiej dialektologii, *Poradnik Językowy*, z. 8, s. 15–28.
- Karaś H., Kresa M., Krawczyk-Wieczorek A. 2012: Towards a corpus of Polish dialect texts, *Prace Filologiczne LXIII*, s. 129–145.
- Kąś J. 1994: Interferencja leksykalna słownictwa gwarowego i ogólnopolskiego (na przykładzie gwar orawskich), Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- Kąś J. 2003/2011: Słownik gwary orawskiej, t. 1–2, Księgarnia Akademicka, Kraków.
- Kleszcz K. 2001: Unifikacja językowa mieszkańców wsi okolic Brzegu na Śląsku Opolskim. Studium socjolingwistyczne, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Kobylińska J. 1990: Gwara w utworach Władysława Orkana, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków.
- Kobylińska J. 2001: Słownik gwary gorczańskiej (zagórzańskiej), Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków.
- Koniusz E. 2001: Polszczyzna z historycznej Litwy w *Słowniku gwar polskich* Jana Karłowicza, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce.
- Kość J. 1999: Polszczyzna południowokresowa na polsko-ukraińskim pograniczu językowym w perspektywie historycznej, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Kowalska A. 1991: Podziały językowe Mazowsza na tle podziałów pozajęzykowych, Agencja Fis, Warszawa.
- Kowalska A. 2011: Apelatywne nazwy miejsc w dialektach polskich. Derywacja sufiksalna, [w:] *Gwary Dziś 5*, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań.
- Kowalska A., Strzyżewska-Zaremba A. 1971–1992: Atlas gwar mazowieckich, t. 1–10, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Krawczyk A. 2007: Zapożyczenia leksykalne w sytuacji wielojęzyczności. Ukrainizmy i rusycyzmy w mowie Maćkowiec na Podolu, Wydawnictwo DiG, Warszawa.
- Krawczyk-Tyrpa A. 2001: Tabu w dialektach polskich, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz.

- Krop J., Twardzik J., Pilch J., Wronicz J. 1995/2010: Słownik gwarowy Śląska Cieszyńskiego, red. J. Wronicz, wyd. 1: Towarzystwo Miłośników Wisły, Towarzystwo Miłośników Ustronia, Wisła, Ustroń, wyd. 2. poprawione i poszerzone (autorzy jak poprzednio oraz W. Majętny), Galeria «Na Gojach», Ustroń.
- Krupska-Perek A. 1994: Syntaktyczno-formalne realizacje predykcji zdaniotwórczej w gwarach (na podstawie tekstów z Polski Centralnej), Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Książek-Bryłowa W. 1994: Wariantywność fleksji w historii i gwarach języka polskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Kucała M. 1994: Twoja mowa cię zdradza. Regionalizmy i dialektyzmy języka polskiego, Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, Kraków; wyd. 2 rozszerzone 2002.
- Kucharzyk R. 2003: System fonetyczny i leksykalny wsi Rzepiennik Strzyżewski w ujęciu socjolingwistycznym, Lexis, Kraków.
- Kucharzyk R. 2010: Słownictwo odantropomiczne w gwarach polskich, Lexis, Kraków.
- Kurdyła T. 2011: Funkcje formantów rzeczownikowych w polszczyźnie ludowej (na przykładzie trzech wsi podkarpackich), Księgarnia Akademicka, Kraków.
- Kurek H. 1990: Metodologia socjolingwistycznego badania fonetyki języka mówionego środowisk wiejskich (na przykładzie kilku wsi Beskidu Niskiego), Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- Kurek H. 1995: Przemiany językowe wsi regionu krośnieńskiego. Studium socjolingwistyczne, Universitas, Kraków.
- Kurek H. 2003: Przemiany leksyki gwarowej na Podkarpaciu, Universitas, Kraków.
- Kurzowa Z. 1993: Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w., Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa–Kraków.
- Kwaśnicka-Janowicz A. 2005: Polsko-ukraińskie związki leksykalne w zakresie obrzędowości weselnej w gwarach okolic Przemyśla, Scriptum, Kraków.
- Labocha J. 1990: Opowiadania ludowe ze Śląska Cieszyńskiego w Czechosłowacji w świetle pragmatyki tekstu, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- Labocha J. 1997: Polsko-czeskie pogranicze na Śląsku Cieszyńskim. Zagadnienia językowe, Księgarnia Akademicka, Kraków.
- MAJWG: Z. Zagórski, A. Sieradzki, E. Grzelakowa, Mały atlas językowy województwa gorzowskiego, t. 1–2, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 1992–1996.
- Marciniak R. 2008: Gwary łowickie dawniej i dziś na tle innych gwar polskich, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Marciniak-Firadza R. 2013: Nazwy osobowych wykonawców czynności w gwarach małopolsko-mazowieckiego pogranicza językowego, cz. 1: Studium słowotwórczo-leksykalne, cz. 2: Słownik, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Okoniowa J. 1994: Przeciwstawienia kierunkowe w języku polskim, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Pająkowska M. 1990: Słowotwórczość rzeczowników w gwarze kociewskiej, Wydawnictwo Uczelniane WSP, Bydgoszcz.
- Pająkowska M. 1997: Słownictwo kociewskie a kultura ludowa. Wybrane zagadnienia z zakresu słownictwa gwarowego, wyrażającego sądy wartościujące o człowieku, Wydawnictwo Uczelniane WSP, Bydgoszcz.
- Paryl W. 2004: Słownik gwary przesiedleńców ze wsi Tuligłowy koło Komarna, współpraca M. Mieszczankowska, Lexis, Kraków.
- Pelcowa H. 1994: Mazowizmy leksykalne w gwarach Lubelszczyzny, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Pelcowa H. 2001: Interferencje leksykalne w gwarach Lubelszczyzny, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Pelcowa H. 2012a: Dialektologia — stan i perspektywy badań, [w:] Słowa — style — metody, red. H. Pelcowa, M. Wojtak, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 205–216.

- Pelcowa H. 2012b: Słownik gwar Lubelszczyzny, t. 1: Rolnictwo. Narzędzia rolnicze, prace polowe, zbiór i obróbka zbóż, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Przymuszała L. 2013: Słownik frazeologizmów i typowych połączeń wyrazowych w gwarach śląskich, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Radwańska-Paryska Z. 1992: Słownik gwarowy górskich nazw roślin z Tatr i terenu Podtatrza, Tatrzański Park Narodowy, Zakopane.
- Rak M. 2005: Słownik frazeologiczny gwary Dębna w Górach Świętokrzyskich, Scriptum, Kraków.
- Rak M. 2007: Językowo-kulturowy obraz zwierząt utrwalony w animalistycznej frazeologii gwar Gór Świętokrzyskich i Podtatrza, Scriptum, Kraków.
- Reichan J. (red.) 1999: Indeks alfabetyczny wyrazów z kartoteki „Słownika gwar polskich”, t. 1: A–O, t. 2: P–Ż, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Reichan J., Woźniak K. 2004: Polskie atlasy dialektologiczne i etnograficzne, Lexis, Kraków.
- Rembiszewska D.K. 2002: Gwary nadbużańskie mazowiecko-podlaskie, Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wągów, Łomża.
- Rembiszewska D.K. 2006: Dynamika rozwoju gwary Knyszyna i okolic na Podlasiu w XX wieku, Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa.
- Rembiszewska D.K. 2007: Słownik dialektu knyszynskiego Czesława Kudzinowskiego, Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wągów, Łomża.
- Rieger J. (red.) 2007: Słownictwo gwarowe przesiedleńców z Ukrainy. Słownik porównawczy kilku wsi w Tarnopolskiem, Lexis, Kraków.
- Rieger J. (red.) 2008: Słownictwo kresowe. Studia i materiały, Wydawnictwo DiG, Warszawa.
- Rieger J., Cechosz-Felczyk I., Dzięgieł E. 2002: Język polski na Ukrainie w końcu XX wieku, cz. 1: Stan i status. Cechy charakterystyczne. Polszczyzna w Lwowskiem, Tarnopolskiem i na Podolu. Teksty, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa.
- Rieger J., Cechosz-Felczyk I., Dzięgieł E. 2007: Język polski na Ukrainie w końcu XX wieku, cz. 2: Polszczyzna w Lwowskiem, Żytomierskiem i na Podolu. Teksty, Lexis, Kraków.
- Rieger J., Masojć I., Rutkowska K. 2006: Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie, Wydawnictwo DiG, Warszawa.
- Rogowska-Cybulska E. 2005: Gwarowy obraz roślin w świetle aktywności nominacyjnej ich nazw (na przykładzie gwary wsi Wagi w powiecie łomżyńskim), Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Rudnicki S. 2000: Gwara polska wsi Korczunek koło Żytomierza. Fonetyka. Fleksja, Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa.
- Sędziak H. 1992: Semantyka i składnia czasowników mówienia w gwarze łomżyńskiej, Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wągów, Łomża.
- Sędziak H. 1993: Czasowniki ruchu w gwarze łomżyńskiej i we współczesnej polszczyźnie literackiej. Studium porównawcze, Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wągów, Łomża.
- Sędziak H. 1995: Struktura semantyczna i składniowa czasowników z komponentem ‘mówić’ (na materiale gwary łomżyńskiej), Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wągów, Elipsa, Łomża–Warszawa.
- Sędziak H. 1998: Składnia łomżyńskich tekstów gwarowych, Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wągów, Łomża.
- SGOWM: Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur, t. 1–6, red. Z. Stamirowska (t. 1–3), H. Perzowa (t. 3–5), D. Kołodziejczykowa (t. 4–6), K. Sobolewska (t. 6), Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków 1987–1991 (t. 1–2), Instytut Języka Polskiego PAN, Warszawa–Kraków 1993–2014 (t. 3–6).
- SGP PAN: Słownik gwar polskich, red. M. Karaś (Źródła, t. 1), J. Reichan (t. 2–8), S. Urbańczyk (t. 2–5), J. Okoniowa (t. 6–8), B. Grabka (t. 7–8), Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków 1977–1991 (t. 1–3), Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków 1992–2013 (t. 4–8).
- SGŚ: Słownik gwar śląskich, red. B. Wyderka, t. 1–13, Państwowy Instytut Naukowy, Instytut Śląski w Opolu, Opole 2000–2012.

- Sierociuk J. 1990: Pieśń ludowa i gwara, Krajowa Agencja Wydawnicza, Lublin.
- Sierociuk J. 1996: Budowa wybranych formacji rzeczownikowych — szczególnie nazwy miejsc — w gwarach między Wisłą a Wieprzem, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Sikora K. 2010: Grzeczność językowa wsi, cz. 1: System adresatywny, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Skudrzyk A., Rudnicka-Fira E. 2010: Dialektologia. Materiały pomocnicze. Konteksty socjolingwistyczne i etnolingwistyczne, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Skudrzykowa A., Tambor J., Urban K., Wolińska O. 2001: Gwara śląska — świadectwo kultury, narzędzie komunikacji. Sytuacja językowa w miastach Górnego Śląska, Śląsk, Katowice.
- Sobierajski Z. (red.) 1991: Dialekty polskie i folklor z różnych regionów, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań.
- Sowa F. 1990: System fonologiczny polskich gwar spiskich, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław.
- Strutyński J. (red.) 1981–1990: Bibliografia dialektologii polskiej, t. 1–3, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- Studia Dialektologiczne: 1996–2010, red. B. Dunaj, J. Reichan (t. 1), J. Okoniowa, B. Dunaj (t. 2), J. Okoniowa (t. 3), H. Kurek, A. Tyrpa, J. Wronicz (t. 4), Lexis, Kraków.
- Szczepankowska I. 1998: Nomina attributiva w gwarze łomżyńskiej. Studium leksykalno-słowotwórcze, Trans Humana, Białystok.
- Światała-Cheda M. 2012: Słowotwórstwo rzeczownika w gwarze Proboszczewic koło Płocka, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Tambor J. 2006/2008: Mowa Górnoślązaków oraz ich świadomość językowa i etniczna, Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Tyrpa A. 2011: Cudzoziemcy i obce kraje w dialektach polskich, Instytut Języka Polskiego PAN, Lexis, Kraków.
- Urbańska-Mazuruk E. 2007: Składnia zdania złożonego w gwarach polskich (na przykładzie gwar wsi nad Wartą), Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej, Słupsk.
- Waniakowa J. 2012: Polskie gwarowe nazwy dziko rosnących roślin zielnych na tle słowiańskim. Zagadnienia ogólne, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Warchoń S. 1992: Specyfika gwar mieszanych i przejściowych na terenach etnicznie zróżnicowanych, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Wydział Humanistyczny, Lublin.
- Wronicz J. (red.) 2009: Mały słownik gwar polskich, Lexis, Kraków.
- Wyderka. B. 2011: Problemy metodologiczne współczesnej dialektologii, Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego LXVII, s. 71–85.
- Zagórski Z. 1991: O mowie mieszkańców kilkunastu wsi wokół Konina, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Zborowski J. 2009: Słownik gwary Zakopanego i okolic, oprac. pod kier. J. Okoniowej, Instytut Języka Polskiego PAN, Muzeum Tatrzańskie im. dra Tytusa Chałubińskiego, Zakopane–Kraków.

Summary

Polish dialectology after 1989

Keywords: dialectology, publications.

This paper presents the main achievements of Polish dialectology after the year 1989. Monographs showing various aspects of dialectological research, including those in the field of phonetics, morphology, syntax and vocabulary have been referred to. The text is supplemented by an extensive bibliography.

Mariusz Rutkowski

Olsztyn, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski

Onomastyka polska w ostatnim ćwierćwieczu

Słowa kluczowe: onomastyka, polskie nazwy własne, przegląd badań, monografie.

Badania nazw własnych w ostatnim ćwierćwieczu, podobnie jak większość pozostałych obszarów naukowej refleksji nad językiem, rozciągają się między kontynuacją tradycyjnych wzorców opisów a nowymi propozycjami metodologicznymi. W onomastyce jest to swoiste zawieszenie między «starym» a «nowym», dotyczy zresztą nie tylko samego sposobu analiz i interpretacji, ale także — a może przede wszystkim — przedmiotu opisu. Dynamicznie zmieniającej się rzeczywistości dyskursywno-komunikacyjnej towarzyszy bowiem ogromny ilościowy przyrost obiektów, które na skutek społecznej percepcji i kategoryzacji stają się obiektami onimicznymi: ważnymi dla danej wspólnoty komunikatywnej, postrzeganymi indywidualnie, opozycyjnie i dyferencyjnie w stosunku do innych obiektów, przy tym «komunikacyjnie ważnymi» na tyle, że na planie języka są im przypisywane indywidualne nazwy. Charakterystycznym rysem polskiej onomastyki w opisywanym okresie jest więc nie tylko stopniowa reorientacja metodologiczna w — najogólniej mówiąc — kierunku synchronicznym i komunikacyjnym, ale także sukcesywne poszerzanie spektrum badań i włączanie w ich zakres nowych kategorii nazw własnych.

Mimo tych stopniowych zmian i rekonfiguracji paradygmatów opisu wciąż utrzymuje się w onomastyce tradycyjny model metarefleksji, zgodnie z którym wyróżnia się poszczególne subdyscypliny badawcze na podstawie kryterium przedmiotowego. Tym tropem próbując podążać także w tym przeglądzie, skupiając się kolejno na najważniejszych dokonaniach w zakresie badań nad antroponimią, toponimią oraz chrematonimią (szeroko pojmowaną) wraz z nowymi kategoriami nazw. Uzupełnieniem będzie przegląd opracowań o charakterze teoretycznym i encyklopedycznym¹⁾.

1. Antroponimia

Badania nad nazwami osobowymi (antroponimią) stanowią tradycyjnie najważniejszą i bodaj najliczniej reprezentowaną pod względem zainteresowań badawczych subdyscyplinę

---

¹⁾ Przegląd z natury rzeczy jest subiektywny — z powodu ograniczeń redakcyjnych zmuszony byłem pominąć wiele interesujących prac i dokonań badawczych. Z tych samych powodów koncentruję się zasadniczo na opracowaniach monograficznych. O historii, stanie i dorobku polskiej onomastyki pisali wcześniej czołowi polscy onomaści — zob. np. Robert Mrózek (2002), a także artykuły Ewy Wolnicz-Pawłowskiej, R. Mrózka, Aleksandry Cieślikowej i Marii Malec w specjalnym zeszycie Poradnika Językowego (2011, nr 7), poświęconym polskiej onomastyce.

onomastyki. Kontynuowano w tym zakresie wiele fundamentalnych projektów rozpoczętych w okresie wcześniejszym, zwłaszcza tych o charakterze leksykograficznym. Wobec braku objaśnień etymologicznych w podstawowym Słowniku staropolskich nazw osobowych podjęto się opracowania specjalnego słownika, będącego jego uzupełnieniem o informację etymologiczną, a także strukturalną (Cieślíkowa i in. (red.) 1995–2002). Siedmiotomowe dzieło obejmuje odpowiednio nazwy osobowe odapelatywne, odmiejscowe, heraldyczne, pochodzenia chrześcijańskiego, niemieckiego, wraz z suplementem.

Staropolskiej antroponimii dwie monografie poświęciła A. Cieślíkowa (1990, 1991). Oba opracowania pokazują zjawiska ważne i charakterystyczne w procesie kształtowania się systemu nazwisk, w obu zawarte są niezwykle cenne i inspirujące uwagi natury teoretycznej. Autorka dokonała w nich rekonstrukcji i charakterystyki staropolskiej leksyki apelatywnej, stanowiącej podstawę procesów nazwotwórczych. Dużo miejsca poświęciła też modelowi onimizacji jako semantycznego przejścia do klasy nazw własnych na skutek utraty znaczenia leksykalnego — te spostrzeżenia oddają pragmatyczną i społeczną naturę jednego z najczęstszych procesów kreowania nazw, mają charakter uniwersalny i są wykorzystywane przez badaczy nie tylko nazw osobowych, ale i innych kategorii onimicznych, a także stanowią inspirację w teoretycznej refleksji nad semantycznymi sposobami powiększania zasobów nazewniczych.

Dawne nazwy osobowe poddawały się opisowi nie tylko strukturalno-motywacyjnemu, ale także z punktu widzenia miejsca w kulturze i jako nośniki wartości. W tym nurcie mieści się studium Zofii Kalety (1998), w którym autorka opisała proces formowania się nazwisk i ich ewolucję w polskim porządku obyczajowo-prawnym. Tłumaczy ona kulturowy wzorzec wartościowania polskiego nazwiska odmiejscowego zakończonego na *-ski*, pokazuje ponadto kształtowanie się takich cech nazwisk, jak dziedziczenie, niezmienność, obowiązkowość czy ochrona prawna. Z kolei zmieniające się motywy wyboru imion, kulturowe wzorce i tendencje na przestrzeni wieków stały się przedmiotem monografii M. Malec (2001). Badaczka ta, jedna z najwybitniejszych znawczyń dawnego systemu imienniczego, kreśli w niej historię i motywację słowiańskich imion dwuczłonowych, nawiązujących do kluczowych wartości (życia, zdrowia, poznania, domu, związków rodzinnych, przestrzeni, uczucia, pokoju), obrazuje zmiany motywacji po chrystianizacji (kult świętych) aż po ilustrację współczesnych tendencji i wzorców kulturowych, inspirowanych literaturą i kulturą popularną. Na osobną uwagę zasługuje również wcześniejsza monografia tej samej autorki poświęcona imionom pochodzenia chrześcijańskiego (Malec 1994). Przedstawiła ona również syntetyczne, popularynonaukowe opracowanie polskiej antroponimii (Malec 1996).

Oprócz badań nad ogólnym zasobem polskich imion i nazwisk prowadzono studia nad antroponimią poszczególnych regionów. Pod tym względem wyróżniają się prace dotyczące obszarów pogranicznych, na których dochodziło do procesów interferencji języków i dialektów oraz wpływów obcych systemów nazewniczych. Można tu wskazać pracę E. Wolnicz-Pawłowskiej (1993), w której dokonano etymologicznej i strukturalnej analizy imion i nazwisk głównie na podstawie źródeł rękopiśmiennych. Istotnym osiągnięciem jest również opracowanie E. Wolnicz-Pawłowskiej i Wandy Szulowskiej (1998) zawierające opis imion, nazwisk i innych formuł identyfikacyjnych z obszaru dzisiejszej Ukrainy. Z kolei nazewnictwu

osobowemu Mazowsza poświęcona jest monografia W. Szulowskiej (2004). Warte uwagi są szeroko zakrojone badania Zofii Abramowicz nad systemem antroponimicznym Żydów, głównie z regionu Białostockizny. Autorka poświęciła temu zagadnieniu wiele tekstów rozproszonych, opracowanie leksykograficzne (Abramowicz 2003), a zwieńczeniem badań jest praca Antroponimia Żydów białostockich (Abramowicz 2010). Przekrojowy opis polskich nazwisk na terenie językowo obcym opisała Barbara Czopek-Kopciuch (2004). Podjęto także wiele projektów zmierzających do charakterystyki antroponimii mieszkańców poszczególnych miast, głównie na materiale historycznych dokumentów miejskich. Należy tu wymienić prace Marii Czaplickiej-Niedbalskiej (1996), Małgorzaty Jaracz (2001), Ireny Sarnowskiej-Giefing (2011),

Odmienne metodologicznie podejście do materiału antroponimicznego zaproponowała Katarzyna Skowronek (2001). Bazując na materiale współczesnym, autorka poszukuje prawidłowości statystycznych i frekwencyjnych w antroponimii. Opracowanie to zawiera zestaw głównych typów sufiksalnych dla nazwisk o bardzo niskiej oraz bardzo wysokiej frekwencji, ponadto autorka ustala najważniejsze regularności kwantytatywne zachodzące w słowotwórstwie nazwisk. Współczesny zasób nazw osobowych stał się również przedmiotem dwóch opracowań leksykograficznych Kazimierza Rymuta ((wyd.) 1992–1994, 1995), wykorzystujących dane z bazy PESEL. Nie mają one w zasadzie charakteru analitycznego, a jedynie statystyczny. Elektroniczny słownik najczęstszych polskich nazwisk w ujęciu historycznym i współczesnym jest obecnie przedmiotem prac zespołu kierowanego przez K. Skowronek.

Inne kategorie nazw osobowych doczekały się raczej badań przyczynkarskich. Z większych opracowań warto wymienić nowy zarówno pod względem doboru materiału, jak i opisu słownik uczniowskich antroponimów przezwiskowych (Mrózek 2007). Autor prezentuje i objaśnia nazwy motywowane apelatywami oraz innymi antroponimami, czyli w praktyce najczęstsze typy motywacyjne w tej grupie nazw osobowych. We wprowadzeniu kreśli ponadto teoretyczny rys antroponimii socjolektalnej w obrębie mikrośrodków młodzieżowych.

2. Toponimia

Do najważniejszych osiągnięć toponomastyki należy zaliczyć leksykograficzne opracowanie pod redakcją K. Rymuta (1996–2007), które gromadzi i objaśnia nazewnictwo miast, wsi oraz ich części, które kiedyś były samodzielnymi obiektami osadniczymi. Słownik ten podaje informacje o współczesnej formie nazewnictwa, jej historycznych odpowiednikach wraz z dokumentacją historyczną, ilustrującą w porządku chronologicznym wszystkie warianty językowe nazw. Objaśniana jest też geneza nazw i charakter zmian językowych na przestrzeni wieków.

Podejmowano liczne szczegółowe badania toponomastyczne dotyczące nazw określonego, najczęściej historycznego, rzadziej administracyjnego, obszaru Polski. Kontynuowano w nich zazwyczaj wypracowane metody Witolda Taszyckiego i Stanisława Rosponda, dając w związku z tym opisy zarówno etymologii, jak i struktury jednostek nazewnictwa. Jednym z większych projektów tego typu jest podjęta w Opolu próba opisu śląskich nazw miejscowych w ujęciu historycznym. Wielotomowe opracowanie (Sochacka (red.) 1991–2011)

gromadzi i systematyzuje w ujęciu leksykografii onomastycznej nazewnictwo tego rozległego, odrębnego i zróżnicowanego obszaru historycznego. Na osobną uwagę zasługują wieloletnie badania nad nazewnictwem europejskim, także w kontekście języka polskiego, prowadzone przez Zofię i Karola Zierhofferów (2000, 2007). Interesujące opracowanie nazw miejscowych dawnych województw wschodnich i południowo-wschodnich Rzeczypospolitej przynosi praca Teresy Pluskoty (1998), w której autorka analizuje blisko 19 tysięcy toponimów funkcjonujących od drugiej połowy XVI wieku aż do utraty niepodległości pod koniec XVIII wieku. Odrębnością metodologiczną, odchodzącą od ogólnie przyjętych klasyfikacji, a zmierzającą w kierunku rekonstrukcji poszczególnych jednostek, z uwzględnieniem aspektu fleksyjnego i słowotwórczego, wyróżnia się opracowanie Zbigniewa Babika (2001). Ta obszerna monografia poświęcona jest najstarszej warstwie nazewnictwa na ziemiach polskich, analiza obejmuje więc kilkaset nazw geograficznych, głównie hydronimów, ale także nazw miejscowych i innych (oronimy).

W badaniach nad nazwami obiektów terenowych kontynuowane są w zasadzie tradycyjne wzorce metodologiczne, stworzone w odniesieniu do poszczególnych kategorii nazewnictwa. Wyodrębniają się zatem prace dotyczące hydronimii, mikrotoponimii oraz urbanonimii (nazewnictwo miejskie). Wśród opracowań nazw wodnych wskazać należy wielotomową serię *Hydronymia Europaea*, wydawaną we współpracy Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie z Akademią Nauki i Literatury w Moguncji²⁾. W ramach tego projektu, zapoczątkowanego w latach osiemdziesiątych i z powodzeniem kontynuowanego aż do 2005 roku, polscy badacze zanalizowali nazwy wodne na większości terytorium Polski. Jest to rzetelne, wartościowe dzieło, stanowiące m.in. podstawę prac nad standaryzacją polskich nazw wodnych. Ważnym osiągnięciem z zakresu opisu nazw wodnych jest praca Jerzego Dumy (1999), a z nowszych wyróżnia się — także pod względem metodologii — studium Urszuli Bijak (2013) na temat największego polskiego dorzecza. Syntetyczny charakter ma z kolei praca E. Wolnicz-Pawłowskiej (2013), swego rodzaju kompendium wiedzy z zakresu polskiej hydroonomastyki. Obecnie w toku realizacji jest projekt elektronicznego słownika polskich hydronimów pod kierunkiem B. Czopek-Kopciuch.

Przedmiotem zainteresowań badaczy była też mikrotoponimia, ujmowana najczęściej synchronicznie. Jedną z ważniejszych prac z tego zakresu jest oparta na dokumentach historycznych monografia Roberta Mrózka (1990), która ze względu na uporządkowanie metodologiczne może stanowić wzorzec kompleksowego opracowania mikrotoponimii z wybranego terenu. Autor pokazuje w niej zarówno najczęstsze typy motywacyjne, takie jak charakteryzacja i lokalizacja, jak i metaforyczne i metonimiczne odniesienia do okoliczności

---

²⁾ Z powodu braku miejsca nie podaję szczegółowych danych bibliograficznych (zainteresowany Czytelnik bez trudu do nich dotrze), ograniczę się do wskazania autorów poszczególnych tomów, dorzeczy, jakie opracowali, i roku wydania: Hubert Górnowicz (dolna Wisła, 1985), Ewa Rzetelska-Feleszko (Bałtyk od ujścia Wisły do Parsęty, 1987), Janusz A. Rieger (Wisłok, 1988; San 2003, 2004), J. Duma (dolna Odra oraz Bałtyk po ujście Parsęty, 1988; Wisła od Pilicy do Brdy, 1999), Maria Biolik (Bałtyk między dolną Wisłą a Pregołą, 1989; Pregoła i Bałtyk między Pregołą i Niemnem, 1993, 1996; górna Narew, 2005), Henryka Mól (Wieprz, 1990), K. Rymut (górna Wisła, 1993, 1996, 1998, 2000; Wisła od Przemszy do Pilicy, 2001), Aleksandra Belchnerowska (jeziora w dorzeczu Bałtyku między dolną Wisłą i Odrą, 1991).

aktu nazwotwórczego, dokonuje też drobiazgowej analizy strukturalnej pozyskanego zasobu mikrotoponimów. Ważnym osiągnięciem z zakresu mikrotoponimii jest także opracowanie pomorskich nazw terenowych, w którym pokazano nie tylko określone typy motywacyjne, ale również uwzględniono aspekt stricte językowy, tj. elementy słowiańskie (Rzetelska-Feleszko, Duma 2008–2013). Ci sami autorzy we wcześniejszej pracy przedstawili opis pomorskiego nazewnictwa miejscowego (Rzetelska-Feleszko, Duma 1991). Oba dzieła stanowią ważne źródło nie tylko pogłębionych studiów onomastycznych, ale także tych dotyczących historii i osadnictwa na Pomorzu.

Propozycję socjoonomastycznego badania mikrotoponimów środowiskowych, a więc opisu z uwzględnieniem specyfiki społeczności, która je wytworzyła i użytkuje, przedstawił Mariusz Rutkowski (2001). Taka orientacja metodologiczna wymagała odrębnego ujęcia zarówno klasyfikacji, jak i interpretacji kulturowej badanych nazwy — w pracy motywację semantyczną powiązano z funkcją danej nazwy w użyciu, a analizę strukturalną zastąpiono wskazaniem głównych schematów powoływania nowych jednostek (wybór, kreacja). Na uwagę zasługuje też syntetyczne opracowanie polskiego nazewnictwa miejskiego Kwiryny Handke (1992), zawierające opis procesu kształtowania się systemu nazw w obrębie miast, a także przegląd najważniejszych typów motywacyjnych i strukturalnych nazw ulic, placów i innych miejskich obiektów toponimicznych.

3. Chrematonimia i inne nazwy własne

Nazwy własne obiektów związanych z rozwojem cywilizacyjnym człowieka, w tym przede wszystkim materialnych i niematerialnych wytworów jego działalności (zwłaszcza komercyjnej, kulturowej, sportowej, medialnej i symbolicznej), stały się w ostatnim ćwierćwieczu przedmiotem licznych opracowań. Powodów szczególnego zainteresowania tą sferą nazw można upatrywać w ich rozpowszechnieniu i powiązaniu z codziennością, związkach z innymi przejawami aktywności komunikacyjnej, a także cechami samych nazw: atrakcyjnością i kreatywnością. Nie bez znaczenia jest zapewne również stosunkowo łatwy dostęp do materiału badawczego oraz (pozorna) łatwość analiz i interpretacji niewymagająca pogłębionych studiów etymologicznych czy historycznojęzykowych.

W opisach chrematonimów konkurują dwa poglądy na temat natury i zakresu tego terminu: stanowisko Czesława Kosyła, ograniczające pole chrematonimii do nazw materialnych wytworów rąk ludzkich, oraz ujęcie Edwarda Brezy, który postuluje włączać doń nazwy wszelkich — także niematerialnych — przejawów działalności człowieka³). Stan taki nie sprzyja wypracowaniu spójnej teorii dotyczącej tej klasy nazw, każdorazowo zmusza bowiem badaczy do zajmowania własnego stanowiska oraz dodatkowego oznaczania opisywanych kategorii nazewniczych.

Rodząca się na nowo po 1989 roku przedsiębiorczość i dynamika zmian rynkowych zaowocowały powoływaniem tysięcy nowych nazw odnoszących się do nowo powstających podmiotów gospodarczych (firm) i ich produktów. Nowe nazwy przykuwały uwagę zarówno

³) Zob. Kosyl (1993). Konkurencyjna teoria E. Brezy została wyłożona w rozdziale onomastycznej encyklopedii pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko (1998: 398–403).

doświadczonych onomastów (liczne artykuły E. Rzetelskiej-Feleszko), jak i sporej grupy młodszych badaczy. Przeważają w tej grupie rozproszone artykuły i wystąpienia konferencyjne, pierwsza zaś monografia Andrzeja Lewandowskiego (1992) materiałowo i metodologicznie przynależy raczej do okresu wcześniejszego. Swoistą syntezę badań nad szeroko pojętą chrematonimią stanowi dopiero studium Artura Gałkowskiego (2008), w którym autor porządkuje kwestie terminologiczne, wprowadzając własne propozycje postrzegania tej złożonej i zróżnicowanej klasy nazw. Wyodrębnia on w ramach tzw. chrematonimii użytkowej trzy zasadnicze grupy: marketingową, społecznościową i ideacyjną, włączając w zakres tych trzech nadrzędnych klas nazwy wielu materialnych i niematerialnych obiektów związanych z działalnością człowieka.

Dużą dojrzałością metodologiczną i pogłębioną refleksją teoretyczną odznacza się opracowanie Adama Siwca (2012), który widzi miasto jako przestrzeń dyskursywną, znaczącą i naznaczoną setkami nazw o określonych funkcjach komunikacyjnych wykraczających poza konstytutywne dla nazw własnych identyfikowanie i różnicowanie obiektów. A. Siwiec wskazuje najważniejsze tendencje i konwencje rządzące procesami powoływania nazw, a same nazwy interpretuje w kategoriach znaków wpisanych w konteksty przestrzenne, komercyjne, reklamowe i komunikacyjne.

Wyraźne piętno na kierunku badań onomastycznych odcisnęły także zmiany w zakresie systemów medialnych i sposobów komunikowania. Rewolucja i ekspansja Internetu spowodowały zainteresowanie zwłaszcza młodego pokolenia onomastów takimi zjawiskami, jak nicki użytkowników, nazewnictwo blogów i stron internetowych, modyfikacje i funkcje nazw w komunikacji internetowej. Jedyną jak dotąd monografią z zakresu medioonomastyki jest opracowanie K. Skowronek i M. Rutkowskiego (2004). Autorzy wskazują w nim możliwości kompleksowego ujęcia nazewnictwa mediów i produktów medialnych, sugerując kulturowe i psychospołeczne tropy interpretacyjne.

Spośród opisów innych kategorii nazewniczych warto odnotować zwięźczenie badań nad kosmonimią (Jakus-Borkowa 2004). Autorka opisuje ludowe i oficjalne, międzynarodowe nazewnictwo Kosmosu, uwzględniając obok nazw planet i innych ciał niebieskich również nazwane obiekty na powierzchni poszczególnych planet oraz księżyców w Układzie Słonecznym. Prowadzono też prace nad zoonimią; oprócz tradycyjnego nazewnictwa ludowego (Warchoń 2007–2011) przedstawiono propozycję monograficznego ujęcia zoonimii miejskiej (Strutyński 1996).

Obok onomastyki uzualnej, opisującej nazwy obiektów istniejących w realnej rzeczywistości, rozwijał się nurt badań dążących do opisu nazw w strukturze dzieł literackich. Autorzy na ogół podążali w nich tropem wytyczonym przez wcześniejsze prace Aleksandra Wilkonia i C. Kosyła, skupiając się na dekodowaniu genezy nazw i opisie ich funkcji. Opracowania monograficzne dotyczyły zazwyczaj charakterystyki nazw wybranego pisarza, np. prace A. Siwca (1998) czy Izabeli Domaciuk (2003). Pracą z szerokim uwzględnieniem aspektu teoretycznego jest monografia I. Sarnowskiej-Giefing (2003), w której autorka starała się wychwycić powiązania warstwy onimicznej dzieł literackich z ich osadzeniem gatunkowym.

Pewnym rozszerzeniem pola badawczego jest zwrócenie uwagi na dyskursywne funkcje nazw własnych. Funkcjonowanie nazw w rozmaitych tekstach medialnych i typach dyskursu

wiąże się z takimi zagadnieniami, jak funkcje nazw, ich modyfikacje formalne i semantyczne, konotacje. Kwestie te są przedmiotem monografii M. Rutkowskiego (2007), która przynosi opis nazw w użyciu metaforycznym i metonimicznym wraz z nakreśleniem tła teoretycznego tych procesów — w duchu metodologii kognitywnej oraz teorii amalgamatów.

4. Teoria, encyklopedie

Wśród badaczy nazw własnych duże zainteresowanie niezmiennie budzi teoria onomastyczna. W ostatnich latach sporo uwagi poświęcono zwłaszcza takim zagadnieniom, jak nowe koncepcje metodologiczne w badaniu nazw własnych, status nazw w systemie językowym i komunikacji czy społeczne i socjologiczne aspekty badań onomastycznych⁴). Pod względem interpretacji nazw własnych i specyficznego ich odczytywania wyróżnia się praca Małgorzaty Rutkiewicz-Hanczewskiej (2013). Autorka przedstawia w niej własny pogląd na podstawy kreacji i funkcjonowania nazw, które są ujmowane jako odrębne struktury tekstowe, semiotyczne, a także neurosemiotyczne. Postuluje kompleksowe widzenie wszystkich propriów i mechanizmów ich generowania, bez tradycyjnie dominującego w onomastyce podziału według klas denotatów. Teoria nazw geograficznych stała się z kolei przedmiotem refleksji Andrzeja Czernego (2011), który ukazuje zagadnienie odrębności geonimów na tle filozoficznych, semiotycznych oraz lingwistycznych ujęć teorii nomina propria. Autor w zasadzie referuje znane, najważniejsze ustalenia teoretyczne oraz ewolucję poglądów na temat nazw własnych i ich szczególnych właściwości w języku.

Ukazało się ponadto kilka interesujących syntez teoretycznych, także o charakterze encyklopedycznym, prezentujących zarówno poszczególne działy onomastyki, jak i najważniejsze dokonania badawcze i stanowiska teoretyczno-metodologiczne. Podstawową pracą tego typu jest encyklopedia opracowana pod redakcją E. Rzetelskiej-Feleszko (1998), w której czołowi polscy onomaści prezentują zagadnienia teoretyczne, metodologię i stan badań, a także charakteryzują poszczególne kategorie nazewnicze. Podobny charakter, z poszerzoną perspektywą ogólnosłowiańską, ma opracowanie E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślukowej ((red.) 2002–2003). Interesującą, a przy tym zróżnicowaną metodologicznie i tematycznie syntezę opracował R. Mrózek ((red.) 2004). Z prac o charakterze poradnikowym warto wymienić słownik fleksyjny (Cieślukowa (red.) 2002), którego celem jest prezentacja prawidłowych wzorców odmiany nazw, przede wszystkim osobowych i geograficznych. Niewątpliwym osiągnięciem organizacyjnym i edytorskim jest także utrzymywanie ciągłości wydawniczej i wysokiego poziomu czasopisma *Onomastica*, wydawanego od 1955 roku w Krakowie.

Ostatnie lata przyniosły z jednej strony poszerzenie pola badawczego onomastyki i zwrócenie uwagi na nowe nazwy, związane przede wszystkim z nową sytuacją społeczną i gospodarczą, a także komunikacyjną (medialną). Należy oczekiwać dalszego penetrowania tych nowych kategorii nazw. Zwraca też uwagę zainteresowanie funkcjonowaniem nazw

---

⁴) Wiele ważnych tekstów o charakterze teoretycznym wydano w tomach pokonferencyjnych, zwłaszcza podsumowujących cykliczne Ogólnopolskie Konferencje Onomastyczne. Notabene, fakt utrzymania cyklicznego i systematycznego charakteru tych konferencji grupujących badaczy nazw z terenu całej Słowiańszczyzny stanowi sam w sobie osiągnięcie organizacyjne środowiska polskich onomastów.

w codziennej komunikacji — choć trudno jeszcze mówić o zmianie paradygmatu badawczego ze strukturalnego na komunikacyjny i dyskursywny, to z pewnością trudno nie dostrzec, że funkcjonowanie nazw w dyskursach różnego typu oraz ich pragmatyczne, kognitywne i komunikacyjne właściwości coraz częściej skupiają uwagę badaczy. Z drugiej strony na opracowanie czeka też w zasadzie cała polska oronimia — poza artykułami przyczynkarskimi nie odnotowano poważniejszych prac nad nazewnictwem pasma górskiego w Polsce.

Bibliografia

- Abramowicz Z. 2003: Słownik etymologiczny nazwisk Żydów białostockich, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok.
- Abramowicz Z. 2010: Antroponimia Żydów białostockich, Trans Humana, Białystok.
- Babik Z. 2001: Najstarsza warstwa nazewnictwa na ziemiach polskich w granicach wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny, Universitas, Kraków.
- Bijak U. 2013: Nazwy wodne dorzecza Wisły, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Cieślíkowa A. 1990: Staropolskie odapelatywne nazwy osobowe. Proces onimizacji, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Cieślíkowa A. 1991: Derywacja paradygmatyczna w staropolskiej antroponimii, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Cieślíkowa A. (red.) 2002: Mały słownik odmiany nazw własnych, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Cieślíkowa A., Czopek-Kopciuch B., Skowronek K. (red.) 2007: Nowe nazwy własne — nowe tendencje badawcze, Pandit, Kraków.
- Cieślíkowa A., Malec M., Rymut K. (red.) 1995–2002: Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych, cz. 1–7, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Cieślíkowa A., Skowronek K. (red.) 2007–2011: Antroponimia Polski od XVI do końca XVIII wieku. Wybór artykułów hasłowych oraz wykazy nazwisk wraz z chronologią i geografiami, t. 1–3, Lexis, Kraków.
- Czaplicka-Niedbalska M. 1996: Nazwiska mieszkańców Bydgoszczy: od II poł. XV w. do I poł. XVIII w., Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Bydgoszczy, Bydgoszcz.
- Czerny A. 2011: Teoria nazw geograficznych, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa.
- Czopek-Kopciuch B. 1995: Adaptacje niemieckich nazw miejscowych w języku polskim, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Czopek-Kopciuch B. 2004: Nazwiska polskie w Zagłębiu Ruhry, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Domaciuk I. 2003: Nazwy własne w prozie Stanisława Lema, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Duma J. 1999: Nazwy rzek lewobrzeżnego Mazowsza (z całym dorzeczem Pilicy), Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Warszawa.
- Gałkowski A. 2008: Chrematonimy w funkcji kulturowo-użytkowej. Onomastyczne studium porównawcze na materiale polskim, włoskim, francuskim, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Handke K. 1992: Polskie nazewnictwo miejskie, Instytut Sławistyki PAN, Warszawa.
- Jakus-Borkowa E. 2004: Polskie nazewnictwo kosmiczne, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Jaracz M. 2001: Nazwiska mieszkańców Kalisza od XVI do XVIII wieku, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz.
- Kaleta Z. 1998: Nazwisko w kulturze polskiej, Instytut Sławistyki PAN, Warszawa.
- Kosyl C. 1993: Chrematonimy, [w:] Współczesny język polski, red. J. Bartmiński, Wiedza o Kulturze, Wrocław, s. 439–444.

- Lewandowski A. 1992: Współczesne polskie nazwy firmowe, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Tadeusza Kotarbińskiego, Zielona Góra.
- Małec M. 1994: Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Małec M. 1996: O imionach i nazwiskach w Polsce. Tradycja i współczesność, Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, Kraków.
- Małec M. 2001: Imię w polskiej antroponimii i kulturze, Wydawnictwo Naukowe DWN, Kraków.
- Mrózek R. 1990: System mikrotoponimiczny Śląska Cieszyńskiego XVIII wieku, Uniwersytet Śląski, Katowice.
- Mrózek R. 2002: Dorobek i perspektywy onomastyki polskiej, *Onomastica XLVII*, s. 23–35.
- Mrózek R. (red.) 2004: Nazwy własne w języku, kulturze i komunikacji społecznej, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Mrózek R. 2007: Słownik motywacyjny antroponimów przezwiskowych socjolektu młodzieżowego, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Pluskota T. 1998: Nazwy miejscowe ziem ruskich Rzeczypospolitej. Toponimia Ukrainy i pogranicza polsko-ukraińskiego, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Bydgoszczy, Bydgoszcz.
- Rutkiewicz-Hanczewska M. 2013: Genologia onimizna. Nazwa własna w płaszczyźnie motywacyjno-komunikatywnej, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
- Rutkowski M. 2001: Mikrotoponimia przestrzeni wspinaczkowej. Studium socjoonomastyczne, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.
- Rutkowski M. 2007: Nazwy własne w strukturze metafory i metonimii. Proces deonimizacji, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.
- Rymut K. (wyd.) 1992–1994: Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych, t. 1–10, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Rymut K. (wyd.) 1995: Słownik imion współcześnie w Polsce używanych, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Rymut K. (red.) 1996–2007: Nazwy miejscowe Polski. Historia — pochodzenie — zmiany, t. 1–7, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Rzetelska-Feleszko E. (red.) 1998: Polskie nazwy własne. Encyklopedia, Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Instytut Języka Polskiego PAN, Warszawa–Kraków.
- Rzetelska-Feleszko E., Cieślíkowa A. (red.) 2002–2003: Słowiańska onomastyka. Encyklopedia, t. 1–2, Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Warszawa–Kraków.
- Rzetelska-Feleszko E., Duma J. 1991: Dawne słowiańskie nazwy Pomorza Szczecińskiego, Instytut Sławistyki PAN, Warszawa.
- Rzetelska-Feleszko E., Duma J. 2008–2013: Nazwy terenowe Pomorza Zachodniego zawierające elementy słowiańskie, t. 1: A–O, 2008, t. 2: Q–Ż, 2013, Instytut Sławistyki PAN, Warszawa.
- Sarnowska-Gieffing I. 2003: Od onimu do gatunku tekstu. Nazewnictwo w satyrze polskiej do 1820 roku, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Sarnowska-Gieffing I. 2011: Słownik nazwisk mieszkańców Poznania XVI–XVIII wieku, t. 1: A–F, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Sochacka S. (red.) 1991–2011: Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska, t. 1–15, Państwowy Instytut Naukowy, Opole.
- Skowronek K. 2001: Współczesne nazwisko polskie. Studium statystyczno-kognitywne, Wydawnictwo Naukowe DWN, Kraków.
- Skowronek K., Rutkowski M. 2004: Media i nazwy. Z zagadnień onomastyki medialnej, Lexis, Kraków.
- Siwiec A. 1998: Nazwy własne w prozie Michała Choromańskiego, Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Siwiec A. 2012: Nazwy własne obiektów handlowo-usługowych w przestrzeni miasta, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Strutyński J. 1996: Urbozoonimia polska, Wydawnictwo Tomasz Strutyński, Kraków.

- Szulowska W. 2004: *Dawna antroponimia Mazowsza (XV–XVII w.)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.
- Warchoń S. 2007–2011: *Słownik etymologiczno-motywacyjny słowiańskiej zoonimii ludowej. Słowiańskie nazwy własne zwierząt domowych i udomowionych zwierząt dzikich w środowiskach wiejskich*, t. 1: Bawoły, byki, konie, woły, 2007, t. 2: Krowy, 2009, t. 3: Koty, psy, 2011, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Wolnicz-Pawłowska E. 1993: *Antroponimia łemkowska na tle polskim i słowackim (XVI–XIX wiek)*, Instytut Sławistyki PAN, Warszawa.
- Wolnicz-Pawłowska E. 2013: *O nazwach wodnych w Polsce*, DiG, Warszawa.
- Wolnicz-Pawłowska E., Szulowska W. 1998: *Antroponimia polska na Kresach południowo-wschodnich (XV–XIX w.)*, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa.
- Zierhoffer K., Zierhofferowa Z. 2000: *Nazwy zachodnioeuropejskie w języku polskim a związki Polski z kulturą Europy*, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Poznań.
- Zierhoffer K., Zierhofferowa Z. 2007: *Polska a Europa w świetle nazw geograficznych*, Wydawnictwo «Poznańskie Studia Polonistyczne», Poznań.

Summary

Polish onomastics in the last 25 years

Keywords: onomastics, Polish proper names, research review, monographs.

In the paper, the most significant Polish studies in the field of onomastics after the year 1989 are presented. The author focuses chiefly on the books and monographs that may be regarded as the most important achievements of Polish onomastic researchers. The most impressive and inspiring works on anthroponymy, toponymy, names of products and other entities, as well as the proper names theory and onomastic dictionaries are mentioned and briefly described.

Jakub Bobrowski

Kraków, Instytut Języka Polskiego PAN

Badania nad językiem pisarzy w Polsce po 1989 roku — zarys problematyki

Słowa kluczowe: język pisarzy, leksykografia, semantyka, stylistyka.

1. Wstęp. Badania nad językiem pisarzy do 1989 roku

Studia nad językiem artystycznym, w tym nad mową konkretnych autorów, zawsze odgrywały istotną rolę w polskiej lingwistyce, być może ze względu na szczególną rangę społeczną literatury w naszej wspólnocie kulturowej. Lata powojenne przyniosły w tej dziedzinie znaczny postęp udokumentowany zwłaszcza cennymi opracowaniami leksykograficznymi (zob. Górski, Hrabec (red.) 1962–1983; Koneczna, Doroszewski (red.) 1965–1973), a także licznymi opracowaniami monograficznymi. W niniejszym szkicu chciałbym pokazać, jakie osiągnięcia w tej dziedzinie przyniosło ostatnie ćwierćwiecze. Ponieważ powstały już — obejmujące częściowo okres III Rzeczypospolitej — artykuły omawiające orientacje metodologiczne w polskiej stylistyce bądź badania nad określonymi formami wypowiedzi (zob. zwłaszcza Wojtak 1995, 1997; Sławkowa 2001), w swoim tekście pragnąłbym się skoncentrować na opracowaniach poświęconych «językom pisarskim» (jak określał mowę autorów Zenon Klemensiewicz) konkretnych twórców, pomijając w zasadzie prace przekrojowe, w których materiał badawczy stanowią utwory różnych autorów. Nie zajmuję się też kwestiami stricte metodologicznymi i teoretycznymi, choć należy przynajmniej wspomnieć, że na tym polu dokonał się znaczny postęp. Szczególnie silnymi ośrodkami teoretycznej refleksji stylistycznej są Uniwersytet Zielonogórski (zob. np. Maćkowiak, Piątkowski (red.) 2009) oraz Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego organizujący cykliczną konferencję Język pisarzy oraz publikujący serię wydawniczą pod takim tytułem.

Przedstawiając osiągnięcia z ostatnich lat, posłużę się przyjętą powszechnie periodyzacją dziejów literatury polskiej, by pokazać, jakie luki w historii polszczyzny artystycznej zostały wypełnione.

2. Badania nad językiem pisarzy w latach 1989–2014 — najważniejsze osiągnięcia

Ze względu na specyficzny charakter literatury średniowiecznej (głównie anonimowej) swoje rozważania rozpocznę od twórców doby Odrodzenia. W zakresie badań nad językiem pisarzy renesansowych największym osiągnięciem wydaje się zakończenie — rozpoczętych jeszcze w poprzednim okresie — prac nad Słownikiem polszczyzny Jana Kochanowskiego (Kucała (red.) 1994–2012). Dzieło to zwraca uwagę przede wszystkim nowatorskim sposobem prezentacji idiolektalnej semantyki leksemów — eksplikacja budowana

jest de facto z kontekstów słowa przyporządkowanych do określonych kategorii (tzw. definicja kontekstowa, wzorowana częściowo na modelu definicji kognitywnej Jerzego Bartmińskiego), co umożliwi objaśnianie znaczeń «słowami autora». Badacze należący do zespołu redakcyjnego Słownika przygotowali również szereg opracowań szczegółowych dotyczących mowy mistrza z Czarnolasu. Spośród nich należy wskazać przede wszystkim książkę Bożeny Sieradzkiej-Baziur (2002) o językowej konceptualizacji uczuć w dziełach Kochanowskiego.

Formalną, gramatyczną stroną języka poetyckiego czołowego twórcy epoki zajęła się Joanna Senderska, która poświęciła wiele artykułów (Senderska 1995, 1996ab, 1999a) oraz osobną książkę (Senderska 1999b) składni tekstów Kochanowskiego, a dokładnie zależnościom między strukturą syntaktyczną zdań a systemem wersyfikacyjnym wypracowanym przez poetę. W badaniach swych wykorzystwała transformacyjno-generatywny model składni polskiej stworzony przez Ireneusza Bobrowskiego. Uczony ten zresztą już wcześniej dowodził przydatności metodologii generatywnej do badań nad językiem artystycznym, omawiając w pracy *Językoznawstwo racjonalne* liczne przykłady inwersji w twórczości czarnoleskiego poety (Bobrowski 1993).

Informacje na temat języka innego renesansowego pisarza, Sebastiana Fabiana Kłownica, znaleźć można w książce Haliny Wiśniewskiej (2006).

Spośród twórców baroku monografią książkowej doczekał się Jan Andrzej Morsztyn. W pracy *Język poetycki Jana Andrzeja Morsztyna* Danuta Ostaszewska (1993) skupiła się na zagadnieniach semantycznych. Najpierw przeprowadziła statystyczną analizę słownictwa wierszy poety, wyodrębniając słowa-klucze, które podzieliła na pola leksykalno-semantyczne («kręgi leksykalne»). Następnie przedstawiła szczegółowo semantykę wyrazów kluczowych, bazując na wnikliwej obserwacji ich kontekstów, tekstowej łączliwości. Metodologicznie książka nawiązuje wyraźnie do prac Teresy Skubałanki, również łączącej koncepcję słów-kluczy Pierre'a Guirauda z teorią pól leksykalnych. Wybrane zagadnienia związane z warsztatem poetyckim J.A. Morsztyna omówiła także H. Wiśniewska (2010). Piśmiennictwem barokowym zajęła się ponadto Władysława Książek-Bryłowa, która prowadzi w ostatnich latach badania nad językiem i stylem Wacława Potockiego (Książek-Bryłowa 2009).

Literaturą oświeceniową zainteresował się Władysław Lubaś, który poświęcił monografię osobliwościom językowym twórczości poetyckiej Ignacego Krasickiego (Lubaś 1992). Wyznaczył on — w obrębie systemu leksykalnego i gramatycznego — takie ich klasy, jak archaizmy, neologizmy, potoczmy i regionalizmy. Następnie pokazał związek osobliwości językowych ze strukturą tekstu, zwłaszcza budową wersyfikacyjną, próbował także wyjaśnić ich pochodzenie i funkcje w kontekście z jednej strony biografii poety, z drugiej zaś — estetyki klasycystycznej.

W zakresie badań nad literaturą romantyczną najszerzej zakrojonym projektem lingwistycznym są studia nad językiem Cypriana Norwida prowadzone przez zespół pod kierownictwem Jadwigi Puzyniny. Zapoczątkowane już w latach osiemdziesiątych prace nad słownikiem pisarza zaowocowały w kolejnej dekadzie powstaniem serii zeszytów tematycznych dotyczących szczególnie istotnych dla dzieła poety kręgów leksykalnych (Puzynina (red.) 1993; Chojak (red.) 1994; Korpysz, Puzynina 1998; Kadyjewska i in. 2000). Jednocześnie

zespół pracował cały czas nad stworzeniem pełnej dokumentacji materiałowej całościowego leksykonu, który rozwijany jest obecnie w formie elektronicznej i dostępny w Internecie (zob. Puzynina, Korpysz 2009). J. Puzynina opublikowała również książkę *Słowo Norwida* (1990) — zbiór studiów powstałych na marginesie prac nad słownikiem. Zajął się w niej problemami związanymi z leksykograficznym opisem języka pisarza oraz analizą semantyczną wybranych tekstów i leksemów. Charakterystyczne jest tu wykorzystanie nowszych propozycji w zakresie badań nad konotacją słów i aksjologii lingwistycznej. W związku z projektem powstały też liczne prace Tomasza Korpysza, w tym książka dotycząca definicji poetyckich u Norwida (2010a) i wiele artykułów (2001, 2010b, 2011).

Przedmiotem częściowej monografii lingwistycznej stał się w ostatnich latach Pan Tadeusz. W opracowaniu Moniki Szpiczakowskiej (2001) zostały omówione fonetyczne i fleksyjne właściwości Mickiewiczowskiego arcydzieła. Praca ta stanowi w znacznym stopniu kontynuację nurtu badawczego — silnie obecnego w dawniejszym polskim językoznawstwie — ujmującego idiolekt pisarza w kontekście normy językowej epoki. Twórczością Mickiewicza zainteresowała się również Bronisława Ligara (2010), podejmując interesujący problem polsko-francuskiego bilingwizmu poety. Badaczka wyraźnie nawiązała do założeń lingwistyki antropologicznej, skoncentrowanej na osobie mówiącego (piszącego). Powstała także praca dotycząca Mickiewiczowskiego nazewnictwa (Szewczyk 1993).

Wybrane zagadnienia stylu trzech wybitnych pisarzy doby romantyzmu — Mickiewicza, Słowackiego i Norwida — naświetliła w swoim zbiorze studiów (powstałych w różnych okresach) Teresa Skubalanka (1997). Autorka z powodzeniem kontynuuje tu swoją, wypracowaną przez lata, strukturalistyczną z ducha metodę analizy stylistycznej.

Badania nad językiem pisarzy doby pozytywizmu — początkowo niezbyt intensywne, ale w ostatnich latach wyraźnie się rozwijające — przyniosły monografię Adrianny Seniów (2011) poświęconą językowej kreacji świata kobiet w prozie Elizy Orzeszkowej. Autorka nawiązała do popularnej w ostatnich latach kategorii językowego obrazu świata. Na odnotowanie zasługuje także szczegółowe opracowanie leksyki wojskowej w Trylogii Henryka Sienkiewicza autorstwa Leonardy Mariak (2009, 2010). Lingwistka wykorzystała zarówno koncepcje pól leksykalno-semantycznych, jak i metody językoznawstwa statystycznego. Badaczka prowadzi również ostatnio prace nad korespondencją H. Sienkiewicza (Mariak 2013ab). Sporo opracowań poświęcono językowi Bolesława Prusa. Wymienić warto tu przede wszystkim książki: Alicji Pihan-Kijasowej (2012) o leksyce «handlowej», Magdaleny Czachorowskiej o słownictwie z zakresu topografii i kolorów (2006) oraz świata roślin (2012), a także pracę Violetty Machnickiej dotyczącą struktur peryfrastycznych używanych przez pisarza (2011).

W sposób szczególny uwagę językoznawców przyciągają w ostatnich latach pisarze modernistyczni. W zakresie badań nad prozą młodopolską na plan pierwszy wysuwa się obszerne opracowanie leksyki Stefana Żeromskiego *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego* (2003–2010). Seria ta — pierwszy tak szeroko zakrojony słownik tematyczny języka pisarza w Polsce — liczy już piętnaście tomów autorskich (dwa kolejne w przygotowaniu) poświęconych wybranym kręgom leksykalno-semantycznym, takim jak przestrzeń, dom, barwy, wojna, świat roślin, miasto i wieś, podróże. Każdy z tomów składa się z części interpretacyjnej

oraz słownikowej. Na uwagę zasługuje też praca Anety Licy o frazeologizmach w twórczości Wacława Berenta (2010).

Również poezja młodopolska była w omawianym okresie przedmiotem wnikliwych analiz. Sporym zainteresowaniem badaczy cieszy się twórczość Bolesława Leśmiana. Monografię na temat przenośni używanych przez poetę napisał Wacław Cockiewicz (2012). Praca ta wydaje się ciekawa m.in. dlatego, że nie nawiązuje do modnej w ostatnich latach kognitywnej teorii metafory, zawiera zdyscyplinowaną analizę budowy i znaczenia konstrukcji metaforycznych, nawiązującą do formalnych opisów składni i semantyki języka polskiego. W tym miejscu warto też nadmienić, że przedmiotem badań lingwistycznych stała się, zdecydowanie mniej znana niż liryka, twórczość baśniopisarska Leśmiana: pewien fragment idiolektalnej wizji świata twórcy wykreowanej w Klechdach polskich omówiła w swym artykule Ewa Masłowska (2009). Język Jana Kasprowicza analizowała w obszernej monografii B. Sieradzka-Baziur (2006), koncentrując się na zagadnieniu artystycznego wykorzystania języka religijnego. Z kolei teksty czołowego dramatopisarza epoki Stanisława Wyspiańskiego intensywnie bada w ostatnich latach Władysław Śliwiński. W serii artykułów przyjrzał się on właściwościom gramatycznym i leksykalnym wybranych utworów pisarza (Śliwiński 2009ac, 2010ab, 2012ab), zgłosił także projekt opracowania słownika osobliwości językowych młodopolskiego twórcy (2009b). Projekt ten realizuje obecnie wraz ze swoim zespołem badawczym.

Twórczość literacka z czasów międzywojnia oraz II wojny światowej cieszyła się w minionym dwudziestopięciolecu mniejszym zainteresowaniem niż piśmiennictwo staropolskie czy też powstałe w dobie zaborów. Lingwistyczną analizę obrazu miłości erotycznej w poezji Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej (a także Anny Świrszczyńskiej i Haliny Poświatowskiej) na tle polszczyzny ogólnej przedstawiła w swej książce Aneta Wysocka (2009). Na odnotowanie zasługują na pewno ciekawe artykuły Renaty Przybylskiej (2005) i Zofii Kubiszyn-Mędrali (2005) poświęcone poezji Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego. Badaczki nawiązały w nich do metodologii etnolingwistycznej, w tym zwłaszcza koncepcji definicji kognitywnej. Na temat poezji Józefa Czechowicza wypowiedziała się T. Skubalanka (1992), koncentrując się na zjawisku modalności. W zakresie badań nad prozą (częściowo już powojenną) zwraca uwagę opis językowego obrazu świata Magdaleny Samozwaniec stworzony przez Annę Wojciechowską (2000) i dokonana przez Adama Siwca (1998) analiza nazw własnych występujących w dziełach Michała Choromańskiego. Warto też przywołać artykuł Andrzeja Markowskiego na temat świadomości językowej Marii Dąbrowskiej (2011). Jest on szczególnie interesujący dlatego, że dotyczy nie tyle idiolektu samej autorki, ile raczej jej poglądów na język, zrekonstruowanych na podstawie Dzienników.

Badania nad językiem pisarzy powojennych przyniosły w ostatnich latach kilka opracowań monograficznych. Na uwagę zasługuje z pewnością książka Anny Różyło poświęcona poezji Haliny Poświatowskiej. Badaczka dokonała w niej porównania tekstowych wizji pór dnia zawartych w wierszach autorki z ich standardowym obrazem, jaki można zrekonstruować dla polszczyzny ogólnej (Różyło 2004). Dorobkiem przedwcześnie zmarłej poetki zajęła się również Justyna Winiarska (2007), która w swym artykule omówiła przenośnie związane ze śmiercią i umieraniem, wykorzystując kognitywną teorię metafory. Z kolei semantykę

nazw barw w poezji Zbigniewa Herberta — na tle prototypów i konotacji kolorów utrwalonych w polszczyźnie ogólnej — a także ich funkcje stylistyczne zanalizowała Ewa Badyda (2008). Tematem opracowania książkowego stała się także poezja Jana Twardowskiego. Jolanta Kowalewska-Dąbrowska (2006) podjęła się próby omówienia zagadnienia bodaj najważniejszego dla zrozumienia właściwej temu autorowi wizji świata — językowego obrazu Boga i człowieka. Koniecznie należy też wspomnieć o książkach poświęconych twórczości Ewy Lipskiej (Skibski 2008), Wisławy Szymborskiej (Szczepankowska 2013) i Karola Wojtyły (Kozłowska 2013). Z prac dotyczących prozy na uwagę zasługuje monograficzne omówienie onomastyki literackiej Jarosława Iwaszkiewicza pióra Czesława Kosyła (1992). Rozprawa ta zawiera wnikliwą interpretację znaczenia nazw własnych wyekscerpowanych z utworów prozatorskich pisarza, bazującą na rekonstrukcji ich mniej lub bardziej uchwytnych konotacji. Z kolei onomastykon Stanisława Lema omówiła Izabela Domaciuk (2003). Warto również przywołać książkę Urszuli Sokólskiej (2005) na temat właściwości leksykalno-stylistycznych twórczości reportażowej Melchiora Wańkowicza. Autorka omówiła osobliwości leksykalne (słownictwo nacechowane i neologizmy) oraz frazeologiczne tekstów pisarza, a także zanalizowała szczegółowo strukturę i semantykę Wańkowiczowskich metafor.

3. Podsumowanie. Postulaty na przyszłość

Minione dwudziestopięciolecie przyniosło niewątpliwie znaczny postęp w zakresie badań nad językiem pisarzy polskich. Świadczy o tym nie tylko fakt, że dokonano wyczerpującego opisu dzieł wielu pisarzy, którzy nie znajdowali się do tej pory w centrum zainteresowania stylistyki lingwistycznej, oraz pogłębiono wiedzę o idiolektach twórców fascynujących uczonych od dawna. Na podkreślenie zasługuje również szerokie wykorzystanie przez badaczy języka artystycznego nowszych zdobyczy metodologicznych językoznawstwa. Warto jednak nadmienić, że dorobek wielu wybitnych pisarzy wciąż pozostaje od strony lingwistycznej nietknięty bądź opisany tylko fragmentarycznie. W tej grupie mieści się z pewnością dzieło jednego z największych mistrzów słowa polskiego Juliusza Słowackiego — twórcy, który zasługuje na osobne opracowanie leksykograficzne. Wydaje się również, że wciąż niedoceniony przez językoznawców pozostaje dramat, na tle badań nad prozą czy zwłaszcza poezją analizy dzieł scenicznych wypadają skromnie. Ponadto studia nad językiem autorów zostały ostatnio wyraźnie zdominowane przez metodologię antropolingwistyczną czy kognitywną, co pociągnęło za sobą całkowite niemal skoncentrowanie uwagi badaczy na zagadnieniach semantyczno-pragmatycznych. Proces ten należy właściwie oceniać pozytywnie, doprowadził bowiem do wnikliwego przyjrzenia się takim aspektom idiolektu pisarza, które nie zostały wcześniej wystarczająco objaśnione, wydaje się jednak, że zagadnienia formalne, gramatyczne wciąż mogą stanowić źródło ciekawych odkryć.

Niezależnie od powyższych uwag uzasadnione wydaje się stwierdzenie, że obecne zawiązanie studiów materiałowych dotyczących poszczególnych artystów słowa — idące zresztą w parze z pogłębieniem refleksji teoretycznej — pozwala myśleć coraz poważniej o stworzeniu wyczerpujących ujęć porównawczych i syntetycznych, w tym postulowanej od dawna syntezy dziejów artystycznej odmiany polszczyzny. Wydaje się jednak, że przejście w badaniach stylistycznych do tego etapu nie może się obejść bez stworzenia obszernego

elektronicznego korpusu polskich tekstów literackich — skonstruowanego w ten sposób, by umożliwił prowadzenie analiz maksymalnie różnorodnych, ale przede wszystkim semantycznych. Dysponując takim narzędziem, lingwista opisujący, dajmy na to, językowy obraz określonego desygnatu w tekstach konkretnego twórcy mógłby swobodnie porównywać go ze stereotypem utrwalonym w polszczyźnie artystycznej w ogóle bądź w języku konkretnej epoki, a także z wyobrażeniami obecnymi w dziełach innych pisarzy. Oczywiście połączenie stylistyki i językoznawstwa korpusowego otworzyłoby ciekawe perspektywy nie tylko dla dociekań semantycznych, ale i gramatycznych czy pragmatycznych.

Bibliografia

- Badyda E. 2008: Świat barw — świat znaczeń w języku poezji Zbigniewa Herberta, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Bobrowski I. 1993: O pewnych korzyściach płynących z gramatyk generatywnych dla teorii języka poetyckiego (na przykładzie inwersji w poetyce Jana Kochanowskiego), [w:] I. Bobrowski, Językoznawstwo racjonalne. Z zagadnień teorii językoznawczej i metodologii opisów gramatycznych, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków, s. 130–142.
- Chojak J. (red.) 1994: Słownictwo estetyczne Cypriana Norwida, Wydział Polonistyki i Pracownia Języka Cypriana Norwida Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Cockiewicz W. 2011: Metaforyka Leśmiana. Analiza lingwistyczna, Księgarnia Akademicka, Kraków.
- Czachorowska M. 2006: Wyobrażenia pisarska Bolesława Prusa i Stefana Żeromskiego na przykładzie słownictwa topograficznego i nazw barw, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz.
- Czachorowska M. 2012: Świat roślin w pismach Bolesława Prusa, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz.
- Domaciuk I. 2003: Nazwy własne w prozie Stanisława Lema, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Górski K., Hrabec S. (red.) 1962–1983: Słownik języka Adama Mickiewicza, t. 1–11, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Kadyjewska A., Korpysz T., Puzynina J. 2000: Chrześcijaństwo w pismach Cypriana Norwida, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Koneczna H., Doroszewski W. (red.) 1965–1973: Słownik języka Jana Chryzostoma Paska, t. 1–2, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Korpysz T. 2001: Definicje poetyckie jako problem badawczy (na przykładzie pism Cypriana Norwida), [w:] Semantyka tekstu artystycznego, red. A. Pajdzińska, R. Tokarski, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 333–346.
- Korpysz T. 2010a: Definicje poetyckie Norwida, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin.
- Korpysz T. 2010b: Zdrobnienia w tekstach Cypriana Norwida jako problem badawczy, [w:] Słowa — kładki, na których spotykają się ludzie różnych światów, red. I. Burkacka, R. Pawelec, D. Zdunkiewicz-Jedynak, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 455–464.
- Korpysz T. 2011: O funkcjach zdrobnień z sufiksem *-ik*, *-yk* w pismach Cypriana Norwida, [w:] Język pisarzy. Problemy słownictwa, red. T. Korpysz, A. Kozłowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa, s. 309–333.
- Korpysz T., Puzynina J. 1998: Wolność i niewola w pismach Cypriana Norwida, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Kosyl C. 1992: Nazwy własne w prozie Jarosława Iwaszkiewicza, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.

- Kowalewska-Dąbrowska J. 2006: Językowy obraz Boga i człowieka w poezji Jana Twardowskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Kozłowska A. 2013: Od psalmów słowiańskich do rzymskich medytacji. O stylu artystycznym Karola Wojtyły, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa.
- Książek-Bryłowa 2009: Waclaw Potocki i jego „Ogród, ale nieplewiony”, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Kubiszyn-Mędrala Z. 2005: Szkic do poetyckiego obrazu księżycy w poezji Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego, [w:] *Dzieło i życie Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego*, red. A. Kulawik, J.S. Ossowski, t. 1, Collegium Columbinum, Kraków, s. 188–200.
- Kućała M. (red.) 1994–2012: *Słownik polszczyzny Jana Kochanowskiego*, t. 1–5, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Lica A. 2010: „Cyzelator słów”. Rzecz o frazeologii Wacława Berenta, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Elblągu, Elbląg.
- Ligara B. 2010: Bilingwizm polsko-francuski Adama Mickiewicza. W stronę antropologii lingwistycznej, *LingVaria V*, nr 2, s. 141–170.
- Lubaś W. 1992: Osobliwości językowe poezji Ignacego Krasickiego, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Machnicka V. 2011: *Peryfrazy Bolesława Prusa*, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce.
- Maćkowiak K., Piątkowski C. (red.) 2009: *Język i styl twórcy w kręgu badań współczesnej humanistyki*, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra.
- Mariak L. 2009: *Leksyka z zakresu wojskowości w „Trylogii” Henryka Sienkiewicza*. Słownik, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- Mariak L. 2010: *Leksyka z zakresu wojskowości w „Trylogii” Henryka Sienkiewicza. Analiza i interpretacja*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- Mariak L. 2013a: *Formy adresatywne w nagłówkach i formułach kończących listy Henryka Sienkiewicza do żon*, *Roczniki Humanistyczne LXI*, s. 155–162.
- Mariak L. 2013b: *Nagłówki i formuły kończące w listach Henryka Sienkiewicza do żon (struktura, funkcja i forma gramatyczna)*, [w:] *Tekst — akt mowy — gatunek wypowiedzi*, red. U. Sokółska, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok, s. 181–194.
- Markowski A. 2011: *Świadomość językowa w Dziennikach Marii Dąbrowskiej (przyczynek do kształtowania się normy w polszczyźnie I połowy XX wieku)*, *Język Polski XCI*, s. 94–102.
- Masłowska E. 2009: *Dziwożony i inne straszne baby z ludowego obrazu świata w Klechdach polskich Bolesława Leśmiana*, [w:] *Język pisarzy jako problem lingwistyki*, red. T. Korpysz, A. Kozłowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa, s. 307–327.
- Ostaszewska D. 1993: *Język poetycki Jana Andrzeja Morsztyna. Z zagadnień semantyki*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Pihan-Kijasowa A. 2012: *Słownictwo z zakresu handlu w prozie Bolesława Prusa (na tle XIX-wiecznej leksyki handlowej)*. Studia, Sorus, Poznań.
- Przybylska R. 2005: *Noc — szkic do słownika poetyckiego Gałczyńskiego*, [w:] *Dzieło i życie Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego*, red. A. Kulawik, J.S. Ossowski, t. 1, Collegium Columbinum, Kraków, s. 174–187.
- Puzynina J. 1990: *Słowo Norwida*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Puzynina J. (red.) 1993: *Słownictwo etyczne Cypriana Norwida*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Puzynina J., Korpysz T. 2009: *Internetowy słownik języka Cypriana Norwida* (online: www.slownik.jezzykanorwida.uw.edu.pl, dostęp: 23 kwietnia 2014).
- Różyło A. 2004: *Dzień, noc i inne pory doby — studium porównawcze polszczyzny ogólnej i poezji Haliny Poświatowskiej*, *Studium Generale Sandomiriense*, Wyższa Szkoła Humanistyczno-Przyrodnicza, Sandomierz.
- Senderska J. 1995: *Szyk przestawny: jego motywacja i funkcje w utworach poetyckich Jana Kochanowskiego*, *Język Polski w Szkole dla klas IV–VIII, XLI*, z. 4, s. 45–50.

- Senderska J. 1996a: O możliwości interpretacji pewnego typu zdań za pomocą elipsy (na przykładzie poezji Jana Kochanowskiego), *Kieleckie Studia Filologiczne*, t. 10, s. 183–198.
- Senderska J. 1996b: Szyk przestawny a struktura wersu Jana Kochanowskiego, *Stylistyka V*, s. 290–304.
- Senderska J. 1999a: Inwersja czy elipsa? Analiza wybranej konstrukcji składniowej z „Psałterza Dawidowego” Jana Kochanowskiego, *Kieleckie Studia Filologiczne*, t. 13, s. 115–118.
- Senderska J. 1999b: Zależności między schematami zdań a strukturą wiersza Jana Kochanowskiego, *Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego, Kielce*.
- Seniów A. 2011: *Językowa kreacja świata kobiet w wybranych powieściach Elizy Orzeszkowej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- Sieradzka-Baziur B. 2002: *Jana Kochanowskiego renesansowy świat uczuć. Analiza językoznawcza*, Wydawnictwo Naukowe DWN, Kraków.
- Sieradzka-Baziur B. 2006: *Między błogosławieństwem a przekleństwem. Zagadnienia języka religijnego w twórczości Jana Kasprzowicza*, Lexis, Kraków.
- Siwiec A. 1998: *Nazwy własne w prozie Michała Choromańskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Skibski K. 2008: *Antropologia wierszem. Język poetycki Ewy Lipskiej*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
- Skubalanka T. 1992: Uwagi o modalności poetyckiej na przykładzie wybranych wierszy Józefa Czechowicza. *Prace Filologiczne XXXVII*, s. 409–421.
- Skubalanka T. 1997: *Mickiewicz, Słowacki, Norwid. Studia nad językiem i stylem*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Sławkowa E. 2001: Instrumentarium badawcze współczesnego językoznawstwa w opisie semantyki tekstu artystycznego (wybór zagadnień), [w:] *Semantyka tekstu artystycznego*, red. A. Pajdzińska, R. Tokarski, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 9–26.
- Słownictwo 2003–2010: *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego*, t. 1–15, autorzy tomów: K. Handke, K. Sobolewska, E. Sękowska, B. Bartnicka, R. Handke, H. Sędziak, S. Cygan, M. Czachorowska, M. Gabryś, K. Szostak-Król, M.J. Olszewska, Universitas, Kraków.
- Sokołska U. 2005: *Leksykalno-stylistyczne cechy prozy Melchiora Wańkowicza (na materiale reportaży z lat 1961–1974)*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- Szczepankowska I. 2013: *Człowiek, język, wizja świata w poezji Wisławy Szymborskiej. Studia semantyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- Szewczyk Ł.M. 1993: *Nazewnictwo literackie w twórczości Adama Mickiewicza*, Wydawnictwo Uczelniane WSP, Bydgoszcz.
- Szpiczakowska M. 2001: *Fonetyczne i fleksyjne cechy języka Adama Mickiewicza na tle normy językowej XIX wieku*, Księgarnia Akademicka, Kraków.
- Śliwiński W. 2009a: *Funeralia w rapsodzie Stanisława Wyspiańskiego „Kazimierz Wielki” — analiza paradygmatyczna i syntagmatyczna jednostek składniowych*, [w:] *W kręgu języka*, red. M. Skarżyński, M. Szpiczakowska, Księgarnia Akademicka, Kraków, s. 413–421.
- Śliwiński W. 2009b: *O potrzebie słownika osobliwości językowych Stanisława Wyspiańskiego*, [w:] *Stanisław Wyspiański. W labiryncie świata, myśli i sztuki*, red. A. Czabanowska-Wróbel, Universitas, Kraków 2009, s. 117–130.
- Śliwiński W. 2009c: *O słownictwie Mickiewicza jako postaci literackiej (na przykładzie „Legionu” S. Wyspiańskiego)*, [w:] *W trosce o dobrą edukację. Prace dedykowane profesor Jadwidze Kowalikowej z okazji 40-lecia pracy naukowej*, red. A. Janus-Sitarz, Universitas, Kraków, s. 166–182.
- Śliwiński W. 2010a: *Dialektyzmy w dramacie Stanisława Wyspiańskiego „Kłątwa”*, *Studia Dialektologiczne IV*, s. 171–182.
- Śliwiński W. 2010b: *O perswazyjnej funkcji poetyckiej w rapsodzie „Kazimierz Wielki” Stanisława Wyspiańskiego*, [w:] *Silva rerum philologicarum. Studia dedykowane Profesor Marii Strycharskiej-Brzezynie z okazji Jej jubileuszu*, red. S. Gruchała, H. Kurek, Księgarnia Akademicka, Kraków.
- Śliwiński W. 2012a: *Gwara podkrakowska w „Weselu” Stanisława Wyspiańskiego z perspektywy socjolingwistycznej*, [w:] *Języki słowiańskie w ujęciu socjolingwistycznym. Prace przygotowane na*

- XV Międzynarodowy Kongres Słowistów Mińsk 2013, red. H. Kurek, Księgarnia Akademicka, Kraków, s. 219–241.
- Śliwiński W. 2012b: Linearyzacja grup nominalnych w wypowiedziach Mickiewicza — postaci literackiej dramatu Stanisława Wyspiańskiego „Legion”, [w:] *Mundus Verbi*. In Honorem Sophiae Cygal-Krupa, red. M. Pachowicz, K. Choińska, Wydawnictwa Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Tarnowie, Tarnów, s. 444–451.
- Teleżyńska E. 1994: Nazwy barw w twórczości Cypriana Norwida, Wydział Polonistyki i Pracownia Języka Cypriana Norwida Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Winiarska J. 2007: Liście podzwaniające śmiercią... Sposoby konstruowania obrazów śmierci w poezji Haliny Poświatowskiej, *LingVaria II*, nr 1, s. 67–75.
- Wiśniewska H. 2006: Renesansowe życie i dzieło Sebastiana Fabiana Klonowica, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Wiśniewska H. 2010: Uciechy miłości i wojowanie w wierszach konceptowych Jana Andrzeja Morsztyna (1621–1693), Bestprint, Lublin.
- Wojciechowska A. 2000: Magdaleny z Kossaków Samozwaniec widzenie świata, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Wojtak M. 1995: Badania nad językiem i stylem polskiego dramatu, cz. 1, *Stylistyka IV*, s. 298–331.
- Wojtak M. 1997: Badania nad językiem i stylem polskiego dramatu, cz. 2: Dramat powojenny, *Stylistyka VI*, s. 525–537.
- Wysocka A. 2009: O miłości uskładanej ze słów. Obraz miłości erotycznej w polszczyźnie ogólnej oraz poezji Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej, Anny Świrszczyńskiej i Haliny Poświatowskiej, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.

Summary

Research into writers' languages in Poland after 1989: an outline of issues

Keywords: writers' language, lexicography, semantics, stylistics.

The article presents the main achievements of Polish linguistics in the field of research into writers' languages in the years 1989–2014. The author discusses briefly the most important works and methodological trends and also formulates key, in his opinion, proposals for future research.

Agata Kwaśnicka-Janowicz

Kraków, Uniwersytet Jagielloński

Patrycja Pałka

Kraków, Uniwersytet Jagielloński

Współczesny warsztat językoznawcy — elektroniczne zasoby i narzędzia badawcze¹⁾

Słowa kluczowe: digitalizacja, komputeryzacja, słownik, korpus tekstów, zasoby cyfrowe.

Wprowadzenie

Językoznawstwo przełomu XX i XXI wieku stanęło przed możliwością wykorzystania nowych narzędzi i propozycji badawczych, stanowiących konsekwencję zmian w sposobie gromadzenia i przesyłania informacji. Nowe technologie pozwoliły m.in. na digitalizację i archiwizację danych dostępnych dotychczas tylko w formie druków czy rękopisów, a funkcjonujący w Polsce od lat dziewięćdziesiątych Internet dał możliwość ich upowszechniania. Stworzone w ten sposób bazy danych językowych pozwalają nie tylko na łatwy i szybki dostęp do informacji, ale również dzięki znakowaniu²⁾ tak powstałej bazy umożliwiają jej przeszukiwanie za pomocą zaawansowanych narzędzi komputerowych. Ze względu na liczbę, różnorodność i stały przyrost dostępnych już elektronicznie zasobów niezwykle przydatnych w pracy badaczom polszczyzny dawnej i współczesnej po raz kolejny³⁾ pojawiła się potrzeba zebrania i omówienia zbiorów cyfrowych.

Celem artykułu jest więc, po pierwsze, zdanie sprawy z tego, jakie materiały — leksyograficzne, naukowe, dawne teksty literackie czy korpusy językowe — są obecnie dostępne elektronicznie, a w konsekwencji umożliwienie badaczom zorientowania się w nieustannie rosnącym zbiorze zasobów cyfrowych. Ze względu na wielką różnorodność dostępnych elektronicznie materiałów opis ten sprowadza się do prezentacji wybranych tekstów zabytków

---

1) W powstanie artykułu autorki wniosły po 50 procent wkładu każda, wspólnie zbierając i opracowując materiał. Informacje i adresy internetowe podane w tym artykule odzwierciedlają stan z 31 października 2014 r.

2) Poza terminem *znakowanie* oznaczającym wzbogacenie tekstów przetworzonych elektronicznie o różnego rodzaju informacje, w tym lingwistyczne, stosuje się także takie pojęcia, jak: anotacja, adnotacja, tagowanie, indeksowanie. Nie zawsze terminy te są używane wymiennie (zob. Bański 2003; Przepiórkowski i in. 2003). Wyróżnia się m.in. następujące poziomy znakowania: segmentacja tekstu na zdania i słowa, znakowanie morfosyntaktyczne i składniowe (zob. Lewandowska-Tomaszczyk (red.) 2005: 61–74; Przepiórkowski i in. (red.) 2012: 49–193).

3) Zob. Korczakowska 2001; Żmigrodzki 2005, 2008; Bień 2006, 2010; Andrzejczuk 2009, Andrzejczuk, Czupryniak 2009; a także strony internetowe: Słowniki dawne i współczesne oraz Language tools and resources for Polish.

języka polskiego, elektronicznych słowników, korpusów i kartotek, które mogą być użyteczne w pracy głównie językoznawcy⁴). Po drugie, zamiarem autorek tego opracowania jest uporządkowanie zebranych danych i zaproponowanie takiego podziału dostępnych elektronicznie materiałów, który będzie funkcjonalny dla użytkownika i pozwoli przedstawić istniejące obecnie możliwości czy ograniczenia w korzystaniu z tych zasobów.

Kryteria podziału zasobów dostępnych elektronicznie

Dostępne dziś w wersji elektronicznej materiały naukowe zostały przekształcone do postaci cyfrowej zarówno za pomocą procesu digitalizacji właściwej, jak i komputeryzacji (zob. Bień 2010). Digitalizacja polega na zamianie informacji zapisanej analogowo na jej reprezentację cyfrową, a wężiej: na nadaniu tekstom drukowanym czy pisanym na papierze postaci cyfrowej (zob. Ober 2005), komputeryzacja natomiast odnosi się do przekształcenia tekstów «urodzonych cyfrowo» (z ang. *digitally born*: wprowadzanych do komputera już na etapie powstawania) do postaci wygodniejszej dla użytkownika (za: Bień 2010: 132). Zatem w podziale materiałów dostępnych elektronicznie możliwym do zastosowania kryterium jest stopień digitalizacji. Kryterium to stosuje Piotr Żmigrodzki, pisząc o słownikach prymarnie elektronicznych i słownikach wtórnie elektronicznych, czyli zdigitalizowanych (Żmigrodzki 2008: 98–123). Tę drugą grupę badacz dzieli na słowniki wydane w wersji cyfrowej w wyniku procesu: 1) digitalizacji pierwszego stopnia: «plik graficzny możliwy do wyświetlania na ekranie komputera tak jak książka (bez jakiegokolwiek możliwości wyszukiwania w tekście)» (Żmigrodzki 2008: 102); 2) digitalizacji drugiego stopnia: «plik graficzny z indeksowaniem, które daje możliwość ograniczonego wyszukiwania w tekście» haseł i/lub wyrazów tekstowych gdziekolwiek w artykułach hasłowych (Żmigrodzki 2008: 102); 3) digitalizacji trzeciego stopnia: «plik tekstowy lub bazodanowy z możliwościami wyszukiwania pojedynczych haseł i fragmentów artykułów hasłowych, ograniczonymi tylko właściwościami zastosowanego oprogramowania» (Żmigrodzki 2008: 103). Janusz S. Bień przywołuje kolejną klasyfikację poziomów digitalizacji, opracowaną z inicjatywy amerykańskiej Federacji Bibliotek Cyfrowych (przez grupę roboczą TEILib — TEI⁵) in Libraries Special Interest Group), na którą składają się takie etapy, jak: 1) digitalizacja całkowicie automatyczna, 2) minimalna digitalizacja edytowana, 3) digitalizacja z prostą analizą dokumentu, 4) digitalizacja z podstawową analizą treści dokumentu, 5) cyfrowa edycja krytyczna (Bień 2010: 133). Odnosząc się do dwóch wspomnianych klasyfikacji, J.S. Bień stwierdza ostatecznie, że każda z nich ma wady, gdyż w wypadku większości wtórnie wydanych elektronicznie słowników omawianych przez niego w różnych pracach (zob. Bień 2006, 2009, 2010) pojawia się trudność w przypisaniu ich tylko do jednej kategorii. Dlatego badacz proponuje klasyfikację z uwzględnieniem jedynie aspektu czysto technicznego (Bień 2010: 133). W niniejszym artykule z jednej strony przychyłamy się do poglądu J.S. Bienia na temat rozmytego charakteru kryterium stopnia

⁴) Wybór prezentowanych materiałów, zgodnie z tytułem artykułu, uwzględnia perspektywę badacza językoznawcy, stąd nie są prezentowane szerzej materiały literackie, dostępne np. na stronach Wirtualnej Biblioteki Literatury Polskiej (www.literat.ug.edu.pl), wolnych lektur (www.wolnelektury.pl) czy projektu Gutenberg (www.gutenberg.org).

⁵) Text Encoding Initiative.

digitalizacji, z drugiej proponujemy podział dostępnych cyfrowo tekstów z perspektywy zarówno zwykłego użytkownika języka, jak i badacza polszczyzny lub literatury, dla których istotny jest nie aspekt techniczny pliku, ale forma dostępu i możliwości wyszukiwania danych. Stosowanymi przez nas kryteriami w podziale zasobów cyfrowych są zatem:

- 1) wtórność (lub powtórność) / prymarność edycji elektronicznej,
- 2) forma dostępu: offline/online,
- 3) stopień możliwości wyszukiwania danych w zasobach:
  - a) brak możliwości wyszukiwania danych,
  - b) możliwość prostego wyszukiwania danych:
    - w wypadku zasobów bibliotek cyfrowych: wyszukiwanie słów zawierających dany ciąg liter z poziomu okienka dialogowego,
    - w wypadku słowników czy innych materiałów online/offline: przeszukiwanie według listy haseł lub spisu treści,
    - fakultatywnie: możliwość kopiowania tekstu, ale z ewentualnymi błędami odczytu znaków; automatyczne wyszukiwanie haseł zawierających na początku wyrazu dany ciąg liter; system odnośników (wewnętrzne hiperłącza pozwalające na przejście do danego hasła po kliknięciu w dowolny lub zaznaczony wyraz w tekście),
  - c) możliwość zaawansowanego wyszukiwania danych:
    - możliwości wyszukiwania takie jak w punkcie b),
    - możliwość kopiowania tekstu (w tym całych haseł) bez błędnego odczytu znaków,
    - wyszukiwanie wyrazów i/lub ciągu znaków w całości słownika i/lub w danym hasle, i/lub w różnych elementach artykułu hasłowego,
    - fakultatywnie: wyszukiwanie haseł w słowniku po wpisaniu dowolnej formy fleksyjnej; wyszukiwanie wyrażeń w całości słownika i/lub w poszczególnych elementach artykułu hasłowego; wyszukiwanie krzyżówkowe; system odnośników,
  - d) możliwość bardzo zaawansowanego wyszukiwania danych:
    - możliwości wyszukiwania takie jak w punkcie c),
    - wyszukiwanie segmentów,
    - wyszukiwanie kolokacji,
    - wyszukiwanie konkretnej formy fleksyjnej i wszystkich form danego leksemu,
    - wyszukiwanie za pomocą zapytań o klasę gramatyczną i kategorie gramatyczne,
    - wyszukiwanie za pomocą metadanych, np. informacji o autorze, tytule, dacie wydania.

W wyniku zastosowania powyższych kryteriów wyłania się następujący podział dostępnych obecnie zasobów cyfrowych.

1. Zasoby wtórnie lub powtórnie wydane elektronicznie

Do tej grupy zaliczane są zarówno materiały poddane digitalizacji właściwej, jak i komputeryzacji. Są to więc teksty pisane (prymarnie rękopiśmienne lub drukowane) oraz teksty mówione (nagrania zapisane analogowo, np. na kasecie magnetofonowej) i wtórnie przekształcone do postaci cyfrowej, a także teksty prymarnie elektroniczne — «urodzone cyfrowo» (już na etapie tworzenia wprowadzone do pamięci komputera) i powtórnie poddane

obróbce cyfrowej w celu ich ponownej edycji elektronicznej, takiej, która jest osiągalna i wygodna dla użytkownika. W ramach tej grupy według kryterium formy dostępu można wyróżnić dwie podgrupy zasobów cyfrowych: zasoby dostępne offline (nie dostępne za pośrednictwem Internetu, wydane na CD lub pendrivie) i zasoby dostępne online (dostępne w Internecie), które poniżej omówimy szczegółowo z uwzględnieniem stopnia możliwości wyszukiwania danych.

1.1. Zasoby dostępne offline

1.1.1. Zasoby z możliwością prostego wyszukiwania danych

— Biblioteka zabytków polskiego piśmiennictwa średniowiecznego (BZPPŚ) (wyd. na DVD) — nowe wydanie krytyczne ciągłych zabytków piśmiennictwa w języku polskim zawierające skany oryginałów, transliteracje i transkrypcje tekstów. Teksty w transliteracji i transkrypcji zapisane są jako odrębne pliki pdf, które umożliwiają wyszukiwanie wyrazów z określonym ciągiem znaków w danym pliku.

— Słownik języka polskiego pod red. W. Doroszewskiego (SJP_{Dor} 1997) (wyd. na CD): wydanie elektroniczne zawiera skany artykułów hasłowych z książki (bez możliwości kopiowania tekstu) oraz elektroniczny indeks haseł możliwy do przeszukiwania po wpisaniu całego wyrazu lub początkowych jego liter (z opcją automatycznego przechodzenia do poszukiwanego hasła po wpisaniu liter początkowych).

1.1.2. Zasoby z możliwością zaawansowanego wyszukiwania danych

(dostępne w formie plików tekstowych czy bazodanowych, bez skanów zdigitalizowanych materiałów)

- Komputerowy słownik języka polskiego (KSJP⁶) (wyd. na CD);
- Multimedialny szkolny słownik PWN (MSS⁷) (wyd. na CD);
- Słowniki. Portal PWN (PORTAL⁸) (wyd. na CD);
- Uniwersalny słownik języka polskiego (USJP 2004⁹) (wyd. na CD);
- Współczesny słownik języka polskiego (WSJPL¹⁰) (wyd. na CD).

Oprogramowanie podanych słowników umożliwia m.in. kopiowanie fragmentów lub całego tekstu artykułów hasłowych (KSJP, MSS, USJP, PORTAL, WSJPL), przeszukiwanie słownika według listy haseł (MSS, WSJPL), w tym także indeksu a tergo (KSJP, USJP, PORTAL), wyszukiwanie krzyżówkowe (KSJP, MSS, USJP, PORTAL), automatyczne przechodzenie do poszukiwanego hasła po wpisaniu jego początkowych liter (KSJP, MSS, USJP,

---

⁶) KSJP zawiera materiał ze SWO PWN oraz z trzech tomów SJPSzym. O innych elektronicznych «wcieleniach» SJPSzym pisał P. Żmigrodzki (2008: 103–104).

⁷) Słownik oparty jest na wydanym drukiem WSU, który powstał jako nieco zmieniona wersja (bez wulgaryzmów) ISJP.

⁸) Słownik zawiera materiał z następujących dzieł: SJPSzym, SWO PWN, NSO PWN i NSPP PWN.

⁹) Wydanie elektroniczne oparte jest na materiale drukowanego USJP (2003) pod red. S. Dubisa. Wydano też USJP (2010) w postaci pendrive'a (dodany do słownika angielsko-polskiego i polsko-angielskiego).

¹⁰) Wydanie elektroniczne oparte jest na materiale ze Słownika współczesnego języka polskiego pod red. B. Dunaja (SJP_{Dun} 1996, 1998).

PORTAL, WSJPL), jak również wyszukiwanie haseł po wpisaniu dowolnej formy fleksyjnej (KSJP, MSS, USJP, PORTAL) oraz wyszukiwanie wyrazów, wyrażeń lub ciągu znaków w danym haśle (KSJP, MSS, USJP), w całości słownika (KSJP, MSS, USJP, PORTAL, WSJPL), w wybranych elementach artykułu hasłowego (KSJP, USJP; a WSJPL — jedynie wśród samych form hasłowych i/lub w ich opisach) lub w danym typie haseł, np. w terminach, we frazeologizmach czy w przysłowich (USJP). Ponadto niektóre ze słowników mają system odnośników, który pozwala na przejście do danego hasła za pomocą kliknięcia w dowolny wyraz w artykule hasłowym (MSS, USJP, PORTAL, WSJPL).

1.2. Zasoby dostępne online¹¹⁾

1.2.1. Zasoby bez możliwości wyszukiwania danych

Do tej grupy należą dzieła leksykograficzne, kartoteki fiszek do słowników, teksty naukowe oraz zabytki języka polskiego, które zostały zdigitalizowane, a następnie udostępnione w formie plików graficznych w Federacji Bibliotek Cyfrowych (FBC: <http://fbc.pionier.net.pl/owoc>)¹²⁾. O braku możliwości wyszukiwania danych w tekście świadczy nieaktywna ikonka lornetki na pasku zadań u góry po lewej stronie, a w bibliotece Polona — nieaktywna ikonka Szukaj po prawej stronie u góry na pasku zadań. Obecnie wśród zasobów wtórnie wydanych cyfrowo mamy dostęp do bardzo wielu ważnych dla badaczy materiałów, a są to:

- teksty najdawniejszych zabytków języka polskiego, np.:
  - Kazania świętokrzyskie: <http://www.polona.pl/item/304920/0/>,
  - Psalterz floriański: <http://www.polona.pl/item/285246/0/>,
  - Bogurodzica: <http://literat.ug.edu.pl/~literat/bgrdzc/index.htm>;
- starsze wydania tekstów drukowanych, np.:
  - Compendium ferulorum, albo zebranie potraw, przez Urodzonego, Stanisława Czernieckiego [...], Kraków 1682: <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/docmetadata?id=66766>;
- dawne słowniki i prace naukowe, np.:
  - A. Brückner, Słownik etymologiczny języka polskiego (SEBr): <http://www.polona.pl/item/1166518/2/>,
  - J. Karłowicz, Słownik gwar polskich (SGPKarł): <http://www.polona.pl/item/10916959/4/>,
  - A. Brückner, Kazania świętokrzyskie (odbitka artykułu z Prac Filologicznych 1937, t. XVII): <http://www.polona.pl/item/1115314/1/>;
- słowniki historyczne w zbiorach FBC:
  - Dictionarius Ioannis Murmellii variarum rerum, Kraków 1526 (Jan Murmeliusz, Murmelius)¹³⁾. W zbiorach FBC wyd. z roku 1533 (Hieronim Wietor), 1541 (Maciej Scharf-

¹¹⁾ Aby przeglądać zasoby, należy mieć zainstalowaną wtyczkę do przeglądania plików w formacie DjVu (przy próbie otwarcia publikacji program pyta, czy mamy zainstalowaną wymaganą wtyczkę, jeśli nie, czy chcemy ją zainstalować teraz). Aby przeglądać zasoby, trzeba mieć także zainstalowany program Java (minimum wersję 7.0).

¹²⁾ Na temat narzędzi digitalizacji tekstów na potrzeby badań filologicznych zob. Bień 2012.

¹³⁾ Pełny opis bibliograficzny przywoływanych słowników historycznych znajduje się w spisie bibliograficznym na końcu pracy i rozpoczyna się polską wersją nazwiska autora. Podana w nawiasie

fenberg), 1550 (Hieronim Scharffenberg?); wyd. z roku 1533: <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=174463&from=FBC>,

— Dictionarius trium linguarum, Kraków 1528 (Franciszek Mymer, Mymerus). W zbiorach FBC: wyd. z roku 1541 (Hieronim Wietor — Wdowa); 1550 (Maciej Scharffenberg): <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=180726&from=FBC>,

— Lexicon Latino Polonicum, Königsberg 1564 (Jan Mączyński, Ioannes Maczinsky): <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=23849&from=FBC>,

— Thesaurus polono-latino-graecus, Kraków 1621 (Grzegorz Knapiusz, Knapski; Gregorius Cnapius)¹⁴): <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=104808&from=FBC>,

— Nowy dykcjonarz, to jest mownik polsko-niemiecko-francuski, Lipsk 1764 (Michał Abraham Trotz): <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=115732&from=FBC>;

• kartoteki słowników historycznych¹⁵):

— kartoteka Słownika staropolskiego (SStp): <http://rcin.org.pl/dlibra/publication?id=43801&tab=3>,

— źródła do kartoteki SStp: <http://rcin.org.pl/dlibra/doccontent?id=26853&from=FBC>,

— aneks do kartoteki SStp (m.in.: Ortyłe magdeburskie, Teksty wielkopolskich rot sądowych z XIV i XV w.): <http://rcin.org.pl/dlibra/publication?id=44447&tab=3>,

— kartoteka Słownika polszczyzny XVI wieku (SPXVI): <http://rcin.org.pl/dlibra/publication?id=23662&tab=3>,

— kartoteka Słownika języka polskiego XVII i 1. poł. XVIII wieku (SJPXVII–XVIII): <http://rcin.org.pl/dlibra/publication?id=20029&tab=3>;

• kartoteki prac dialektologicznych i onomastycznych, m.in.:

— kartoteka Słownika staropolskich nazw osobowych (red. Witold Taszycki): <http://rcin.org.pl/dlibra/publication?id=22867&tab=3>,

— kartoteka Atlasu językowego Śląska (AJŚ): <http://rcin.org.pl/publication/42739>,

— kartoteka Słownika gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur (SGOWM): <http://rcin.org.pl/dlibra/publication?id=18953&tab=3>,

— kartoteka Słownika gwar polskich PAN (SGPPAN) — z ograniczonym dostępem¹⁶): <http://rcin.org.pl/dlibra/publication?id=37156&tab=3>.

1.2.2. Zasoby z możliwością prostego wyszukiwania danych w tekście

W tej grupie materiałów cyfrowych znalazły się zarówno słowniki uprzednio drukowane, następnie wydane ponownie w wersji elektronicznej (w nowej szacie graficznej, dopasowanej do wymogów sieci) i udostępnione w Internecie (ale nie w bibliotekach cyfrowych),

---

wersja łańciska jest bardzo istotna przy wpisywaniu danych w wyszukiwarce FBC, podanie wersji polskojęzycznej typu: Mureliusz zakończy się odpowiedzią o braku wyników wyszukiwania.

¹⁴) Słownik ten ma jeszcze inne, poza FBC, wydanie elektroniczne, zob. http://www.mimuw.edu.pl/polszczyzna/Knapski/Knapski_DjVu/t2h.html. Pliki słownika opublikowano w formacie DjVu, a tekst został podzielony na odrębne tomy i części składowe, takie jak: tytułaria, teksty wprowadzające, hasła (każda strona to odrębny skan opisany wyrazem, od którego zaczynają się na niej hasła).

¹⁵) Zob. Bień 2012.

¹⁶) Dostęp online jest możliwy bez ograniczeń, ale po uprzednim skontaktowaniu się z IJP PAN.

jak i prace zdigitalizowane i zebrane w FBC (w tym w Repozytorium Cyfrowym Instytutów Naukowych (RCIN¹⁷)). Te ostatnie dostępne są w formie skanów stron książki, zwykle w postaci plików w formacie DjVu, zawierających wyniki tzw. brudnego (niepoddanego ręcznej korekcie) OCR¹⁸), czego efektem jest m.in. możliwość kopiowania tekstu, ale z wieloma błędami odczytu znaków (zob. Bień 2010: 134). Można także taki tekst przeszukiwać, o czym świadczy aktywna ikonka lornetki na pasku zadań u góry po lewej stronie, a w bibliotece Polona aktywna ikonka Szukaj po prawej stronie u góry na pasku zadań. Do tej grupy zasobów cyfrowych można zatem zaliczyć następujące opracowania naukowe i leksykograficzne opublikowane w FBC (z możliwością wyszukiwania gdziekolwiek w tekście danego ciągu znaków¹⁹), występującego w dowolnym miejscu wyrazu):

— liczne monografie, np. M. Grochowski, Pojęcie celu. Studia semantyczne, Wrocław 1980: <http://rcin.org.pl/dlibra/doccontent?id=2635&from=FBC>,

— Słownik staropolski (SSStp): <http://rcin.org.pl/dlibra/publication?id=39990&tab=3>,

— Słownik polszczyzny XVI wieku (SPXVI): <http://kpbc.umk.pl/dlibra/publication?id=17781&tab=3>,

— Słownik języka polskiego XVII i 1. poł. XVIII wieku (SJPXVII–XVIII; tylko t. 1, z. 1–5)²⁰): <http://rcin.org.pl/dlibra/publication?id=43827&from=&dirids=1&tab=1&lp=17&QI>,

— Jan Karłowicz, Słownik gwar polskich (SGPKarł): <http://zbc.uz.zgora.pl/dlibra/publication?id=9017&tab=3>,

— Słownik gwar polskich PAN (SGPPAN): http://www.pbi.edu.pl/book_reader.php?p=34527 — pozycja z ograniczonym dostępem, korzystanie możliwe po skontaktowaniu się z IJP PAN,

— Słownik języka polskiego przez M. Samuela Bogumiła Linde, Warszawa 1807–1814 (L): <http://kpbc.umk.pl/dlibra/docmetadata?id=12850&dirids=1&tab=1>,

— Słownik języka polskiego, Wilno 1861 (tzw. Słownik wileński) (SWil): <http://pbc.gda.pl/dlibra/docmetadata?id=18248&dirids=1&tab=1> (cz. 1: A–O) <http://pbc.gda.pl/dlibra/doccontent?id=17147&from=FBC> (cz. 2: P–Ż),

— Słownik języka polskiego, Warszawa 1900–1927 (tzw. Słownik warszawski) (SW): <http://ebuw.uw.edu.pl/dlibra/publication?id=254&tab=3>.

Do omawianej grupy zasobów cyfrowych należą też udostępnione w Internecie słowniki takie jak: SWOiZO (2014) oraz USJP (2014). Edycja elektroniczna SWOiZO (2014) umożliwia przeszukiwanie według listy haseł, wyszukiwanie wyrazów hasłowych zawierających określony ciąg znaków na początku wyrazu, jak też automatyczne wyszukiwanie hasła/

¹⁷) RCIN (<http://rcin.org.pl/dlibra>) jest niezwykle bogatym zbiorem prac i projektów zrealizowanych lub realizowanych w instytutach naukowych PAN. Dla środowiska polonistycznego cenne są zwłaszcza zbiory cyfrowe Instytutu Języka Polskiego PAN (<http://rcin.org.pl/dlibra/collectiondescription?dirids=72>).

¹⁸) OCR, ang. Optical Character Recognition (optyczne rozpoznawanie znaków).

¹⁹) Można przeszukiwać tekst, wpisując np. słowo *Afryka*, a otrzymamy wyniki *Afryka*, *afrykański*, ale nie *Afryce*.

²⁰) Kolejne tomy wydawane są jedynie w wersji elektronicznej (por. ESJPXVII).

hasel w słowniku po wpisaniu w okienko dialogowe jego początkowych liter i wyszukiwanie ciągu znaków gdziekolwiek w wyrazie i gdziekolwiek w tekście słownika.

1.2.3. Zasoby z możliwością zaawansowanego wyszukiwania danych w tekście

W tej grupie zasobów trzeba umieścić elektroniczne edycje takich słowników, jak: SJPDor 2014²¹), WSO 2014²²) oraz SWil 2014, choć możliwości wyszukiwania w nich danych pokazują, że dwa z nich stoją na pograniczu wyróżnionych typów zasobów. SJPDor 2014 znajduje się na granicy materiałów cyfrowych z możliwością prostego i zaawansowanego wyszukiwania, ponieważ z jednej strony, podobnie jak WSO 2014, umożliwia odnajdywanie haseł według listy alfabetycznej oraz początkowych liter wyrazu hasłowego (z poziomu okienka dialogowego), a także po wpisaniu dowolnej formy fleksyjnej; z drugiej strony nie daje możliwości kopiowania tekstu (istnieje jedynie możliwość skopiowania obrazu całego hasła). Z kolei SWil 2014 można umieścić na granicy zasobów z możliwością zaawansowanego i bardzo zaawansowanego wyszukiwania danych ze względu na to, że choć nie umożliwia on odnajdywania haseł po wpisaniu konkretnej formy fleksyjnej, to pozwala na ograniczenie wyszukiwania (zbliżone do możliwości, jakie dają współczesne korpusy językowe) za pomocą zaznaczenia filtrów odnoszących się m.in. do składni, fleksji, fonetyki czy kwalifikatorów, w tym zasięgu terytorialnego, kulturowego, chronologicznego czy społecznego.

1.2.4. Zasoby z możliwością bardzo zaawansowanego wyszukiwania danych

Zakwalifikowane do tego zbioru zasobów cyfrowych materiały to przede wszystkim powstałe w wyniku digitalizacji i komputeryzacji tekstów (pisanych i/lub mówionych) korpusy językowe rozumiane jako «podzbiór tekstów zorganizowany w taki sposób, by umożliwić sprawne wydobywanie i weryfikowanie informacji na temat dowolnego dobrze określonego podzbioru języka» (Hajnicz 2011: 21). Współczesne korpusy mają formę elektronicznych baz danych i budowane są tak, by spełniały takie kryteria, jak obszerność, autentyczność, system znakowania, udokumentowanie (w tym właściwe zaplanowane i opisane metadane), skończona wielkość, reprezentatywność i odniesienie standardowe oraz format elektroniczny (Lewandowska-Tomaszczyk (red.) 2005: 27–28). Dzisiejsze korpusy tekstów to zatem ustrukturyzowane bazy danych językowych, które poza samym tekstem zawierają informacje metatekstowe, takie jak gatunek, styl, autor, tytuł, rok wydania tekstu lub oznaczenie części mowy i ich cech gramatycznych. Taka anotacja stanowi dodatkową warstwę informacyjną, dodaną przez twórców korpusu, umożliwiającą tworzenie bardziej precyzyjnych zapytań oraz wyszukiwanie informacji dodatkowych niezawartych bezpośrednio w zbiorze tekstów źródłowych, stanowiąc źródło przykładów zarówno do analiz jakościowych, jak

²¹) Elektroniczne wydanie SJPDor (t. 1–11, 1958–1969). Udostępniony obecnie w Internecie SJPDor 2014 nosi nazwę Wielkiego słownika W. Doroszewskiego i nie funkcjonuje samodzielnie (nie można go otworzyć na odrębnej stronie wraz z listą haseł), lecz jest jednym ze słowników języka polskiego przypisanych do portalu: <http://sjp.pwn.pl/>.

²²) Elektroniczne wydanie WSO PWN. Podobnie jak SJPDor, udostępniony obecnie w Internecie WSO 2014 nie funkcjonuje samodzielnie, lecz jest jednym ze słowników przypisanych do portalu: <http://sjp.pwn.pl/>.

i ilościowych. Duże korpusy mogą więc stanowić odzwierciedlenie wielkich kontekstów językowych, weryfikujących intuicję badaczy na temat częstości, regularności i wzorców użycia zarówno poszczególnych leksemów, jak i form gramatycznych oraz fraz wyrazowych (Fabiszak, Konat 2013). Zanim jednak przejdziemy do omówienia Narodowego Korpusu Języka Polskiego (NKJP: www.nkjp.pl), wyliczmy dostępne w Internecie inne przykłady korpusów zawierających teksty w języku polskim:

1. Korpusy równoległe (zbiór tekstów wraz z ich przekładami na inny język)²³):

— ParaSol. Korpus równoległy języków słowiańskich²⁴) i innych: <http://parasol.unibe.ch/>; <http://www.parasolcorpus.org/> (aby móc korzystać z korpusu, należy najpierw napisać na adres: waldenfels@issl.unibe.ch lub ruprecht.waldenfels@gmail.com),

— InterCorp. Wielojęzyczny korpus równoległy: <http://ucnk.ff.cuni.cz/intercorp/?lang=cs> (dostęp możliwy po zarejestrowaniu się i wypełnieniu formularza na stronie: <https://www.korpus.cz/toolbar/signup.php>),

— Polsko-rosyjski i rosyjsko-polski korpus równoległy (<http://www.pol-ros.polon.uw.edu.pl/>).

2. Korpusy specjalistyczne:

— Korpus raportów giełdowych w języku polskim z ręczną anotacją sensami słów i automatyczną anotacją morfosyntaktyczną (pliki do pobrania ze strony: <http://zil.ipipan.waw.pl/gpwEcono>),

— Korpus języka ekonomicznego, opracowany na podstawie opublikowanych na Wikipedii artykułów z dziedziny ekonomii (pliki do pobrania ze strony: <http://zil.ipipan.waw.pl/SEJFEK>),

— Podkorpus NKJP języka ekonomicznego, ręcznie anotowany sensami słów (pliki do pobrania ze strony: <http://zil.ipipan.waw.pl/NKJP1mEcono>).

3. Korpusy języka mówionego²⁵):

— PELCRA — korpus języka mówionego (<http://nkjp.uni.lodz.pl/spoken.jsp>),

— Korpus języka mówionego wraz z wyszukiwarką danych konwersacyjnych (Spokes), zawierający ponad 2 miliony słów i ponad 200 tysięcy wypowiedzi w języku polskim (udostępniiony na portalu w ramach projektu CLARIN²⁶): <http://clarin.pelcra.pl/Spokes/>).

²³) Inne przykłady korpusów równoległych zob. <http://clip.ipipan.waw.pl/LRT>.

²⁴) Zob. Hebal-Jezińska (red.) 2014.

²⁵) W AGH opracowano także: korpus mowy, audiowizualny korpus mowy, korpus emocji w mowie. Korpusy te nie zostały tu uwzględnione, gdyż nie spełniają kryterium formy dostępu (zob. <http://www.dsp.agh.edu.pl/pl/resources:korpusmowy#.UuLnhCtbIU>).

²⁶) CLARIN (Common Language Resources and Technology Infrastructure) to ogólnoeuropejska infrastruktura naukowa, której celem jest udostępnianie zasobów i narzędzi związanych z automatycznym przetwarzaniem języka. Obecnie projekt CLARIN-PL udostępnia następujące usługi: 1) Słowność 2.2. słownik semantyczny języka polskiego, 2) Spokes, wyszukiwarkę danych konwersacyjnych, 3) sprowadzenie tekstu do form podstawowych, lematyzację, podział tekstu na frazy, 4) narzędzia do analizy morfologicznej i składniowej, 5) narzędzie do wyszukiwania nazw własnych (zob. <http://clarin-pl.eu/clarin-pl-3/>).

4. Korpusy diachroniczne²⁷⁾:

— Korpus tekstów XVI–XVIII w.: Korpus GT projektu IMPACT (wersja 1-w.), 1570–1756 (http://poliqarp.wbl.klf.uw.edu.pl/pl/IMPACT_GT_1/), Korpus GT projektu IMPACT (wersja 2-w.), 1570–1756 (http://poliqarp.wbl.klf.uw.edu.pl/pl/IMPACT_GT_2/)²⁸⁾.

Przechodząc do omówienia najbardziej zaawansowanych możliwości wyszukiwania danych, nadmienimy, że korpus zrównoważony NKJP obejmuje 300 milionów segmentów, a korpus pełny — 1,8 miliarda. Ponadto zawarte w NKJP teksty (a ściśle w korpusie zrównoważonym) datowane są od 1945 roku, choć trafiają się wyjątki, dla których data została przesunięta na początek XX wieku, aby ująć dzieła wydane po 1936 roku, m.in. Władysława S. Reymonta czy Stefana Żeromskiego. NKJP jest korpusem znakowanym morfoskładniowo, sensami słów, składniowo, a także dokonano w nim anotacji jednostek nazewniczych (zob. Przepiórkowski i in. (red.) 2012: 49–193). Otwierając stronę NKJP, mamy do wyboru dwie wyszukiwarki: IPI PAN (Poliqarp) oraz PELCRA²⁹⁾. Przedstawimy jednak pokrótce możliwości wyszukiwania danych językowych tylko za pomocą pierwszej z nich:

— wyszukiwanie wszystkich form leksemu: [base=...], np. [base=kobieta], [base=robić],

— wyszukiwanie ciągów znaków, np. „*sku” (*polsku...*) lub „dez.*” (*dezaprobata...*),

— wyszukiwanie konkretnego kształtu graficznego formy fleksyjnej: [orth=.....], np. [orth=robił], [orth=Kraków],

— wyszukiwanie kolokacji, np. [] ^ [base=dom] lub [base=narobić] ^ [],

— wyszukiwanie kolokacji z daną częścią mowy lub z leksemem o określonych wartościach gramatycznych³⁰⁾, np. [pos=adj] ^ [base=mięśniak], [base=ssać] ^ [pos=noun & cas=acc],

— szukanie par synonimicznych czy antonimicznych, np. [base=»mocny|silny»] ^ [pos=subst],

— wyszukiwanie przez metadane³¹⁾, np. ograniczenie stylistyczne: [pos=verb] ^ [pos=subst] meta type=urzed czy autora i tytułu: [pos=verb] meta (author=żeromski & title=popioły).

Poza NKJP zasobami cyfrowymi, które mogą być zaliczone do tej grupy, są udostępnione w wersji elektronicznej (w formacie DjVu) teksty słowników i wspomnianego już

²⁷⁾ W trakcie powstawania są obecnie dwa korpusy: Korpus tekstów XVII i XVIII w. (kierownik: W. Gruszczyński) i Korpus tekstów XIX w. (kierownik: M. Derwojedowa, <http://www.f19.uw.edu.pl/o-projekcie/>).

²⁸⁾ Zob. też korpus tekstów staropolskich (<https://www.ijp-pan.krakow.pl/publikacje-elektroniczne/korpus-tekstow-staropolskich>), który nie został tu ujęty, gdyż nie spełnia kryteriów współczesnego korpusu językowego.

²⁹⁾ Szczegółowy opis składni zapytań PoliQarp zob. <http://nkjp.pl/poliqarp/help/pl.html>, PELCRA, zob. <http://www.nkjp.uni.lodz.pl/help.jsp>. Można też skorzystać z opracowania przygotowanego przez jedną z autorek artykułu, które jest do pobrania na stronie: <http://www.dialektologia.polonistyka.uj.edu.pl/do-pobrania1>.

³⁰⁾ Zob. skróty klas gramatycznych: <http://nkjp.pl/poliqarp/help/plse2.html#x3-40002.2> i kategorii gramatycznych: <http://nkjp.pl/poliqarp/help/plse2.html#x3-30002.1>.

³¹⁾ Zob. <http://nkjp.pl/poliqarp/help/plse3.html#x4-120003.7>.

korpusu XVI–XVIII wieku wraz z wyszukiwarką do przeglądania plików DjVu (udostępnioną przez Katedrę Lingwistyki Formalnej UW na stronie: <http://poliqarp.wbl.klf.uw.edu.pl/pl/>, zob. Bień 2012). Mowa tu o następujących pracach: SW, SPXVI, L, SGKP, Korpus GT projektu IMPACT (wersja 1-w.), 1570–1756 oraz Korpus GT projektu IMPACT (wersja 2-w.), 1570–1756. Składnia zapytań jest zbliżona do tej z NKJP, ale są pewne ograniczenia:

- wyszukiwarka przeszukuje wszystkie tomy słowników (te, które zostały już udostępnione w FBC w formacie DjVu, np. 35 tomów SPXVI obejmujących hasła od A do ROWNY),
- wyszukiwanie można ograniczyć do konkretnych tomów słowników za pomocą warunku meta, np. meta vol=i/X albo within, np. within vol6 czy within vol6part,
- można też zawęzić kwerendę do danej części słownika, np. front (m.in. tytułaria) (zob. <http://poliqarp.wbl.klf.uw.edu.pl/pl/slownik-lindeggo/>), np. miło within front,
- wyszukiwanie możliwe jest tylko za pomocą zapytań o segmenty (zob. <http://nkjp.pl/poliqarp/help/plse3.html#x4-60003.1>, np. „(pod|na|za|wy|prze)robić.*”),
- możliwe jest wyszukiwanie jedynie konkretnych form fleksyjnych wyrazów, np. *bić*, *biję* (ale nie [base=bić]), i połączeń wyrazowych, np. [] ^ dom lub mieszkać w ^ [].

2. Zasoby prymarnie wydane elektronicznie («narodzone cyfrowo»)

Do drugiej nadrzędnej grupy należą te zasoby cyfrowe, które od początku były zaplanowane do zaistnienia w wersji elektronicznej, «narodziły się cyfrowo» i nie miały żadnych wcześniejszych wydań (ani drukowanych, ani elektronicznych). Według kryterium formy dostępu można podzielić tę grupę na zasoby dostępne offline i zasoby dostępne online.

2.1. Zasoby dostępne offline

2.1.1. Zasoby z możliwością zaawansowanego wyszukiwania

— Z. Saloni, M. Woliński, R. Wołosz, W. Gruszczyński, D. Skowrońska, Słownik gramatyczny języka polskiego (SGJP) (wyd. na CD), oprogramowanie umożliwia przeszukiwanie słownika według listy haseł (w tym indeksu a tergo), automatyczne przechodzenie do hasła po wpisaniu jego początkowych liter, wyszukiwanie haseł po wpisaniu dowolnej formy fleksyjnej, kopiowanie fragmentów lub całego tekstu artykułów hasłowych z poprawnym odczytem znaków, ale bez zachowania ich układu graficznego;

— G. Vetulani, Syntaktyczny słownik kolokacji werbo-nominalnych języka polskiego... (SSKWN) (wyd. na CD), oprogramowanie umożliwia przeszukiwanie słownika według listy haseł (brak indeksu a tergo), automatyczne przechodzenie do poszukiwanego hasła po wpisaniu jego początkowych liter, wyszukiwanie w całym tekście słownika i wśród samych form hasłowych haseł i przykładów kolokacji zawierających dany ciąg znaków, kopiowanie tylko fragmentów artykułu hasłowego, ale bez błędu odczytu znaków.

2.2. Zasoby dostępne online

2.2.1. Zasoby z możliwością prostego wyszukiwania

— Dialekty i gwary polskie. Kompendium internetowe pod red. Haliny Karaś (<http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?l1=start>) oprogramowanie umożliwia przeszuki-

wanie strony za pomocą spisu treści oraz systemu odnośników; kompendium zawiera również materiały audio, z możliwością przesłuchiwania nagrań gwarowych;

— słowosieci, np. PLWORDNET³²) (<http://plwordnet.pwr.wroc.pl/wordnet>, kierownik projektu: M. Piasecki), oprogramowanie umożliwia wyszukiwanie haseł (należy wpisać cały wyraz) z poziomu okienka dialogowego oraz poruszanie się po słowniku za pomocą systemu odnośników;

— słowniki walencyjne, np. RAMKI (<http://www.ramki.uw.edu.pl>), kierownik: J. Linde-Usiekniewicz; projekt nawiązujący do FrameNetu), oprogramowanie umożliwia przeszukiwania za pomocą wykazu opisanych czasowników i ram interpretacyjnych (w ramach danego hasła czasownikowego i danej ramy funkcjonuje system odnośników).

2.2.2. Zasoby z możliwością zaawansowanego przeszukiwania bazy danych

— Słownik kolokacji HASK (http://pelcra.pl/hask_pl/Home), przeglądarka kolokacji umożliwia wyszukiwanie³³) i sortowanie (według istotności) połączeń wyrazowych wraz z przykładami ich użycie (trzeba wpisać leksem, z którym szukamy kolokacji, następnie zaznaczyć klasy gramatyczne, do jakich należą badany leksem i jego kolokanty), wizualizację wyników w formie wykresu oraz pobranie ich w postaci arkusza kalkulacyjnego; z kolei Kolozaurus pozwala na badanie m.in. synonimii i antonimii, gdyż służy do porównywania wyrazów z danego zbioru (rzeczowników, przymiotników itd.) i ich typowych kolokacji.

— Słowniki historyczne: Elektroniczny słownik XVII i XVIII wieku (ESJPXVII, <http://sxvii.pl>), kierownik: W. Gruszczyński), oprogramowanie umożliwia wyszukiwanie a fronte, a tergo i zawierające określony ciąg znaków w hasłach już opracowanych, ale też właśnie opracowywanych; wyszukiwanie zaawansowane: wyszukiwanie podhaseł, formy hasłowej z możliwością wyboru np. form nieodmiennych, funkcji znaczenia (np. nazwa własna); wyszukiwanie form z określoną etymologią (źródło pochodzenia); szukanie określonych fraz w definicjach i w cytatach; wyszukiwanie związków frazeologicznych, przysłów i przenośni; przeszukiwanie zawartości haseł według kwalifikatorów itp. Bardzo cenna jest możliwość zaawansowanej kwerendy źródeł słownika.

— Wielki słownik języka polskiego (WSJP) (<http://www.wsjp.pl/>, kierownik projektu: P. Źmigrodzki), oprogramowanie umożliwia: kopiowanie fragmentów lub całego tekstu artykułów hasłowych, przeszukiwanie według indeksów a fronte i a tergo, wyszukiwanie haseł po wpisaniu dowolnej formy fleksyjnej (jak też przeszukiwanie poszczególnych elementów hasła pod kątem występowania danej formy fleksyjnej), wyszukiwanie haseł po wpisaniu

³²) Wordnet jest leksykalną siecią semantyczną, której idea tkwi w sposobie «przechowywania informacji na temat semantyki wyrazów nie za pomocą zbioru cech z wyróżnionej listy, lecz za pomocą sieci znaczeń opartej na relacjach pomiędzy wyrazami» (Hajnicz 2011: 29). Jego podstawą są więc relacje semantyczne, w jakie wchodzić jednostki leksykalne i synsenty (zbiory wyrazów, które reprezentują tę samą klasę gramatyczną i które można wymieniać w tym samym kontekście bez zmiany znaczenia) (zob. Hajnicz 2011: 29–42).

³³) Warto odnotować, że wyszukiwarka kolokacji HASK wykorzystuje mechanizmy podobne jak wyszukiwarka kolokacji PELCRA w ramach NKJP (zob. <http://www.nkjp.uni.lodz.pl/collocations.jsp>; Pęzik 2012).

danego leksemu³⁴), wyszukiwanie wyrazów w wybranych elementach artykułu hasłowego (w formie hasłowej, w cytatach, w definicji, w kolokacjach), wprowadzenie ograniczeń wyszukiwania pod względem typu hasła, kwalifikatorów, pochodzenia z języków obcych, podziału tematycznego słownictwa.

Podsumowanie

Dokonany tu przegląd materiałów dostępnych w formie elektronicznej, ograniczony z konieczności do wybranych pozycji, dowodzi zmian, jakie zaszły w ostatnich latach w sposobie gromadzenia i udostępniania danych. Potwierdzają się tym samym słowa o nowych perspektywach polskiej leksykografii naukowej, która stanęła przed koniecznością prezentowania swego dorobku w formie słowników elektronicznych traktowanych jako korpusy tekstów poddawanych reinterpretacji i powtórnemu sortowaniu wyselekcjonowanego (pod)korpusu przykładów (Żmigrodzki 2005: 8). Traktowanie słownika jako korpusu tekstów i korpusu tekstów jako słownika przenosi też punkt ciężkości z naukowego opracowywania materiałów na ich archiwizowanie oraz udostępnianie w wersji elektronicznej, co w połączeniu z nowoczesnymi narzędziami badawczymi zmienia warsztat pracy współczesnego językoznawcy. Dysponowanie komputerowymi narzędziami do automatycznego przetwarzania tekstów umożliwia tworzenie własnych korpusów w wyniku digitalizacji i komputeryzacji danych. Do tworzenia nowoczesnych korpusów, a następnie zaawansowanych sposobów ich przeszukiwania potrzeba nie tylko programów informatycznych, ale również stworzonych przez językoznawców sformalizowanych opisów gramatycznych i semantycznych, które dają możliwość ich aplikacji do wersji zaawansowanych anotacji tekstu przetworzonego komputerowo (analizatory morfologiczne, syntaktyczne, morfosyntaktyczne, anotacje sensami słów). Rozwój narzędzi leksykograficznych w związku z metodologią językoznawstwa korpusowego pozwala zatem na tworzenie korpusów i wykorzystanie ich jako «wielkich kontekstów językowych» w wielu dziedzinach językoznawstwa, np. w dydaktyce i glottodydaktyce (opis i kształcenie kompetencji leksyko-gramatycznych, opis łączliwości leksykalnej i syntaktycznej oraz kompetencji społeczno-kulturowych, badania formułczości) (Gałkowski 2006, 2011). Wykorzystanie korpusów językowych w translatoryce umożliwia z kolei wybór strategii tłumaczeniowych oraz analizę konwencji stylistycznych zależnych od typu i gatunku tłumaczonego tekstu (Grabowski 2007). Językoznawstwo korpusowe znajduje również aplikacje w badaniach konfrontatywnych (wykorzystanie korpusów równoległych) oraz w badaniach frazeologii dystrybucyjnej (badania kolokacyjności, prozodii semantycznej, idiomatyczności) (Pęzik 2013), systematycznie poszerzając pole swych naukowych zastosowań. Rozległe obszary wykorzystania nowoczesnych korpusów oraz zaawansowanych narzędzi ich badania stale się powiększają wraz z napływem nowych danych oraz rozwojem zaawansowanych technologii ich komputerowego przetwarzania.

---

³⁴) System odnajduje wszystkie hasła, łącznie z frazeologizmami i przysłowiami, zawierające jakąkolwiek formę fleksyjną wyszukiwanego leksemu.

Bibliografia

Słowniki i inne prace podane w prezentacji zasobów cyfrowych

- AJŚ: A. Zaręba, Atlas językowy Śląska, t. 1–8, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Kraków–Warszawa 1969–1996.
- BZPPŚ: Biblioteka zabytków polskiego piśmiennictwa średniowiecznego, red. W. Twardzik, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków 2006.
- CLARIN: <http://clarin-pl.eu/> (dostęp: 27 października 2014).
- CLARIN-PL: <http://clarin-pl.eu/clarin-pl-3/> (dostęp: 27 października 2014).
- Dialekty i gwary polskie. Kompendium internetowe, red. H. Karaś (online: <http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php>, dostęp: 6 maja 2014).
- ESJXPVII: Słownik języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku, red. W. Gruszczyński, wersja elektroniczna, Instytut Języka Polskiego PAN (online: <http://sxvii.pl>).
- FrameNet (online: <https://framenet.icsi.berkeley.edu/fndrupal/>, dostęp: 6 maja 2014).
- ISJP: Inny słownik języka polskiego, red. M. Bańko, t. 1–2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- Knapiesz G. 1621: *Thesaurus polono-latino-graecus seu promptuarium lingua Latinae et Graecae [...]*, F. Caesario, Cracoviae [Kraków].
- Korpus GT projektu IMPACT (wersja 1-w. o wersja 2-w.), 1570–1756 (online: http://poliqarp.wbl.klf.uw.edu.pl/pl/IMPACT_GT_1/, dostęp: 6 maja 2014).
- KSJP: Komputerowy słownik języka polskiego, oprac. firma Litterae, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996 (CD).
- L: S.B. Linde, Słownik języka polskiego, t. 1–6, drukarnia XX. Pijarów, Warszawa 1807–1814; wyd. 2 poprawione i pomnożone, t. 1–6, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Lwów 1854–1860.
- Mączyński J. (Ioannes Maczinsky) 1564: *Lexicon Latino-Polonicum ex optimis Latinae linguae scriptoribus concinnatum [...]*, Daubmann, Królewiec.
- MSS: Multimedialny szkolny słownik języka polskiego PWN. Wersja 1.0, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005/2006 (CD).
- Murmeliusz J. (Murmellius) 1526: *Dictionarius Ioannis Murmellii variarum rerum tum pueris tum adultis utilissimus, cum Germanica atque Polonica interpretatione, adiecto etiam vocabulorum et capitulorum indice [...]*, Vietor, Kraków.
- Mymer (Mymerus) F. 1528: *Dictionarius trium linguarum: Latine, Teutonice et Polonice potiora vocabula continens nunc denuo pluribus in locis auctus in titulis per seriem alphabeti concinnatus tum peregrinantibus tum domi desidentibus et quibuslibet tribus loqui linguis cupientibus maxime necessarius et utilissimus*, Vietor, Kraków.
- NSO PWN: Nowy słownik ortograficzny PWN z zasadami pisowni i interpunkcji, red. E. Polański, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996.
- NSPP PWN: Nowy słownik poprawnej polszczyzny PWN, red. A. Markowski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- PORTAL: Słowniki PWN. Portal, wersja 1.2 (2003: wersja 2.0) Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003 (CD).
- RAMKI: Rygorystyczna aplikacja metodologii kognitywno-interpretacyjnej (online: <http://www.ramki.uw.edu.pl/>, dostęp: 6 maja 2014).
- SEBr: A. Brückner, Słownik etymologiczny języka polskiego, Krakowska Spółka Wydawnicza, Kraków 1927.
- SGJP: Z. Saloni, M. Woliński, R. Wołosz, W. Gruszczyński, D. Skowrońska, Słownik gramatyczny języka polskiego, wersja 2.0 (2007: wersja 1.0), Wydawnictwo Sowa, Grzegorz Murzynowski, Warszawa 2012 (CD).
- SGKP: Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, red. B. Chlebowski, F. Sulimierski, W. Walewski, t. 1–15, nakł. F. Sulimierskiego i W. Walewskiego, Warszawa 1880–1902.

- SGOWM: Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur, t. 1–6, red. Z. Stamirowska (t. 1–3), H. Perzowa (t. 3–5), D. Kołodziejczykowa (t. 4–6), K. Sobolewska (t. 6), Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków 1987–1991 (t. 1–2), Instytut Języka Polskiego PAN, Warszawa–Kraków 1993–2014 (t. 3–6).
- SGPKarl: J. Karłowicz, Słownik gwar polskich, t. 1–6, Akademia Umiejętności, Kraków 1900–1911.
- SGP PAN: Słownik gwar polskich, red. M. Karaś (Źródła, t. 1), J. Reichan (t. 2–8), S. Urbańczyk (t. 2–5), J. Okoniowa (t. 6–8), B. Grabka (t. 7–8), Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków 1977–1991 (t. 1–3), Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków 1992–2013 (t. 4–8).
- SJPDor: Słownik języka polskiego, red. W. Doroszewski, t. 1–11, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1958–1969.
- SJPDor 1997: wydanie elektroniczne SJPDor 1958–1969 (CD).
- SJPDor 2014: wydanie elektroniczne SJPDor 1958–1969 (online: <http://sjp.pwn.pl/>).
- SJPDun 1996: Słownik współczesnego języka polskiego, red. B. Dunaj, Wilga, Warszawa.
- SJPDun 1998: Słownik współczesnego języka polskiego, red. B. Dunaj, t. 1–2, Reader's Digest Przeląd, Warszawa.
- SJPXVII–XVIII: Słownik języka polskiego XVII i poł. XVIII wieku, t. 1, z. 1–5, red. K. Siekierska, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków 1999–2004 (zob. też wersja elektroniczna ASJPXVII–XVIII).
- SJPSzym: Słownik języka polskiego, red. M. Szymczak, t. 1–3, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1978–1981.
- Słownik kolokacji HASK: http://pelcra.pl/hask_pl/Home.
- Słowosieć 2014: Słowosieć. WordNet dla języka polskiego, projekt kierowany przez M. Piaseckiego (online: <http://plwordnet.pwr.wroc.pl/wordnet>).
- SPXVI: Słownik polszczyzny XVI wieku, red. M.R. Mayenowa (t. 1–34), K. Mrowcewicz (t. 35–36), t. 1–22, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966–1994, t. 23–36, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa 1995–2012.
- SSKWN: G. Vetulani, Syntaktyczny słownik kolokacji werbo-nominalnych języka polskiego na potrzeby zastosowań informatycznych, cz. 1, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2012.
- SStp: Słownik staropolski, red. S. Urbańczyk, t. 1–9, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków 1953–1987, t. 10–11, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków 1988–2002.
- SW: Słownik języka polskiego, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, t. 1–8, nakładem prenumeratorów, Warszawa 1900–1927 (tzw. Słownik warszawski).
- SWil: A. Zdanowicz i in., Słownik języka polskiego, wydany staraniem i kosztem M. Orgelbranda, t. 1–2, Wilno 1861 (tzw. Słownik wileński).
- SWil 2014: Elektroniczna edycja SWil (online: <http://eswil.ijp-pan.krakow.pl/index.php>).
- SWO PWN: J. Tokarski, Słownik wyrazów obcych PWN, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1980.
- SWOiZO 2014: Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych Władysława Kopalińskiego (online: <http://www.slownik-online.pl/index.php>).
- Szedlowie J. i M. 1682: Compendium ferculorum, albo zebranie potraw, przez Urodzonego, Stanisława Czernieckiego [...] Kraków.
- Taszycki W. (red.) 1965–1987: Słownik staropolskich nazw osobowych, t. 1–6, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Trotz M.A. 1779: Nowy dykjonarz, to jest mownik polsko-niemiecko-francuski z przydatkiem przysłów potocznych, przestroż gramatycznych, lekarskich, matematycznych, fortyfikacyjnych, żeglaskich, łowczych i inszym naukom przyzwoitych wyrazow przez Michała Abrahama Troca, warszawianina, tom trzeci, w Lipsku, nakładem Jana Fryderyka Gledyca, Lipsk.
- USJP: Uniwersalny słownik języka polskiego, red. S. Dubisz, t. 1–4, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.

- USJP 2004: Uniwersalny słownik języka polskiego. Wersja 1.0 (2006: wersja 2.0; 2008: wersja 3.0, pen-drive), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa (CD).
- USJP 2014: Uniwersalny słownik języka polskiego (online: <http://usjp.pwn.pl/>, dostępny odpłatnie).
- WSJP 2014: Wielki słownik języka polskiego PAN, red. P. Żmigrodzki (online: www.wsjp.pl).
- WSJPL 2009: Współczesny słownik języka polskiego LexLand, red. B. Dunaj, Langenscheidt (CD).
- WSO 2014: Wielki słownik ortograficzny PWN (oparty na materiale Wielkiego słownika ortograficznego PWN z zasadami pisowni i interpunkcji, red. E. Polański, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, online: <http://so.pwn.pl/>).
- WSU: Wielki słownik ucznia, red. M. Bańko, t. 1–2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.

Literatura przedmiotu

- Andrzejczuk A. 2010: Korpusy językowe w pracy językoznawcy: nowe możliwości czy droga na manowce?, [w:] *Компьютерная лингвистика: научное направление и учебная дисциплина: сборник научных статей*, red. В.И. Коваль, t. 1., ГГУ им. Ф. Скорины, Гомель, s. 100–103.
- Andrzejczuk A., Czupryniak M. 2009: O wykorzystaniu zasobów internetowych w pracy językoznawcy, *Polonica XXIX*, s. 189–204.
- Bański P. 2003: Anotacja zewnętrzna: wpływ architektury korpusu IPI PAN na efektywność jego tworzenia oraz wykorzystania, *Polonica XXII–XXIII*, s. 77–92.
- Bień J.S. 2006: Kilka przykładów dygitalizacji słowników, *Poradnik Językowy*, z. 8, s. 55–63.
- Bień J.S. 2009: Digitalizing dictionaries of Polish, [w:] *Methods of lexical analysis. Theoretical assumption and practical applications*, red. K. Bogacki, J. Cholewa, A. Rozumko, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok, s. 37–45.
- Bień J.S. 2010: Dygitalizacja i komputeryzacja słowników na przykładzie Słownika polszczyzny XVI w., [w:] *Język polski — wczoraj, dziś, jutro...*, red. B. Czopek-Kopciuch, P. Żmigrodzki, Lexis, Kraków, s. 131–138.
- Bień J.S. 2012: Narzędzia dygitalizacji tekstów na potrzeby badań filologicznych (online: <http://bc.klf.uw.edu.pl/297/>, dostęp: 6 maja 2014).
- Fabiszak M., Konat B. 2013: Zastosowanie korpusów językowych w językoznawstwie kognitywnym, [w:] *Metodologie językoznawstwa. Ewolucja języka. Ewolucja teorii językoznawczych*, red. P. Stalmaszczyk, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 131–142.
- Gałkowski B. 2006: Kompetencja formułiczna a problem kultury i tożsamości w nauczaniu języków obcych, *Kwartalnik Pedagogiczny*, nr 4, s. 163–180.
- Gałkowski B. 2011: Formulaic competence, *Anglica 20*, s. 85–101 (online: <http://www.ceeol.com/>, dostęp: 6 maja 2014).
- Grabowski Ł. 2007: The National Russian Corpus as a teaching tool — general observations and case studies from the perspective of Russian language teaching in Poland (online: <http://studiorum-ruscorpora.ru>, dostęp: 6 maja 2014).
- Hajnicz E. 2011: Automatyczne tworzenie semantycznych słowników walencyjnych, *Akademicka Oficyna Wydawnicza Exit*, Warszawa.
- Hebal-Jezińska M. (red.) 2014: *Praktyczny przewodnik po korpusach języków słowiańskich*, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa (online: http://www.iszip.uw.edu.pl/files/pdf/praktyczny_przewodnik.pdf, dostęp: 27 października 2014).
- Korczakowska M. 2001: Polskie korpusy tekstów (wybrane zagadnienia), *Prace Językoznawcze III*, s. 65–75.
- Korpusy.net: online: <http://korpusy.net/korpusy-rownolegle/korpus-lagun.html> (dostęp: 6 maja 2014).
- Language tools and resources for Polish (online: <http://clip.ipipan.waw.pl/LRT>, dostęp: 6 maja 2014).
- Lewandowska-Tomaszczyk B. (red.) 2005: *Podstawy językoznawstwa korpusowego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Ober K. 2005: Proces digitalizacji (online: <http://lib.pnsc.pl/dlibra/doccontent?id=105&from=FBC>, dostęp: 6 maja 2014).

- Pęzik P. 2012: Wyszukiwarka PELCRA dla danych NKJP, [w:] *Narodowy Korpus Języka Polskiego*, red. A. Przepiórkowski, M. Bańko, R.L. Górski, B. Lewandowska-Tomaszczyk, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 253–273 (online: <http://nkjp.pl/index.php?page=3&lang=0>, dostęp: 6 maja 2014).
- Pęzik P. 2013: Paradymat dystrybucyjny w badaniach frazeologicznych. Powtarzalność, reprodukcja i idiomatyzacja, [w:] *Metodologie językoznawstwa. Ewolucja języka. Ewolucja teorii językoznawczych*, red. P. Stalmaszczyk, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 143–160.
- Przepiórkowski A., Bańko M., Górski R.L., Lewandowska-Tomaszczyk B. (red.) 2012: *Narodowy Korpus Języka Polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa (online: <http://nkjp.pl/index.php?page=3&lang=0>, dostęp: 6 maja 2014).
- Przepiórkowski A., Bański P., Dębowski Ł., Hajnicz E., Woliński M. 2003: *Konstrukcja korpusu IPI PAN, Polonica XXII–XXIII*, s. 33–38.
- Słowniki dawne i współczesne. Internetowy przewodnik edukacyjny, red. M. Bańko, M. Majdak, M. Czeszewski (online: www.leksykografia.uw.edu.pl, dostęp: 6 maja 2014).
- Żmigrodzki P. 2005: Słownik jako korpus tekstów — korpus tekstów jako słownik. *Perspektywy polskiej leksykografii naukowej*, *Poradnik Językowy*, z. 6, s. 3–14.
- Żmigrodzki P. 2008: *Słowo — słownik — rzeczywistość*, Lexis, Kraków.

Summary

A modern linguist's workshop — electronic resources and research tools

Keywords: digitization, computerization, dictionary, text corpus, digital resources.

At the turn of the twentieth and twenty first centuries new technologies made digitization and archiving of data available up to that point only in the form of prints or manuscripts possible and today they are electronically disseminated through the Internet. Due to the large number, variation and constant increase of the already available electronic resources, useful in the work of scholars of the old and modern Polish language, literary scholars, teachers and enthusiasts as well as ordinary users of language, once again there was a need to gather and discuss the digital collections. This article aims to collect information on the availability of the digitized materials and, thanks to its functional classification, to discuss the possibilities and limitations of use of those digital resources.

Mirosława Mycawka

Kraków, Uniwersytet Jagielloński

W sprawie chronologii Kazań świętokrzyskich

Słowa kluczowe: chronologia, Kazania świętokrzyskie, zjawiska fonetyczne.

Odkryte w 1890 roku przez Aleksandra Brücknera pergaminowe paski zawierające fragmenty średniowiecznych kazań nazwanych przez odkrywcę świętokrzyskimi — mimo wieloletnich badań prowadzonych nad nimi przez specjalistów rozmaitych dyscyplin — wciąż kryją w sobie wiele tajemnic. Jedną z nich jest data powstania zabytku. Jej ustalenie utrudnia brak porównywalnych tekstów o pewnej dacie (z tego okresu¹). Inne teksty ciągle niewiele wnoszą do wyjaśnienia tej kwestii. Bogurodzica, której najstarszy odpis pochodzi z początku XV wieku, zawiera zbyt mały materiał językowy. W dodatku czas powstania jej oryginału jest jeszcze większą zagadką niż data powstania Kazań. Porównanie z innymi zabytkami, np. z Psalterzem floriańskim, Kazaniami gnieźnieńskimi czy najstarszymi rotami, pozwala jedynie stwierdzić, że Kazania świętokrzyskie są od nich niewątpliwie starsze — wskazuje na to zarówno ortografia, jak i cechy językowe. Czy można jeszcze coś nowego powiedzieć w tej sprawie? Otóż warto się odnieść do ściśle datowanych XIII- i XIV-wiecznych dokumentów łacińskich zawierających polskie wyrazy: nazwy miejscowe i osobowe, rzadziej nazwy powinności feudalnych i inne słowa. Analizę najstarszego materiału z tych źródeł zawiera monografia Bogusława Dunaja (1975), natomiast w opublikowanej ostatnio przeze mnie książce *Język polski XIV wieku. Wybrane zagadnienia* (Mycawka 2012) opracowany został materiał XIV-wieczny. Badany w tych pracach materiał może stanowić tło dla zabytku, który lokowany bywa przez badaczy w różnych okresach XIII lub XIV stulecia.

Celem tego artykułu jest chęć podzielenia się wnioskami, jakie można wysnuć z porównania warstwy graficznej i językowej badanego m.in. przeze mnie, a także przez B. Dunaja materiału wyjętego ze średniowiecznych dyplomów i Kazań świętokrzyskich.

Rozpatrując problem czasu powstania Kazań, trzeba znaleźć wytłumaczenie dla współwystępowania takich faktów jak niemal konsekwentnie stosowana ortografia prosta z jednej strony, z drugiej zaś jednonosówkowa wymowa autora zabytku, a do tego obecność jednego znaku oddającego tę wymowę, tzw. $\emptyset$ rogatego.

Mamy przed sobą, jeśli nie najdawniejszy pomnik języka, to przynajmniej odpis takiego, bo że to kopia, nie oryginał, dowodzą tego pojedyncze błędy, powtarzania słów [...], wypuszczenia i inne myłki (Brückner 1891: 739).

¹) «Trudności, na jakie napotyka polonista, są ogromne, ponieważ nie ma czego z czym porównywać. Z epoki, do której należą Kazania świętokrzyskie, nic już się większego nie zachowało» (Ostrowska 1967: 106).

Tak pisał A. Brückner w 1891 roku o odnalezionym przez siebie zabytku. I choć od chwili napisania tych słów minęło już ponad 120 lat, jak słusznie zauważa Mieczysław Mejor:

Podstawowe pytania, jakie nasuwają się badaczom *Kazań świętokrzyskich*, wciąż czekają na odpowiedź. Przede wszystkim bardzo chcielibyśmy dowiedzieć się, w jakim środowisku powstały, kiedy, przez kogo i dla kogo były napisane, jaką funkcję spełniał ten zbiór oraz kto sporządził ich odpis, zanim jako makulatura stały się częścią świętokrzyskiego kodeksu (Mejor 2004: 21).

Na temat Kazań napisano dotąd tysiące stron. Przebadano je na wiele sposobów i choć, jak się wydaje, sporo kwestii znalazło już wyjaśnienie, to jednak kluczowy problem, tj. czas powstania zabytku, pozostaje otwarty. Sam odkrywca Kazań opowiadał się pierwotnie za ich XIV-wiecznym pochodzeniem. Uwzględniając aspekt paleograficzny, uznał, że: «pismo to nie jest gotykiem [...], ale zwykłą minuskułą czternastego wieku, wcale cienką i prostopadłą, wskazującą może na trzecią ćwierć tego stulecia» (Brückner 1891: 706).

Także analiza językowa i filologiczna podtrzymała jego pierwotne przekonanie o tym, że Kazania to «nowy ślad kaznodziejstwa polskiego w czternastym wieku» (Brückner 1891: 739). Z upływem czasu poglądy badacza ewoluowały. W 1906 roku wyraził sąd, że Kazania świętokrzyskie «[...] to szczątek (w odpisie późniejszym) kaznodziejstwa franciszkanów krakowskich z XIII w. [...]» (Brückner 1906: 103), a dziesięć lat później, że «sam język i pisownia dowodzą niezbitnie wieku XIII» (Brückner 1916: 276)²). Analiza paleograficzna skłaniała badaczy do uznania, że odnaleziony przez A. Brücknera rękopis pochodzi z XIV wieku, np. według Zenona Klemensiewicza z połowy tego stulecia (Klemensiewicz 1961: 170), a zdaniem Witolda Taszyckiego (1951: 34) «zabytki średniowiecznego języka polskiego o charakterze ciągłym [...] pojawiają się [...] dopiero w w. XIV, przy czym te ich teksty, którymi realnie rozporządzamy, pochodzą już to z drugiej połowy tego stulecia, np. *Kazania świętokrzyskie* [...]». W innym miejscu badacz uściśla:

Rękopis [...] znaleziony przez Brücknera jest kopią starszego oryginału. Dowodzi tego cały szereg starożytnych form i wyrazów, jakich w innych zabytkach drugiej połowy w. XIV już nie spotykamy. Oryginał ułożono według wszelkiego prawdopodobieństwa z początkiem w. XIV (Taszycki (oprac.) 1950: 96).

W podobnym duchu wypowiadają się autorzy Chrestomatii staropolskiej (Wydra, Rzepka 1984: 89): «Rękopis kazań powstał zapewne około połowy XIV w. Jest jednak, jak świadczą spotykane w nim omyłki i poprawki, kopią starszego oryginału, pochodzącego może z końca XIII lub z początków XIV w.». Za XIV-wiecznym pochodzeniem zabytku opowiadali się poza wymienionymi także inni znawcy języka (zob. np. Urbańczyk 1979: 138)³).

²) Ewolucję poglądów badacza podsumowują następujące słowa: «Zadawałam się podkreśleniem tego faktu, przywróceniem kazań świętokrzyskich do wieku XIII, do wieku kaznodziejstwa franciszkańskiego polskiego, którego ślady i dowody mamy spólcześnie, po legendach naszych świętych» (Brückner 1916: 276–277).

³) «Uczeni uzależniają czas powstania *Bogurodzicy* od *Kazań* (Lehr-Splawiński, Ostrowska) starając się powstanie *Kazań* przesunąć jak najbardziej wstecz, twierdząc, że są one odpisem oryginału, który powstał chyba jeszcze w XIII wieku. Zapominają o tym, że w *Kazaniach* cytowany jest urywek traktatu *Vado mori*, który powstał na przełomie XIII i XIV w. i rozpowszechniał się w Europie w ciągu XIV wieku. Oryginału *Kazań* nie wolno więc cofać do w. XIII, przeciwnie, trzeba go uznawać za dzieło połowy XIV wieku» (Urbańczyk 1979: 138).

Temu przekonaniu towarzyszyła początkowo opinia badaczy, będąca być może konsekwencją pierwotnego stanowiska A. Brücknera i badań Władysława Semkowicza, że i sam oryginał pochodził z XIV wieku, tj. «z czasów Kazimierza Wielkiego czy nawet Łokietkowych» (Krzyżanowski 1951: 350). Później jednak datę pierwowzoru przesuwano wstecz, na początek XIV wieku czy wręcz na wiek XIII⁴⁾. Z. Klemensiewicz (1961: 170) wyrażał ostrożny pogląd, że Kazania powstały «nie wcześniej niż u schyłku XIII w., nie później niż w połowie XIV w.». Jednak z czasem zaczęło dominować przekonanie mające wśród badaczy najczęściej zwolenników (zob. m.in. Łoś 1922: 175–176⁵⁾; Lehr-Spławiński 1951: 119; Ostrowska 1967: 108; Witczak 2001: 110; Godyń 2009: 229), że Kazania są zabytkiem XIII-wiecznym. Istotny udział w kształtowaniu się tej opinii miały, obok (modyfikowanego) stanowiska A. Brücknera i poglądu Jana Łosia, późniejsze badania Ewy Ostrowskiej. Uznała ona, że porównanie Kazań świętokrzyskich z gnieźnieńskimi «świadczy także o dużej różnicy chronologicznej między oboma zabytkami, a co za tym idzie, skłania do opowiedzenia się za ich pochodzeniem z XIII wieku, i to za jego pierwszą połowę» (Ostrowska 1967: 108)⁶⁾. Na potwierdzenie XIII-wiecznego pochodzenia zabytku znajdowano także nowe argumenty natury pozajęzykowej. Na przykład Tomasz Mika pisze:

W XIII wieku literackie teksty polskie powstawać musiały. Stulecie to — czas polszczenia episkopatu — obfitowało w rozmaite decyzje Kościoła, nakazujące odmawianie modlitw po polsku (od Synodu we Wrocławiu z 1248 r. takie decyzje powtarzano co jakiś czas). [...] rozporządzeniom tym z pewnością się podporządkowywano, a nauczaniu polskich tekstów modlitw [...] musiało towarzyszyć głoszenie kazań po polsku. Dla powstania polskiej literatury narodowej wybił dzwon historii (Mika 2006: 14).

Współcześni badacze są w ocenie czasu powstania Kazań jednak zdecydowanie bardziej powściągliwi niż ich poprzednicy. Paweł Stępień, analizując zakorzenie Kazania na dzień św. Katarzyny w tradycji teologicznej, hagiograficznej, estetycznej i retorycznej, zastrzega się we wstępie: «ponieważ nadrzędny cel stanowiło odsłonięcie sensu utworów, nie pojawiają się dociekania nad czasem powstania czy środowiskiem, w jakim mogły zostać napisane» (Stępień 2003: 9). Na końcu zaś konkluduje, że aby m.in. pytanie o czas powstania utworu znalazło właściwą odpowiedź, potrzebne są dalsze badania szczegółowe i porównawcze (Stępień 2003: 116). Z kolei M. Mejor, który w swoich badaniach skoncentrował uwagę na łacińskich cytatach w Kazaniach, doszedł do następującego wniosku:

---

⁴⁾ «Odnalezione w oprawie kodeksu Lat.I.Q.281 *Kazania świętokrzyskie* są niewątpliwie kopią wcześniej powstałego rękopisu. Ten niezachowany oryginał (autograf) powstać miał, jak się zgodnie przyjmuje, w wieku XIII, ale rozbieżność czasowa w tym datowaniu dochodzi niemal do stu lat: według jednych badaczy ma to być bliżej początków XIII w., według innych około połowy tego stulecia, a jeszcze inni wskazują na koniec XIII i XIV w.» (Wydra 2009: 46).

⁵⁾ J. Łoś wyraził opinię, że «(...) *Kazania świętokrzyskie* muszą być dziełem wieku XIII i mogą być odniesione do drugiej jego połowy» (Łoś 1922: 175–176), choć wcześniej spotkał się z zarzutem A. Brücknera, że niesłusznie odniósł czas powstania zabytku do XIV w. (zob. Brückner 1916: 276).

⁶⁾ Odważną tezę na temat chronologii Kazań postawił Ryszard Skrzyński. Uznał mianowicie, że «*Kazania* powstały w początkach XIII stulecia», «a ich autorem mógł być biskup krakowski Iwo Odrowąż (†1229)» (Skrzyński 2001: 17, 50). Teza ta nie zyskała jednak uznania wśród badaczy zabytku, gdyż pozbawiona jest wiarygodnego uzasadnienia (zob. Wydra 2009: 43).

Dwujęzyczność tekstu wskazuje, że mamy przed sobą dzieło powstałe w czasie, gdy dominacja łaciny jako języka literatury została już przełamana, gdy wypowiedzi o charakterze artystycznym formułowane są już po polsku. Wiadomo, że z końcem XIII w. nastąpił szybki rozwój piśmiennictwa w języku polskim, tak więc już wówczas zaistniały, jak się wydaje, warunki, by mogło powstać dzieło tej miary co *Kazania świętokrzyskie*. [...] w początkowej fazie rozwoju polskiego języka literackiego tekst łaciński był dla piszącego i przyczyną sprawczą, i punktem odniesienia: był przezeń przekładany, parafrazowany, komentowany. W przypadku zaś *Kazań świętokrzyskich* mamy do czynienia z wyrobioną, literacką polszczyzną i z odwrotną proporcją — język polski dominuje nad łaciną. To jest najwyraźniej już ten etap w rozwoju literatury, w którym język polski może zastępować łacinę w wyrażaniu pojęć abstrakcyjnych i terminów teologicznych, w metaforycznym sposobie określania transcendencji (Mejor 2004: 20–21).

M. Mejor podejmuje też zainicjowany przez Paula Dielsa w 1921 roku, a potem podchwycony przez J. Łosia i W. Semkowicza trop *Vado mori*, który wydawał się «najważniejszą (i jedyną) wskazówką pozwalającą datować cały zbiór» (Mejor 2004: 21). Przegląd źródeł wskazuje na to, że «nie uda się jednak dokładniej określić, skąd pochodzi cytowany wers» (Mejor 2004: 32).

Z kolei Wiesław Wydra skłania się ku ustaleniom W. Semkowicza, który «[...] z wyrażną chęcią pragnął uściślić datowanie *Kazań* na początek XIV w. [...] i taka datacja jest najszluszniejsza. Pocięty rękopis jest bliższy raczej latom rozpoczynającym XIV w. niż jego połowie» (Wydra 2009: 45).

W. Wydra wyraża ostatecznie przekonanie, że «wbrew twierdzeniom Ostrowskiej (i Skrzyniarza) nie należy zatem przesuwać daty powstania *Kazań świętokrzyskich* w głąb XIII w., lecz pozostać przy rozsądniejszej datacji — schyłek XIII czy też może przełom XIII i XIV w.» (Wydra 2009: 47).

Ten z konieczności krótki przegląd wybranych stanowisk w kwestii chronologii *Kazań świętokrzyskich* pokazuje złożoność omawianego problemu wynikającą m.in. z braku możliwości odniesienia tekstu *Kazań* do innych jednoczesnych tekstów ciągłych. Tym istotniejsze wydaje się odwołanie do takich źródeł polszczyzny, które choć tekstami ciągłymi nie są, to jednak rejestrują bez wątplenia (gdyż są ściśle datowane) stan polszczyzny XIV wieku i wcześniejszych stuleci, czyli do wspomnianych wyżej dokumentów łacińskich (rzadziej niemieckich) zawierających polskie wyrazy. Zestawienie danych z tych źródeł może przynieść istotne wskazówki dotyczące czasu powstania *Kazań świętokrzyskich*.

Ustalając chronologię *Kazań*, można i należy odwoływać się do faktów ortograficznych i zjawisk fonetycznych, a także nielicznych morfologicznych, bo tylko takie porównania umożliwia materiał zawarty w dokumentach. O ich ortografii pisano wiele. Wielokrotnie powoływano się na nie jako na przykład tekstu ciągłego, pisanego ortografią prostą. Rzeczywiście w zapisach niemal wyłącznie występują pojedyncze litery. Częściej pojawia się tylko przejęty z łaciny dwuznak *ch*, występujący już w najstarszych dokumentach, w *Kazaniach* oznaczający spółgłoski *c*, *č*, *ć* (wyjątkowo *ç*), rzadziej — dwuznak *th* (np. *przezpocóthka*, *bogathftuo*, *othpuśceny*), wyjątkowo zaś — *rs* dla *ř* (*trfy*, <gor>skich *stsz*).

Zbadanie najstarszych dokumentów oraz źródeł z XIV wieku dowiodło, że kształtowanie się ortografii złożonej było procesem stopniowym i długotrwałym. Warto zauważyć, że już w Bulli gnieźnieńskiej pojawiły się dwuznaki takie jak *am*, *an* na oznaczenie samogłosek nosowych. W źródłach XIII-wiecznych notuje się też dwuznaki, takie jak *cz*, *dz*, *tz*, *rz*

(rs), trójznaki *zch*, *sch*, a nawet wyjątkowo czteroznaki: *dŕch* = *č*, *tŕch* = *č*, *ffch* = *š*. Ilustrację przykładową znajdujemy w książce B. Dunaja (1975: 13–28). W dokumentach XIV-wiecznych zmniejsza się wariantywność graficzna, ale w całym tym okresie występują elementy ortografii prostej (tu zwłaszcza oznaczanie spółgłoski *ž* literą *d* oraz *ř* literą *r*). Zapisy takie są częstsze w pierwszej połowie tego stulecia, zwłaszcza na jego początku.

Ze zjawisk graficznych zwracano również uwagę na osobliwy znak służący do oznaczania jednej nosówki, tzw. *ø* rogate. Najwcześniejszy zapis pochodzi z 1285 roku (Dunaj 1975: 16, 54, 59). Do końca XIII wieku pojawiło się zaledwie parę zapisów z tym znakiem. Przeprowadzone przeze mnie badania wykazały, że w dokumentach XIV-wiecznych *ø* rogate występowało bardzo rzadko, zaledwie w kilkunastu przykładach (zob. Mycawka 2012: 54, 63–65, 68–69). W źródłach tych panowała zdecydowanie pisownia *am*, *an* i *a* oraz *em*, *en* i *e* (ta ostatnia do momentu identyfikacji obu samogłosek nosowych). Powstały one w kancelariach królewskiej, książęcych, a także w skryptoriach klasztornych. W świetle tych danych zagadką pozostaje, w którym skryptorium powstały Kazania świętokrzyskie.

Grafia Kazań rozpatrzona na tle zapisów wyrazów polskich w źródłach łacińskich nie pozwala na sprecyzowanie czasu powstania tego zabytku. Ortografia prosta wskazywałaby raczej na początek XIV wieku, choć zastanawiają konsekwentne zapisy z *ø*.

Przyjrzyjmy się z kolei zjawiskom fonetycznym. Do najważniejszych, wręcz podstawowych, należy realizacja samogłosek nosowych. Jak już wcześniej wspomniałam, w omawianym zabytku występuje konsekwentnie jedna samogłoska nosowa, oznaczana specyficznym znakiem *ø*. Taki sam stan mamy w późniejszych zabytkach, takich jak Psalterz floriański czy rotty sądowe. Fakt ten nie ma istotnego znaczenia dla kwestii chronologii Kazań, porównywalne tło językowe stanowią bowiem dane zawarte w dokumentach. Dopiero ich zbadanie może rzucić pewne światło na interesujący nas problem. Materiał najstarszy, sprzed XIV wieku, został przebadany blisko 40 lat temu (zob. Dunaj 1975), XIV-wieczny opracowałam ostatnio (Mycawka 2012). Jaki obraz wyłania się z danych zanalizowanych w obu tych monografiach?

Proces identyfikacji *ę* z *ą* rozpoczyna się na początku drugiej połowy XIII wieku. Najwcześniejsze przykłady pochodzą z Małopolski (1255 *Sięgniew, przysiężne*) i Kujaw (1259). Trzeba jasno podkreślić, że w tym czasie formy pierwotne przeważają jeszcze zdecydowanie. W świetle późniejszego materiału nie do końca słuszna wydaje się teza B. Dunaja (1975: 59), który stwierdził: «Prawdopodobnie u schyłku XIII wieku niektóre dialekty łądowe miały już system jedenosówkowy (ze względu na barwę)».

W przebadanych przeze mnie źródłach XIV-wiecznych obserwuje się dalsze fazy omawianego procesu. W pierwszej połowie tego stulecia zaznaczyły się wyraźnie różnice w intensywności tendencji do identyfikacji *ę* z *ą* w zależności od podłoża dialektalnego. Mianowicie spłynięcie dwóch samogłosek nosowych w jedną najsilniej przebiegało w Małopolsce (ponad połowa wszystkich przykładów). Natomiast wymowa jedenosówkowa w Wielkopolsce, a także na Mazowszu była zdecydowanie rzadsza. W drugiej połowie XIV wieku wymowa z jedną nosówką przeważa już we wszystkich dialektach. W sumie proces identyfikacji trwał około 150 lat: faza początkowa to druga połowa XIII wieku, rozwój najintensywniejszy, najpierw w Małopolsce, przypada na pierwszą połowę XIV wieku, końcowa faza, w której zostały usunięte przejściowe różnice dialektalne, na drugą połowę XIV wieku.

Jakie wnioski można wysnuć z tych danych w odniesieniu do chronologii Kazań świętokrzyskich?

Autor Kazań miał już niewątpliwie w swojej wymowie jedną samogłoskę nosową. Jest rzeczą mało prawdopodobną, by stworzył swoje dzieło w drugiej połowie XIII wieku. Na podstawie przebadanego materiału można wnioskować, że w pierwszej połowie XIV wieku na niektórych obszarach Małopolski proces identyfikacji ϵ z q mógł być ukończony. W rezultacie czas powstania Kazań można by lokować na początku XIV wieku.

Samogłoski nosowe są kluczowym zjawiskiem fonetycznym w rozstrzygnięciu badanego problemu. Inne mają charakter pomocniczy, uzupełniający.

Zacznijmy od problemu obniżenia artykulacji i do e przed r w formach typu *dzirzeć*, *śmirć*. W Kazaniach konsekwentnie występuje *-ir-*, np. *odzirzeli*, *śmirć*, *sirce*, *miłosirdnym*. W swojej pracy na temat genezy polskiego języka literackiego W. Taszycki (1951/1956: 37) zestawiał te formy z realizacjami *-er-* w pierwszej części Psalterza floriańskiego i w Kazaniach gnieźnieńskich. Formy z *-ir-* w Kazaniach świętokrzyskich miały stanowić cechę charakterystyczną dla dialektu północnomałopolskiego. Ten wielki uczyony popełnił jednak w tym wypadku błąd. Otóż przeprowadzone przeze mnie badania przejścia $ir > er$ przed spółgłoskami przednio- i środkowojęzykowymi dowiodły, że przypada ono na drugą połowę XIV wieku (Mycawka 2012: 120–123). W ostatniej ćwierci tego stulecia było już ukończone na obszarze dialektów południowozachodnich. W świetle tych danych można jednoznacznie stwierdzić, że różnice w tym względzie między Kazaniami świętokrzyskimi a Psalterzem floriańskim i Kazaniami gnieźnieńskimi mają charakter nie geograficzny, lecz chronologiczny. Formy typu *odzirzeli*, *sirce* i podobne pokazują, że tekst Kazań świętokrzyskich musiał powstać przed drugą połową XIV wieku.

Inne zjawisko, na które należy zwrócić uwagę, to zmiany pozycyjne spółgłosek, mianowicie upodobnienie spółgłosek dźwięcznych do następujących bezdźwięcznych oraz spółgłosek bezdźwięcznych w pozycji przed spółgłoskami dźwięcznymi. Badania B. Dunaja (1975: 98–104) wykazały, że «upodobnienie pod względem dźwięczności dokonywało się wcześniej w grupach dźwięczna + bezdźwięczna niż w połączeniach bezdźwięczna + dźwięczna» (Dunaj 1975: 104). Ubezdźwięcznienie spółgłosek dźwięcznych jest poświadczane już nawet w dokumentach XII-wiecznych, przede wszystkim jednak w źródłach z XIII wieku. Natomiast upodobnienie spółgłosek bezdźwięcznych do następujących dźwięcznych nie jest udokumentowane w źródłach do końca XIII wieku. Przeprowadzone przeze mnie badania polszczyzny w XIV-wiecznych dokumentach wykazały, że proces upodobnienia spółgłosek dźwięcznych do następujących bezdźwięcznych w XIV wieku został najpewniej ukończony (Mycawka 2012: 91–94). Inaczej ma się rzecz ze spółgłoskami bezdźwięcznymi. W przebadanym przeze mnie materiale znalazły się wyłącznie zapisy wskazujące na zachowaną bezdźwięczność (Mycawka 2012: 94). Na tym tle należy rozpatrzyć zapisy z Kazań świętokrzyskich. Otóż w zabytku tym odnotowujemy przykłady wskazujące na dokonane udźwięcznienie. Dotyczy to form *gdaż*, *gdzie*, *gdzież*, *kiedy*, *tegdź*. Wprawdzie dokumentacja w przytoczonych wyżej monografiach nie jest obfita, w dodatku dotyczy innych kategorii (głównie nazw miejscowych), ale rozbieżność realizacji musi zastanawiać. Wydaje się, że

innowacyjne formy z udźwięcznieniem w Kazaniach świętokrzyskich przemawiają przeciw lokowaniu czasu ich powstania w XIII wieku.

W ustaleniu chronologii pomocne mogłyby być jeszcze inne zjawisko, tym razem morfologiczne, mianowicie oboczność *-ew-/-ow-*. Wypieranie pierwotnego *-ew-* po spółgłoskach miękkich przez *-ow-* uwarunkowane było chronologią, geografią i pozycjami morfologicznymi. Dotychczasowe badania wykazały, że proces ten rozpoczął się najwcześniej na Śląsku, stąd szerzył się na południową i północną Małopolskę, a następnie na Mazowsze. Najarchaicniejszy okazał się dialekt wielkopolski, który do dziś zachował po części pierwotny stan. W Kazaniach występuje kilka zapisów z *-ew-*: *krolew*, *krolewanie*, *krolewał* (także *krolewic* i *królestwo* — takie jak w dzisiejszej polszczyźnie literackiej) — wszystkie po rdzeniu *krol-*. Oboczność *-ew-/-ow-* jest dobrze poświadczona w materiale zaczerpniętym z dokumentów (Mycawka 2012: 102–120). Kłopot polega na tym, że oboczność ta dotyczy innych kategorii, co utrudnia porównanie. W dokumentach wspomniana oboczność jest dobrze poświadczona w nazwach miejscowych zakończonych na *-ow(o)* i w nazwach patronimicznych miejscowych (częstszych) oraz osobowych (rzadszych) zakończonych na *-owic*; są także nieliczne formy na *owski*, *-ówka*, *-owiec*. Tylko raz zanotowałam formę celownika lp. *Szafrącowi* (1400). Innowacyjne *-ow-* wyparło niemal bez reszty w Małopolsce *-ew-* w nazwach dzierżawczych, natomiast w nazwach patronimicznych *-ewic-*, choć usuwane, utrzymywało się nieco lepiej (około 17 procent zapisów). Cytowanych przykładów z Kazań świętokrzyskich nie można bezpośrednio zestawiać z odpowiednimi formami z dokumentów, bo takich nie ma. Można tylko próbować sformułować ostrożną tezę, że formy *krolew*, *krolewał* mogą wskazywać na względnie wcześniejszy czas powstania zabytku (początek XIV wieku?) i miejsce powstania — północną Małopolskę, w której proces zastępowania *-ew-* przez *-ow-* przebiegał nieco wolniej i później niż na południu.

Dwa najstarsze teksty ciągle dawnej polszczyzny — Bogurodzica i Kazania świętokrzyskie — są dla badaczy historii języka zabytkami zawierającymi wiele trudnych, niekiedy wręcz zagadkowych problemów. W wypadku Kazań świętokrzyskich należą do nich m.in. chronologia i status zachowanego tekstu (oryginał — kopia). Ten ostatni dylemat można uznać w świetle najnowszych ustaleń (zob. Mika 2012: 27–50) za rozstrzygnięty. Dochowany tekst jest kopią (czy może nawet kopią kopii) wcześniejszego oryginału. Natomiast czas powstania oryginału budzi do dziś wątpliwości. Ramy czasowe, w których różni badacze umieszczali moment powstania tego dzieła, obejmują blisko półtora wieku: od początku XIII do połowy XIV wieku. Nieprzekraczalną granicę stanowi tu połowa XIV wieku. Próbę przeniesienia czasu powstania Kazań świętokrzyskich do pierwszej połowy XIII wieku należy stanowczo odrzucić, gdyż ta data nie wytrzymuje konfrontacji z faktami językowymi (w tym czasie nie odnotowano nawet początków procesu identyfikacji obu samogłosek nosowych). Czas powstania tego dzieła w drugiej połowie XIII wieku jest mało prawdopodobny, tendencja do spłynięcia samogłosek *ę* i *ą* w tym okresie była bowiem dopiero w stadium początkowym. Ustalenie, że dochowany do naszych czasów tekst jest kopią, zwiększa komplikacje chronologiczne. Badacz jest uprawniony do wiarygodnej oceny chronologii zachowanego tekstu, ale próbując ustalić czas powstania oryginału, może tylko formułować

hipotezę (o mniejszym lub większym stopniu prawdopodobieństwa). W świetle przytoczonych wyżej argumentów językowych dochowany tekst pochodzi zapewne z pierwszej ćwierci (może z początku) XIV wieku. Kiedy powstał oryginał? Próba odpowiedzi na to pytanie prowadzi nas na grząski grunt przypuszczeń. Sądzę, że oryginał nie jest istotnie starszy od kopii. Na czym opieram tę tezę? Podstawę do takiego wniosku stanowi fakt, że w zachowanym tekście występuje już konsekwentnie jedna samogłoska nosowa. Prawdopodobieństwo, że kopista wprowadził innowacyjny zapis oddający nową realizację fonetyczną, a przy tym zostawił bez zmiany pierwotną ortografię, jest niewielkie, wręcz znikome. Uważam zatem, że czas powstania oryginału można lokować na początku XIV wieku, a najwcześniej na przełomie XIII i XIV wieku. Precyzyjniejsze ustalenia nie wydają mi się możliwe.

Kazania świętokrzyskie pozostają dla badaczy reprezentujących różne dziedziny wiedzy (nie tylko językoznawstwo) tekstem fascynującym. Nic więc dziwnego, że w ostatnim czasie zintensyfikowano badania tego zabytku. Mimo to kryje on w sobie wiele tajemnic. W pełni wypadnie zgodzić się z T. Miką, który napisał:

„Kazania świętokrzyskie” pozostaną zagadką. Wciąż trudno znaleźć odpowiedzi na wiele pytań. Nie znaczy to jednak, że stoimy w miejscu. Nowa edycja i towarzysząca jej dyskusja wskazały nowe wątki i pozwoliły zweryfikować dawne tezy (Mika 2012: 210).

Niniejszy tekst stanowi drobną cegiełkę dołożoną do badania Kazań świętokrzyskich.

Bibliografia

- Brückner A. 1891: Kazania świętokrzyskie, *Prace Filologiczne* III, s. 697–740.
- Brückner A. 1906: *Dzieje języka polskiego*, Lwów.
- Brückner A. 1916: *Przyczynki do dziejów języka polskiego*. Serya 4, Kraków.
- Dunaj B. 1975: *Język polski najstarszej doby piśmiennej (XII–XIII w.)*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Godyń J. 2009: *Studia historycznojęzykowe*, edytorskie, kulturalnojęzykowe, Księgarnia Akademicka, Kraków.
- Klemensiewicz Z. 1961: *Historia języka polskiego, cz. 1: Doba staropolska (od czasów najdawniejszych do początków XVI wieku)*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Krzyżanowski J. 1951: O artyzmie „Kazań świętokrzyskich”, [w:] *Studia nad książką poświęconę pamięci Kazimierza Piekarskiego*, Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Wrocław, s. 345–350.
- Lehr-Splawiński T. 1951: *Język polski. Pochodzenie, powstanie, rozwój*, S. Arct, Warszawa.
- Łoś J. 1922: *Początki piśmiennictwa polskiego. (Przegląd zabytków językowych)*, wyd. 2 poprawione, Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Lwów.
- Łoś J., Semkowicz W. 1934: *Kazania t.zw. świętokrzyskie*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków.
- Mejor M. 2004: Łacińskie cytaty w *Kazaniach świętokrzyskich*, *Pamiętnik Literacki* XCV, s. 19–32.
- Mika T. 2006: Świętokrzyski skarb. Tajemnice „Kazań świętokrzyskich”, *Teraz. Świętokrzyski Miesięcznik Kulturalny*, nr 1, s. 14–15.
- Mika T. 2012: „Kazania świętokrzyskie” — od rękopisu do zrozumienia tekstu, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Mycawka M. 2012: *Język polski XIV wieku. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Ostrowska E. 1967: O artyzmie polskich średniowiecznych zabytków językowych (Bogurodzica, Kazania świętokrzyskie, „Postuchajcie, bracia miła”), nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.

- Skrzyniarz R. 2001: Kazania świętokrzyskie. Przepowiadanie w XIII wieku, Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin.
- Stępień P. 2003: Z literatury religijnej polskiego średniowiecza. Studia o czterech tekstach: Kazanie na dzień św. Katarzyny, Legenda o św. Aleksym, Lament świętokrzyski, Żołtarz Jezusow, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Stępień P. (red.) 2009: Kazania świętokrzyskie. Nowa edycja. Nowe propozycje badawcze, Biblioteka Narodowa, Warszawa.
- Taszycki W. (oprac.) 1950: Najdawniejsze zabytki języka polskiego, wyd. 2, Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Wrocław.
- Taszycki W. 1951/1956: Geneza polskiego języka literackiego w świetle faktów historycznojęzykowych, [Wydawnictwo Komitetu Redakcyjnego] Poznań, przedruk [w:] Pochodzenie polskiego języka literackiego, red. K. Budzyk, Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Wrocław, s. 30–59.
- Urbańczyk S. 1979: „Bogurodzica”. Problemy czasu powstania i tła kulturalnego, [w:] Prace z dziejów języka polskiego, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, s. 113–148.
- Witczak T. 2001: Kazania świętokrzyskie, [w:] Dawni pisarze polscy od początków piśmiennictwa do Młodej Polski. Przewodnik biograficzny i bibliograficzny, t. 2, red. R. Loth, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
- Wydra W. 2009: Wokół fenomenu *Kazań świętokrzyskich*, [w:] Kazania świętokrzyskie. Nowa edycja. Nowe propozycje badawcze, red. P. Stępień, Biblioteka Narodowa, Warszawa.
- Wydra W., Rzepka W.R. 1984: Chrestomatia staropolska. Teksty do roku 1543, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.

Summary

On the chronology of Kazania świętokrzyskie (The Holy Cross Sermons)

Keywords: chronology, Kazania świętokrzyskie (The Holy Cross Sermons), phonetic changes.

Numerous scholars have done research in the area of the chronology of one of the most important relics of the Polish language, i.e. Kazania świętokrzyskie (The Holy Cross Sermons). They took divergent standpoints as to the age of the sermons which have been dated between the 12th and mid-14th centuries. The present article makes use of language data obtained from documents dated precisely for the 13th and 14th centuries. The most important features are the spelling and pronunciation of nasal vowels. Having analyzed these and some other features, the author concludes that the text of The Holy Cross Sermons, which is a copy of an older original, probably dates back to the early 14th century. The original version is not much older, going back perhaps to the turn of the 14th century.

Paulina Michalska-Górecka

Poznań, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza

Wygasanie oboczności leksykalnych w polszczyźnie XVI wieku. Oboczność *jenże* || *który*

Słowa kluczowe: procesy normalizacyjne, oboczność *jenże* || *który*, leksyka średniopolska, drukarstwo.

Kraków, uznawany za kolebkę drukarstwa na terenach Rzeczypospolitej, staje się w XVI wieku najważniejszym w kraju ośrodkiem czarnej sztuki (Kawecka-Gryczowa (red.) 1983: 108) zarówno pod względem liczby działających drukarni (osiem krakowskich wobec dziewięciu w innych miastach około 1580 roku) (Kawecka-Gryczowa 1975: 79), jak i produkcji książek (około 3450 druków w ciągu stulecia wobec około 750 w innych ośrodkach) (Kawecka-Gryczowa 1975: 116). Alodia Kawecka-Gryczowa podkreśla, że:

wielkość i siła krakowskiego ośrodka typograficznego wyrażały się nie tylko ilością drukarni i rozmiarami ich produkcji, ale i liczbą zatrudnionych i wyszkolonych pod Wawelem impresorów, a także wpływem krakowskiej typografii na kierunek rozwoju drukarstwa w innych ośrodkach (Kawecka-Gryczowa (red.) 1983: 114).

Stwierdza również, że «w żadnym późniejszym okresie drukarstwo nie odegrało tej roli, jaką spełniły oficyny krakowskie pierwszej połowy stulecia» (Kawecka-Gryczowa 1975: 60).

Drukarzom, a właściwie ich redaktorom i korektorom¹⁾, tłoczącym książki w ówczesnej stolicy, przypisuje się udoskonalenie polszczyzny polegające m.in. na rugowaniu wariantywności gramatycznej i leksykalnej wynikającej z kilku czynników, do których należy zaliczyć:

- toczące się procesy normalizacyjne,
- słabnące już w tym czasie, jednak wciąż istniejące dyferencje regionalne o charakterze frekwencyjnym,
- czynniki stylistyczne.

Wpływ pracowników oficyn na ostateczny kształt książki mógł, jak wiadomo, przejawiać się zarówno w grafii, fonetyce, fleksji, jak i w słownictwie oraz składni. Postępowanie takie nie należało w owych czasach do rzadkości, czego dowodzi literatura przedmiotu (np. Taszycki 1965: 278–279; Lisowski 2001; Klemensiewicz 2002: 259–260, 44). Jednym z bardziej obrazowych przykładów takiej ingerencji jest stopniowe usuwanie wielkopolskich właściwości regionalnych w kolejnych wydaniach Postylli Jakuba Wujka:

---

¹⁾ «Wewnętrzna organizacja drukarni nie jest nam bliżej znana. [...] Zatrudniano w nich składaczy, prasowaczy, korektorów i uczniów. Funkcję korektorów pełnili często wybitni literaci i uczeni» (Kawecka-Gryczowa (red.) 1983: 114). W dalszej części artykułu piszę o drukarzach, mając jednak świadomość, że jest to raczej nieściśle uogólnienie (zob. także Lisowski 1999: 13–14).

ostateczne dostosowanie do ogólnopolskich norm dokonało się w krakowskiej oficynie Andrzeja Piotrkowczyka, który w 1590 r. po raz trzeci wydał *Postyllę*. Wydanie krakowskie jest już wielkopolskiego piętna regionalnego pozbawione (Rzepka 1993: 277–278).

Mimo licznych przykładów wciąż jednakże nie wiadomo, do jakiego stopnia tekst oryginalny mógł być zmodyfikowany zgodnie z zasadami propagowanymi przez daną drukarnię. Obecnie sygnalizuje się również, że zmiany graficzne i fonetyczne mogły mieć raczej podłoże techniczne, zecerskie i wynikały z «procesu składu wierszy» (Osiewicz 2012: 69, 2013).

Drukarskie próby wypracowania pewnego uzusu obok względów czysto praktycznych, związanych z procesem przygotowywania książki do druku, wpisywały się również w szerszy nurt związany z XVI-wieczną działalnością apologetów języka polskiego.

Celem ostatecznym ówczesnych miłośników i obrońców mowy ojczystej było doprowadzenie jej do doskonałości, jaką w ich oczach język łaciński posiadał, a w konsekwencji do zastąpienia go językiem polskim wszędzie, gdzie to tylko w ich przekonaniu było możliwe (Taszycki 1965: 266).

W niniejszym artykule zamierzam pokazać rywalizację dwóch wariantów: starego *jenże* i nowego *który*²⁾ w drukach wyłoczonych przez XVI-wieczne oficyny działające w Krakowie. Materiał źródłowy został zaczerpnięty ze Słownika polszczyzny XVI wieku³⁾ oraz z innych tekstów źródłowych z epoki. Artykuł stanowi także próbę odpowiedzi na pytanie, który z krakowskich impresorów tego czasu używał obydwu funkcjonujących wariantów, a który wyłącznie jednego z nich. Warto podkreślić, że wybrana oboczność opiera się na różnych podstawach leksykalnych, co ma niemałe znaczenie w wypadku drukarskiej ingerencji w tekst, ponadto oboczność ta odznacza się szeroką ekstensją tekstową.

Prawdopodobnie pierwsza wzmianka dotycząca stosowania zaimków *jenże* i *który* pochodzi od Jakuba Parkoszowica (Taszycki 1956: 41)⁴⁾. W XVI stuleciu polemika na temat oboczności tradycyjnego *jenże* i innowacyjnego *który* była jedną z najbardziej zaciętych pośród tych, które stoczyli konserwatysta i miłośnik czeszczyzny Jan Sandecki-Malecki oraz bardziej otwarty na językowe nowinki i rejestr potoczny polszczyzny, o generację młodszy Jan Seklucjan. Badający to zagadnienie Stanisław Rospond twierdzi, że «Malecki bronił staropolskiego zaimka względnego *jenże*, powołując się na język czeski oraz średniowieczną tradycję piśmienną małopolską» (Seklucjan 1979: LVIII), podkreślając wpływ Bogurodzicy («prastarej pieśni polskiej»), oraz na autorytet Biernata z Lublina (Seklucjan 1979: LVIII). Również Stanisław Urbańczyk podkreśla znaczenie wpływu autorytetu Biernata z Lublina, w którego Raju dusznym — według Maleckiego — w żadnym z pięciu wydań *jenże* nie poprawiono (Urbańczyk 1979b: 229). S. Rospond ponadto, odwołując się do ustaleń Eino Nieminena, leksem *który* traktuje jako cechę językową charakterystyczną dla Polski północnej, wypierającą staropolskie *jenże* «najdłużej utrzymujące się w Małopolsce» (Rospond 1956: 168).

²⁾ Wybór form *jenże* i *który* spośród wariantów fonetycznych i/lub morfologicznych obydwu składników oboczności został podyktowany uporządkowaniem słownikowym tychże wariantów oraz zakreśleniem się tej właśnie pary w literaturze (zob. np. Parkoszowicz (Taszycki 1956: 41), Rospond 1956: 168).

³⁾ A także z jego kartoteki i indeksów.

⁴⁾ «Qui quando tenetur relative, tunc significat ienze, et non ktori».

Obydwe analizowane formy znane już były w dobie staropolskiej, co potwierdza Słownik staropolski, w którym formę *jenże* (SStp s.v.) odnotowano m.in. w Biblii królowej Zofii, Kazaniach świętokrzyskich, Psalterzu floriańskim oraz Rozmyślaniu przemyskim, konkurującą formę *który* (SStp s.v.) natomiast m.in. w Biblii królowej Zofii, Rozmyślaniu przemyskim, Legendzie o św. Aleksym⁵⁾ (Seklucjan 1979: LVIII), Kodeksie Działyńskich oraz zapiskach i rotach ziemi warszawskiej. W XVI wieku wariantem dominującym staje się forma *który*, notowana przez Słownik polszczyzny XVI wieku aż 95 325 razy (90 904 razy w drukach i 4421 w rękopisach) (SPXVI s.v.). Wariant *jenże* udokumentowano 113 przykładami (SPXVI s.v.), co stanowi zaledwie 0,1 procent użyć w obrębie analizowanej oboczności i zgodnie z nomenklaturą zaproponowaną przez Władysławę Książek-Bryłową (1992: 171–177) sytuuje go w obrębie wariantów reliktowych, czyli nieprzekraczających pięciu procent poświadczeń. Trzeba jednak zaznaczyć, że zgodnie z tym podziałem forma *jenże* znajduje się właściwie na granicy występowania. Wszystkie notacje zanikającej formy pochodzą z tekstów drukowanych, poddanych, przypomnijmy, podwójnej cenzurze: samego autora i drukarni. Jeszcze rzadziej odnotowano postać *jenż* — 21 razy, występującą w tekstach XVI-wiecznych samodzielnie lub obok wariantu *jenże*⁶⁾.

Zebrany na podstawie Słownika polszczyzny XVI wieku materiał leksykograficzny poświadczający występowanie analizowanych leksemów to w sumie 221 druków (liczonych wraz z tzw. tekstami dodatkowymi typu przedmowy, dedykacje, listy etc.), tworzących korpus tekstów uwzględniających imię i nazwisko autora, tytuł utworu, miejsce i rok wydania, drukarza oraz liczbę użyć. Dominujący wariant *który* pojawia się jako wyłączny w 213 drukach. Zdecydowaną większość spośród ogólnej liczby druków poświadczających ten wariant stanowią druki wydane przez tłocznie krakowskie — 153. Najstarsze krakowskie użycie nowej formy jako wyłącznej pokazuje anonimowa Powieść o papieżu Urbanie wydana w 1514 roku przez Jana Hallera. Nie ma tekstów drukowanych, zarówno krakowskich, jak i wytłoczonych w oficynach innych regionów, ukazujących tylko ustępujące *jenże*.

Użycie obydwu wariantów dokumentuje w Słowniku osiem tekstów drukowanych, w tym siedem krakowskich i jeden toruński. Szczegółowe dane dotyczące liczby użyć wariantu regresywnego na tle wariantu dominującego w drukach omawianego okresu obrazuje tabela 1.

W XVI-wiecznych drukach krakowskich ustępujące *jenże* notowane jest 111 razy, z czego wynika, że większość notacji słownikowych pochodzi z tekstów wydanych właśnie w tym ośrodku. Dane te mogą potwierdzać tezę S. Rosponda o związku analizowanej formy z regionem małopolskim, choć nie bez znaczenia jest tu na pewno faktyczna produkcja książek w poszczególnych ośrodkach. Niemal wszystkie XVI-wieczne krakowskie poświadczenia

5) Wydanie Legendy z 1529 r. w redakcji Maleckiego wciąż zawierało *jenże*, wydanie zaś z 1543 r. miało już postać *który* (Seklucjan 1979: LVIII).

6) Większość poświadczeń tego wariantu pochodzi jednak z drukarni spoza Krakowa: z północnokresowego Łosku (pojedyncze poświadczenia w BudNT i ModrzBaz) oraz z pruskiego Torunia (ArtKanc — 11 razy obok 2 poświadczeń *jenże* i 409 *który*). W drukach krakowskich *jenż* pojawia się raz wyjątkowo obok licznych poświadczeń *jenże* u Bartłomieja Opeca oraz kilka razy w drukowanych u Mikołaja Szarffenbergera anonimowych Historiach rzymskich z 1566 r. (7 razy obok 725 *który*).

wariantu *jenże* — uwzględnione w słowniku — pochodzą z druków wytłoczonych przez Floriana Unglera — 108 przykładów. Znajdują się one przede wszystkim w dwóch tekstach. Pierwszym jest *Żywot Pana Jezu Krysta*, stanowiący apokryficzną kompilację autorstwa Bartłomieja Opeca z 1522 roku, w którym tej formy użyto 35 razy (podczas gdy leksemu *który* 876 razy), np.:

Ienżes fie moié twárzy raczył przyrownatz/ day grzeffnému fluzebnikowi twému dóftoynie cie chwalitz (OpecŻyw 18v)⁷⁾;

pálám twoią milofcią ienżes to wczynił (OpecŻyw 19);

Oytcze moy mily/ ienże ies wyfoki w ftworzeniu/ flodki w miłowaniu (OpecŻyw 100);

Day [...] ku tobie ienżes fám ieft práwdziwá mądroftz s czyftym wymflem przyftz Amen (OpecŻyw [123]).

Tabela 1. XVI-wieczne poświadczenia wariantu *jenże* wobec *który* w drukach

Autor	Tytuł	Rok wyd.	Drukarnia	<i>Jenże</i>	<i>Który</i>
Biernat z Lublina	Raj duszny	1513	Florian Ungler	1	64
Bartłomiej Opec	Żywot Pana Jezu Krysta	1522	F. Ungler	35	876
anonim	Fortuny i cnoty różność	1524	Hieronim Wietor	1	46
anonim	Tarcza duchowna	[1533]	[F. Ungler]	70	298
Andrzej Glaber	Przedmowa do Żywotów filozofów M. Bielskiego	1535	F. Ungler	1	35
Maciej Miechowita, tłum. A. Glaber	Polskie wypisanie dwojej krainy świata	1535	F. Ungler	1	270
Walenty Wróbel	Żołtaz Dawidowy	1539	[H. Unglerowa]	2	549
Piotr Artomiusz	Kancjonał	1587	Melchior Nering	2	409
Razem				113	2547

Liczne przykłady użycia *jenże* w wydaniu Unglera (nakładem Hallera) nie dziwią, zważywszy na udział w całej imprezie J. Maleckiego jako redaktora (Sandecki-Malecki 1947: XXXVI)⁸⁾, który — jak już wspomniano — będąc miłośnikiem staropolszczyzny i czeszczyzny, bronił tego wariantu. Z drugiej jednak strony tej postaci analizowanego zaimka pozbawione są dodatki do tego tekstu, czyli anonimowe listy i przedmowa oraz rejestr, czterowiersz i przedmowa samego Maleckiego.

7) Przy cytatach pochodzących ze słownika podaję skróty w nim stosowane, przy cytatach spoza słownika — pełną lokalizację.

8) «Należy przypuszczać, że Florian Ungler dbał o techniczną stronę książki, Haller finansową, Sandecki zaś przygotował tekst do druku, ustalił jego język i pisownię». Zob. także: Wydra, Rzepka 2004: 321, 325–326; Michałowska 2008: 461–462.

Nie było z pewnością *jenże* właściwością wyłącznie drukarni Unglera, gdyż pierwszy druk *Żywota*, wydany kilka miesięcy wcześniej u Hieronima Wietora⁹⁾, również leksem ów poświadcza, i to m.in. w przedmowie impresora:

Panie kryfte *ienże* siedziŃf nŃwfyfokofci/ dayby | ci wflytcy przyziaciele i miłofnicy dobrŃ poŃpolitego/ zwe =fołym obliczym przeczytŃli Ńywot pŃnŃ fwoiego/ Ń wdŃiŃcz |ni byli od IeronimŃ dŃru tŃkofwego (Opec 1522: 7).

Trzeba zaznaczyć, Ńe wprawdzie *jenże* zostało uŃyte w przedmowie drukarza, jednak ponownie, podobnie jak wczesniej cytowane przykŃdady, pojawia siŃ ono w charakterystycznej konstrukcji bŃdŃcej zwrotem do Boga.

Wydany dekadŃ pŃźniej, okołof roku 1533, prawdopodobnie rŃwnieŃ u Unglera anonimowy modlitewnik *Tarcza duchowna* zawiera jeszcze liczniejsze poŃwiadczenia wariantu *jenże* (takŃe w stosunku do liczby uŃyć opozycyjnego *ktŃry*: *jenże* 70 razy wobec *ktŃry* 298 razy). Co ciekawe, *jenże* pojawia siŃ tylko w jednej czŃŃŃci tekstu, zatytułowanej *PoczinaiaŃ Ńię [Cz]etanie w Ńytkiego Ńywota pa =na nŃŃzego Iezu KriŃta*, w powtarzŃjŃcej siŃ konstrukcji skłŃdaniowej, na ktŃrej oparty jest niemal całŃ utwŃr, np.:

Iezu *ienzes* od oyczow i od patriarch =chow Oczekawan był Smiłuy Nad (nami).

Iezu *ienzes* przez ulŃa prorokow prze =powiadał/ Izes miał przydz na then Ńwiat. fmiłuy Ńie nad nami.

Iezu *ienzes* nŃwŃiŃtŃŃŃ dziewiczze ma =riŃ za mathke fobie wybrał/ f. Ńie nad (*Tarcza duchowna* 1533: 16).

JednakŃe po kilku stronach wystŃpowania w tej konstrukcji zaimka *jenże*, nagle (s. 23) w toŃsamej funkcji na kilkudziesiŃciu stronach pojawia siŃ wyłŃcznie wariant *ktŃry*:

Iezu *ienzes* ciafnŃ drogŃ Ńprawiedli =woŃci [...]

Iezu *ktŃrys* w przypowiefciach mo =wiŃczy [...] y do apofŃtołow Ńtan kofczoła przyŃŃlego opowiedŃł [...] (*Tarcza duchowna* 1533: 23).

Ta czŃŃŃ modlitewnika koŃczy siŃ fragmentem Modlitwy PaŃskiej, w ktŃrej ponownie pojawia siŃ jednokrotne uŃycie zaimka *jenże*:

Oycze nŃŃ *ienzes* iefŃ w nie =bioŃach [...] (*Tarcza duchowna* 1533: 49).

Fragment ten zostanie jeszcze powtŃrŃzony na samym koŃcu ksiŃŃŃki. Trudno jednoznacznie powiedzieć, z czego wynika tak nagłŃ zamiana formy starszej na nowszŃ w tej samej konstrukcji gramatycznej, gdyŃ o owym modlitewniku nie ma Ńadnych pewnych informacji. Być moŃe pomocne okazałŃby siŃ badania nad wplŃywem zecera i technicznŃ stronŃ ksiŃŃŃki (Osiewicz 2013).

Najstarszy przykŃd zastosowania omawianego wariantu w druku krakowskim pochodzi z *Raju dusznego Biernata z Lublina*, uznawanego, jak wiadomo, za pierwszy polski druk samoistny, wyłŃczony przez Unglera w 1513 roku. Trudno przytoczyć jego uŃycie w kontekŃcie, gdyŃ tekst zachował siŃ w bardzo złym stanie¹⁰⁾ (Biernacki 1918: 416), choć akurat

⁹⁾ Wydanie to traktowane jest w słowniku jako Ńródło uzupełniajŃce, nieekscerpowane na potrzeby analizowanego leksemu.

¹⁰⁾ Raj duszny w tym opracowaniu znajduje siŃ w bazie Ńródłowej wykorzystywanego słownika.

analizowany leksem, w postaci *yenżeś*, jest wyjątkowo czytelny. Słownik podaje tylko jedno poświadczenie zaimka *jenże* w Hortulusie, ale Malecki we wspomnianej dyskusji z Seklucjanem podkreślał znaczne rozprzestrzenienie się form *jenże*, *jenż* i *jenżeś* w tym utworze¹¹⁾ (Urbańczyk 1979b: 229). Warto też wspomnieć, że rzadkie *jenże* wciąż zachowało się w jednym z pierwszych polskich druków niesamoistnych, czyli w XVI-wiecznej wersji *Bogurodicy*, drukowanej u Hallera w 1506 roku jako część zbioru praw Jana Łaskiego:

Słysz modlitwę, *jenże* cie prosimy

[...]

Jenże trudy cierpiał beżmiernie (Wydra, Rzepka 2004: 235)¹²⁾.

Dwa pozostałe druki uwzględnione w zestawieniu, wydane przez oficynę Unglera w 1535 roku, zawierają tylko pojedyncze użycia wariantu *jenże* wobec licznych użyc wariantu opozycyjnego. W przedmowie do *Żywotów filozofów* Marcina Bielskiego autorstwa Andrzeja Glabera z Kobylina, który był ściśle związany z oficyną Unglera, podobnie jak w przedmowie H. Wietora do *Żywota Pana Jezu Krysta Opeca*, *jenże* występuje we fragmencie odnoszącym się do Boga:

Iefus Chrifus odkupiciel y zbawiciel plemienia ludzkiego który z wierzchu ftąpiwłzy raczył nam dać zakon y naukę fprawę żywota nażnego. *Ienże* wftępując zaftę do chwały Boga oycza zoftawił po fobie wcznie fwe y pifarze (*BielŻywGlab* nlb 9).

Tekst właściwy *Żywotów filozofów* poświadcza konsekwentne użycie zaimka *który*, reliktywnej formy nie mają także wydane przez tego drukarza w tym samym roku Glabero-we Gadki z pisma... filozofa Arystotela — obydwie druki nową formę notują kilkaset razy.

W Polskie wypisanie dwojg krainy świata Macieja Miechowity natomiast, w Glabero-wym tłumaczeniu, wariant *jenże* odznacza się nietypowym użyciem na tle przytaczanych dotychczas przykładów, występuje bowiem w kontekście niereligijnym:

Tenci ieft ktorego w hiftoriach zową Temerlames *ienże* wftitkę Ażią zburzywłzy [...] przefzedł aż do Egiptu (*MiechGlab* 29).

Wydaje się, że na podstawie przywołanych przykładów formę *jenże* można uznać za pewną cechę charakterystyczną właśnie dla tłoczni Unglera — *jenże* występuje w tekstach wydawanych w latach 1513–1535, czyli niemal przez cały okres funkcjonowania jego krakowskiej tłoczni¹³⁾, ponadto występuje w czterech z ośmiu przygotowanych przez tę oficynę drukach samoistnych (SPXVI s.v.). Być może wpływ na rzadkie, lecz regularne pojawianie

¹¹⁾ Zob. polskie tłumaczenie Defensio verae translationis corporis Catechismi in linguam Polonicam, adversus calumnias Joannis Secluciani Jana Maleckiego (Lenartowicz-Zagrodna 2011: 107–144), m.in.:

«Masz również te słowa *yenże* i *yenżes* zapisane w wielu miejscach w owym *Raju dusznym*. Przede wszystkim: Na karcie 28, stronicy 2, w wierszu 21 — *Boże yenżes*.

Na karcie 31, stronicy 1, w wierszu 15 — *Boże yenż baczisz*.

Na karcie 61, stronicy 1, w wierszu 13 — *Panie Iesu Kryste yenżes*.

Na karcie 133, stronicy 2, w wierszu 15 — *O miły panie yenżes*.

Na teżg karcie, teżg stronicy, w wierszu ostatnim — *Yenże ziwies*».

¹²⁾ *Jenże* zastąpiło dawniejsze *jaż*. Zob. dwie XV-wieczne wersje (Wydra, Rzepka 2004: 235).

¹³⁾ Warsztat Unglera działał od 1510 do 1536 r. (Kawecka-Gryczowa (red.) 1983: 299).

się tej formy miał również, obok Maleckiego, Glaber ściśle współpracujący z Unglerem jako redaktor i tłumacz. Tym bardziej że ogólnie rzadko występujący leksem pojawia się także dwukrotnie w wydany najprawdopodobniej przez wdowę po Unglerze — Helenę — Żołtarzu Dawidowym Walentego Wróbla z 1539 roku właśnie w opracowaniu A. Glabera. Wiadomo, że Glaber,

przygotowując *Żołtarz* do druku, nie zmieniał charakteru przekładu Wróbla. Jego praca polegała na dopełnieniu tekstu łacińskiego psalterza oraz na zmianach językowych, głównie gramatycznych form i konstrukcji, w mniejszym stopniu natomiast w zakresie leksyki, a także na przeredagowaniu tekstu, przede wszystkim w obrębie komentarzy (Migdał 1999: 20).

Dwa użycia leksemu *jenże* pojawiają się zupełnie wyjątkowo wśród licznych użyczeń wariantu *który*:

Niechay będzie dokonana złoć grzeźników/ á (ty panie) boże *ktory* znałz fercza y myfli lud=skie powyffyzłz fprawiedliwego

[...]

Sprawiedliwa pomoc moia od pana boga *Ienże* zbawia te *ktorzy* fą dobrego fercza (Wróbel 1539: 7/11, 41 wg numeracji skanu).

Ienżem grzech moy tobie obiawił (Wróbel 1539: 31/7, 157 wg numeracji skanu).

Jedynie (uwzględnione w tabeli) poświadczenie wariantu *jenże* nie pochodzące z tłoczni Unglerów występuje w druku przygotowanym w 1524 roku przez Wietora — w anonimowym tekście Fortuny i cnoty różność w historii o niektórym młodzieńcu ukazana, dziełku ściśle opierającym się na czeskim wzorze, opracowanym przez Maleckiego, który współpracę z Wietorem rozpoczął po konflikcie z Unglerem, będącym konsekwencją niewypłacenia przez drukarza należności za *Żywot Opeca* (SPK 1972: 557; EWK: 1454):

my oto fludzy twe miłofci/ żądanił od niektore⁸⁰ młodzieńtżá *ienże* wielką wołá T.M. fluzičz má [...] prošímy aby go T.M. ráczył przyiącz (*ForCnR* 84)¹⁴).

Należy podkreślić, że wszystkie omówione poświadczenia analizowanej formy pochodzą z wydanych w pierwszej połowie XVI wieku druków, które można uznać za paleotypy (Lisowski 1999: 12).

Z połowy charakteryzowanego stulecia pochodzą poświadczenia wycofującej się formy nienotowane w materiałach Słownika (nieuwzględnione tym samym w tabeli) wiążące się z polemiką J. Maleckiego z Seklucjanem dotyczącą funkcjonowania zaimków *jenże* i *który*, wspomnianą we wstępie artykułu. Wiadomo, że Malecki poprawiał Seklucjanowe *który* na *jenże* w jego katechizmie z 1545 roku oraz rzeczywiście stosował wariant reliktowy w swoim katechizmie wydanym rok później w Modlitwie Pańskiej i w Credo. Obydwa teksty wytfoczono poza ośrodkiem krakowskim, w Królewcu (Rospond 1948: 19, 1949; Seklucjan 1979: LVII–LVIII).

¹⁴) Zob. wydanie Fortuny i cnoty 1889: 4. W wydaniu tym wciąż zachowano *jenże* (s. 13), jego znaczenie musiało być dla ówczesnych czytelne, skoro wyrazu nie uwzględniono w Spisie wyrazów przestałych zamieszczonym na końcu broszurki.

W drugiej połowie stulecia zanikające *jenże* pojawia się jeszcze tylko dwa razy obok 409 notacji formy *który* w tekście wydanym poza Krakowem, w Kancjonale Piotra Artomiusza z 1587 roku, przygotowanym przez toruńską tłocznnię Melchiora Neringa. Brak tego wielokrotnie wznawianego dzieła w zasobach bibliotek cyfrowych uniemożliwia weryfikację kontekstu, w jakim forma reliktowa wystąpiła. O samym Neringu zaś wiadomo, że pierwotnie był introligatorem, a dopiero później, prawdopodobnie za namową Erazma Glicznera, został drukarzem. Pierwszą oficynę prowadził w Poznaniu, kolejne w Grodzisku Wielkopolskim i Toruniu (Kawecka-Gryczowa i in. 1962: 272–290). Nie wiadomo natomiast, gdzie uczył się fachu drukarskiego, być może był samoukiem, na co mogłaby wskazywać wypowiedź Jana Petruusa: «[...] nie ma dostatku i tego się nie uczył i heretyk» (Kawecka-Gryczowa i in. 1962: 279). Zaledwie dwukrotne wystąpienie tak archaicznej formy na tle licznych przykładów użycia formy dominującej może stanowić przykład powielania starego krakowskiego wzorca, ze względu na gatunek tekstu nie jest też wykluczone użycie warunkowane stylistycznie.

Mimo wyraźnego wycofywania się formy *jenże* w XVI stuleciu pojawia się ona także w wiekach późniejszych, jednakże w bardzo ograniczonym zakresie uwarunkowanym stylistycznie. Następne dwa poświadczenia wariantu *jenże*, uwzględnione w materiale Słownika języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku (SPXVII/kartoteka), przynosi pierwsza połowa XVII wieku. Pochodzą one z tekstu Fabiana Birkowskiego zatytułowanego Kazania obozowe o Bogarodzicy..., w którym zostały użyte zupełnie wyjątkowo obok formy *który* występującej aż 1154 razy. Utwór ukazał się w 1623 roku w krakowskiej oficynie Andrzeja Piotrkowczyka. Formy reliktove zachowano też w krakowskim wydaniu z połowy XIX wieku, w kazaniu pt. Bogarodzica abo kazanie obozowe na dzień nawiedzenia Panny Maryi, obydwu użycia stanowią cytaty z Bogurodzicy wplecionej we fragment kazania:

Śpiewaj dalej chorąży niebieski, arcybiskupie
święty. „Zysczy nam, sput winam, kyrie elejson,
twego syna Krzciciela. Zbożny czas, usłysz głosy.
Napełni myśli człowiecze, słysz modlitwy, *jenże* cię
prosimy [...]” (Birkowski 1858: 12).

Idzie dalej z chorągwią wiary polskiej starodawnej
chorąży nasz: „Narodził się dla nas syn boży,
w to wierzy człowiecze zbożny:
Iż przez trud Bóg swój lud odjął diabłu z straże.
Przydał nam zdrowia wiecznego,
Starostę skował piekielnego, Śmierć podjął,
wspominał człowieka pierwego. *Jenże* trudy cierpiał
bezmierne, jeszcze był nie przyspiał za wierne,
ależ sam Bóg zmartwychwstał” (Birkowski 1858: 15).

Z zebranego materiału wynika, że forma *jenże* musiała wyjść z użycia w pierwszej połowie XVI wieku, co można uznać za zakończenie procesu normalizacyjnego, rozpoczętego jeszcze w dobie staropolskiej. Szesnastowieczne notacje tego wariantu (łącznie 113 użyć) stanowią minimalny odsetek użyć w obrębie oboczności (0,1 procent). Ustępujący wariant został odnotowany już tylko w siedmiu drukach wydanych w tym czasie w Krakowie oraz w jednym wydanym w Toruniu¹⁵), w żadnym z nich nie będąc formą wyłączną — zawsze wy-

¹⁵) Nie licząc tekstów J. Maleckiego i Seklucjana, które nie były rozpatrywane pod kątem frekwencji.

stępując wymiennie z formą *który*. Wariant innowacyjny pojawia się jako jedyny w ponad 150 tekstach wyłoczonych w owym czasie w Krakowie, także w pierwszych polskich drukach, takich jak wspomniana już anonimowa Powieść o papieżu Urbanie, Marchołt Jana z Koszyczek z roku 1521 (Wietor) czy dykjonarz Jana Murrneliusza z roku 1528 (Wietor). Przypuszczenie to wydaje się potwierdzać słownik Samuela B. Lindego (L: 230), w którym autor wprawdzie odnotowuje analizowany leksem, opatruje go jednak gwiazdką, czyli uznaje za formę już nieużywaną¹⁶⁾, a także przytacza przykłady pochodzące wyłącznie z tekstów XVI-wiecznych. Leksykograf powołuje się na wspomniany już Żołtaz Wróbla (trzy przykłady) oraz na kilkakrotnie przywoływany fragment Modlitwy Pańskiej z Biblii Jana Leopolda przygotowanej w 1561 roku przez krakowską oficynę tzw. dziedziców Marka Szarfemberga i na także przywoływane już dwa cytaty z Bogurodzicy wykorzystane w kronice M. Bielskiego¹⁷⁾.

Do podobnej konstatacji dochodzi również S. Urbańczyk, który przestudiował szczególnie zabytki staropolskie oraz z początku wieku XVI, stwierdza, że «Pierwotne relatywum, stając się coraz radsze, utrzymało się najdłużej w dwóch formach, *jenż* i *jenże*, ale i one wychodzą z użycia na początku w. XVI i odtąd panują nowe zaimki względne» (Urbańczyk 1935: 25). Badacz powtarza tę konstatację w kontekście badań nad Bogurodzą, podkreślając, że proces ustępowania pierwotnego *jenże* musiał być charakterystyczny już dla stulecia wcześniejszego¹⁸⁾.

Na podstawie licznych scharakteryzowanych przykładów użycia wariantu *jenże* zastosowanych w XVI-wiecznych drukach krakowskich, pokazanych na tle użycie spoza tego ośrodka, można domniemywać, że występowanie w tekstach zanikającej formy reliktovej wiąże się przede wszystkim z dwoma czynnikami.

Pierwszym jest wpływ na ostateczny kształt językowy dzieła redaktorów, w tym wypadku J. Sandeckiego-Maleckiego, zwolennika ustępującego wariantu jako przejawu oddziaływania wciąż prestiżowej czeszczyzny, współpracownika F. Unglera, ale także H. Wietora, oraz być może również A. Glabera z Kobylina (choć jego teksty autorskie przygotowane przez Unglera nie dokumentują tego wariantu).

Drugim czynnikiem wydaje się religijny charakter utworów, ponieważ *jenże* pojawia się w często przywoływanych w literaturze średniopolskiej fragmentach modlitwy Ojciec nasz oraz Bogurodzicy, a także w zwrotach do Boga mających podniosły charakter.

Niemal wszystkie krakowskie poświadczenia wariantu regresywnego pochodzą z tłoczni F. Unglera działającej w latach 1513–1535, co może wynikać właśnie ze współpracy impresora z J. Maleckim i A. Glabem, a także z tematyki wydawanych dzieł.

¹⁶⁾ «* jedna gwiazdeczka u góry piérwszýj litery słowa, oznacza, że słowo to, lub wcale nie, lub przynajmniej w przytoczonym kształcie albo znaczeniu, dziś nie ięfi używane» (L: rozdz. Skróceń Grammatycznych wytluszczenie, ostatnia strona nienumerowana).

¹⁷⁾ Trudno na podstawie podawanych przez S.B. Lindego lokalizacji cytatów w obrębie hasła i Pocztu pism polskich przytaczanych w słowniku stwierdzić, czy chodzi o kronikę wydaną w 1564 r., czy o jej wydanie z 1767 r.

¹⁸⁾ «Wyrazy *jaż*, *jegoż* są prawidłowymi w danych sytuacjach składniowych formami zaimka *jenże* 'który'. Wychodził on z użycia w ciągu w. XV [...]» (Urbańczyk 1979b: 139).

Bibliografia

Opracowania

- Biernacki L. 1918: Pierwsza książka polska. Studium bibliograficzne, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Lwów (online: <http://www.sbc.org.pl/dlibra/doccontent?id=17155&from=FBC>, dostęp: 3 stycznia 2014).
- Kawecka-Gryczowa A., Korotajowa K., Mańkowska A. 1962: Drukarze dawnej Polski. Od XV do XVIII wieku, t. 4: Pomorze, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Instytut Badań Literackich PAN, Wrocław.
- Kawecka-Gryczowa A. 1975: Z dziejów polskiej książki w okresie Renesansu. Studia i materiały, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Kawecka-Gryczowa A. (red.) 1983: Drukarze dawnej Polski. Od XV do XVIII wieku, t. 1: Małopolska, cz. 1: wiek XV–XVI, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Klemensiewicz Z. 2002: Historia języka polskiego, wyd. 8, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Książek-Bryłowa W. 1992: Warianty fleksyjne w historii języka polskiego, [w:] T. Skubalanka, W. Książek-Bryłowa, Wariantywność polskiej fleksji, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Lenartowicz-Zagrodna A. 2011: *Defensio verae translationis corporis Catechismi in linguam Polonicam, adversus calumnias Joannis Secluciani* Jana Maleckiego — przekład wraz z komentarzem, Poznańskie Studia Polonistyczne, Seria Językoznawcza 18, z. 2, s. 107–144.
- Lisowski T. 1999: Polszczyzna początku XVI wieku. Problemy wariantywności i normalizacji fonetyki i fleksji, Wydawnictwo WiS, Poznań.
- Lisowski T. 2001: Grafia druków polskich z 1521 i 1522 roku. Problemy wariantywności i normalizacji, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Michałowska T. 2008: Średniowiecze, wyd. 8, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Migdał J. 1999: O języku Andrzeja Głabera z Kobyłina. Studium normalizacji polszczyzny wczesno-renesansowej, Wydawnictwo WiS, Poznań.
- Osiewicz M. 2012: Wpływ zecera na ukształtowanie graficzno-językowe tekstu drukowanego. Uwagi wstępne do analizy „Książ o gospodarstwie” z 1549 r., *LingVaria* VII, s. 75–87.
- Osiewicz M. 2013: Wariantywność graficzna „Książ o gospodarstwie” Piotra Krescentyna z 1549 roku. Studium przypadku, Wydawnictwo Rys, Poznań.
- Rospond S. 1948: Druki mazurskie XVI w., Wydawnictwo Instytutu Mazurskiego, Olsztyn.
- Rospond S. 1949: Studia nad językiem polskim XVI wieku (Jan Seklucjan, Stanisław Murzynowski, Jan Sandecki-Malecki, Grzegorz Orszak), Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, Wrocław.
- Rospond S. 1956: Problem genezy polskiego języka literackiego. Uwagi polemiczne do artykułów T. Milewskiego i W. Taszyckiego, [w:] Pochodzenie polskiego języka literackiego, red. K. Budzyk, Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Wrocław, s. 117–177.
- Rzepka W.R. 1993: Odrębność regionalna polszczyzny literackiej w Wielkopolsce w XVI–XVII wieku, [w:] *Munera linguistica Ladislao Kuraszkiewicz dedicata*, red. M. Basaj, Z. Zagórski, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, s. 275–282.
- Sandecki (Malecki) J. 1947: Ewangeliarz z początku XVI w. i dwa późniejsze druki polskie tegoż autora, oprac. J. Janów, Polska Akademia Umiejętności, Kraków.
- Seklucjan J. 1979: Wybór pism, oprac. S. Rospond, Pojezierze, Olsztyn.
- Taszycki W. 1956: Geneza polskiego języka literackiego w świetle faktów historycznojęzykowych, [w:] Pochodzenie polskiego języka literackiego, red. K. Budzyk, Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Wrocław, s. 30–59.
- Taszycki W. 1965: Uprawa języka polskiego w dobie Odrodzenia, [w:] *Rozprawy i studia polonistyczne*, t. 3: Historia języka polskiego, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, s. 262–281.
- Urbańczyk S. 1935: Wyparcie staropolskiego względnego *jen, jenże* przez pierwotnie pytajne *który*, *Rozprawy Wydziału Filologicznego Polskiej Akademii Umiejętności* LXV, nr 1, Kraków.
- Urbańczyk S. 1979a: „Bogurodzica”. Problem czasu powstania i tła kulturalnego (1978), [w:] *Prace z dziejów języka polskiego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, s. 113–148.

- Urbańczyk S. 1979b: Rola wielkich pisarzy złotego wieku, [w:] Prace z dziejów języka polskiego, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, s. 206–235.
- Wydra W., Rzepka W.R. 2004: Chrestomatia staropolska. Teksty do roku 1543, wyd. 3, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.

Słowniki

- EWK: Malecki [hasło], [w:] Encyklopedia wiedzy o książce, red. A. Birkenmajer i in., Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1971.
- L: S.B. Linde, Słownik języka polskiego, t. 1–6, Drukarnia XX. Pijarów, Warszawa 1807–1814.
- SPXVII/kartoteka: kartoteka Słownika języka polskiego XVII i I. połowy XVIII wieku, Instytut Języka Polskiego PAN.
- SPXVI: Słownik polszczyzny XVI wieku, red. M.R. Mayenowa (t. 1–34), K. Mrowcewicz (t. 35–36), t. 1–22, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966–1994, t. 23–36, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa 1995–2012, oraz jego kartoteka i indeksy.
- SPK: Malecki [hasło], [w:] Słownik pracowników książki polskiej, red. I. Treichel, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Łódź 1972.
- SStp: Słownik staropolski, red. S. Urbańczyk, t. 1–9, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków 1953–1987, t. 10–11, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków 1988–2002.

Źródła

- Birkowski F. 1858: Kazania obozowe o Bogarodzicy, Kraków (online: <http://polona.pl/item/688729/0>).
- Fortuny i cnoty 1889: Fortuny i cnoty różność w historii o niektórych młodzieńcu ukazana, oprac. S. Ptaszycki, Kraków (online: http://www.pbi.edu.pl/book_reader.php?p=10637).
- Opec B. 1522: Żywot wszechmocnego Syna Bożego Pana Jezusa Krysta, stwórcy i zbawiciela stworzenia wszystkiego wedle ewangelii świętych... [drukarnia H. Wietora], Kraków, numeracja stron według skanu (online: <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=44300&from=FBC>).
- Tarcza duchowna, około 1533: anonim, [Kraków], wyd. [F. Ungler], numeracja stron według skanu (online: <http://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/doccontent?id=143704&from=FBC>, dostęp: 11 lutego 2014).
- Wróbel W. 1539: Zołtarz Dawidow przez mistrza Valantheo Wrobla z Poznania na rzecz polską wyłożony, wyd. H. Unglerowa, Kraków (online: <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=254245&from=FBC>).

Summary

Disappearing of lexical variations in 16th century Polish language. Variety *jenże* || *który*

Keywords: normalization, variety *jenże* || *który*, lexical subsystem of Middle Polish, typography.

The aim of this text is to show the rivalry of two variants: the old *jenże* and the new *który* in texts which were published in the 16th century in Krakow. Samples of these forms were taken from *Słownik polszczyzny XVI wieku* and other texts from that time. Moreover, the article attempts to answer the question which printers in Krakow at that time used both forms and which ones only one form. The collected samples show that the variant *jenże* had to become extinct in the first half of the 16th century, which can be treated as the end of the normalization process started in the previous epoch. Samples from the 16th century (113 uses) are just a very small part of the examined variety (0,1%).

Recenzje

Małgorzata Dawidziak-Kładoczna, **Językowe aspekty kultury politycznej Sejmu Wielkiego**, Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa 2012, s. 397.

Monografia Małgorzaty Dawidziak-Kładocznej dotycząca mów sejmowych oświecenia jest interesującą pracą odnoszącą się do ważnego etapu w kształtowaniu polskiej kultury politycznej. Autorka skupiła się bezpośrednio na materiale mów Sejmu Wielkiego, ale swoje obserwacje poszerzyła też o perspektywę wcześniejszych i późniejszych mów parlamentarnych. Przykładowo, podsumowując cechy stylistyczne, badaczka zauważyła:

Występowanie i frekwencja poszczególnych cech składniowych oraz porównanie ich z różnymi tekstami politycznymi powstałymi od XVI do XXI wieku potwierdza oczywiste przypuszczenie, że mowy Sejmu Wielkiego są etapem pośrednim między pierwszymi tekstami politycznymi a tekstami współczesnymi, przy czym większe podobieństwo wykazują z prozą współczesną niż staropolską (s. 192).

Wskazywane przez M. Kładoczna podobieństwa dotyczą wielu aspektów mów parlamentarnych. Autorka świadomie unikała aluzji do polemik parlamentarnych w czasach współczesnych, mogących robić wrażenie na osobach interesujących się polityką (np. polemiki wokół majątku kościelnego, sporów dotyczących przysięgi w sprawie pensji zagranicznych). Praca ma charakter rzeczowej rozprawy naukowej. Dzięki umiejętności zróżnicowaniu metodologii badawczych autorka uzyskała szeroki wgląd w badany materiał i przedstawiła bogactwo kultury politycznej Sejmu Wielkiego.

Całość została podzielona na pięć zasadniczych rozdziałów. W inicjalnej części Autorka scharakteryzowała analizowany materiał źródłowy, podkreślając, że w pracy powołała się tylko na mowy sejmowe przytaczane w oficjalnych dziurach. W sumie badany materiał obejmuje ponad trzy tysiące mów z całego okresu Sejmu Czteroletniego.

Drugi rozdział zawiera krótką charakterystykę sytuacji politycznej Rzeczypospolitej w latach 1788–1992. Autorka przedstawiła zasady zwolania Sejmu Wielkiego, omówiła najważniejsze

stronnictwa i uchwały, opisała szlachtę jako grupę społeczną. Zaprezentowała wybranych mówców, przywołując opinie zawarte w rozmaitych tekstach epoki.

Kolejny najobszerniejszy rozdział jest analizą mowy sejmowej jako gatunku retorycznego. Autorka przypominała ustalenia stylistyczne m.in. Haliny Kurkowskiej, Stanisława Skorupki, Stanisława Urbańczyka, Teresy Skubalanki, Doroty Zdunkiewicz-Jedynak, Stanisława Dubisza, Danuty Ostaszewskiej. Głównym celem, jaki postawiła sobie językoznawczyni w tym rozdziale, jest wyodrębnienie w zbiorze różnorodnych wypowiedzi cech charakterystycznych dla analizowanych tekstów, a także tych wyróżników, które aktualizują się w wybranych wypowiedziach i tworzą modele alternacyjne.

M. Kładoczna przeprowadziła opis genologiczny oracji, wykorzystując różne metody, co pozwoliło jej spojrzeć na badany tekst z kilku perspektyw. Dokonała analizy strukturalnej, zwracając uwagę na takie stałe segmenty zapisanej mowy, jak skonwencjonalizowany tytuł, formuła adresatywna i przemówienie właściwe. Przesławiając bogactwo formuł adresatywnych, badaczka podkreśliła ich związek z obowiązującą etykietą językową, zauważyła przy tym zmianę tytułatury po zlikwidowaniu Rady Nieustającej, pisząc:

Wszechwładztwo sejmu doprowadziło zatem do przekonania, że to on właśnie reprezentuje suwerenność państwa. Stąd przejście tytułu *najjaśniejszy*, przysługującego do tej pory jedynie królowi i Rzeczypospolitej i używanie go również w stosunku do zgromadzonych posłów. Funkcjonowanie omawianej tu formuły jest doskonałym przykładem oddziaływania sytuacji politycznej, obyczajowej i kultury na język (s. 84).

Powyższa obserwacja świadczy o umiejętnym postrzeganiu przez M. Kładoczna aspektu poznawczego w elementach strukturalnych. Element wartościujący w pracy wskazuje na autorską krytykę. Czytelnik monografii spotyka się kilkakrotnie z dyskretną oceną tego typu. Z uwag tych wyłania się obraz językoznawczyni ujmującej badany materiał w szerokiej perspektywie.

Wracając do trzeciego — genologicznego rozdziału — badaczka opisała takie powtarzające się elementy oracji jak sentencje i powracający motyw upływu czasu. Zauważyła, że poszczególne mowy najczęściej były jednowątkowe, choć ilustrowane wieloma przykładami, toposami i potwierdzone licznymi dowodami. W schemacie kompozycyjnym mów stosowano struktury argumentacyjne, odwołując się do argumentacji z perspektywy obywatela Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Podkreślano wartość złotej wolności, patriotyzmu i szacunku dla tradycji. Powoływano się często na Boga, co autorka określiła jako element perswazyjny mający nastawić przychylnie konserwatystów oraz arbitrów i całą szlachtę.

W dalszej części rozważań genologicznych M. Kładoczna rozpatruje oracje w kategoriach tekstologicznych, zwracając uwagę na elementy budujące spójność tekstu oraz pewne paradoksy formalne. Następnie opisuje aspekt pragmatyczny; charakteryzując sytuację komunikacyjną, określiła ją jako: oficjalną, publiczną, zinstytucjonalizowaną, bezpośrednią, ceremonialną, zrytualizowaną, skodyfikowaną, dialogową i interakcyjną. Przywołując teorie aktów mowy Johna L. Austina, omówiła potencjał illokucyjny oracji (asertywy, dyrektywy, komisyy, ekspresyy, deklaratywy) i zasygnalizowała rzadkie elementy perlokucyjne. Zauważyła, że skuteczne były oracje ekspresywne i że audytorium wysoko ceniło umiejętność wygłoszenia mów improwizowanych.

Przedstawiając środki stylistyczne podporządkowane perswazji, językoznawczynie omówiła częste metafory, zwróciła przy tym uwagę na ich nieoryginalność oraz na to, że mówca często łączył metafory z innymi środkami stylistycznymi; stosował ponadto środki oparte na przeciwieństwie służące demaskowaniu absurdów (antyteza, oksymoron, paradoks). Następnie M. Kładoczna omówiła leksykę, traktując ją jako element komponentu poznawczego pragmatycznego i strukturalnego. Zwróciła uwagę na kancelaryzmy oraz terminologię z zakresu wojskowości, prawa, ekonomii i polityki. Podała też analizie zapożyczenia i cytaty łacińskie. Badaczka zauważyła, że szczegółowe analizy tekstowe pozwalają na wyciągnięcie precyzyjnych wniosków dotyczących udziału makaronizmów w mowach Sejmu Wielkiego. Wnioski te są szczególnie cenne, gdyż różnią się od dotychczasowych uogólnień w pracach stylistycznych.

Omawiając składnię, językoznawczynie odwołała się do dziesięciu losowo wybranych mów. Słusznie wyodrębniła w nich zdania na podstawie analizy formalnosemantycznej i treściowej, uzasadniając ten wybór odmienną funkcją znaków interpunkcyjnych w XVII wieku. Rozdział trzeci, jak wszystkie inne, autorka zakończyła wnioskami, zaliczając do wyznaczników gatunkowych następujące cechy: perswazyjność, metatekstowość i intertekstualność, dialogowość wewnętrzną i zewnętrzną, oficjalność, rytualizm i formułczość, wysoką wartość etykietałną wypowiedzi, paralelizm na poziomie leksykalnym, składniowym, tekstowym. Podkreśliła związki aspektu stylistycznego z pragmatycznym i poznawczym.

Czwarty rozdział jest rozwinięciem zasygnalizowanego wcześniej problemu perswazyjności mów sejmowych. Autorka przeanalizowała przykładowe polemiki, przedstawiając bogactwo środków językowych wykorzystanych przez oratorów w celu przekonania odbiorcy; podkreślała przy tym, że stosowano uczciwą perswazję. Opisała sposoby argumentacji i typy argumentów. Badaczka przyjęła kryterium formalne, zwracając uwagę na specyficzną sytuację komunikacyjną mów Sejmu Wielkiego, zastrzegła przy tym, że anachronizmem byłoby klasyfikowanie ich według metod proponowanych przez współczesnych badaczy (Marka Cybulskiego i Aleksę Awdiejewą). Następnie przeprowadziła analizę trzech polemik sejmowych. Na przykładzie mów zwróciła uwagę na różne schematy strategii stosowane przez oponentów. W pierwszej polemice zauważyła bogactwo leksykalne i nagromadzenie figur stylistycznych, w drugiej — odwoływanie się do tych samych wartości przez przeciwników, a w trzeciej — różnorodność typów argumentowania adwersarzy.

W ostatnim rozdziale M. Kładoczna zajęła się aspektem ideologicznym mów sejmowych. Przedstawiła świat wartości szlacheckich oraz stereotypy językowe obcych państw i narodów obecne w oracjach. Autorka uwzględniła kilkanaście określeń, z jakimi spotkała się w mowach Sejmu Wielkiego. Odnoszą się one m.in. do Rosji i Rosjan, Szwedów, Austriaków, Turków, Kozaków, Żydów, Rzymian. Druga część rozdziału dotyczy związku Litwy i Korony. Badaczka spróbowała też odpowiedzieć na pytania, jak dalece zaawansowana była ta wspólnota polityczna, zastanawiając się przy tym, jaką polszczyzną mówili posłowie z Litwy.

W zakończeniu językoznawczynie przedstawiła wnioski wypływające z analizy mów sejmowych. Tak jak w podsumowaniach krótszych części materiału autorka zastosowała wyczerpujące uwagi na te elementy mów sejmowych, które funkcjonują do dziś i stały się wykładnikiem gatunkowym wystąpienia parlamentarnych podporządkowanych perswazji.

Praca została wydana starannie. Rysunek Jana P. Norblina na okładce wprowadza czytelnika w tematykę, którą podaje umieszczony na początku publikacji spis treści. Szkoda, że nie jest on do końca precyzyjny, szczególnie w odniesieniu do czwartego i piątego rozdziału, gdyż przy braku indeksu pojęć niecierpliwym czytelnik może mieć trudności ze swobodnym wyszukiwaniem interesujących go zagadnień. W związku z tym, że większość podsumowań autorka zebrała w tabele, przydałby się także ich wykaz. Zamieszczona na końcu bogata bibliografia wskazuje na kontekst lingwistyczny rozprawy i kierunki podejmowanych analiz, natomiast odwołania do literatury podmiotowej z informacją o wykorzystanych stronach bibliotek internetowych wskazują na umiejętne korzystanie z możliwości współczesnej techniki.

Myślę, że nadzieja wyrażona przez M. Dawidziak-Kładoczną, iż publikacja poszerzy wiedzę o oratorstwie Sejmu Wielkiego, jest jak najbardziej uzasadniona, gdyż opracowana przez nią pozycja zawiera interesujący i bogaty materiał naukowy, który może być przydatny nie tylko dla językoznawców, ale także socjologów i historyków.

Joanna Gorzelana
Uniwersytet Zielonogórski

Ewa Gruszczyńska, **Dawne polskie przekłady prasowe. Informacja — perswazja — manipulacja**, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2012, s. 249.

Problem przekładu tekstów prasowych, często wykorzystywanych jako materiał ilustrujący różnego rodzaju zjawiska przekładowe, nie doczekał się dotąd odrębnego opracowania, a teoretycy przekładu w niewielkim stopniu dostrzegają specyfikę tekstów medialnych, z reguły ograniczając się do ich uwzględnienia w przedstawianych typologiach

tekstów z perspektywy praktyki przekładowej. Monografia Ewy Gruszczyńskiej *Dawne polskie przekłady prasowe. Informacja — perswazja — manipulacja* jest pierwszym opracowaniem tekstów prasowych w przekładzie. Dotyczy ona tłumaczeń tzw. tekstów ulotnych z prasy staropolskiej, ilościowościowych druków informacyjnych wydawanych od roku 1514 (data opublikowania pierwszego zachowanego i związanego z Polską przekładu ulotnego) do 1718 (data opublikowania ostatniego polskiego przekładu ulotnego). Materiał ten, zgromadzony na podstawie bibliografii Konrada Zawadzkiego, Karola Estreichera oraz zbiorów Cyfrowej Biblioteki Druków Ulotnych Polskich i Polski Dotyczących XVI, XVII i XVIII Wieku, autorka poddaje analizie, eksponując funkcję informacyjną tekstów oraz ich wpływ na odbiorcę. Badaczka podkreśla wagę przekładów ulotnych (ok. 130 druków), stanowiących jedynie część polskich gazet ulotnych, ale jej zdaniem istotną jest ich przynależność do zbioru europejskich gazet ulotnych, co świadczy o postrzeganiu ówczesnej Europy jako pewnej wspólnoty, w której istniało zapotrzebowanie na wymianę informacji. Polskie przekłady ulotne nie odbiegały od przyjętych polskich i europejskich standardów wydawniczych, co potwierdzają zamieszczone w pracy ilustracje.

Struktura monografii E. Gruszczyńskiej jest klarowna i uporządkowana. Książka składa się z pięciu rozdziałów poprzedzonych Wstępem, a zamyka ją Zakończenie, Bibliografia, Spis ilustracji oraz Aneks, na który składa się zbiór uporządkowanych chronologicznie przekładów ulotnych z uwzględnieniem poszczególnych języków. Dwa rozdziały (Prezentacja materiału i Przekład ulotny jako przedmiot badań) mają charakter wprowadzający i systematyzujący kwestie terminologiczne zarówno w odniesieniu do samej prasy ulotnej i przekładu ulotnego, jak i strategii przekładowych. Trzy kolejne poświęcone są ujętym w tytule problemom informacji, perswazji i manipulacji w polskich i Polski dotyczących przekładach ulotnych.

Najobszerniejszy rozdział III Informacja w polskich przekładach ulotnych składa się z dwóch części: Przegląd tematyki oraz Funkcja przedstawieniowa. Z wnikliwej analizy zbioru przekładów tekstów ulotnych o tematyce społeczno-politycznej (i dworskiej) wynika, że tłumaczeń dokonywano na te języki, których użytkownicy byli ważni z punktu widzenia polskiej polityki. Dlatego, jak sugeruje

autorka, druki te ukazywały się najprawdopodobniej z inicjatywy polskiego ośrodka i nie było przypadkowości w doborze tłumaczonych gazet, które wydawane były w Polsce w różnych językach, niekoniecznie z polskim pierwowzorem. Przykładem mogą być gazety poświęcone wyprawie moskiewskiej Stefana Batorego, z których dwie zostały przetłumaczone. Z ustaleń autorki wynika, że jedna z nich — Edykt o dziękowaniu Panu Bogu za szczęśliwe powodzenie wojenne od Wielkich Łuków z Moskwy posłany 6 Septembra 1580 — znana jest wyłącznie z danych bibliograficznych (zachowała się jej łacińska edycja), natomiast druga: Prawdziwe i gruntowne nowiny, jako król polski wojnę przeciwko Moskwie zaczął i 1580 roku zwycięstwo otrzymał, wydana po polsku i po niemiecku, świadczy o staraniach polskiego ośrodka władzy, aby informacje na temat polskich sukcesów militarnych stały się znane. O zapotrzebowaniu na zagraniczne informacje polityczne świadczy np. tekst Ceremonie i porządek w koronowaniu Marii de Medici, królowej francuskiej i nawarskiej, 13 maja 1610, przetłumaczony z języka włoskiego na podstawie francuskiego oryginału. W 1627 roku ukazała się wydana po polsku gazeta ulotna — Rozprawa Stanisława Koniecpolskiego z wojskiem księcia sudermańskiego, Gustawa Adolfa, pod Hamarsztynem 17 kwietnia 1627 — donosząca o zwycięstwie w bitwie ze Szwedami. Skrócony jej przekład wydano po łacinie, a następnie po włosku. W ocenie badaczki tłumaczenia te były raczej adaptacjami odbiegającymi od oryginału zarówno pod względem formy, jak i treści i pełniły inną funkcję: polskojęzyczny tekst informował i wpływał na postawy odbiorców, przekłady głównie informowały o polskim zwycięstwie nad Szwedami.

Wydarzenia dworskie były opisywane w kilku językach. Na polski tłumaczono te gazety, które opowiadały o uroczystościach na dworach europejskich z udziałem Polaków, a z polskiego na języki obce doniesienia o ważnych wydarzeniach na polskim dworze. Wśród przekładów ulotnych są również teksty traktujące o wydarzeniach zagranicznych niezwiązanych bezpośrednio z Polską, a przysyłane przez obcych korespondentów i tłumaczone na polski lub tłumaczone na podstawie obcych publikacji, m.in. Krótka, ale prawdziwa relacja rzeczy, które od 12 stycznia do 28 lutego 1634 z Albrechtem Wallensteinem wprzód w Pilźnie

a potem w Egerze przeciw cesarzowi, domowi raskuskiemu i rzymskiemu państwu przez zdradzieckie praktyki na świat się pokazały czy «z włoskiego na polskie przetłumaczona» Relacja triumfu rzymskiego z narodzenia Zygmunta Kazimierza, syna Władysława IV, 18 VI 1640 odprawionego.

Zmiany w strategii informowania polskiego ośrodka władzy nastąpiły, jak podkreśla E. Gruszczyńska, w latach osiemdziesiątych XVI wieku. Z okresu panowania Jana III Sobieskiego zachowała się bowiem duża liczba gazet ulotnych i ich tłumaczeń o charakterze propagandowym. Taki charakter miała np. wydana w Gdańsku po niemiecku w roku 1674 gazeta przełożona z języka włoskiego zawierająca list Jana III Sobieskiego do nuncjusza papieskiego w Polsce, w którym autor zapewniał, że Polska będzie walczyć z Turcją, oraz poświęcona zwycięstwu pod Wiedniem w 1683 roku polska gazeta Kopia listu króla do królowej pisanego w obozie pod Wiedniem 13 września 1683, którą przełożono na język angielski, duński, hiszpański, niemiecki i włoski.

Znacznie skromniejszy zbiór przekładów ulotnych stanowią informacje religijne, co zdaniem autorki przeczy stereotypom na temat dużego udziału religii w życiu publicznym omawianego okresu. Niewielki jest również zbiór informacji sensacyjnych, np. wydane w 1628 roku w Krakowie polskie tłumaczenie z włoskiego Opisanie krótkie zdobycia galery aleksandryjskiej w porcie Metellino za sprawą kapitana Marka Jakimowskiego czy przekład dotyczący trzęsienia ziemi w Kalabrii: Prawdziwa relacja i opisanie strasznego trzęsienia ziemi 27 marca roku 1683 w Kalabrii.

Na podstawie wybranych przykładów autorka omawia również językowe i tekstowe wykładniki, które realizują funkcję przedstawieniową w przekładzie. Analizuje więc kolejno nazwy własne (miejscowe i osobowe), wyróżniające się większą częstością występowania niż w innych typach tekstów, wyznaczniki czasu, nazwy wydarzeń, które w konfrontacji tekstu przełożonego z oryginałem rozpatruje pod kątem stosowanych strategii przekładowych i przenoszenia informacji. Wnikliwe obserwacje E. Gruszczyńskiej dowodzą, że tłumacze gazet ulotnych stosowali różne strategie, przede wszystkim zapożyczenia, transkrypcję, jak również strategię udomowienia (filtracji kulturowej) dostosowującą tekst do norm i kultury docelowej. Niektóre zabiegi zdaniem autorki mają charakter

świadomych decyzji, inne natomiast uznaje za nieprzemyślane bądź przypadkowe, co wpływało na jakość informacji w tekście przekładu (od zniekształceń po dezinformację). Przekłady ulotne należą na ogół, jak podkreśla E. Gruszczyńska, do przekładów wiernych, aczkolwiek są przykłady tłumaczeń, w których tłumacz świadomie decydował się na adaptację i dokonywał wyboru informacji. Teksty te pełniły zatem pod względem informacyjnym różne funkcje.

W rozdziale *Perswazja w polskich przekładach ulotnych* E. Gruszczyńska skupia uwagę na środkach bezpośrednio perswazyjnych, a także stosowaniu zaimka *my* (inkluzyjnego i ekskluzyjnego) w przekładzie oraz ocenach moralnych i estetycznych jako środkach pośrednich perswazji. Mechanizmy funkcjonowania perswazji w dawnych przekładach ulotnych opisywane są w monografii z zastosowaniem współczesnych teorii i aktualnych metod badawczych. Autorka podkreśla więc, że w owym czasie przekazom informacji towarzyszyła chęć wpływania na odbiorcę, kształtowania opinii i postaw, przede wszystkim przez dodawanie w tekście przekładu rad, ostrzeżeń oraz przestróg. Jawną perswazją, przeniesioną z tekstu oryginału bądź dodaną przez tłumacza, bywała wzmacniana środkami kwalifikacji prawdziwościowej, co zaznaczano już w tytule tekstu. Za bardziej ukrytą postać perswazji autorka uznaje zaimek *my*, który w funkcji inkluzyjnej niekoniecznie był przenoszony z oryginału, ponieważ tłumacze używali często tego zaimka w partiach tekstu dodanych w przekładzie, co wskazuje na świadome działania tłumacza. Niewielkie znaczenie miały oceny estetyczne, które najczęściej pojawiały się w tekstach o tematyce dworskiej. Analiza materiału pozwala E. Gruszczyńskiej na stwierdzenie, że w owym czasie perswazja występowała w tekstach przekładów ulotnych. Tym samym podważa ona ustalenia Jana Lankaua, który funkcję gazet ulotnych ograniczył wyłącznie do przekazu informacji.

Rozdział piąty *Manipulacja w polskich przekładach* zawiera analizę tekstów z punktu widzenia stosowanych zabiegów manipulacyjnych. Jak twierdzi E. Gruszczyńska, z reguły manipulacja zamierzona przez nadawcę jest zrealizowana w przełożonym tekście. Obserwacje tekstów pozwalają autorce sądzić, że na formę tekstów ulotnych wpływała świadomość możliwości późniejszego przekładu, stąd też dbałość o pożądaną wizerunek przedstawianych

wydarzeń w różnych kręgach kulturowych. Manipulacja w przekładach ulotnych dotyczyła również podawanych danych oraz selekcji informacji, a przede wszystkim samego wyboru tekstu do tłumaczenia. Dobór i wybór informacji autorka łączy z wiedzą tłumacza na temat odbiorcy.

W krótkim *Zakończeniu* E. Gruszczyńska przytacza wnioski z poszczególnych rozdziałów i podkreśla fakt, że w prasoznawczych badaniach historycznych rzadko różnicowane są teksty oryginalne i przełożone, mimo że zróżnicowanie to ma ogromne znaczenie zarówno ze względu na treść, jak i badania warstwy językowej. Oceniając zaś metody i strategie tłumaczenia, autorka dostrzega inną prawidłowość i podkreśla, że przekład ulotny sytuuje się wśród tłumaczeń usługowych:

Dla tego typu tekstów, jak wykazała analiza materiału, najczęstsza była trzecia metoda, tzw. centralna [...]: tłumaczenie wierne, lecz cechujące się tendencją do różnego rodzaju przeformułowań. Wśród przekładów ulotnych większość to tłumaczenia wierne, często wzbogacone, bądź uszczuplone, graniczące nieraz z adaptacją. Ostateczny kształt przekładów był zależny od stawianych im celów, które wiązały się z informacją, perswazją i manipulacją (s. 208).

Przy starannie opracowanej konwencji notacyjnej z ujednoliconym sposobem zapisu cytowanych przykładów i wskazaniem na źródła, również z odesłaniem do Aneksu, przy skrupulatności analizy autorki dziwić może fakt, że niejednokrotnie ocenia ona jednostki tekstowe i przełożony tekst (zob. s. 164, 165), którego oryginał się nie zachował (o czym informuje), wnioskuje jedynie na podstawie samej treści tekstu przełożonego. Trudno sądzić o przekładzie, którego oryginał zaginął (s. 197), ale wiarygodność sądów E. Gruszczyńskiej wzmacniają szczegółowe odniesienia do prasy ulotnej — autorka uważnie ją śledzi, łączy fakty na podstawie późniejszych publikacji, koryguje wcześniejsze ustalenia badaczy w ramach relacji oryginał — przekład (zob. s. 78–79).

Monografia, napisana przystępnym językiem, zasługuje na wysoką ocenę i z pewnością koncepcja autorki będzie stanowić inspirację dla badaczy przekładów prasowych.

Alicja Pstyga
Uniwersytet Gdański

Kronika

Sprawozdanie z konferencji Słowiańskie słowniki gwarowe — tradycja i nowatorstwo

W dniach 25–26 września 2014 roku odbyła się w Warszawie międzynarodowa konferencja Słowiańskie słowniki gwarowe — tradycja i nowatorstwo. Jej organizacją podjęły się: Instytut Sławiastyki Polskiej Akademii Nauk, Instytut Sławiastyki Zachodniej i Południowej Uniwersytetu Warszawskiego, Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wągów oraz Fundacja Sławiastyczna. Konferencję otworzyły krótkie wystąpienia przedstawicieli tych instytucji: prof. Anny Engelking, Ewy Golachowskiej i Doroty Krystyny Rembiszewskiej.

W obradach odbywających się w gmachu Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego uczestniczyli dialektolodzy z polskich ośrodków naukowych oraz językoznawcy z Czech, Białorusi, Litwy, ze Słowenii oraz z Japonii.

Chociaż na konferencji dominowały wystąpienia, w których omawiano poszczególne słowniki gwarowe, w jej programie znalazło się także kilka referatów poruszających kwestie o charakterze ogólnym. Fundamentalnym dla praktyki leksykograficznej zagadnieniem zajęli się Jerzy Reichan (Instytut Języka Polskiego PAN) i Kazimierz Woźniak, których referat systematyzował wiedzę o różnych poziomach interpretacji fonetycznej leksemów gwarowych, co przekłada się na postać wyrazów hasłowych oraz sposób zapisu cytatów. Ważnej kwestii dotyczyło również wystąpienie Kazimierza Sikory (Uniwersytet Jagielloński) poświęcone niełatwej problematyce leksykograficznego opisu słownictwa funkcyjnego. Referent przeanalizował praktykę opisu stosowaną w różnych słownikach, wskazując na rozwiązania, które uważa za najlepsze.

Trzy wystąpienia koncentrowały się na różnych aspektach użyteczności słowników gwarowych. Janusz Siatkowski (Uniwersytet Warszawski), współredaktor naukowy Ogólnośłowiańskiego atlasu językowego (OLA), na przykładzie nazw części ciała wykazał, że materiały gwarowe zgromadzone w słownikach i innych opracowaniach są niezwykle przydatne, a wręcz niezbędne, do interpretacji

słownictwa zebranego w OLA w wypadku, gdy jest ono rzadko poświadczane. Agnieszka Gotówka (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy) omówiła przydatność amatorskich słowników gwarowych do badań słownictwa góralskiego w aspekcie kulturowym, tematem referatu Michała Głuszkowskiego (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu) było zaś wykorzystanie słowników gwarowych w badaniach idiolektów.

Kilka wystąpień miało charakter przeglądowy. Do tej grupy zaliczyć można referat Ireny Maryniakowej z Instytutu Sławiastyki PAN, w którym przedstawiła prowadzone w tym instytucji od lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku badania nad leksyką gwarową Podlasia. Wystąpienie Petera Weissa (Słoweńska Akademia Nauk i Sztuk) przybliżyło dorobek słoweńskiej leksykografii gwarowej, na który składa się około 25 słowników; jeden z nich od 2013 roku dostępny jest w Internecie, co pozwoliło na dołączenie do niektórych haseł ilustrujących je nagrania wideo. Tomasz Kwoka (Uniwersytet Jagielloński) omówił serbskie i czarnogórskie słowniki gwarowe wydane po 2000 roku. Dwa kolejne wystąpienia dotyczyły szczegółowych zagadnień: Karmen Kenda-Jež (Słoweńska Akademia Nauk i Sztuk) omówiła rozwój struktury haseł w słoweńskich słownikach gwarowych, a Vilija Sakalauskienė (Instytut Języka Litewskiego) — sławizmy w litewskich słownikach gwarowych.

Zgodnie z tematem konferencji — «tradycja i nowatorstwo» — nie zabrakło wystąpień nawiązujących do pierwszego członu tego szeregu, omawiających słowniki dawniej wydane. Do początków leksykografii gwarowej odniosła się w swoim wystąpieniu Joanna Okoniowa (Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Tarnowie), która omówiła rękopiśmienne dopiski Zygmunta Glogera, uzupełniające jego Słownik gwary ludowej w okręgu tykocińskim z 1893 roku. Referentka wysunęła tezę, że słowniczek ten, wraz z uzupełnieniami, ma charakter prekursorski w stosunku do obecnej we współczesnej leksykografii gwarowej tendencji do tworzenia w słowniku zapisu kultury danego regionu. Pionierskiego okresu leksykografii gwarowej dotyczyło również wystąpienie Stanisława Cygana (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach), w którym

scharakteryzował on trzy XIX-wieczne słowniczki gwarowe z obszaru Małopolski środkowo-północnej. Mówiąc o gwarowej tradycji leksykograficznej, nie można nie wspomnieć o przełomowym w tym obszarze dziele Jana Karłowicza. Jego Słownik gwar polskich nie stał się wprawdzie osobnym tematem żadnego z wystąpień, został jednak wykorzystany jako źródło materiału leksykalnego przez Magdalę Janigę (Instytut Języka Polskiego PAN), analizującą wyekscerpowane z niego nazwy osób o charakterze melioratywnym i pejoratywnym. Wystąpienie Moniki Buławy (Instytut Języka Polskiego PAN) dotyczyło wydanego w międzywojniu Polskiego słownika lekarskiego Franciszka Giedroycia. W zbiorze tym, mającym w zamierzeniu autora być swego rodzaju tezaurem mianownictwa lekarskiego, zamieścił on również jednostki, które klasyfikował jako gwarowe. Referentka poddała ten materiał leksykalny analizie, koncentrując się na próbie oceny jego wartości i wiarygodności.

Irena Jaros (Uniwersytet Łódzki) poświęciła swoje wystąpienie słownikowi Karola Dejny Słownictwo ludowe z terenu byłych województw kieleckiego i łódzkiego (1974–1986) w aspekcie jego przydatności do badania dynamiki zmian w gwarach. Zagadnienie to referentka przeanalizowała na przykładzie materiału leksykalnego pochodzącego ze wsi Dęba, będącej jednym z punktów, w których zostały zebrane materiały do dzieła K. Dejny. Zarejestrowane w nim słownictwo z tej wsi, pokazujące jego stan w połowie XX wieku, zostało skonfrontowane z materiałami zgromadzonymi w roku 1990 oraz współczesnymi (z lat 2009–2011). Katarzyna Sobolewska (Instytut Języka Polskiego PAN) przybliżyła z kolei słuchaczom opublikowany w 1984 roku Słownik warmiński Wiktora Steffena. Referentka skupiła się na opisie metody leksykograficznej zastosowanej przez autora — Warmiaka z pochodzenia, z wykształcenia filologa klasycznego, niemającego jednak przygotowania w zakresie leksykografii gwarowej.

Przed wszystkim jednak konferencja była okazją do zapoznania się z tym, co obecnie dzieje się w leksykografii gwarowej: ze świeżo wydanymi słownikami, ze stanem prac nad dużymi przedsięwzięciami leksykograficznymi, takimi jak Słownik gwar polskich PAN czy Słownik gwar śląskich, a także z dopiero planowanymi projektami.

Jednym z niedawno zakończonych przedsięwzięć leksykograficznych zaprezentowanych na

konferencji był Słownik mówionej polszczyzny północnokresowej — opracowanie przygotowane pod kierunkiem Irydy Grek-Pabisowej przez zespół językoznawców z Instytutu Slawistyki PAN. W wystąpieniu — firmowanym przez czworo autorów: I. Grek-Pabisową, Małgorzatę Ostrówkę, Mirosława Jankowiaka oraz Beatę Biesiadowską-Magdziarz — zapoznano słuchaczy z podstawą materiałową oraz z zasadami opracowania tego leksykonu, który jest już gotowy do druku, czeka jednak na środki finansowe potrzebne do jego wydania. I. Grek-Pabisowa przedstawiła ponadto przygotowane przez siebie słowniczki gwar z Kresów północno-wschodnich sporządzone na podstawie materiałów z okresu międzywojennego, lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku oraz nagrań z lat 2005–2008.

Elżbieta Smułkowa (Uniwersytet Warszawski) omówiła wydany w 2009 roku pod jej redakcją słownik brasławski (będący drugim tomem opracowania Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność). Zgromadzony w nim materiał leksykalny z rejonu brasławskiego (graniczącego z Litwą i Łotwą, obecnie na terenie Białorusi) ma pokazywać, jak mówi się na terenie stanowiącym pogranicze etniczne i językowe. W publikacji zostało zamieszczone słownictwo zebrane w trakcie rozmów prowadzonych po polsku i po białorusku, przy czym o zakwalifikowaniu danej rozmowy do jednej z tych grup nie decydowały kryteria językoznawcze, tylko przekonanie rozmówcy o tym, w jakim języku się wypowiada. Nietypowy jest także układ tego opracowania leksykograficznego: pierwszą jego część stanowi rejestr tematyczny słownictwa (uzupełniony indeksem alfabetycznym), po którym następuje słownik trudniejszych do zrozumienia wyrazów z rejestru. Terenu sąsiadującego z Brasławszczyzną dotyczył referat, którego autorami byli Sviatlana Lipnitskaya, Ihar Kapyłou (Centrum Badań Kultury, Języka i Literatury Białoruskiej w Mińsku) oraz Iryna Budzko (Białoruski Narodowy Uniwersytet Techniczny w Mińsku). Przedstawili oni badania nad mową mieszkańców Postawszczyzny (rejonu miasta Postawy w północnej Białorusi), pokazując panujące tam obecnie stosunki językowe: mieszkańcy mówią «po prostemu» (gwarą białoruską) ze znacznymi naleciałościami współczesnego języka rosyjskiego, osoby posługujące się polszczyzną kresową znaleźć już można tylko wśród przedstawicieli starszej generacji.

Artur Czesak (Uniwersytet Jagielloński) przedstawił słuchaczom wydany w 2014 roku Słownik gwarowy mieszkańców Derenku i ich potomków. Derenk to dzisiaj opuszczona wieś na pograniczu węgiersko-słowackim, od pierwszej połowy XVIII wieku zamieszkała przez ludność przybyłą z Białki Tatrzańskiej i części Spisza, wysiedloną w 1943 roku. Referent zapoznał słuchaczy zarówno z językiem tej mało znanej społeczności (reprezentującym typ gwary wyspowej), jak i z jego słownikiem autorstwa Anny Kowalczyk, Juliana Kowalczyka oraz Elżbiety Łukuś — mieszkańców Spisza, którzy uczestniczyli w wyjazdach badawczych do byłych mieszkańców wsi. Cechą wyróżniającą to opracowanie jest jego czwórdzielny układ (gwara Derenku — gwara spiska — język polski w odmianie ogólnej — język węgierski).

Mniej znanym obszarom językowym poświęcił swoje wystąpienie także referent z Japonii Motoki Nomachi (Uniwersytet Hokkaido), który omówił słowniczkę gwar gorańskich autorstwa Ramadana Redzēplarego. Gwary gorańskie to gwary przejściowe języka serbskiego oraz macedońskiego, Ramadan Redzēplari zaś to jeden z najważniejszych pisarzy tworzących w tych gwarach, a ponadto autor kilku zbiorów słownictwa gorańskiego, z których ostatni został wydany w 2011 roku.

Dwa referaty dotyczyły znanych w środowisku, wielotomowych słowników gwarowych, nad którymi prace, zakrojone na szeroką skalę, trwają już od dłuższego czasu.

Barbara Grabka (Instytut Języka Polskiego PAN) spojrzała na słownik ogólnogwarowy, jakim jest Słownik gwar polskich PAN, przez pryzmat kryteriów wartościowania opisów leksyko-graficznych przedstawionych w monografii Piotra Żmigrodzkiego *Słowo — słownik — rzeczywistość*. Omawiając te kryteria, referentka pokazała wyzwania, przed jakimi stają autorzy słowników gwarowych, oraz problemy, z jakimi się spotykają, gdy chcą tym wyzwaniom sprostać.

Bogusław Wyderka (Uniwersytet Opolski, Państwowy Instytut Naukowy — Instytut Śląski w Opolu) przedstawił założenia metodologiczne wychodzącego od 1988 roku Słownika gwar śląskich oraz doświadczenia redakcyjne autorów tego dzieła, np. w zakresie licznych zapożyczeń niemieckich. Podkreślił, że słownik interesuje nie tylko językoznawców, ale i badaczy reprezentujących inne dyscypliny naukowe (np. socjologów, historyków

czy etnologów), a kolejne tomy przygotowywane są także w wersji elektronicznej.

Kilku referentów zaprezentowało przygotowane obecnie regionalne słowniki gwarowe. Prace nad nimi są w różnym stopniu zaawansowane.

Jadwiga Wronecz (Instytut Języka Polskiego PAN) przedstawiła koncepcję w dużej mierze już opracowanego słownika gwar Małopolski (będzie liczył ok. 10 tysięcy haseł). W odróżnieniu od dotychczas wydawanych słowników regionalnych ten będzie zawierał także informację dotyczącą ewentualnego występowania danego wyrazu w innych poza Małopolską dialektach języka polskiego. Słownik został pomyślany jako publikacja, z której korzystać będą mogli zarówno filologowie, jak i niespecjaliści zainteresowani małopolskimi gwarami. Korzystanie ze słownika ułatwi zastosowana w nim pisownia ogólnopolska z kilkoma znakami dodatkowymi.

Podobne założenie metodologiczne w zakresie pokazania słownictwa regionu na tle innych dialektów ma opracowywany pod kierunkiem Zofii Sawaniewskiej-Mochowej (Instytut Sławistyki PAN) i przez nią na konferencji zaprezentowany «gwarowo-kulturowy» słownik gwar kujawskich. Ambicją zespołu jest takie przedstawienie i udokumentowanie leksyki regionu, które pokazałoby jego wspólnotę językowo-kulturową. Rozważa się również włączenie do słownika materiału ilustracyjnego.

Z kolei w Łodzi planowany jest słownik gwar łowickich, których słownictwo nie doczekało się jeszcze współczesnego opracowania. O koncepcji tego słownika mówiła Renata Marciniak-Firadza (Uniwersytet Łódzki). Jego podstawę materiałową stanowi m.in. słownictwo zebrane podczas eksploracji terenowych prowadzonych przez referentkę od 1996 roku. Warto zaznaczyć, że ma to być słownik pełny, nie zaś dyferencyjny.

Inny sposób pracy nad słownictwem regionalnym przedstawił Jerzy Sierociuk (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu). Autor mówił o projektach, których realizacja pozwoli w przyszłości na opracowanie słownika o charakterze etnokulturowym, dokumentującego bogactwo leksykalne mieszkańców wsi regionu wielkopolskiego. W ramach wspomnianych projektów powstaną średnie (zawierające ok. 4 tysięcy haseł) słowniki jednej wsi lub zespołu wsi, zestawione według tych samych zasad. Znajdzie

się w nich słownictwo zebrane z wykorzystaniem specjalnego kwestionariusza tematycznego. Należy zaznaczyć, że słowniki przygotowywane są w miarę możliwości we współpracy z lokalnymi społecznościami.

Wśród planowanych opracowań są również gwarowe słowniki specjalistyczne. Takim słownikiem będzie słownik frazeologizmów w polszczyźnie północnego Podlasia Doroty Krystyny Rembiszewskiej (Instytut Slawistyki PAN). Autorka zgromadziła duży materiał, który zostanie ułożony tak, by pokazać sposób postrzegania świata przez zbadane społeczności. Na konferencji przedstawiła opracowaną już w szczegółach koncepcję słownika, zwracając uwagę na sposób definiowania zgromadzonych jednostek, pokazywania ich wariantywności, na problemy związane z zapisem. Dorota Paško-Konecniak (Uniwersytet im. Mikołaja Kopernika w Toruniu) mówiła z kolei o efektach swojej pracy nad słownikiem, który ma pokazać, jak obecnie polszczyzna wpływa na język dość hermetycznej grupy, jaką są staroobrzędowcy w Polsce, i jak zapożyczane wyrazy są adaptowane przez gwarę. Projektowany słownik zostanie skonfrontowany z istniejącym Słownikiem gwary staroobrzędowców mieszkających w Polsce I. Grek-Pabisowej i I. Maryniakowej.

Trzy referaty dotyczyły przygotowywanych słowiańskich słowników ogólnogwarowych: czeskiego i białoruskiego. Martina Ireinová i Hana Konečná (Akademia Nauk Republiki Czeskiej) przedstawiły referaty, w których przybliżyły słuchaczom opracowywany od 2011 roku Słownik nářečí českého jazyka. M. Ireinová omówiła historię prób opracowania tego rodzaju dzieła oraz podstawę materiałową słownika powstającego współcześnie, na którą składają się: archiwum założone w 1952 roku (ok. 1,5 miliona zaświadczeń), materiał słownikowy znajdujący się w Českém jazykovém atlasie (1992–2011), materiał ze słowników regionalnych i innych prac dialektologicznych. W referacie, który wygłosiła H. Konečná, znalazły się natomiast informacje o sposobie opracowywania haseł w słowniku (obecnie w obrębie liter A–C). Służy do tego specjalny elektroniczny formularz, który pozwoli nie tylko na przygotowanie drukowanej wersji, ale także na prezentację słownika w Internecie. Weranika Kurcowa (Narodowa Akademia Nauk Białorusi) przedstawiła projekt słownika gwar białoruskich,

który będzie zawierał słownictwo od XIX wieku do współczesności.

Obecnie trudno już wyobrazić sobie pracę leksykografa bez narzędzi elektronicznych. System wprowadzania danych ZRCola, opracowany w Instytucie Języka Słoweńskiego Słoweńskiej Akademii Nauk i Sztuk na potrzeby OLA, a zaprezentowany na konferencji przez jego autora Petera Weissa, może m.in. ułatwić pracę nad słownikami gwarowymi w zakresie zapisów z użyciem znaków specjalnych. Font 00 ZRCola, który stanowi główny składnik systemu, jest dostępny na stronie internetowej <http://tinyurl.com/ZRCola>.

Agnieszka Wełpa (Instytut Języka Polskiego PAN) przybliżyła z kolei uczestnikom konferencji projekt Repozytorium Cyfrowego Instytutów Naukowych (www.rcin.org.pl), dzięki któremu zdigitalizowano m.in. kartotekę Słownika gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur.

Podczas konferencji pojawiła się także refleksja nad użytecznością słowników gwarowych w dydaktyce szkolnej i możliwością współdziałania dialektologów i szkoły w uświadamianiu młodym ludziom wartości gwary oraz kultury ludowej.

Zarówno Błażej Osowski (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu), jak i Marta Wojewódzka (Instytut Slawistyki PAN) w swoich referatach pokazali, że utrwalanie języka dziadków pozwala uczniom dostrzec wartość często postępowanej w środowisku gwary, wzbudza zainteresowanie kulturą, małą ojczyzną, a pośrednio językiem w ogóle. Oboje referenci opowiadają się za współpracą uniwersyteckiej dialektologii z lokalnymi społecznościami. B. Osowski przedstawił, jak wygląda taka współpraca w ramach projektu realizowanego w szkołach ponadgimnazjalnych powiatu czarnkowsko-trzcianieckiego w Wielkopolsce. M. Wojewódzka postulowała odpowiednie wykorzystanie słowników gwarowych i innych zasobów Instytutu Slawistyki PAN w szkole, co według niej pomogłoby w odbudowaniu prestiżu gwary białoruskiej, uważanej dziś za gorszą na północnym Podlasiu. Marta Sobocińska przedstawiła swoje doświadczenia z pracy z uczniami szkół średnich na lekcjach języka polskiego i na letnich obozach gwaroznawczych na Podlasiu i Lubelszczyźnie. Odbyły się ponadto warsztaty dla nauczycieli przygotowane przez nią oraz przez nauczycielkę języka polskiego Adriannę Janusz z Zespołu Szkolno-Przedszkolnego w Nowej Wsi.

Konferencja była okazją do spotkania się dialektologów pracujących na co dzień nad słownikami gwarowymi oraz do zapoznania się z nowymi i planowanymi przedsięwzięciami leksykograficznymi. Wygłoszone w czasie konferencji referaty pokazały, że trafnie został dobrany drugi człon jej tytułu: «tradycja i nowatorstwo». Z jednej strony praca leksykografa gwarowego niewątpliwie opiera się na dorobku jego poprzedników

i wypracowanych przez nich rozwiązaniach, z drugiej zaś — widać poszukiwanie nowych sposobów opisu i pokazywania w słownikach materiału leksykalnego, także z wykorzystaniem możliwości, jakie daje Internet.

Monika Buława

Barbara Grabka

Instytut Języka Polskiego PAN

Nowości wydawnicze i książki nadesłane

- Andrzej Bańkowski, *Etymologiczny słownik mowy polskiej*, red. nauk A. Królikowski, t. 3, cz. 1: R, Linguard, Częstochowa 2014, s. 269.
- Monika Buława, *Sposoby wyrażania sądów wartościujących w tekstach prasowych*, Lexis, Kraków 2014, s. 230.
- Iwona Kaproń-Charzyńska, *Pragmatyczne aspekty słowotwórstwa. Funkcja ekspresywna i poetycka*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2014, s. 230.
- Marek Kaszewski, *Kategoria pojęciowa nomina instrumenti w polszczyźnie XVI wieku*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej, Słupsk 2014, s. 257.
- Maiuscula linguistica. Studia in honorem Professori Matthiae Grochowski sextuagesimo quinto dedicata*, red. Andrzej Moroz, Piotr Sobotka, Magdalena Żabowska, Bel Studio, Warszawa 2014, s. 428.
- Barbara Mitrenga, *Zmysł smaku. Studium leksykalno-semantyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2014, s. 296.
- Anna Niepytalska-Osiecka, *Socjolekt polskich alpinistów. Analiza leksykalno-semantyczna słownictwa*, Libron, Kraków 2014, s. 286.
- Anita Pawłowska, *Formuły werbalne polskiej etykiety językowej od połowy XVIII do lat sześćdziesiątych XIX wieku. Analiza socjolingwistyczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014, s. 233.
- Polono-Slavica in honorem Maria Wojtyła-Świerzowska*, red. Leszek Bednarczuk, Halina Chodurska, Anna Mażulis-Frydel, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2014, s. 360.
- Emil Popławski, *Frazemy z biblijnymi nazwami osobowymi w gwarach polskich*, Libron, Kraków 2014, s. 288.
- Magdalena Puda-Blokesz, *Mitologizmy frazeologiczne w języku polskim (na materiale leksykografii XX i XXI wieku)*, Collegium Columbinum, Kraków 2014, s. 264.
- Mirosława Sagan-Bielawa, *Dziedzictwo pozaborowe. Społeczna świadomość językowa Polaków w Drugiej Rzeczypospolitej*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2014, s. 223.
- Studia Borysiana. Etymologica, diachronica, Slavica. W 75. rocznicę urodzin Profesora Wiesława Borysia*, red. Mariola Jakubowicz, Beata Raszewska-Żurek, Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa 2014, s. 538.
- Agnieszka Wełpa, *Językowe komunikowanie uczuć w pieśniach ludowych z Warmii i Mazur*, Libron, Kraków 2014, s. 439.
- Wyrażenia funkcyjne w perspektywie diachronicznej, synchronicznej i porównawczej*, red. Krystyna Kleszczowa, Anna Szczepanek, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2014, s. 288.
- Katarzyna Wyrwas, *Opowiadania potoczne w świetle genologii lingwistycznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2014, s. 240.
- Beata Ziajka, *Językowo-kulturowy obraz świata społeczności wiejskiej utrwalony w przydomkach*, Libron, Kraków 2014, s. 468.
- Znaki pamięci. Spuścizna językoznawców polskich drugiej połowy XX wieku*, red. Maciej Grochowski, Zofia Zaron, Komitet Językoznawstwa Polskiej Akademii Nauk, Pracownia Pragmatyki i Semantyki Językoznawczej UW, Warszawa 2014, s. 171.